

376

A DEBRECENI VÁROSINYOZMA TÖRTÉNETE

1561~1911

IRTA: DR. CSÜROS FERENC

A DEBRECENI VÁROSI NYOMDA TÖRTÉNETE

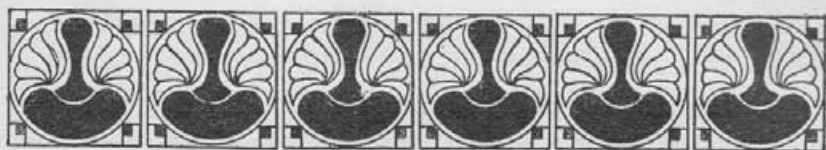
ÍRTA

Dr. CSÚRÖS FERENC

A DEBRECENI KOLLÉGIUM TANÁRA

DEBRECEN SZAB. KIRÁLYI VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA.

ELŐSZÓ.

könyvnyomtató betűk, noha némák, de mégis hangossabban kiálthatnak az Isten népének füleiben a lehangossabban kiáltó tanítóknál“. Ezt a böles tanítást intézte a debreceni tanácshoz néhai való derék tudós Köleséri Sámuel, Debrecen messze híres szépszavú prédikátora, 1673-ban kiadott „Arany Alma“ című munkájának ajánlásában.

A nemes város szenátusa eleitől kezdve jól ösmerte a könyvnyomtató néma betűknek az oktatásra minden kiáltó szónál alkalmasabb voltát. Erős kezű, de a tudományok iránt is érzékkel bíró böles főbírák, hitükben állhatatos, messzehangzó szavú prédikátorok, tudományukban jeleskedő, külföldet bejárt, a legjavából választott nagyhírű professzorok csak megerősítették a szenátust e meggyőződésében.

Ennek köszönhetjük, hogy immár 350 éves fordulóját ünnepelhetjük e nemes város nyomdája megalapításának.

E nyomda attól kezdve, hogy Huszár Gál, a XVI. század legnemesebb vándor reformáló apostolainak egyike

1561 májusában az első debreceni nyomtatványt megjelentette egyszerű kézi sajtóján, mind a mai napig, mikor a jelen munka betűit szinte emberfölötti leleményességgel megkonstruált, eleven értelemmel rendelkezni látszó, tökéletes gépszerkezet önti s egyszersmind állítja katonás sorokba, a debreceni városi nyomda negyedfél századon át, annyi megpróbáltatás, zaklatás, „búsulás“, nyomorúság és elnyomatás között is mindig nyomós, elsőrangú tényezője volt a magyar művelődésnek.

Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának adatai szerint a szatmári békéig, 1711-ig napvilágot látott 1789 magyar nyelvű nyomtatvány közül 327 jelent meg Kolozsvárott, 262 Debrecenben, 238 Lőcsén, 144 Nagyszombatban, 72 Kassán, 65 Váradon, 46 Pozsonyban, 8 Pápán stb. A debreceni városi nyomda tehát második helyen áll, a XVI. és XVII. század magyar nyelvű nyomtatványainak számát tekintve, az ország összes nyomdái között. Nagy szó ez. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Kolozsvárrt az erdélyi fejedelmek erős keze őrkdött a nyomdák fölött, Nagyszombatban a katolikus egyház és királyi hatalom karöltve igyekezett előmozdítani a nyomda ügyét, Lőcse, Kassa, Pozsony mint erős fallal övezett városok, melyek nem is estek annyira útjába táborjárásnak, hadakozó seregek dúlásainak, sokkal több biztonságot adhattak nyomtatóiknak, mint a minden rossznak kitett, fapalánkjaival egyáltalán nem védett Debrecen. Nyolc emberöltőn át sarcolások, dúlások, égetések, táborjárások szakadatlan sora zúdult át ezen a szegény városon, mint zátonyra került hajón a tenger hullámainak árja. S annyi baja között mégis ráért a város vezetősége, hogy nyomdáját, mely harcokban, nyomorúságok idején csak terheit növelte, sőt a XVIII. század elején, mint vascúcs a villámot, a labancok bosszúját hozta a

városra, mindvégig mégis féltő szeretettel, odaadó gond-
dal vegye oltalma alá. Mária Terézia síma asszonyi ravasz-
sággal, Ferenc császár zaklatásokkal, Metternich kor-
mánya furfanggal, a szabadságharcot követő abszolu-
tizmus durva erőszakkal igyekeztek Debrecen kezéből a
szellem legerősebb fegyverét kicsavarni. Nem sikerült.
A városi tanács nem engedett sem asszonyi ravaszságnak,
sem diplomata furfangnak, sem elnyomó erőszaknak s
megtartotta nyomdáját. Lehetetlen ebben a tényben a
városi tanács és polgárság kulturális belátásának fényes
jelét nem látnunk s érdeme szerint nem méltányolnunk.

A városi önkormányzatnak az az erős, demokrata
szervezete, mely évszázadokon át megtartotta Deb-
recen városát és tette az ország legnevezetesebb keres-
kedő városává s kollégiuma és nyomdája révén egyik
szellemi középpontjává, legszebb diadalának a nyomda
állandó fenntartását tekintheti. Annak tekintheti már
csak azért is, mert ez által lett a debreceni városi nyomda
egyedülállóvá az összes magyar nyomdák között.

Nincs még egy magyar nyomda, mely 1561-ig vihetné
fel történetét egy és ugyanazon helyen, egy és ugyanazon
testület birtokában. Háromszázötven esztendő, megsza-
kítatlan multra egyedül a debreceni városi nyomda tekint-
het vissza e hazában.

E jubileum jelentős esemény. Ünnepe kell, hogy
legyen az egész magyar kulturának, melynek fejlődésé-
ben hathatós tényező gyanánt mindenkor ott működött
a debreceni városi nyomda.

Hogy a város mostani vezetősége is teljes nagyságá-
ban tudja értékelni e jubileum kulturális jelentőségét,
mi sem bizonyítja inkább, mint a jelen munka, mely
megjelenését a város áldozatkészségének köszönheti.

A debreceni városi nyomdának ez az első részletes

monografiája. Egy pár rövid dolgozat foglalkozott ugyan már a nyomda történetével, de nagyon vázlatosan s telve hibákkal, tévedésekkel, melyeknek helyesbítése rám, mint e munka szerzőjére, hárult. Ahol az anyag bővebb s részletesebb feltárása segítségével megtehettem, ezt meg is tettem. Világért sem akarom azonban ezzel azt mondani, hogy munkám megjelenésével most már lezártam a nyomda napjainkig tartó fejlődésére vonatkozó kutatásokat. Nagyon is tudatában vagyok annak, hogy ez a munka is még fogyatékos, a fejlődés folyamatát sok helyen nem tudja megvilágítani, még sok kidolgozatlan hézagot hagyott. De ez nem is lehet másként. Idővel előkerülő újabb és újabb adatok fogják a hézagokat majd lassanként betölteni. Nekem csupán az lehetett a feladatom, hogy a jelenleg rendelkezésre álló anyagot összegyűjtsem, s mert a debreceni nyomda története egyszersmind az egyetemes magyar művelődéstörténet színes szövedékének egyik szalagja, a hazai közállapotokkal és a művelődés egyéb tényezőivel kapcsolatba hozva, feldolgozzam. E feladatnak igyekeztem a tölem telhető legnagyobb igyekezettel s lelkiismeretességgel megfelelni.

Munkámban kettős cél vezérelt s ennek megfelelően e könyv voltaképen két részre oszlik. Egyrészt lehetőleg eleven, a száraz adatszerűséget kerülő előadásban igyekeztem feltárni a nyomda fejlődésének menetét. Ez munkám első része, a voltaképeni nyomdatörténet, mely a nagyközönség számára készült. A másik részben okmánytár formájában összeállítottam mindazon okirati adatokat, melyek a debreceni városi nyomda történetére nézve jelentősek, de egyszersmind forrásjellegűek a magyar művelődéstörténet minden kutatója számára. Az utóbbival a magyar nyomdászat részletes története leendő

megírójának, általában a művelődéstörténeti szaktudománynak kívántam szolgálatára lenni, ezért mindenütt pontos utalással láttam el a levéltári forrásra s azon igyekeztem, hogy mint adatgyűjtemény teljesen megbízható alapja legyen a további kutatásoknak.

A voltaképeni nyomdatörténetben a nyomda keletkezésének és XVI. s XVII. századbeli fejlődésének történetét dolgoztam ki nagyobb részletességgel. A XVIII. és XIX. század kidolgozása vázlatosabb. Magyarázata eljárásomnak az, hogy a XVIII. század elejétől kezdve a levéltári adatok mind bővebben állnak rendelkezésre, a rájuk való utalással pótolhattam a részletezést, melynek a megelőző korok tárgyalásából nem volt szabad hiányoznia. Ott igen sokszor föltevésekkel kellett dolgoznom, melyeknek megokolását nem mellőzhettem el.

A címlapmásokat úgy válogattam össze a XVI. és XVII. század debreceni nyomtatványai közül, hogy egyrészt a nyomdai kiállítás, betűtipusok változásait is feltüntessék, másrészt, hogy lehetőleg olyan nyomtatványok címlapjai legyenek, melyek eddig hasonmásban nem jelentek meg.

A nyomdatörténet folyamatosságát olykor-olykor félbe kellett volna szakítanom valamely felvetődő vitás kérdés tisztázásával, vagy a forrásaimnál talált téves adat helyreigazításával. Hogy ezt elkerüljem, az ilyeneket jegyzetben tettem meg. A jegyzeteket nem a lap aljára, — mert ez vétség a könyv külső szépsége ellen — hanem a nyomdatörténet függelékéül külön nyomattam. Hogy adataim ellenőrizhetők legyenek, a források jegyzékét is közlöm.

Ennyit a munka céljáról és beosztásáról.

Előszónak szánt soraimat nem zárhatom be mással, mint őszinte hálám kifejezésével e nemes város első pol-

gára, *Kovács József* polgármester úr, a városi tanács és a nyomdai felügyelő-bizottság tagjai iránt, amiért a városi vezetőség ősi tradícióinak, a kultúra haladását mindig szemmel kísérő és értékelni tudó kulturális érzékének megfelelően a városi nyomda nevezetes jubileumát a nyomda történetének megíratásával kívánták megörökíteni s hogy e munka elvégzésének nehéz, de egyben díszthozó feladatával engem tüntettek ki. Kötelességem egyszersmind hálával emlékezni meg arról a buzgóságról, melyet a nyomda jelenlegi művezetője, a régi híres debreceni nyomtatók, Hoffhalter Rafael, Rheda Péter, Rosnyai János, Csáthy György méltó utódja, *Keresztlessy István* úr e munka létrejövetele érdekében kifejtett s arról az ügybuzgó fáradozásról, mellyel e könyvnek a debreceni városi nyomda nagy múltjához illő díszes nyomdai kiállításáról gondoskodott.

A nemes város áldozatkészsége, melynek e munka létrejöttét köszönheti, bizonyosága annak, hogy elevenen lüktet Debrecenben az a szellem, mely egykor naggyá tette e várost, mely jövőendő nagyrahivatottságának biztos záloga s mely ez alkalommal is ily szép jelét adta kulturtörekvésének, midőn minden frázisnál többet érő cselekedettel tette magáévá tudós Köleséri Sámuel szép mondását, hirdetvén vele egyszersmind a saját maga dicsőségét :

„A könyvnyomtató betűk, noha némák, de mégis hangossabban kiálthatnak az Isten népének füleiben a leghangossabban kiáltó tanítóknál“.

Debrecenben, 1911 március havában.

Dr. Csűrös Ferenc.

A MAGYARORSZÁGI KÖNYVNYOMTATÁS ÁLLAPOTA 1561 ELŐTT.

I. FEJEZET.

Az első nyomda Magyarországon — a reformáció jelentősége — a reformáció és könyvnyomtatás — a könyvnyomtatás közszükségletté válik — a legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok — első hazai könyvnyomdánk a XVI. században — hányadik a sorban a debreceni nyomda? — a debreceni az egyetlen magyar nyomda, mely 1561-től mostanig megszakítás nélkül fennáll — Debrecen közállapota a XVI. század második felében — adózik mindenfelé, közügyeit mégis függetlenül intézi — első nyomtatója protestáns pap — mi ennek a magyarázata?

Magyarországon 1472-ben keletkezett az első nyomda. A tudományt és művészetet kedvelő nagy király, Mátyás, nem kevésbé műszerelő, tudós főpapja, Geréb László állíttatta Budán. Ennek a nyomdának azonban semmi kapcsolata nem volt a nemzeti

élettel. Hamarosan meg is szűnt. Mátyás halálával kibombant az a fényes korszak, mely hadi dicsőségében, hírben, hatalomban és szellemi művelődésben egyaránt egyik vezető népévé tette a magyart a XVI. századbeli Európa életének.

Nyomda hamarabb keletkezett nálunk, mint Európa későbbi vezérnépénél, az angoloknál. De, mert nem a közszükséglet, hanem egy nagy tehetségű, a szellemi haladás iránt is fogékony királyi egyéniség akarata teremtetten meg szellemi fényűzési cikk gyanánt, hatása nem is lehetett gyökeres. Mátyás kora különben is sokkal többre becsülte a művészi kivitelt, remekbe készült, tarka keretrajzokkal és iniciálisokkal díszített kézírások

könyveket, mint az akkor még csecsemőkorát élő könyvnyomtató mesterség első esetben termékeit. Mátyás könyvtárából 125 írott kódex mellett csupán egyetlenegy ösnyomtatvány maradt. Ez eléggé jellemzi a viszonyokat.

Hazánkban a könyvnyomtatás közszükségletté a XVI. század első felében vált, attól az időtől fogva, hogy a reformáció mindinkább terjeszkedni kezdett s az új tanok mind nagyobb és nagyobb területen hódították meg a szíveket és elméket. A reformáció és könyvnyomtatás ikertestvérek. A kapcsolat közöttük a legbensőbb, a legerősebb. A fejlődés kérlelhetetlen logikájú menete teremtette meg mindakettőt, egyik a másik nélkül létre sem jöhetett volna. Mint egy erős boltozat két tartó oszlopa jelenik meg a XVI. század folyamán a reformáció és könyvnyomtatás. A boltozat, mely rájuk épült: a művelt emberiség szellemi föllendülése, az eddig sötétségben tartott nagy tömegek fölvilágosodása.

A reformáció a népek fölvilágosításának világrengető munkáját el nem végezhetné volna a könyvnyomtatás nélkül, mely az új tanok közlésében leghatékonyabb eszköze volt. Viszont a könyvnyomtatás XVI. századbeli nagy lendülete be nem következik, ha az új mozgalom keltette vágyódás a tudás után a nyomtatott betűt közszükségletté nem teszi. E nélkül maradt volna a könyvnyomtatás unatkozó kolostori barátok unaloműző játékszere, legfőlebb művészetkedvelő fejedelmek tudós köreinek kedvelt eszköze a régi klasszikus írók műveinek sokszorosításában.

Külföldön a könyvnyomtatás már nagy fejlettséget ért el, mire nálunk is annyira fejlődtek a viszonyok, hogy nyomdák állításának szüksége mint közszükséglet kezdett jelentkezni. Németország, Svájc, Olaszország, Hollandia már világhírű könyvnyomtatókat tudnak fel-

mutatni, mikorra nálunk az első magyar nyomda megalakul a XVI. század közepén, a sárvári vár alatt, Újszigeten, 1537-ben.

Pedig a reformáció hatása nálunk jóval hamarabb jelentkezik, főleg a német telepeken, a felvidéken és az erdélyi szász városokban, természetes következményeképpen annak a kereskedelmi kapcsolatnak, melyben e városok lakói a német kereskedelmi s egyszersmind szellemi középpontokkal állottak. Az alföldön is hamar tért foglalnak az új tanok. Német egyetemeken járt ifjak itthon buzgó harcosaivá válnak a reformáció világosságot terjesztő, demokratikus jellegű tanainak. A magyar néplélek hajlandósága a tisztánlátásra, világos átértésre, nagy mértékben elősegítette a reformáció terjedését. Hozzájárultak a zilált politikai viszonyok s a katolikus egyház elernyedtsége is. A reformátoroknak nem volt túlnehéz dolguk a forradalmi jellegű mozgalom terjesztésével. A könyvnyomtatást azonban, mint legfőbb népszerűsítő eszközt, nem nélkülözhatték.

Eleinte, hazai nyomdák hiányában, külföldön nyomtatták könyveiket. Sajátságos dolog, de a korviszonyok eléggé megmagyarázzák, hogy az első protestáns jellegű nyomtatványok lengyel földön jelentek meg: Komjáthi Pál apostol leveleinek fordítása 1533-ban, Ozorai Imre békési prédikátornak a Krisztus és Antikrisztusról írott munkája 1535-ben, Gálszécsi István Perényi Péternek ajánlott énekes-könyve 1536-ban, mind Krakóban jelentek meg. Ezek vallásos jellegű munkák. De a szellemi élet más terén is élénk mozgolódást hoz magával a reformáció. Pesti Gábor Aesopus-fordítása 1536-ban, hatnyelvű szótára 1538-ban, tehát elég korán jelenik meg, de még mindig külföldön, Bécsben.

Az erősen érzett szükséglet végre hazánkban is ki-

elégítésre talál és pedig a Krakóval való szellemi kapcsolat révén, lengyel segítséggel. Már annyiban, hogy az első magyar könyvnyomtató, Abádi Benedek, az újszigeti nyomda megalapítója, Krakóban tanulta a könyvnyomtatást. Anyagi eszközökkel azonban egy magyar protestáns főúr, Nádasdy Tamás látta el.

A német szellemi kapcsolat hatása alatt ugyan két évvel előbb, 1535-ben alakul meg a mai Magyarország területén az első nyomda, a brassói, ennek azonban az első időkben csupán latin, görög és német kiadványai vannak, a magyar szellemi közösség nemzeti munkáját később sem támogatta. (A szebeni nyomda 1629-ből való egyetlen kiadványának csak emléke maradt a XVIII. század végén elhalt Soterius György szebeni lelkész egy följegyzésében, maga a nyomtatvány nincs meg. A szebeni nyomdának 1629-ben történt megalapítása tehát legalább is kétséges.)

Tizenhárom évvel az újszigeti után létesül a kolozsvári nyomda, 1550-ben, nyolc évre rá Magyaróvárott működik rövid ideig a Huszár Gál vándor nyomdája, 1561-ben pedig megalakul az alföld kereskedelmi és szellemi egyik erős középpontján, a hazai kálvinistaság legerősebb várában a debreceni nyomda. A mai Magyarország területén — a társországokat nem, de Erdélyt beleszámítva — a debreceni nyomda az alapítás idejére nézve *negyedik*. Mivel azonban a budai, újszigeti és magyaróvári nyomdák rövid idő múlva megszűntek, a kolozsvári is a kor viszontagságai és más gátló körülmények miatt hosszú időközökön át szünetelt, az első alapítású Heltai-féle nyomda 1660-ban végleg feloszlott, a szebenit és brassóit meg nem tekinthetjük magyar nyomdának, kiadványaik nyelve és természete miatt, a debreceni az *első és egyedül álló magyar nyomda*, mely

1561-től, megalapításának évétől kezdve a mai napig, tehát negyedfél századon át annyi zivataros évtized hányattatásain keresztül, töröktől, némettől, kuructól háborgatva, többször porig égve, hamvaiból új életre kelve, de mégis kimutathatólag megőrizve folytonosságát, megtartotta vezető helyét a hazai nyomdák sorában, mint a mai napig fennálló magyar nyomdák között alapítására a legrégebb, nemzeti fontosságára s a magyar szellemi művelődésnek tett szolgálataira első.¹

Hogy Debrecenben már 1561-ben keletkezett nyomda s hogy a nyomda oly nehéz viszonyok között is mindmáig megszakítás nélkül fenn tudott maradni, az nem véletlen dolog. Okát magának a városnak különleges helyzetében kereshetjük.

Debrecen városa a XVI. század közepéig nem volt jelentékenyebb hely. Jelentőségre a reformáció révén emelkedett, mint a legszilárdabban szervezett kálvinista egyház székhelye s ezzel egyszersmind a tiszántúli kálvinistaság s vele a tiszántúli nagy alföldi síkvidék szellemi életének középpontja. A XVI. század első felében még az Enyingi Török-család birtokaihoz tartozott. 1552-ben rátette kezét a török s ez időtől kezdve a hódolt-sági városok hányatott, nehéz életét élte. Voltaképen az erdélyi fejedelmek alá tartozott, kik rendes adózás alá vetették. De adót — és pedig súlyos adót — fizetett a töröknek is. Később a német és kuruc hadak is adóztatták, sarcolták szünet nélkül. Valóságos élestára és hadviselési alapja volt e város a töröknek, magyarnak, németnek egyaránt. A török pasák, az erdélyi fejedelmek, a kuruc és labanc generálisok táborjárása több mint másfél századon át, egészen a szatmári béke után beállott békésebb korszakig, elviselhetetlen teherrel nehezedett a szerencsétlen város lakosságára.

Erős falak nem védték. Fegyveres ellenállásra soha sem gondolt, nem is gondolhatott. Fegyvere éppen a gyöngesége volt. Adózott mindenfelé, kézbeli ajándékokkal kedveskedett a hatalmasoknak, tűrte a hatalmaskodást békével. És sajátságos, éppen mert mindenkinek szolgálja volt, belső dolgai intézésében soha sem volt függetlenebb Debrecen városa, mint a hódoltság korában.

Autonóm közigazgatási szervezete kitűnően bevált a nehéz időkben. A lakosság munkájának gyümölcseit ugyan legtöbbször a török szedte le, de máskülönben nem törődött vele, hogy a város a maga dolgait miként intézi. Szellemiekbe meg éppen nem ártotta magát. Csakis ilyen körülmények között erősödhetett meg oly hamar és gyökeresen a kálvinista egyház Debrecenben s tarthatta fenn épségben főiskoláját, a város pedig mindvégig határozottan protestáns jellegű nyomdáját.

A város vezetősége, főbírája és tanácsa, egészen Mária Terézia koráig kizárólag kálvinistákból került ki. A város ügyeinek vezetésében nem csekély szava volt a kálvinista prédikátoroknak és a főiskola tanárainak.

Ilyen körülmények között az adott viszonyok természetes következményének kell tekintenünk, hogy a debreceni nyomda megalapítója is kálvinista prédikátor volt : *Huszár Gál*.

A VÁROSI NYOMDA KELETKEZÉSE.

II. FEJEZET.

Mikor keletkezett a debreceni nyomda? — Huszár Gál, az első debreceni nyomdász élete — kassai papsága — fogságba kerül — Veresegyházi egri érsek „atyai“ bánásmódja — a kassai zendülés — Huszár Debrecenbe menekül s felállítja sajtóját — a legjobb időben jön — Mélius és a kálvini irány meggyökerezése Debrecenben — égető szükség van nyomdátóra — a debreceni sajtó első terméke — az első debreceni nyomású könyv a városi tanács támogatásával jelenik meg — Debrecen díszereje — Főlegyházi Tamás bizonyágtétele — Huszár többi nyomtatványai — miért távozott el Debrecenből? — élete további folyása, halála.

Mikor keletkezett a debreceni nyomda?

Régi és újabb időben többen foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Debrecen város tanácsában a XVIII. században és a XIX. század elején több ízben fölmerült a kérdés. Kutatták a régi jegyzőkönyvekben, de pontosan megállapítani nem tudták a nyomda alapításának idejét. Az igazsághoz mégis közelebb jártak, mint Pápai Páriz Ferenc, aki

Tótfalusi Kis Miklósról írott s Bod Pétertől 1767-ben kiadott versében így emlékezik meg a debreceni nyomdáról:

Magyar-Ország ebben (t. i. nyomdában) szenved még is tsorbát,
Poson orvoslá meg elsőben ez hibát;
Török Bálint rá szerzé Pápa városát,
Meg-mutatá ő Nagyságos Úri voltát:
Azon Úr Debretzenl is erre rá szerzé... stb.

A derék tudós, Bod Péter e verssorokhoz csatolt jegyzetében így ír: „Török Bálint birta Debretzen városát is; s ha ez az Úr szerzett oda Tipográfiát, annak kellett lenni fogsága előtt, azaz 1541-ik Esztendő előtt. Én ezt ugyan nem tagadom, de nyomát nem láttam“.

A kritikai érzékkel bíró Bod Péter tehát maga is fejcsóválva fogadja Pápai Páriz állítását. Aminthogy ez az állítás — bármire alapította is Pápai — csakugyan tévedés. Valamint nem Pozsonyban keletkezett az első magyar nyomda, úgy kétségtelen dolog ma már az is, hogy a debreceni nyomdát nem Török Bálint, az 1541-ben Buda elfoglalásakor török fogságba jutott magyar vezér s mind ez ideig Debrecen ura alapította.

Több tudósunk (főleg Szabó Károly és Révész Imre) egybevágó kutatásai alapján ma már bizonyosan tudjuk, hogy a debreceni nyomdát 1561-ben alapította meg Huszár Gál.²

Ki volt hát ez a Huszár Gál?

A XVI. század magyar közéletének egyik legjellegzetesebb alakja. Tudós, pap, agitátor és könyvnyomtató egy személyben. A hitjavítás lángoló lelkesedésű apostolainak egyike, kiknek nyugodni nem tudó, de nem is akaró, üldözést, szorongatást mibe sem vevő, egyedül a nagy célt szem előtt tartó fanatikus lelkesedése vitte diadalra oly hamar a magyar reformáció ügyét.

Származása, születése helye, ideje, ifjúkora teljesen homályban van még. Az irodalomtörténeti kutatás életének erre a részére adatok hiányában eddigelé nem tudott világot vetni.

1554 végén tűnik fel alakja először, mikor Oláh Miklós érsek üldözése elől Miksa főherceg birtokára, Magyar-Óvárra menekül, hol a város német őrségének kapitánya, Wohnitzky Zakariás, veszi oltalmába. Hogy a hatalmas érsek protestáns hitelvei miatt vette üldözőbe, kétségtelen dolog, valamint, hogy a német kapitány azért vette pártfogásába, mert, mint a magyarországi német tisztek nagy része akkoriban, szintén a lutheri hitelvekhez szíttott, az is nagyon valószínű. Óvár-

ból kirándulásokat tett a környékre, Mosonyba, Kálnokra, a főurak kastélyaiba, ahol nagy buzgalommal gyarapította az új hitelvek híveinek seregét.

1557-ben Bécsbe ment, ahol barátságot kötött Hoffhalter Rafaellel, a jónevű bécsi nyomdással, aki maga is később rövid időre debreceni nyomdásszá lett. Hogy mi része volt Huszár Gálnak Hoffhalter későbbi Debrecenbe jövetelében, arról semmi tudomásunk nincs. Csupán gyanítani lehet, hogy távozásakor a debreceni tanácsnak, mint kiváló nyomdászt, ajánlhatta egykori bécsi barátját. A nyomtatást Hoffhaltertől tanulta. Bécsben nyomdát is vásárolt, melyet Óváron állított föl. E nyomda 1558-ban működött is. Vele megszerezte Huszár Gál azt a dicsőséget, hogy Abádi Benedek után ő lett a második magyar vándor nyomtató.

Működése azonban sehogysem tetszett a környékbeli katolikus papságnak. 1558 április 18-án Velykei Márk győri nagyprepost a győri székesegyház ajtajára kifüggesztett iratban a szentszék elé idézte tévtanok terjesztése miatt. A káptalan meg Ferdinánd király előtt panaszolta be eretnek könyvek nyomtatása miatt. Óvári tartózkodása alatt Huszár Gál, vagy — mint az egykorú okiratok legtöbbször említik — *Gál pap* már határozottan a kálvini irányhoz szegődött s ennek lett azután mindvégig buzgó terjesztője. Óvárt azonban a katolikus papok fellépése miatt égni kezdett talpa alatt a föld, menekülnie kellett, ha azt nem akarta, hogy börtönbe kerüljön. Kapóra jött ekkor Kassa város meghívása. Kassán 1560-ban megüresedett a hitszónoki állás. A kassaiak előbb Dávid Ferencet, a későbbi híres unitárius püspököt hívták meg, de ez nem fogadta el a meghívást. Ekkor a kiváló szónok, derék énekszerző, ügyes könyvnyomtató hírében álló Gál papra fordult figyel-

mők s nem is hiába. 1560 nyarán már kassai prédikátor Huszár Gál. De ha azt hitte, hogy itt megpihenhet a régi hit papjainak üldözésétől, akkor nagyon csalódott. Kassai rövid tartózkodása folytonos zaklatások, idézések s végül bebörtönözés közben telt le. Mielőtt még Kassára ért volna, a protestánsok üldözése már is megkezdődött e vidéken. Verancsics Antal, a hatalmas egri érsek, már jóval azelőtt királyi rendelkezést sürgetett az eretnokség meggátolására. 1560 márciusában Lippai Jánost és Draskovics Györgyöt küldte ki az udvar szigorú vizsgálatra s a felvidéki protestánsok megrendszabályozására, akik aztán mindenben kezére jártak a hatalmaskodó egri főpapnak. Verancsics nem sokáig túrte, hogy Kassán eretnek pap hirdesse az ígét. Október havában már sürgős engedélyt kér a királytól, hogy Gál papot bebörtönözhesse. Az engedély megjött mihamar s Huszár Gál a börtönbe került.

Rövid kassai tartózkodása alatt azonban már annyira meg tudta nyerni új hívei szeretetét, hogy ezek nem hagyták a bajban kedvelt papjukat s mindent megtettek kiszabadítására. November 13-án maga Kassa város tanácsa ír fel a királyhoz papja szabadon bocsátásáért, a hívek pedig könyörgő küldöttséget küldenek Verancsicshoz ugyanezen célból. A mozgalomnak látványlag sikere lett. Verancsics november 25-kén azt az utasítást küldötte Zay Ferenc felvidéki kapitánynak, hogy Huszárt kezesség mellett bocsássa ki a börtönből, de mert a katolikus vallás ilyen ellenese kánonszerű vizsgálat nélkül papságot nem viselhet, szoros őrizet alatt szállítsa Egerbe, ahol majd arra kirendelt bírói szék előtt védheti magát.

A küldöttség persze jól tudta, hogy ha Huszárt kiszakítják hívei köréből, ahol ha börtönben is, nagyobb

biztonságban van, mint Egerben, akkor többé nem látják viszont szeretett papjukat. Ellenálltak a rendeletnek, úgy, hogy Verancsics november utolsó napján panaszos levélben írta meg a királynak, hogy hiába adta ki a parancsot az eretnek pap elszállítására, a nép ellenállása miatt foganatja nem lett.

December első napján pásztori levélben tiltja meg a kassaiaknak Gál pap hallgatását, mert ez a börtönben is csüggedetlenül folytatta papi működését s híveinek a börtönben prédikált. Egyszersmind magát Gál papot is felszólította, hogy önkényt jöjjön Egerbe, ahol atyai bánásmódban lesz része. Persze Huszár is, a kassaiak is előző szomorú példákból jól tudták, mit jelent ez az „atyai“ bánásmód, nem hallgattak a hívásra.

December közepén a városi tanács újból folyamodott, de most már a protestánsok iránt sokkal türelmesebb Miksa főherceghez, Gál pap érdekében. A kérésnek csak annyi foganatja lett, hogy híveinek prédikálhatott, de csak szigorú őrizet mellett.

Igy folyt a huza-vona egészen a hónap végéig. Verancsics látva, hogy nyílt erőszakkal nem boldogul, cselhez folyamodott s megbizta Zay Ferencet, hogy december 27-én este, kijátszva a hívek éberségét, titkon szállíttassa el Egerbe Huszárt. A dolog azonban, hogy, hogy nem, tudomására jutott a híveknek. Huszár Gál éppen esti prédikációját tartotta, mikor a tömeg előre kiadott jelszó szerint forrongásban tört ki. A nagy lárma, zavar közben sikerült a rabot kiszöktetni a börtönből s álruhában kijuttatni a város falain kívül. Szabad volt tehát, de gyorsan menekülnie kellett biztos helyre. Hol találhatott volna akkoriban biztosabb helyet az erős kálvinista Debrecennél? A menekülő útját egyenesen arra vette.³

A kassai városi tanács, tartván attól, hogy papja kiszabadításáért maga a város fog bűnhődni, felíratot intézett Miksa főherceghez, melyben mentegetőzött, hogy a tanács nem oka semminek, az egész a fölzendült nép műve volt. Verancsics csakugyan szigorú vizsgálatot kért a dologban. A vizsgálatot az udvar elrendelte s Liszti Jánosra, Oláh Miklós érsek rokonára bízta. Ez azonban a tetteseket kinyomozni nem tudta s az egész város egyetemleges megbüntetését javasolta. A kassai polgárság nevében ekkor a város bírái írtak fel a királynak s tiltakoztak az ilyen eljárás ellen. Az egyetemleges büntetés azután csakugyan el is maradt.

Huszár Gál ezalatt Debrecenben nem pihent tétlenül. Sajtóját, melyet sikerült Kassáról menekedtében magával hoznia,⁴ azonnal felállította s mert Debrecenben nem annyira prédikátori, mint inkább nyomtatói tudományára volt szükség, azonnal hozzá is fogott a könyvnyomtatáshoz, *mint Debrecen város első nyomtatója*.

Huszár Gál megjelenése Debrecenben a legjobb időben történt. Nagy szükség volt itt könyvnyomtatóra.

A kálvini irányú debreceni egyházat ebben az időben szervezte a nagy tehetségű, kérlelhetetlen erélyű Melius Péter, a „magyar Kálvin“, egyszersmind e kezdő korában a debreceni nyomdászat hatalmas pártfogója, aki e nyomdát úgyszólván maga látta el eleinte nyomtatni való munkákkal.

Dunántúli, horhii születésű ember volt a XVI. századbeli Debrecen legnagyobb férfija. Alsóbb iskoláit Zala megyében járta. 1556-ban iratkozott a wittenbergi egyetemre, ahol félév múlva az ottani magyar ifjak szervezett egyesületének, a *burzának* vezetője, széniora lett. 1558-ban Enyingi Török Jánosnak, Bálint fiának pártfogásával került Debrecenbe, ahol az iskolában tanítói, az egyháznál

lelkészi (mint az oklevelek említik, *concionatori*) hivatalt töltött be.

Valószínűleg a nagy hittudós, Szegedi Kiss István hatása alatt válik az eleinte lutheri irányzatú Melius buzgó kálvinistává s kezdi meg a kezdetben szintén lutheránus debreceni egyház kálvini szellemben való át-szervezését, elfoglalván a még 1556-ban elűzött Kálmán-csehi papi székét. Előbb Debrecenben, majd Erdélyben is Dávid Ferencsel vállvetve, szívós, kitartó munkával teljes diadalra juttatja a kálvini irányzatot, melynek önkormányzati szervezete különösen megfelelt Debrecen város ezidőbeli állapotának, mely a várost egyenesen szilárd önkormányzati szervezet megalkotására utalta.

Később Dávid Ferenc az unitárizmushoz csapott át s ennek a felekezetnek lett buzgó apostola. Útja természetesen most elvált a Meliusétól, aki leghevesebb üldözője lett az unitáriusoknak s elkeseredett ellensége a szerinte árulónak lett Dávid Ferencnek, akivel Gyulafehérvárott nagy hallgató közönség előtt a kor szokása szerint nyilvános vitába ereszkedett. A vita Melius javára dőlt el, Dávid szelidíteni volt kénytelen tanain. Meliust az erdélyi fejedelem ekkor nagy adományban részesítette, még pedig egyenesen azzal a célzattal, *hogy a debreceni nyomdát jobb karba helyezze.*

Az unitárizmus 1560 táján Debrecenben is felütötte fejét. Képviselőjét, Arany Tamást, azonban Melius tanai visszavonására kényszerítette s a kálvini egyházat végleg megszilárdította.

E kétfelé hadakozásban, egyrészt a katolikusok, másrészt az unitáriusok ellen, Melius szorongató szükségnek látta egy nyomda felállítását. Hittudományi, vitázó, prédikációs könyvei kéziratban csak nyomtatóra vártak. Bizonyára gondoskodott volna róla, hogy előbb-utóbb

nyomdát állítson Debrecenben. Éppen azért valósággal kapóra jött az a véletlen, mely Huszár Gált sajtójával együtt Debrecenbe juttatta.

Gál pap 1560 december 27-én este szabadult ki kassai börtönéből. Az akkori viszonyok között beletelt legalább három nap, míg a téli időben sajtójával együtt Debrecenbe jutott. Ott a berendezkedés, helyiség keresése, nyomtatósegédek (akkori nevük szerint : *szóciusok*) fogadása, a sajtó felállítása, papiros beszerzés lefoglalhattott jó pár hetet, esetleg hónapot is. Valószínű tehát, hogy minden buzgósága mellett sem foghatott hozzá a nyomtatáshoz 1561 tavaszánál.

Melyik könyv lehetett Huszár Gál debreceni működésének első terméke, tehát az első debreceni nyomtatvány ? Nehéz kérdés, mert az adatok hiánya miatt csak tapogatózásra s következtetésekre vagyunk utalva. Városi jegyzőkönyvek éppen ezekről az évekről nem maradtak ránk, elvesztek a török dúlások idején, közvetlen s kétséget kizáró adat nem áll rendelkezésünkre.

Régebben a *Confessio Catholica*, vagy közönségesen *Egervölgyi hitvallás* néven ösmert 1562-ki latin nyomtatványt tartották a debreceni sajtó első termékének. Szabó Károly széleskörű bibliografiai kutatásai azonban ennél régibb debreceni nyomtatványokat is napvilágra hoztak.

E nyomtatványok közül legrégebbnek Melius Péter azon munkáját vehetjük, melyet Pál apostolnak a Colossabeliekhez intézett leveléről írt. E munka pontos címe : „A Szent Pal Apastal levelenec mellyet a Colossabeliecnec irt predicacio szerent valo magyarazattya. A Keresztyen igaz atyafiui szeretet műkalodic es masnac örömet szolgál az iregység pedig es a ragalmazas senkit nem eppit sem hasznal. I. Cor. 14.“

Mai tudásunk szerint ez a nyolcadrétű, 1561-ben nyo-

312.
A Szent Pal

APASTAL LEVELENEC
MELLYET A COLOSSA-
BELIEKNEC IRT PREDI-
cacio berent valo magya-
razattya.

A Kerestyen igaz atyafiui beresett
mukalodie es mañnac oromest solgal
az iregysseg pedig es a ragalmazas sen-
kit nem eppit sem hasznal. 1. Cor. 14

A legelső debreceni nyomású könyv címlapja. 1561. Huszár Gál nyomása. Középen a bázeli Frobenius nyomda jelvényének utánzata. (Az erdélyi múzeum könyvtárának unikuma.)

*molt, csonkán ránk maradt munka a legelső debreceni nyomtatvány.*⁵

Egyetlen példánya az erdélyi Múzeum könyvtárának becses unikuma, néhai br. Radák Istvánné adományából. Ajánlása Meliustól való s a „*Döbrötzöni Tanács*”-nak szól. Ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy *a legelső debreceni nyomtatvány a debreceni városi tanács költségén, vagy legalább támogatásával jelent meg.*

A XVI. és XVII. század folyamán u. i. általános szokása a szerzőknek, hogy műveiket annak, vagy azoknak ajánlják, akik a mű kiadásának költségeit viselték, vagy legalább hozzájárultak. Huszár Gál a rajtavalóval menekült Kassáról, örülhetett, hogy sajtóját meg bírta menteni. Melius Péter — kálvinista prédikátor létére — szintén nem volt gazdag ember. A könyv nyomtatásának költségeit mégis ki kellett valahonnan teremteni. Debrecen ekkor nem volt olyan hely, ahol áldozatkész, gazdag főúr pártfogására lehetett számítani. Nem maradt más, mint a város szellemi előbbre vitelét szemmel tartó, arra a város különben nagyon igénybe vett anyagi erejéből áldozni tudó városi tanács és a hasonló áldozatokra egyházáért, iskolájáért s prédikátoraiért szintén mindig kész városi polgárság. E város polgárságának élénk érzéke a szellemi, a kulturális dolgok iránt — nem csekély dolog oly zivataros másfél századon át — tette a régi Debrecen művelődésben is keleti Magyarország legjelentősebb gócpontjává.

Hogy az egykorúak is ilyen véleménnyel voltak Debrecen városáról, annak bizonyítékaul elegendőnek tartom idézni Félegyházi Tamás 1586-ban kiadott Ujtestamentuma ajánlásának, mely szintén a debreceni tanácshoz van intézve, egyik idevonatkozó passzusát: „Drága és becsületes helyek és városok tehát azok, — írja az ajánló,

Gönczi György prédikátor — melyek az Isten anyaszentegyházának hajloki és kikben az Istennek igéje bővölködik, az Isten igazán esmértetik és tiszteltetik, és kikben az fő népek egymást megbecsülik, szeretik, egymásnak tűrnek és az községgel egyetemben közakarathból, egyezségből és szeretetből az Istennek tisztességére és az közönséges igazságnak, békességnek megmaradására gondot viselnek.

Ilyen volt az ti kegyelmetek városa, mi időtül fogva az Istennek igéjének fejet hajtott, főképen ez harminczöt esztendő alatt, buzgó volt az Evangeliomnak hallgatásában és tanulásában, szorgalmatos gondot viselt az Isten anyaszentegyházára, az tanítókra és tanulókra. Egyeztetnek mindnyájan az igaz tudománynak vételében és oltalmazásában. A külső igazságnak kiszolgáltatásában is, és az közönséges békeségnek és egyezésnek megtartásában, egymás között való szeretetben hívek és szorgalmatosok voltak. Mindezekért az ti kegyelmetek városa ez mi országunkban s mind szomszéd országokban nagy becsületben volt, kitül egyéb helyek is mind az isteni tiszteletre s mind az külső rendtartásra nézve jó példát vettek és úgy mint ez óráiglan *jőnek tartatott ez mi országunkban*“.

Jellemző, hogy Huszár Gál második, ránk maradt debreceni nyomtatványának ajánlása a „kereskedő és árros népeknek“ szól, jeléül annak, hogy az irodalom többé nem pusztán nagyvagyonú főurak pártfogásából tengődik, hanem a szellemi mozgalmaknak megnyert s irántok érdeklődő nagy tömegekre támaszkodik.

E munka szintén Melius Péter tollából került ki. Hét prédikációt tartalmazó, negyedréti, 28 számozatlan levélből álló nyomtatvány. Címe: A Christus Közbe Jarasarol Valo Predicacioc, Mellyeket Melius Peter a Dôbrôtzôni Lelki Pasztor irt... stb.⁶

Két példányban van meg. Egyik az Erdélyi Múzeum, másik a Nemzeti Múzeum birtokában.

Mindössze Melius e két munkája maradt meg Huszár Gál 1561-ki nyomtatványai közül. Hogy nyomtatott-e többet is ebben az évben? Lehetséges, de tudomásunk nincs róla.

A következő 1562. évi debreceni magyar nyelvű nyomtatványok közül három maradt meg. Mind a három szintén Melius munkája. Egy *Catekismus*, nyolcadrétű, 76 levélből álló nyomtatvány, ajánlva Németi Ferenc tokaji kapitánynak. Egyetlen példányban van meg a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban.

Ugyane könyvtár unikuma Melius egy másik vallásos munkája: A kísértet és a bűnös ember párbeszéde. Nyolcadrétű, 33 levélből álló, címlaptalan csonka példány. Szintén debreceni 1562-ki nyomás.

Öt példányban maradt meg a harmadik: „Az Arany Tamás hamis és eretnek tévelygéseinek és egyéb sok tévelygéseknek, mellyek mostan az elfordult fejő emberek között elárattanak, meg hamisítási... stb. Debreztömbe nyomtatott Anno MDLXII.“ 152 lapos negyedrétű nyomtatvány.

Melius e nevezetes munkát az unitárizmus ellen írta. Arany Tamásnak, ki Debrecenben is megpróbálkozott unitárius tanításaival, 37 „tévelygését“ sorolja fel s mindegyik után részletesen cáfolgatja a bennük talált eretnokséget.

Az ajánlást maga a nyomtató, Huszár Gál írta s intézte Enyingi Török Jánoshoz és Ferenchez, Hunyad megye örökös főispánjaihoz és a debreceni keresztyén atyafiakhoz. Az ajánlás 1562 február 14-én kelt. A munka tehát februárius havában kerülhetett ki a sajtó alól. Az impresszumon nincs ugyan kitüntetve a nyomtató neve,

de hogy maga Huszár Gál nyomtatta, kétségtelen az ajánlás e soraiból: „Ezeket a mostani tévelygéseket rendszerént minden megfejtésivel *im én ki nyomtattam*, és a mint a ti lelki pásztoritoktól érdemlitek, a ti nevetek alatt adtam ki“.

Összesen ez az öt magyar nyelvű nyomtatvány került ki az első debreceni nyomtató keze alól.

Latin nyelvű kiadványa nem volt Huszár Gálnak, legalább nem tudunk róla. Valószínű, hogy több nyomtatvány is készült a Huszár Gál sajtóján az ő vezetése alatt, de ezek elkallódtak, lehet azonban, hogy egy-kettő még előkerül közülök.

Ő ugyanis másfél esztendei debreceni tartózkodása alatt egész idejét a nyomtatásnak szentelhette. Papi hivatalt nem viselt. Kétségtelenül kitűnik ez a fentebb említett ajánlás aláírásából: „*Huszár Gál a Kassai Lelki pásztor Exul*“. Látnivaló, hogy még mindig reménykedik, hátha visszakerül kassai hívei élére. Ha debreceni pap lett volna, akkor ennek semmi értelme nem lett volna; *exul*-nak, vagyis számkivetettnak meg éppen nem írhatta volna magát.

Azután meg, ha debreceni papságot viselhet, bizony nem folytatja tovább az exulságot s nem hagyja ott a helyet, ahol biztonsággal élhet. A nyomtatás, úgy látszik, nem volt elegendő alap a megélhetésre. 1562 tavaszán még Debrecenben működik, de már a nyár folyamán újból kezébe veszi a vándorbotot. Az augusztus hó folyamán megjelent *Confessio Catholicá*t már nem ő nyomtatja. Lehet, hogy — mint egyik életrajzírója, Balogh Ferenc hiszi, — politikai indító ok is hozzájárult az előbbihez. Egész múltja, Miksához való hűsége gátolta abban, hogy a török uralma alatt levő keleti Magyarországon telepedjék meg. Mindenesetre erős ok

indíthatta arra, hogy távozzék és hozzá olyan helyre, ahol megint régi ellenségeinek hatalmi körébe jutott.

1562 októberében már Révkomáromban találjuk. Itt oly buzgósággal fog neki a reformálásnak, hogy már a következő esztendő legelején Oláh Miklós esztergomi érsek a királynál elfogatási parancsot eszközölt ki ellene. Tovább kell menekülnie. Sokáig bolyong erre-arra, miközben 1565-ben a veszprémi püspök, Dudics András, megint elfogatási parancsot eszközöl ki, mely elől csak nagynehezen tud elmenekülni Nagyszombatból. Ekkor Forgách Imre, trencsényi főispán veszi oltalmába s teszi meg papnak a nyitrai megyei Komjátiban. Itt egy pár nyugodt évet tölt, tanít, szónokol és nyomtat nagy buzgósággal. 1574-ben a pápai egyház hívja meg lelkészének. Itt azonban csak egy esztendőt tölthet, mert a következő év, 1575 október 23-án meghal pestisben.⁷

Ilyen hányt-vetett, nélkülözésekkel, üldöztetéssel, zaklatással telt, pihenés nélküli, folytonos munkában, lelkes fáradozásban eltöltött életet élt le a debreceni nyomda megalapítója s korának, a XVI. század forrongó idejének egyik legjellegzetesebb magyar alakja, a derék, fáradhatatlan Gál pap.

A NYOMDA FEJLŐDÉSE HUSZÁR GÁL DEBRECENBŐL VALÓ TÁVOZÁSA UTÁN.

III. FEJEZET.

A *Confessio Catholica* — Gál pap? Debrecenben hagyja sajtó-felszerelését — a nyomdát valószínűleg a város veszi meg — bizonyítékok — Debrecen második nyomtatója: Török Mihály — kiadványai — Mellus arcképe — a debreceni hitvallás — Hoffhalter Rafael — egy kalandos életpálya — Huszár Gál és Hoffhalter barátsága — hogyan jut Debrecenbe — a nyomda magásra lendül — Hoffhalter Tripartitum-kiadása a század leghíresebb nyomdai terméke — a Hoffhalter címer — egy évi működés után távozik Debrecenből — miért lett Hoffhalterből Roszhalter?

ogy Gál pap 1562 nyarán már nem volt Debrecenben, vagy ha még ott volt is, nem állott a nyomda élén, annak kétségtelen bizonyítékát birjuk a régebben első debreceni nyomtatványnak tartott *Confessio Catholica* előszavában, melyet Czeglédi

György, váradi prédikátor intézett az olvasóhoz. Az egervölgyi nemesség és nép nevében kiadott ezen hitvallás elejétől végig latin. Negyedréttű, 192 számozatlan levélből álló nyomtatvány. Legelől a címlap után az egrieknek I. Ferdinándhoz és Miksához intézett ajánlása olvasható, utána Melius Péter és Szegedi György, a két nevezetes reformátoré az olvasóhoz, harmadikul következik Czeglédi figyelmeztetése az olvasóhoz, melynek a nyomdára vonatkozó első sorai magyar fordításban így hangzanak :

„Mielőtt az átolvasott munkát megítélnéd, kérlek, vizsgáld át a hibaigazítások mutatóját. Mert egyes kifejezések és mondások megváltoztak benne : *amit a nyom-*

tatók járallanságának tulajdoníts. Ezt a munkát ugyanis a nyomtatás művészetében való gyakorlottságuk első bizonyosságaként adták ki. (Primum enim specimen exercitii eorum in arte Chalcographica hoc ediderunt.) Mivel hiányzott a megbízható javító, és működésüket a török hódítás és a zsarnokok támadása akadályozta, munkájuk nem is lehetett hiba nélkül való...“

Igen fontos ez a nyilatkozat azért, mert megtudjuk belőle, hogy e könyv a nyomtatók első próbálkozásának eredménye, amire különben rávall a nyomtatvány egész külső kiállításának silánysága, továbbá, hogy nem állott rendelkezésükre megbízható korrektor. Mindkét panasz olyan természetű, hogy meg nem állhat abban az esetben, ha még Huszár Gál van a nyomda élén. Az előző évi sokkal gondosabb és szebb nyomású debreceni nyomtatványok bizonyítják, hogy Gál pap jól értett a nyomtatás művészetéhez s ebben jártas szóciusai voltak. A korrektor megbízhatósága ellen meg éppen nem panaszkodott volna Czeglédi, ha Huszár Gál végezte volna a javítás munkáját.

1562 nyarán tehát más vezetés alá került a nyomda. Hogy rögtön *Török Mihály*, Debrecen második nyomtatója veszi-e át, vagy pedig ideiglenesen az újonnan szerződtetett szóciusok valamelyikét bízzák meg ennek a hivatalos jellegű kiadvány nyomásának felügyeletével, nem tudni. A szóciusok még gyakorlatlanok voltak, az bizonyos; nem tudtak jól megbirkózni Melius nehezen olvasható, rossz kézírásával s talán magával a magyar nyelvvel sem, lévén az akkori szóciusok nagyobb része idegen, jobbára német.

És még egy fontos dolog derül ki ebből a kiadványból.

Az, hogy Huszár Gál nem vitte magával sajtófelszerelését, hanem Debrecenben hagyta.

Úgy a *Confessio Catholica*, mint Török Mihály későbbi kiadványai ugyanazon betűkkel vannak nyomva, mint Huszár Gál óvári és debreceni nyomtatványai. Ezt a nyomás egybevetéséből kétségtelenül meg lehet állapítani.

Már most mi következik ebből? Az, hogy Huszár Gál sajtóját és betűit Debrecenben eladta. Azt volna jó tudni, hogy kinek adta el. Mert, ha biztos adatunk volna rá, hogy a felszerelést már ekkor megvette a városi tanács, akkor nem eshetnék többé szó róla, hogy mióta van a nyomda a város tulajdonában. Bizonyosságunk azonban erről nincsen s így megint csak következtetésekre vagyunk utalva.

Én részemről nagyon valószínűnek tartom, hogy a város már ekkor rátette kezét a nyomdára. A belső okok mind e mellett szólnak. Hogy a város bizonyos patronátust gyakorolt már a nyomda fennállásának első évében is, arról tanúskodik mindjárt a legelső debreceni nyomtatvány, mely a városi tanácsnak van ajánlva. Már pedig ekkori szokás szerint az ajánlás a nyomtatás költségeiben való támogatásnak jutalma szokott lenni.

A nyomdára, mint már kifejtettük, a debreceni reformátoroknak, kivált Meliusnak oly kényszerítő szüksége volt, hogy ha Gál pap fel nem állítja sajtóját, rövid időn belül szerzett volna más valahonnan Melius. Másfél évi eredményes működés után nem engedhette Melius, hogy megint sajtó nélkül maradjon a város s ő megint arra kényszerüljön, hogy munkáit sok utánjárással idegen helyen nyomassa. A legegyszerűbb megoldás pedig az volt, hogy a város, mint a kollégium s a helybeli egyház patrónusa és minden protestáns jellegű intézmény természetes gyámolítója, vegye pártfogásába a nyomdát is, melynek óriási jelentőségéről a XVI. század emberei már világos tudomással birtak.

Hozzá Debrecen városában már a hódoltság idején sem volt ismeretlen a községi üzemnek csirájában levő, fejletlen, de a kezdetleges formák közt is világosan felismerhető alakja. A városnak a hódoltság korában házi kezelésben levő bormérései, boltjai és szállásházai, valóságos vendéglői voltak átutazók számára, volt — kezdetleges bár, de azért szervezett — postaintézménye is. Ha ezeket megalkotta a város és fenn is tartotta, mennyivel inkább igyekezhetett megragadni az alkalmat s hatalmi körébe vonni egy olyan intézményt, melynek az előbbieknel mérhetetlenül nagyobb súlyát és fontosságát a szellemiek iránt is mindenkor érdeklődő városi vezetőség teljes mértékben fölfogta s ez irányu szándékában a református vezérférfiak, kivált Melius, a lelkészek és a kollégium tanítói bizonyára csak megerősítették és végrehajtására sürgették.

Van azonban két külső bizonyítékunk is. Az egyikről Török Mihály hátrahagyott adósságával kapcsolatban alább lesz szó, a másik ez: ha a *Confessio Catholica* nyomását egybevetjük a megelőző Huszár Gál-féle és az utána következő, kétségtelenül Török Mihály vezetése alól kikerült nyomtatványokéval, azt vesszük észre, hogy úgy az előbbiek, mint az utóbbiak elég tiszta, gondos, sajtóhibáktól eléggé mentes kiadványok. Ellenben a *Confessio* nyomása egyenetlen, piszkos s bár ugyanazon betűkkel van nyomva, nehezen olvasható, homályos, hemzseg a sajtóhibáktól. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy míg a *Confessio* nyomását megelőzőleg és követőleg tanult nyomtatók: Huszár Gál, illetőleg Török Mihály kezelik a sajtót, a *Confessio* nyomása közben kevésbé gyakorlott ember, esetleg — mint arra később sokszor van eset — valamelyik szócíus intézte a nyomtatást. Ez pedig legvalószínűbben úgy történhetett, hogy

a város megvette Huszártól a felszerelést s míg vezetőül arra alkalmas, tanult nyomtatót nem talált, egyik szócusra bízta a vezetést.

Ámbár hiszen megtörténhetett az is, hogy Huszártól egyenesen Török Mihály vette meg a sajtót és betűket s a Confessio gyenge kiállítását a nyomtató legények gyakorlatlansága okozta. A sajtóhibák nagy sokasága azonban így sem talál magyarázatot, mert Török Mihály későbbi nyomtatványai sokkal gondosabban vannak javítva.

A mondottak alapján nagyon valószínűnek hiszem, hogy Huszár Gál eltávozása után a nyomda azonnal a város birtokába került, amiben felfogásom megegyezik a városi tanácstól 1823-ban a nyomda ügyében kiküldött bizottságéval, mely az ugyanez év május 20-án tartott tanácsülésen tárgyalt jelentésében a nyomda keletkezéséről ezt írja: „...amennyire az akkori időbeli viszontagságai után mind ezen Országnak, mind különösen ezen Városnak ki lehetett tapogatni, ez a Könyv nyomtató Műhely már 1563-ik Esztendőben ezen Városban volt, és akkor annak Provisora Török Mihály volt, ...és ez a Könyv nyomtató Műhely mindenkor a város dispositioja alatt volt mind e mai napig“.

Persze a házi kezelésnek nem az a pontosan meghatározott, kifejlett alakja lehetett érvényben már ekkor, mely 1719-től mind maig fennáll, hanem egy kezdetlegesebb, pontosan körül nem írt formája. Török Mihály nem annyira „provisora“ volt a város nyomdájának, mint inkább bérbevevője.

Mint a későbbi jegyzőkönyvi följegyzésekből több ízben kiviláglik, olyanforma lehetett a viszony, hogy a város meghatározott összegért egyszersmindenkorra rendelkezésére adta a sajtót és felszerelést, valamint a helyi-

séget is valamely tanult nyomtatónak bizonyos korlátozó föltételek, legalább is szóbeli megállapodások kíséretében. E föltételek legfőképpen a vallásos irányú munkák kiadására vonatkozhattak, ami a XVI. század gondolkozását tekintve, nagyon természetes dolog. Hogy mégis milyenek lehettek e megállapodások, arra nézve felvilágosít az 1633-ban Menyhért diákkal kötött szerződés, melyről később bővebben lesz szó.

Török Mihály valószínűleg az 1562-dik év végén állott a nyomda élére.

Hogy ki volt, honnan jött, minő viszonyok között élt Debrecen városának sorrendben második nyomtatója, arról alig tudunk valamit.

Debreceni működésének itteni nyomtatványai mellett egyetlen okirati bizonyossága van, az is halála utánról. Kitűnik ebből, hogy Somogyi Máté debreceni lelkésszel rokonságban állott, mert ez mint Török Mihály örököse, egyezkedik a város kiküldötteivel az elhunyt könyvnyomtató hátrahagyott tartozása dolgában. Ebben az egyezésben (melyet, mint legrégibb, a nyomdára vonatkozó jegyzőkönyvi feljegyzést, az Okmánytárban legelsőül közlök), arról van szó, hogy Török Mihály bizonyos nála maradt kiadványok fejében adósa maradt a városnak 22 forinttal. Az adósságot Somogyi Máté egyenlítette ki 1571-ben, Török Mihály halála után, azon egyezés szerint, melyet Szabó Dáviddal és Thorkos László városi jegyzővel, nyilván a város megbízottaival kötött oly formán, hogy 2 frt 25 dénárt lefizetett a városnak azon épület költségére, melyet a város Csiszár János vendégmester javallatára épít, 7 frt 37 dénárt fizet készpénzben, 11 frt 82 dénárt pedig beszámítanak visszaadott könyvek árában.

Ez az egyezés erős bizonyítéka annak, hogy Török

Mihály, mint könyvnyomtató, valaminő viszonyban állott a várossal, hihetőleg, — mint utódai, a későbbi könyvnyomtatók, — hérbe kapta a város tulajdonát tevő nyomdai felszerelést, egyszersmind bizonyítja azt is, hogy tekintélyes ember lehetett, aki a város egyik lelkészének, későbbi püspökének, rokonságával dicsekedhetett. Többet aztán nem is tudunk róla.⁸

Mint nyomtató, két évi megszakítással 1562-től 1568-ig működött Debrecenben. Öt esztendei nyomtató munkálkodásának eredményeiből mindössze nyolc kiadvány maradt reánk: négy magyar és négy latin. Egy kivételével mind Melius tolla alól kerültek ki a munkák. A *Confessio Catholica* 1562-ki két kiadását nem tekintjük kétségtelen Török-kiadványnak, ezért nem is vesszük számításba.

1563-ból való három nyomtatványa közül nevezetes a *Károli Gáspár* gönci pap munkája: „Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjeknek okairul...” stb. Nevezetes, mert azt bizonyítja, hogy a debreceni nyomdának fennállása harmadik évében már hire ment szerte az országban s a távol lakó gönci prédikátor, a teljes magyar bibliának későbbi híres fordítója, munkáját ide hozta kinyomatni, nem bízta lengyel nyomdára.

Ebben az évben került ki sajtó alól Melius két prédikációs könyve, a *Magyar prédikációk*, kit *Postillanak* neveznek... stb. negyedréti, 296 leveles nyomtatvány, ajánlva Mágócsi Gáspár tornamegyei főispánnak, és a *Válogatott prédikációk*, szintén negyedréti, 419 lapos munka, ajánlva a főispán nejének, Massai Euláliának.

Az előbbi nevezetes kiadványa Török Mihály sajtójának. Az első debreceni nyomtatvány, melynek címlapja nem pusztá jelvénnel, hanem képpel van díszítve.

Melius Juhász Péter Prédikátor

MAGIAR PRAE-

DIKATIOC, KIT PÓSTILLANAC

NEVEZNEC, A PROPHETAC ES

APOSTOLOC IRASSABOL, A REGI

Doctoroknac, Origenes, Chrysostomus, Theo-

philactus, S. Ambrus, S. Hieronymus,

S. Agoston, es a mástani bölcz Do-

ktoroc magiarazasloc ferint.

I. Corint. 14.

Mikor egybe gyűltök, mindence ti közzületec Pálmosa.
tudomania, nyelvinec ertesse, meg telenece, es iras magiara-
zalla vagon: Mindenec epulettec legenece.

Dóbtóczonec.

M. D. LXIII.

Melius Magyar prédikációinak címlapja. 1563. A középen látható Debrecen címere a zászlós báránnyal. A fölötté levő olvasó férfialak Melius állítólagos arcképe. (Debr. ref. koll. könyvtár.)

A fametszetű kép Debrecen város címerét, a zászlós bárányt ábrázolja. A két szárnyas angyaltól tartott kör, melyben a zászlós bárány áll, egy díszkapu nyílásába van alkalmazva. Igen érdekes a kapuzat felső árkádjának középső nyílásában egy szakállas protestáns pap alakja, amint lesütött szemmel néz az előtte levő nyitott bibliára. Némelyek szerint ez a pap maga Melius Péter, a nagy debreceni reformátor, amit azonban másnak, mint föltevésnek, nem tekinthetünk, mert még bizonyítva egyáltalán nincsen.⁹

1564-ből két kiadványa maradt, mindkettő latin s mindkettő Melius munkája. Az egyik az úrvacsoráról szóló hittudományi munka, a másik ennek függeléke, a debreceni egyház megvédelmezése a rászórt rágalmakkal szemben.

A következő két évben nem nyomtat Debrecenben. Hol járt, mit csinált ez idő alatt, nem tudni.

1567-ben újra ő vezeti a debreceni nyomdát s ki nyomtatja a nevezetes *debreceni hitvallást*, mely szintén Melius tolla alól került ki ezzel a címmel: „A Debrecenbe összevegyült keresztyén prédikátoroknak igaz és szent írás szerint való vallások“. A 28 leveles negyedréti nyomtatvány már címében elárulja, mit tartalmaz. Mindama főbb tételeket, melyek körül az új, kálvini irányú magyar egyház kifejeződött s szervezetet nyert. Ezek: 1. Az egy való istenségről. 2. Az szent háromságról. 3. A Christus való istenségéről és hogy öröktől fogva született istennek fia. 4. Az szent Lélek való és egyenlő és imádandó istenségéről. 5. A közbe járórul. 6. A bűn okairól. 7. A lelkeknek ítélet előtt való helyekről. 8. Az Antichristus Pápa szörzsínek, ostyájának megvetéséről és megútálásáról. 9. Az Anya szentegyházbeli éneklésekről és egyéb rendtartásokról. 10. A Tanítók öltözetiről, a templomokról

Petri Sebely Debrecini 1803.

A nagyfajos mago-

CHI GASPÁRNÁC: TORNA

VARMEGENEC ISPANNIA-

nac, es Maximilian Kyráli Capitanianac,

nekem io Vramnac, es Pa-

tronusomnac.

Szent iras bizonniál hirdeti es proballia ezt, hogy az Isten olligen fő lette valo iozag, mindenec felőtt valo bölcz, igaz, veghetetlen, öröcke valo es változhatatlan minden dolgaba allatiaba, Tanaczaban es vegczesiben. Vgy annéra hogy semmi történet, sem keréce, sem berenczetelen seg, sem iokon, sem gonoskokon, Isten hatalma, akarattia, bolczessége, értelmé, es gondviselése, megengedése nekül ne eshessec: Hatart vetet à Satānac az Antichristusnac, à gonoskoknac, Isten kézebe mind ezeknec az Istekuo, Isten ad allatot, lelkét letelt, mozgást erőt hatalmat ezeknec, mikor bünt bünnel büntetnee. Az Isten erejét, adót életet hatalmat, mikor gonosra vonssac bünt tesnee Isten igaz büntető engedelme. böl mielő, noha Isten tiltassa es törveni ellen vét nec. De ha Isten nem engedne, Isten által állana benne, nem melhetné. De mint ira vagyom.

A ij. Esa

Melius: Magyar Prédikációi. 1565. Az ajánlás első lapja. (Debr. ref. koll. könyvtár.)

avagy a gyülekezet helyéről. 11. A választásról. 12. A Szabad akarat ellen. 13. Az Christus teste ételéről és jelen voltáról. 14. Az Úr vacsorája kenyeréről. A Temetés helyéről“.

Ajánlja a munkát Melius 1567 július 16-ki kelettel „a magyarországi jámbor és keresztyén áros népeknek, akik Debrecenben, Szombathban, Kassán és Váradon laknak“.

A nevezetes 1567-ki debreceni zsinat e megállapodásait latinul is kiadta még ugyanebben az évben egy szintén negyedretű, 36 levélből álló nyomtatványon, *Confessio Pastorum...* stb. címmel, ajánlva II. János választott királynak. Valamint a magyar reformált egyháznak ugyanezen zsinaton megszerkesztett első törvénykönyvét *Articuli ex verbo Dei* stb. címmel, negyedretű, 32 leveles nyomtatványban, melynek egyetlen példánya a tiszántúli református egyházkerület levéltárának tulajdona. Előszava Meliustól 1567 szeptember elsején kelt.

Látnivaló, hogy Török Mihály, ha nem is sok, de annál nevezetesebb, alapvető munkákat adott ki. Kiadványai az akkor alakult magyar reformált egyház alapkövei.

Mint könyvnyomtató, nem volt az utolsó az ekkori hazai nyomtatók között. A régi, Huszár Gál-féle, Bécsből hozott betűkkel dolgozott, tisztán, durva, de jó papiroson. Kerek antikva betűi jól olvashatók, bár sorai nem mindig egyenletesek. A marginális jegyzeteket kurzív betűkkel nyomja. Ezek már kevésbé tiszta nyomásúak. A töménytelen rövidítés is nehezíti olvasásukat. A betűk bécsi eredete legjellemzőbb a fraktur-jellegű ſ betűn, melyet következetesen egyformán használ s mely még a XVII. századbeli debreceni nyomtatványokon is állandó bizonyítéka, hogy a Huszár Gál-féle betűk még mindig használatban vannak.

VALOGATOT

PRAEDIKATIOC A PROPHE-
TACES APOSTOLOCI RASSA

bol, mind egész esztendő által valósó innepekre,
es minden felé búkfeges dolgokrol es
artikulusokrol a regi es maítani
Doctoroknac magyara-
zások berint.

Vgian ezen Prædikatioc vegebe, a keresz-
tesnec, Vr vaczoraia osztogatasnac, eskü-
tesnec es egyeb egy hazi rend tartasnac igaz
moggya, prædikatioc berint.

I Cor. 14.

*Mindnyai in prophetallhatoc, es tanithatoc, hogy mind
nyai in tanullianac es epüllienec.*

Luc. 5.

*Vram atte nevedbe atte beszeded berint meg
vetem az halot.*

D Ó B R Ó T Z Ó M B E.

Nyomratot Töróc Mihál által.

ANNO. M. D. LXIII.

Melius: Válogatott prédikációinak címlapja. 1563. (Debr. ref. koll. könyvtár.)

Utolsó ismert nyomtatványa az ajánlás keltének bizonyága szerint 1567 őszén készült. 1568-ból nem maradt debreceni nyomtatvány. Lehet, hogy még ebben az évben itt működött, azután vagy eltávozott, vagy, ami valószínűbb, meghalt. 1569-ben már Komlós nyomtat Debrecenben.

Mielőtt azonban ő rá térnénk, meg kell emlékeznünk az 1565-ik év nyomtatójáról. A debreceni nyomdászat magasra lendül ebben az évben, kiadványai valóságos művészettel vannak kiállítva s kiállják a versenyt bármely külföldi híres nyomda termékeivel; a nyomtató t. i. nem más, mint a könyvnyomtatás ekkori európai hírű mestereinek egyike, *Hoffhalter Rafael*.

A XVI. század forrongó korszakának gyermeke volt ő is, mint Huszár Gál. De hitében, meggyőződésében nem oly szilárd és állhatatos, mint a magyar vándor könyvnyomtató. A meggyőzések változtatása különben e korban nem mutatott okvetlenül ingatag jellemre. Az új és újabb tanok egymást váltották fel. A többszöri hitváltoztatás forrása lehetett a legtisztább meggyőződés is.

Lengyel származású ember volt. Hol, mikor született, nem tudni. Neve eredetileg *Skrzetusky* volt, melyet Bécsben váltott fel a Hoffhalter névvel. Hazájából a protestáns elvekhez való szítása miatt menekülnie kellett. Előbb Németalföldre, majd helvét földre, Zürichbe megy. Lehet, hogy Antwerpenben tanulta a nyomdászatot és betűmetszést. Erre mutat legalább az, hogy Debrecenben használt betűi nagy hasonlatosságot árulnak el az antwerpeni híres Plantinus-kiadványok betűivel.

Bécsben 1555-ben telepedett meg s Kraft Gáspárral együtt nyitott műhelyet. Könyvnyomtatási engedélye azonban csak a következő 1556-ik év áprilisában kelt.

RAPHAEL HÖFF- halter által nyomtatta.

Hoffhalter Rafael cimere a Tripartitum 1565-ki magyar nyelvű kiadásának utolsó lapján. (Debr. ref. koll. könyvtár.)

Nyomtatói hírneve hamar szárnyra kelt, úgy hogy már ebben az évben az udvartól is kapott megbízást. Könyvnyomtató, betűmetsző, öntő és könyvkereskedő volt egy személyben, ami abban az időben nem volt szokatlan dolog. Különösen képes kiadványaival tűnt ki. Ezekben valóságos művész volt. Illusztrációit neves művészekkel készítette s nagy gonddal s kiváló ízléssel metszette fába. De egyszerű betűnyomása is jó ízlésről és nagy gondosságról tesz bizonyosságot. Kurzív nyomása feltűnően ízléses és tiszta, ami e korban nagy érdem, tekintve, hogy pl. a jóval későbbi debreceni kiadványok kurzív betűit az egész XVII. századon át csak nagynehezen lehet olvasni.

Bécsben 31 művet nyomtatott, köztük Ranzanusnak nevezetes latin nyelvű magyar históriáját.

Már mint neves nyomtatóval ismerkedett meg vele Huszár Gál. Mindketten baráti viszonyban állottak a híres svájci reformátorral s a debreceni 1567-iki zsinattól elfogadott helvét hitvallás tulajdonképeni szerzőjével, *Bullinger Henrikkel* és hasonló nevű fiával. Az ifjabb Bullinger Wittenbergben együtt tanult a legkiválóbb magyar reformátorokkal, így Meliussal, Károli Gáspárral, Szegedi Gergellyel, Turi Pállal.

Hogy Bullinger, Hoffhalter és Huszár Gál között csakugyan baráti viszony állott fönn, annak kétségtelen bizonyosságát adja Huszár Gálnak a Lampe egyházhistóriájában egész terjedelmében közlött egy levele az idősb Bullingerhez (1557 október 6), melyben a többi között — persze latinul — ezeket írja: „Bárminő feleletet szánt is nekünk kedvességed, levelét küldje Hoffhalter Rafael bécsi nyomdászhoz, ő majd eljuttatja hozzánk“ stb.

Huszár Gál, mikor Debrecenből távozóban volt, bizonyára egykori barátját és mesterét, kitől a nyom-

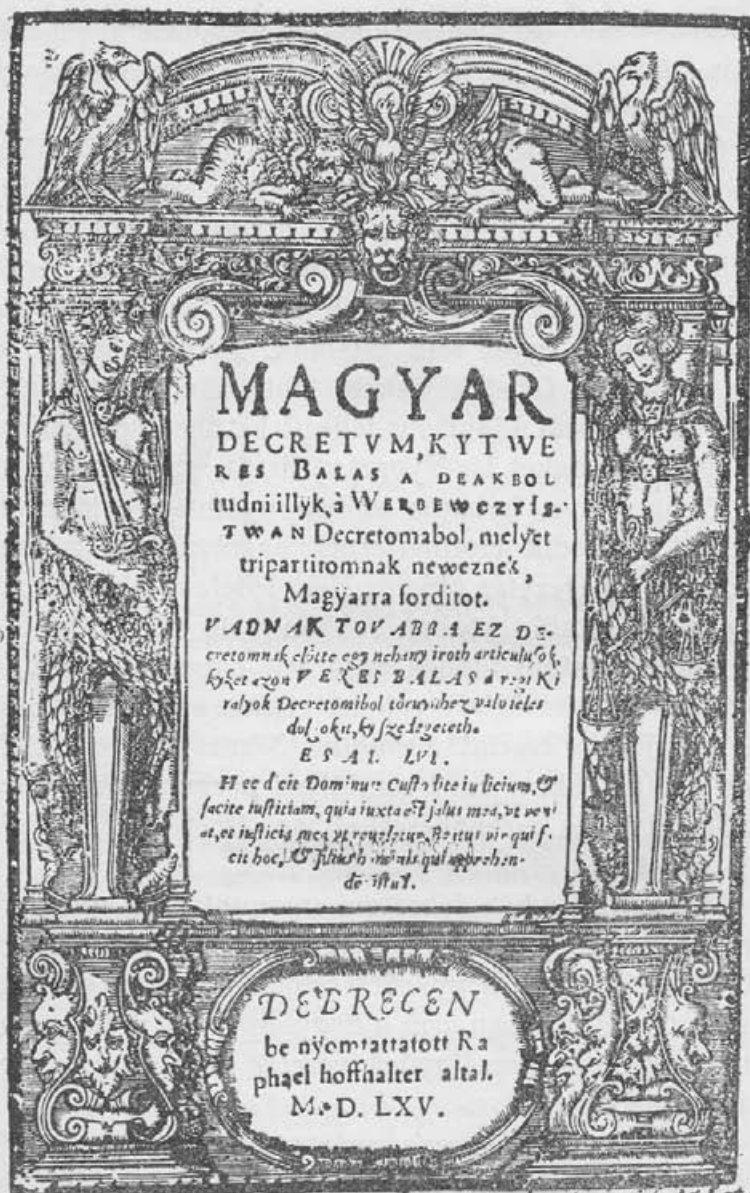
tatást tanulta, ajánlotta a debreceni tanácsnak. Valószínű, hogy ez meg is hívta a kiváló bécsi nyomdászt, de csak később, mikor híre jött, hogy Hoffhalter ott hagyta Bécsset s bujdosásnak indult.¹⁰

Bécsben, a katolikus császárvárosban, Hoffhalter katolikusnak vallotta magát, de titokban protestáns elveket vallott, a reformátorokkal érintkezésben állott, sőt valószínűleg titkos bécsi ágense volt a protestánsoknak. Mayer Antal, a bécsi nyomdászat történetének megírója szerint e kétszínűsége miatt kellett 1562-ben Bécsből távoznia. 1565-ig merre járt, nem tudjuk.

Debrecenben 1565-ben jelenik meg. Előbb itt nem nyomtathatott, mert az 1564-ki kiadványok impresszumán még Török Mihály szerepel. Itt csak egy esztendeig működött. Az év végén Váradon, 1567-ben pedig már Gyulafehérvárott találjuk, ahol II. János király nyomdásza volt. 1568-ban halt meg, a hagyomány szerint hirtelen halállal. Az egykorúak, főleg a kálvinisták Isten büntetésének tartották nyomorúságos halálát, amiért arra használta fel fametszői művészetét, hogy — mint ekkor már buzgó unitárius — egy 1567-ki kiadványában bosszantó torzképekkel csúfolta ki a szentháromság tanát. Nyomdáját János király még egy darabig fenn tartotta, de nem fiának, Rudolfnak vezetése alatt. Hoffhalter Rudolf elhagyta Erdélyt és mint vándor nyomdász, járta be Magyarországot, tíz esztendőt a debreceni nyomda élén töltvén el, mint látni fogjuk.

Az idősbik Hoffhalter egy esztendei debreceni működésének ránk maradt eredménye két igazán kiváló, művészi kiállítású magyar nyomtatvány.

Az egyik Melius munkája, a Sámuel és Királyok könyvének fordítása. 239 leveles nagy alakú szép kiadás. Ajánlva Bebek Györgynének és Mágócsi Gáspárné egri

*A Debreczeni Sz. Iskola könyvtárának ajándékozta
 1874. évi május 12-én Csipő Balad május 12-én 1874.*

Verböczy Tripartituma 1565-ki Hoffhalter Rafael-féle magyar nyelvű kiadásának cím-
 lapja. (Debr. ref. koll. könyvtár.)

kapitánynénak, aki Meliust könyvei megjelenésében más-kor is segítette. E fordítással Melius a Heltai bibliafordítását akarta kiegészíteni.

Szokatlanul díszes a másik kiadvány, Verbőczy tripartitumának magyar fordítása Veres Balázstól. Mind illusztrációkban, mind a betűk szépségére nézve oly kiváló ez a könyv, hogy hozzáfogható munkát sem a XVI., sem a XVII. századbeli összes debreceni kiadványok között egyet sem találunk. Betűi sokfélék, de nem a Huszár Gál-féle betűk. Hoffhalter a magametszésű, antwerpeni Plantinus-jellegű betűket használja, a címlapon színeseket is. Nyomása tiszta, szép egyenletes.

Pedig sietve, háborús időben nyomták e könyvet, amiről tanúskodik Hoffhalternek az olvasóhoz intézett e pár sora a bevezetés után : „Nem lehetett semmiképen, hogy a nyomtatás közben (abban való nehézségért és továbbá e mostani időben való sok háborúságokért, és azokban való sietségért) valami vétkek ne estek volna“.

Az ajánlás szerint a munka Némety Ferenc költségén készült, aki a mű nyomtatása közben Tokaj várában Serédi János házában esett el „az németek által, puska lövés miatt“.

Hoffhalter e két debreceni nyomtatvány címlapján nem használja nyomdai címerét, holott más kiadványain legtöbbször ott van a gyűrűt tartó sas, melyet címeréül választott, célzásképpen arra a hagyományra, mely szerint Gutenberget egy pecsétgyűrű vezette rá a könyvnyomtatás feltalálására.

Váradi nyomtatványán már ott van a címer. 1565 végén u. i. Hoffhalter Váradra költözött nyomdájával. Itt még kiadja Melius: Jóh könyvének fordítását, amivel Váradon is megindítja a könyvnyomtatást, lévén ez a munka a váradi nyomdászat legelső terméke, azután vég-

AZ FELSEGES FEYEDELEM-
nek, masodj *ſ* A N O S Kiralynak, Magyar orzaga-
nak, Horwath orzagnak, Thoth orzagnak, et cetera.
Termèzhet szerint walo Kiralianak, *ſ* STENNEK
kegyelmét, iokedwét, ees mynden aldomasát ke-
wannya, mint kegyelmes Uranak, ees
feyedelmének

MYNDEN feele nem
ZETNEK, ES MYNDEN
ORZAGNAK, FELSGGES KYRALY,
mýnd keresztýennek kewzewott, poganok kewzewott, szabott
rend t. ritások, tewrweneýk, es wgezett Decretomok wolt, e-
leýtwol fogwa (ky mostýs wagyon) Mely Decretum szerýnt,
mýnden renden walo feyedelmek, ees mýnden rendbelý izzt-
thartok, szoktak az ew alattok walo neper, kit Isten ew reayok
býzotti, býrný, szazgatný, wýsclný, es az szerýnt oltalmazný.
Mýnden nemzet kedýg, Kegýelmes wram, azon igýkezett,
hogý az ew nyelwen legyen meg írwan, az ew Decretomok,
hogý az kewzewonleges igassagnak Normája mýndeneknel,
nylwan ees ertelemre legyen, mýnd azoknal kyk olwassak, ees
mýnd azoknal kyk elewt olwaziatýk, hogý oly nyelwen le-
wgn, kýt nem erth az orzag, kewlewmbkewlewmb twadatlan
magýarazo, kewlewmbenkewlewmben ne erchýe, ees ne ma-
gýarazza, hogý az egýwgýw kewsségý, mýatta megh ne chya-
latkozzek.

Nylwan wagyon kedýg ez, Kegý: wram, hogý ez mý nem-
zettégwnk kewzewott, ez felséged orzagaban, mýnd az regý Ky-
ralýoktwol fogwa ez felséged ideýeýg, mený Decretomok wolta
nak (kyk mostýs wadnak) nem talaltatott oly feyedelé, wagý ha-
zaýanak szeretőye, kinck erc gongya lewt wolna, hogý mýnd
azok-

leg eltávozik a tiszántúli vidékről Erdélybe, hihetőleg az unitárius hitelvekhez való szítása miatt, amiért az unitarizmust kérlelhetetlenül üldöző Melius nem tűrhette őt Debrecen környékén. Még halála után sem bocsátotta meg ezt neki Melius. Az 1568-ban Váradon megjelent János jelenéseinek magyarázata előszavában gúnyosan *Roszhalternek* nevezte az unitáriussá lett, hirtelen elhalt nyomdászt.

A VÁROSI NYOMDA A XVI. SZÁZAD VÉGÉN. ÖSSZEFOGLALÁS.

IV. FEJEZET.

Komlós András — keze alatt lehanyatlík a nyomda — kiadványai — széphistóriák — halála után rövid időre asszonykéz vezeti a nyomtató műhelyt — Hoffhalter Rudolf — kiadványai — Csáktornyai János — nevezetes tudós munkák kiadója — áttekintés a nyomda XVI. századi fejlődésén — a vándornyomtató természetrajza — író, betűmetsző, szedő és kereskedő egy személyben — a XVI. század sajtója — a prés működése — festék-készítés — betűöntés — könyvárak — papíros-beszerzés — sajtóhibák — a szövecsok szolgálati viszonyai.

Az ezeröttszázhatvanas évek végén lehanyatlott a rövid idő alatt hirre kapott debreceni nyomdászat. Melius 1568-ban a mennyei jelenésekről írt s Váradon kiadott műve előszavában panaszkodik, hogy „Isten a nyomtatást is a mi országunkban megfogyatkoztatá“. Mert bizony a jómódú hívek — panasolja tovább — „nem költik Isten tisztességére pénzüket, jó műszereket a szegény nyomtatók nem csinálhatnak“, ezért aztán „a szegény könyvnyomtatóknak is sem házok sem jövedelmök“.

1569 április 27-én kelt, az idősebb Bullingerhez írott latin levelében pedig arra kéri a kiváló zürichi prédikátort, segítse elő egy vitatkozó művének ott Zürichben való megjelenését, „mivel a mi vidékünkön hiányzanak a tanult és megbízható nyomtatók“.

Ebből azonban nem következik, hogy ezekben az években ne lett volna nyomda Debrecenben. Volt, de nagyon lehanyatlott. Hoffhalternek nyomába sem léphetett, de még Török Mihálytól is elmaradt a debreceni

nyomtató műhelynek 1569-től 1575-ig vezetője : *Komlós András*, latinos nevén : *Andreas Lupinus*.¹¹ Élete körülményeiről mit sem tudunk. Debrecen város levéltárában egyetlen jegyzőkönyvi följegyzésben szerepel. 1575 márc. első napján Heltai Gáspárnak, a híres kolozsvári nyomtatónak és írónak özvegye ügyvéd útján törvény elé idézi 32 forintnyi tartozásáért.

Mint könyvnyomtatót azonban megítélhetjük ránk maradt 23 magyar és egy latin nyomtatványából. Ezek bizony érthetővé teszik *Melius* panaszát.

A Komlós-féle kiadványok nyomdai kiállítása nagyon gyenge. Nyomásuk piszkos, betűik homályosak, soraik egyenetlenek, díszítéseik ízléstelenek. A sajtóhibák hemzsegnék bennük. Károlyi Péter váradi prédikátor „Az Halálról” című 1575-ben Komlósnál kiadott műve ajánlásában írja : „Jóllehet ez könyvecskének kinyomtatásában elég szorgalmatos volt az könyvnyomtató, mindazáltal fogyatkozás nélkül egynehány helyeken nem lehetett, mert hogy én jelen nem lehettem”. E munkában található számtalan sajtóhiba igazolja, hogy Komlós bizony nem volt elég szorgalmatos, korrektornak legalább nagyon felületes volt.

Pedig, ami kiadványai tartalmi értékét illeti, egy pár igen értékes, nevezetes könyv akad köztük.

Igy egyetlen latin kiadványa, az 1570-ből való *Confessio Vera*, mely a csengeri zsinat megállapodásait tartalmazza s melynek egyetlen fennmaradt példánya a debreceni kollégium tulajdonában van, a magyar reformátorok egyik nevezetes egyházi törvénykönyve.

Magyar nyomtatványai között feltalálhatjuk *Melius* több hittudományi művét, így : „Az egész szent írásból való igaz tudományt”, melyet szerzője Enyingi Török Ferencz hunyadi főispánnak ajánlott ; a Mágócsi Gáspár

tornamegyei főispánnak ajánlott Igaz Szent Írásból ki-szedetett Éneket, a Krisztusnak, Sz. Péternek... egy-mással való beszélgetései második kiadását.

További vallásos kiadványai: *Czeplédi György* és *Károlyi Péter* műve: Az egész világon való keresztyének-nek vallások az egy igaz Isten felől; Károlyi Péter váradi lelkipásztornak az unitáriusok ellen írt műve: Az egy igaz Istenről, ajánlva Báthori Miklós szathmári és sza-bolcsi főispánnak; ugyancsak ennek munkája: Az halálról és feltámadásról, ajánlva Bocskai Erzsébetnek, a bihari főispán feleségének; Szikszai *Hellopoeus Bálintnak*, a kiváló debreceni papnak két munkája: egy Catechismus 1574-ből és egy ugyanezen évben kiadott s Gúthi Ország Borbálának ajánlott másik munkája: Az mi keresztyéni hitünknek és vallásunknak három fő articulussáról. Ez utóbbinak ajánlásában érdekesen világítja meg kora vi-szonyait s megemlékezik egy kéziratban levő munkájáról is a szabad akaratról, melynek kiadására készül „főképpen ha az kegyelmes Isten patronusokat mutat valahonnan, kik az nyomtatásban segítséggel lesznek“.

Igen értékes Komlós-kiadvány az 1569-ki *Énekes Könyv*, melyet még Szabó Károly a Huszár Gálénak tartott s melyet a Tudományos Akadémia adott ki az eredeti nyomtatványt utánzó kiadásban 1893-ban, Szi-lády Áron értékes bevezetésével, mely bőven ismerteti a könyv megjelenése körülményeit s íróját, *Szegedi Gergelyt*.

Az 1574-dik év különösen nevezetes a debreceni nyomda XVI. századbeli működésében. Ez év folyamán jelenik meg Komlósnak egy pár világi jellegű kiadványa, melyek XVI. századbeli elbeszélő költészetünk legérde-kesebb s legjelentősebb termékei közül valók. Ebben az esztendőben Komlós, úgy látszik, vallásos művek és az

A Z M Y K E R E Z =
 TIENI HITŐNKNEK ES VALLA-
 SONKNAK HAROM FŰ ARTICV-
 LVSSAROL. I. AZ IGAZ ISTEN-
 ről. II. Az valasztásról. III. Es az Vt vaczoraia-
 valo kõnuetzke. Zereztetget es irattatott, zep-
 rendel Niluan valo kerdesekkel feleletek-
 kel, es io erdelemmel.

Zykzaj HELLOPOEVS BALINT
 DEBR.Eczőni PRAEdicator által.

DEBRECZEMBE,
 Niom:attatott Komlos Andras Altal.
 An. Do. 1 5 7 4.

Alto De

Hellopoeus Bálint. Az mi keresztyéni hitünknek . . . stb. című munkájának címlapja
 1574. (Debr. ref. koll. könyvtár.)

ilyenek kiadását segítő patronusok hiányában, a közönségnél, a nagy vásárokon megjelenő s olvasmányait ott beszerző közönségnél sokkal kapósabb históriás énekek és szép históriák kiadására vetette magát.

Ennek az esztendőnek termékei közül való *Ilosvai* sokat emlegetett Toldi Miklósának első kiadása, mely azonban nem maradt ránk, csupán Bod Péter feljegyzéséből van róla tudomásunk. Továbbá ugyancsak *Ilosvai Selymes Péternek*, aki e kiadványokon Idari Péter néven is szerepel, két históriás éneke: Pál apostolról és egy másik Nagy Sándorról. Mindakettő első ismert kiadása ennek a két, később többször kiadott, kapós XVI. századbeli olvasmánynak. Itt jelent meg e kor közönségének másik kedvelt olvasmánya: *Istvánfi Pál* széphistóriája Volter királyról és Grizeldisről, azután *Ráskai Gáspáré* a vitéz Franciscorul. Mindkettő első ismert kiadás, a XVI. századbeli elbeszélő költészet sokszor méltatott és irodalomtörténetileg feldolgozott alkotása.

Komlós András kiadványa még *Nagybánczai Mátyás* históriás éneke Hunyadi Jánosról, *Valkai Andrásé* Bánk bánról, *Varsányi Györgyé* Xerxes persa királyról; *Csengeri András* bibliai históriája Jeruzsálem veszedelméről, szintén kapós olvasmány, mert magában Debrecenben később még több kiadásban megjelent; *Sztárai Mihályé* Ákháb királyról. Végül Komlós adta ki, de egy évvel később a XVI. század szinköltészetének egy szintén többször méltatott termékét, *Szegedi Lőrinc* Theophaniáját, ajánlva Miksa király tanácsosának: Báthori Miklós szabolcsi főispánnak és neje Losonczy Fruzsínának.

E históriás énekek, bibliai és széphistóriák mind negyedréti ponyvai kiadványok, a vásári közönségnek vannak szánva. A XVI. és XVII. század könyvnyomtatói ezekből csináltak legjobb vásárt. Komlós is bizonyára

nem hiába fogott neki tömegesebb kiadásuknak, mikor a vagyonos pártfogók megfogyatkoztak. A debreceni nagyvásárok alkalmával ezek lehettek legkapósabb kiadványai. A befolyt jövedelem egészen az övé volt. Írói honorárium ismeretlen volt abban az időben.

1575-ben még élt és nyomtatott Komlós András. A következő évből nem maradt ránk debreceni nyomtatvány. 1577-ben azonban már nem volt életben, mert ebben az évben már özvegyének neve szerepel a debreceni kiadványok impresszumán.

Csengeri András Jeruzsálem veszedelméről és Ilosvai Pál apostolról írott históriáinak 1577-ki kiadásán ez olvasható: Debrecenben nyomtattatott, Komlós Andrásné házában.

Komlós Andrásnak valószínűleg 1576-ban bekövetkezett halála után, özvegye vette át ideiglenesen a nyomda vezetését, amire ezen korbeli más nyomdánál s később a debreceni nyomdánál is többször találunk példát. De nem sokáig volt az özvegy kezében a vezetés.

1577 augusztusában már *Hoffhalter Rudolf* neve alatt jelenik meg az első magyar nyelvű számtani kézikönyv. Hihetőleg az özvegy Komlósné nyomdáját is ő vezette, vándorlásai közben Debrecenbe vetődván. A maga neve alatt azonban csak a mondott időben vette át a nyomdát.

Atyjának, Rafaelnek halála után nem vezette tovább a II. János király pártfogása alatt levő gyulafehérvári nyomdát, hanem Váradra ment. 1570-ben még Váradon van, ekkor három évre nyoma vész. 1573-ban Alsó-Lendván és Nedelicen felváltva nyomtat, mint Zrinyi Györgynek, a szigetvári hős fiának nyomdásza, a többi között van négy horvát nyelvű kiadványa is. A következő évben megint vándorútra indul. Vándorlása közben Komlós

halála idején kerülhetett Debrecenbe, ahol eleinte Komlós Andrásné neve alatt, azután 1577-től 1587-ig, tíz esztendőn át önállóan nyomtat.

Képzett, tanult nyomdász volt. Meglátszik ez 38, mostanáig feltalált kiadványán, melyek közül 24 magyar és egy latin esik Debrecenre. Ezt bizonyítja Szenczi Molnár Albert is Thúry Idea Christianorum (1616) c. munkája latin előszavában, ahol Hoffhalter Rudolfról, *Debrecen város polgára és nyomtatójáról* (Reipublicae Debrecinensis civis et Typographus), mint olyanról emlékszik meg, aki dicséretesen előmozdította Magyarországon a protestáns irodalom ügyét.

Hoffhalter Rudolf erre a dicséretre rá is szolgált. Debreceni kiadványai között is van néhány igen érdemes munka. Így mindjárt a legelső nyomtatvány, mely neve alatt került ki a sajtóból, egy Gemma Frisiusból fordított Aritmetica, valószínűleg Laskai János, debreceni tudós iskolamester fordítása. Az ajánlást maga Hoffhalter intézi a keresztyén olvasókhoz. Az első magyar számtani könyv ez, egyetlen példányát, melynek címlapján Debrecen város fametszetű címerképe látható a zászlós báránnyal, a Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi.

Nevezetes kiadványa *Félegyházi Tamás*, debreceni prédikátor munkája: Az keresztyéni igaz hitnek részeiről való tanítás. Negyedretű, 276 lapos könyv, Félegyházi öt kiadást ért kátéjának első kiadása 1579-ből. Hogy milyen kapós munka volt, mutatja, hogy egy évre rá maga Hoffhalter megint kiadja bővítve és megnagyobbítva. Rövid időközökben új kiadásban jelenik meg 1583, 1588 és 1601-ben. Nyomása ízléses, tiszta, sajtóhiba kevés van benne, ami gondos korrektúra jele. Betűi a régi debreceni betűk, melyeken kopás még nem igen látszik. Kurzív nyomása azonban már homályos. A má-

sodik kiadás a debreceni tanácsnak van ajánlva, mellyel a nyomtatás költségeinek fedezésében Somogyi Péter, báthori lakos osztozott.

Egymásik nagyobb, vallásos jellegű kiadványa *Károli Péter*, váradi pap prédikációs könyve: „Az Apostoli Credonak avagy Vallásnak igaz Magyarázattya“. 1584-ből. Negyedréti 344 lapos könyv. Ajánlását Váradi Kalmán Mihályhoz, a bihari harmincadosok gondviselőjéhez, aki a könyvnyomtatás költségeit viselte, maga Hoffhalter Rudolf írta, bizonyoságául annak, hogy a könyvnyomtatás mellett az íráshoz is értett. E nyolc lapra terjedő ajánlásban jó kálvinistának mutatkozik Hoffhalter, és jó magyar-nak, aki lengyel származású ember létére a magyar nyelv mellett tör lándzsát, s kikel azon tudós emberek ellen, akik a magyar nyelvet nem tartják tudományos előadásra alkalmasnak, hivatkozik más nemzetek tudósaira, „kiknek jó példájokból könnyű megérteni, minemű bolond ítéletek legyen azoknak, akik azt kiáltják, hogy nem szükséges legyen Magyar nyelven írni, mert hogy az Görög avagy az Deák nyelv az magyarázatra alkalmatosb legyen“. A könyv külső kiállítása is csinos, tiszta. Ízléses iniciálisokkal és fejlécekkel.

Derekas kiadványa Hoffhalter sajtójának a Félegyházi Tamás 1586-ban kiadott Új Testamentoma. Nagyon szép kiállítású könyv. Sem antikva, sem kurzív nyomása nem mutatja azt az egyenetlenséget és homályosságot, ami különben a későbbi debreceni nyomtatványokat legtöbbször jellemzi. A marginális jegyzetek tiszta petit nyomása meg éppen feltűnő. A címlapon ott díszlik Debrecen város címere, mely idővel szinte nyomdai jelvénné vált; az egyes evangéliumokat díszes iniciális vezeti be, elől csinos fejléc, végükön szimbolikus zárórajz díszíti a nyomást. Papirosa is igen jó, vékony, de erős

papir. Az egész könyv becsületére válik a XVI. századbeli debreceni sajtónak. Ajánlását Gönczi György, debreceni prédikátor intézi Debrecen város tanácsbeli uraihoz „Christus anyaszentegyházának jó dajkái és patronusihoz“

Cp. I.

138

EVANGELIVM SZ. IANOS

IRASA SZERINT.

CAPUT I.

KEZDET BEN VALA az Ige, es ez Ige Istennel vala, es Isten vala ez Ige.

2 Ez vala kezdetben az Istennel.

3 Mindenek ő általa lettek, es ő maga nekűt né lőt semmi az mi lőt.

4 Ő benne élet vala, es ez élet vala embereknek Vilagossága.

5 Es az Vilagosság az fetettségben fenlik, es az fetettség azt meg nem fogja.

6 Lőn ember küldetett en az Istentől; nevének Iános.

7 Ez lőt bisonfag tetelre, hog bisonfagot tenne az Vilagosságról, hog mindenek hidgiének ő általa.

8 Nem vala ez amaz Vilagosság, de hog bisonfagot tenne az Vilagosság felől.

9 Vala amaz igaz Vilagosság, az. ki meg vilagosit minden ez vilagra lőuő embert.

10 Ez vilagon vala es ez vilag ő általa teremtetett es ez vilag őtet meg nem esmerte.

11 tor lelki vilagosságnak követe es hirdetője. 12 őzue hasonlítottak Iános az Vilagosságra, 13 es nevez ő nem eleveni: ő vilagosság, hanem ennek csak hirdetője. 14 Az Christus vilagosa, 15 az ie közönséget minden bluekkel es pogánokkal. 16 Ebben jelentti, hog az Christus is tette mit nem mindenek vezik, hanem csak az hiuok kik az életre rendeltettek.

1 Az Christushoz Isteni melloságát írta meg hog meg ielölje őtet egiedől elegfegnek lenni az emberi néfszetnek valtságata. Az kezdet ez vilag teremtetésnek eleit ie giszi, mel'ben immar az ige volt. Az ige pedig az Christus eret'ik, ki igének nevezte'ik, miért hog' minde' igeretek ő rola módár tanak. De főkeppen hog' az Istennek titkos akarattik az embernek iduosságe felől ő benne telente'et meg. Ezt továbbba Istennekis mond'gia, es minden teremtet' allatoktul meg valazria es fellicb magasztallia. 1 Isteni eretier bizónlaria meg az teremtetések czelekedetiből. 4 Az emberekben leuó vilagosság az igen a tulajdonlittatik, 5 az hog' csak ő belőle az: nialik az ember: 6 Kor'atol, 10: s az Christushoz ad' 7

megdicsérvén őket, amiért a háborús nehéz időkben „ez könyvnek kinyomatására szorgalmatos gondot viselt és elégséges költséget szolgáltatott ti kegyelmetek“.

Az ő kiadásában jelent meg a református énekeskönyv egyik legrégebbi ránk maradt példánya 1579-ből, 179 lapos negyedréti alakban, melynek egyetlen meglevő példányát a kolozsvári református kollégium könyvtára őrzi. Vallásos kiadványként nála jelentek meg végül *Decsi Gáspár*, tolnai pap prédikációi 1582-ben, a bűnről, a részegségről, a parázناسágról és a táncról. Ennek a könyvnek is csak egyetlen példánya maradt ránk, a sárospataki kollégium birtokában.

Többi kiadványai világi jellegűek : bibliai és széphistóriák, meg históriás énekek.

Igy nála jelent meg : *Valkai András* Bánk bán históriája újabb kiadásban (1580). Az 1582-dik év termékei mind ilyen énekek éppen úgy, mint az 1574-diké Komlós idejében. Ebben az évben jelent meg *Csanádi Demeter* históriája II. János királyról újabb kiadásban, *Csengeri Andrásé* a zsidók harcáról, *Dézsi Andrásé* Tóbiás házasságáról, *Hunyadi Ferencé* Trója veszedelméről, *Husztai Péteré* Aeneasról, *Ilosvaié* Nagy Sándorról, *Sztárai Mihályé* Cranmerus érsekről. Mind vásári eladásra szánt olcsó nyomtatványok.

Egyetlen ránk maradt latin kiadványa egy gyászvers, melyet *Gyulai János*, a debreceni főiskola rektora készített Félegyházi Tamás halála alkalmából.

Utolsó nyomtatványa, melynek impresszumán még rajta van a neve, *Hellopoeus* Catechismusának 1587-ből való kiadása.

A következő két évből maradt ugyan egy magyar és egy latin debreceni nyomtatvány, de a nyomtató nevének megjelölése nélkül. Hogy ki nyomtatta ezeket,

Az bôcsületes, Isteni

FELELEMMELE, BÖLCSE-
SEGGELE, ES IGAZSÁGGAL TŰN-
dôklô Debreczeni Tanatsnak : Ne-

vezet herint penig, IMRE DEAKNAK,
mostan Debreczeni fő Bironak, MESZAKOS
BENEDEKNEK, NAGY-GAL ISTVAN-

NAK, es az több Kereszten halgatoknak,
&c. Az Istennek kegyelmet, beke-
seget, es Arjai aldasat ke-
vannya.

Ikepen hogy reghi,
azonkepen igaz mon-
das is, tisztelendô Ura-
im ; Hogy csak az I-
madlag tart bennünket.
Mert az Kereszteni i-
markozással, az igaz Hit (mellyel az I-
stennek kegyelmet es az Christus erde-
met meg fogjuk) ugy egyben herkezre-
ter, hogy az könyörgesnek meg csak ne-
vet sem erdemli, valahon az igaz Hit
nem talaltatik. Mert ez mint Szent Pal,

* 2

Heb; u.

bizonyosan nem tudni. Valószínű, hogy az 1588-ban özvegyen maradt Hoffhalterné állott még egy darabig a nyomda élén, azután átvette tőle a sajtót *Csáktornyai János*, akinek neve 1590-től kezdve szerepel a debreceni nyomtatványok címlapjain. Debrecenből másfelé aligha távozott Hoffhalter, mert valami nyoma mégis csak maradt volna máshol működésének. Viszont Csáktornyai sem lépett azonnal az örökébe, mert akkor az 1588. és 1589-ki debreceni nyomtatványok impresszumán az ő neve szerepelt volna.

Csáktornyai élete viszonyairól egyáltalán nincs adatunk. Mint könyvnyomtatóról, némileg tájékoztat az a 12 magyar és 11 latin nyomtatvány, mely debreceni működésének hat esztendeje alatt az itteni sajtó alól kikerült.

Tanult, a deák irodalomban is jártas ember lehetett. Debrecenben a XVI. század folyamán ő nála jelent meg a legtöbb tudós deák munka.

Igy mindjárt működésének első évében jelent meg az első debreceni kiadású latin-magyar szótár, *Szikszai Fabricius Vazul* nagyon kedvelt, 1630-ig hét kiadást ért *Dictionariuma*. A következő évben négy iskolai kézikönyv jelenik meg nála: az Erasmus Rotterdams után készült görög bölcsek jeles mondásainak gyűjteménye és az erkölcsnek tisztességes voltáról szóló tanítás, Cato erkölcstani munkájának első ismert kiadása nálunk, végül Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek (*Colloquia Puerilia*) újabb kiadása. Szabó Károly e könyvek sajtó alá rendezőjében Laskai János iskolamestert gyanítja, nem lehetetlen azonban, hogy ezt a munkát is maga Csáktornyai végezte. A kiadó ugyanis egyiken sincs megemlítve, csupán a nyomtató: *Excudebat Joannes Czaktornyaj*.

Az ő kiadása 1593-ból *az első debreceni naptár*, vagyis

akkori nevén *csízió*, melyhez „adattatott az világ terem-
tésétől fogván való rövid Chronica“.

1592-ben szintén nála jelent meg *Laskai János* iskola-
mester prózai Aesopus fordítása a tanuló ifjúság számára.

Hittudományi latin nyelvű kiadványa 1593-ból *Fab-
ricius Tamás* késmárki pap értekezése a templomi képek
használatáról és *Gönczi György* debreceni lelkipásztor
később több kiadásban megjelent, címlapján Debrecen
címerével díszített egyházkormányzati munkája: *De
Disciplina Ecclesiastica* (1591).

Látnivaló ezekből, hogy Csáktornyai valósággal tu-
dós könyvnyomtató volt, azok közül való, akik, mint
Heltai Gáspár, vagy később Misztótfalusi Kis Miklós,
nemcsak nyomtató művészetükkel, hanem tudós vol-
tukkal is kiérdemelték kortársaik elismerését.

1596-ban halt meg hosszú betegeskedés után. Ezt
az adatot egy 1597-ből való debreceni nyomtatvány
(*Fabricius Tamás : Exarmatio stb.*) szolgáltatja, melyben
az akkori nyomtató az olvasóhoz intézett latin nyelvű
soraiban így mentegetőzik: „Ez a munka már egy esz-
tendővel ezelőtt napvilágra jött volna, ha a nyomtatót
nem késleltette volna folytonos betegeskedése, mely
azután halálát okozta, most pedig nem jelenhetett meg
oly gonddal kiállítva, mint kellett volna, a különböző
akadályok miatt“.

Csáktornyai zárja be a XVI. századbeli debreceni
könyvnyomtatók sorát, mert utódja, Lipsiai Rheda
Pál működésének java része már a XVII. századra esik.

A debreceni nyomda vezetésében tehát, mint láttuk,
a XVI. század folyamán, harmincöt esztendő alatt hat
könyvnyomtató váltotta fel egymást: Huszár Gál, Török
Mihály, Hoffhalter Rafael, Komlós András, Hoffhalter
Rudolf és Csáktornyai János.

Ezek közül az alapító, Huszár Gál és a két Hoffhalter kétséget kizárólag vándor könyvnyomtatók voltak, a többiek is — amennyire a XVI. század nyomdászéletét ösmerjük — fiatal éveiket bizonyára vándorlásban töltötték.

A nyomdászok élete e században természetesen egészen más volt, mint manapság. A korviszonyok egészen jellegzetes, különleges iparaggá fejlesztették a nyomdászatot. Félig művészet volt az, félig tudós munka. A sajtógépek munkásai manapság is a munkásosztály élén állanak értelmességben és tudásban. Akkor azonban kiváló tudósok, filológusok, bibliafordítók, neves hittudósok és buzgó reformátorok is voltak köztük.

Maga Huszár Gál jellegzetes példája az ilyen fáradhatatlan, sokoldalú, tudós nyomtatónak, akinek erre-arra bolyongó, szerzetesházakban, úri kastélyokban, vásári sokadalmakkor feltűnedező alakja a XVI. század legrokonszenvesebb és legérdekesebb típusa volt. Az ilyen tudós nyomtató diákéveit rendesen valamelyik egyetemen töltötte, lelki gyönyörűséggel hallgatta a tudós tanárok magyarázatait s lelkesedéssel szíttá magába a kor forradalmi eszméit, a hitjavítás tanait. A szegényebb közülök, ha megszorúlt anyagiakban, nem átallotta betűszedőnek, vagy korrektornak állani valamelyik műhelybe, megtanulta a betűmetszést és nyomtatást s ezzel kereste kenyerét a tanulás évei alatt. Amelyik nagyobb ügyességre, vagy gyakorlottságra tett szert, diákból egyenesen nyomtatóvá lett. Beszerzett egy kis fasajtót, betűkészletet metszett magának, a sajtót öszvérhátra téve, a betűket egy szatyorban mellé akasztva, neki vágott a világnak. Nyáron a hegyekbe, télen a síkvidékre, lakottabb helyekre vonulva, járta a vásárokat. Ha valami neki tetsző tudós munka, vagy olyan népszerű írat akadt a kezébe, melytől

kelendőséget várt, nem soká kutatott szerzője után, hanem nekiállott egyszerű sajtófelszerelésével s kinyomtatta. Sokszor, ha nem volt nyomtatni valója, maga fogott neki s írt valami vitázó munkát, állított össze énekes könyvet, vagy dolgozott fel egy bibliarészletet dőcögös, de áhítatos érzéstől eltelt versekben. Vándorlásai közben megösmarkedett egy-egy irodalomszerető főúri pártfogóval, az ilyen ösmeretség a nyugalom békés éveit hozta a vándor nyomtató kalandos életébe. Pártfogója birtokán felállította sajtóját s egymásután jelentek meg a vallásos és tudós kiadványok, ajánlásaikban meg nem feledkezvén a kegyes patrónus érdemeinek megörökítéséről, mindaddig, míg a folytonos háborúskodások miatt egyre változó viszonyok ki nem zavarták békés fészkeiből. Akkor megint nyakába vette a világot.

A könyvet megírta, a betűket hozzá megmetszette, a kinyomtatást is maga végezte a derék nyomtató. Munkája így sem ért véget. A könyveket még el is kellett adni. Erre valók voltak a vásárok. A sokadalmak mindenféle árút kínálgató kalmárai, mézesbábsátorai között ott volt felállítva a tudós nyomtató sátora is. Benne szépen, külön csomókba rendezve a zsoltárok, külön a kalendáriomok, nagy halomban a legtöbb vevőre számított széphistóriák, Volter királyról, a vitéz Franciscóruul, meg a többi vitéz és szerelmes lovagokról, címképükön egy-egy csalogató vitézi jelenettel. Ezekből jó vásárt csinált a derék nyomtató, aki lelkiismeretesen látta el vevőit neki való olvasmányokkal, de szeme igazában akkor csillant meg, ha tudós embereket, hosszú köpenyes papokat, tanárokat látott a sátor felé igyekezni. Ezekkel örömet állott szóba, hogy vallási dolgokról vitába álljon velük. Ilyenkor felnyitotta legjobb záros ládáját is, melyben legféltettebb kincsei, valamelyik

tudós reformátor legújabb munkája, vagy éppen a saját maga művei rejtőztek, olyan vitás vallási kérdésekről, melyek miatt talán börtönt is szenvedett már s most csak azoknak meri osztogatni, akiket az új tanokhoz hajlamossáknak vesz észre.

Valami különös varázsa lehetett ennek a változatos, de nélkülözésekkel telt cigányéletnek, hogy annyi tudós készségű ember adta rá a fejét s amelyik egyszer belekóstolt, nem egy könnyen hagyta félbe, amint hogy Huszár Gál is csak másfél esztendeig maradt a biztonságot nyújtó Debrecenben, azután továbbállott, mint a vándormadár.

Sajtóját és betűit azonban otthagyta az egyház dajkáló patrónusa, a városi tanács birtokában.

Érdekes volna tudni, milyen lehetett a XVI. századbeli debreceni sajtó felszerelése ?

A debreceni hagyomány szerint még Frics József idejében, a hetvenes években, meg volt a nyomda lomtárában a régi, rozoga fasajtó, de valamiképen elkallódott, most már azt sem lehet tudni, hová lehetett. Ha nem az első, Huszár Gál-féle sajtó volt is, de nem lehetetlen, hogy még a XVII. századból való, melynek sajtói alig különböztek valamiben az előző század sajtóitól. Róla képet alkothattunk volna, minő volt a XVI. században divatozó nyomtató prés. Így azonban csak egykorú kezdetleges képes ábrázolatokra vagyunk utalva.

A mellékelt fametszetű képből látni lehet, hogy a XVI. századbeli nyomtató-ház nagyon egyszerű berendezésű volt. Főszerszáma, a nyomtató prés, alapelvében miben sem különbözött a szőlőpréstől. A csavartokba egy haránt nyúló nyél volt erősítve, végén súlyos acélgombbal. Nyomás közben, mikor a nyomáshoz már minden elő volt készítve, ezt lódította meg teljes erővel

a nyomtató, még pedig azért, hogy a nyomásnak ruganyos lendületet adjon. A csavar szorító lapja ugyanis hirtelen rányomódván az alatta levő szedésre, arról rugalmasan visszapattant. Minél hirtelenebb volt a szorító felső lap visszapattanása, annál tisztább lett a nyomás.

Nyomtató műhely és sajtó a XVI. században.

A szedésminta egy keretbe szorítva, forgattyú segítségével léceken csúszott a csavarprés nyomófelülete alá. Mielőtt prés alá került volna, gondosan elrendezték a betűket, jól körülkeretelték fapálcikákkal, azután borjú- vagy kutyabőrből készült s lószőrrel töltött lapdával kenték szét a festéket a szedésen (a kép éppen ezt a műve-

letet ábrázolja). A festéket is maga a nyomtató készítette, alkatrészei legtöbbször : lenolaj, terpentín, gyanta, gubics, szurok, markaszit, cinóber, firnisz, vitriol és sellak voltak. Az utolsót a nyomás fényessé tételére alkalmazták. Díszkiadványok nyomásánál a drága kopaiva-balzsamot is használták a festékkeveréshez.

Nagy gonddal kellett a nyomáshoz előkészíteni a nyomófelület felső lapját is, melynek pontosan kellett rásímulnia a szedésre, hogy szép nyomást adjon. A papírost tehát pergamenlapra illesztették, a keretbe szorított pergamenlap alá pedig nemezlaponkat feszítettek ki, hogy a nyomófelület visszapattanása minél ruganyosabb legyen. Ha a nyomás nem volt egyenletes, a pergamenlap alatti egyenetlenségeket ügyesen papírrongyokkal kellett kitölteni. Ime, mi mindentől függött a nyomás jósága. Mert nem volt ám közömbös dolog, jó-e a festék, egyenletes-e a szedés, rásímul-e jól nyomás közben a papíros, ügyesen volt-e meglendítve a présesavar. Mindez kézimunka volt. Nem függött egyszerűen a gépek jóságától a kiadvány szépsége, mint manapság. Szinte csodálatos, mint tudtak ilyen egyszerű felszereléssel oly bámulatos szépségű nyomtatványokat kiállítani, mint amilyenek pl. az ilyen kezdetleges sajtókról kikerült Aldus-, Plantinus, Blaeu- és Elzevir-kiadványok voltak.

A jó könyvnyomtató valósággal iparművész volt, akinek veleszületett tehetsége mellett igen nagy gyakorlottságra volt szüksége, hogy a kezdetleges eszközökkel szép nyomtatványokat tudjon előállítani. Innen magyarázható az a nagy különbség, ami pl. Komlós András és Hoffhalter Rudolf kiadványai között van, holott mindakettő ugyanazzal a felszereléssel, a várostól bérbevett, bécsi eredetű sajtóval és betűkkel nyomtatott.

Nem utolsó tényező volt a nyomtatványok minősé-

gére nézve a betűk kiállítása. A jó nyomtató rendesen maga öntötte, vagy metszette betűit. A debreceni nyomda XVI. századbeli betűi bécsi készítmények ugyan, de a készletet valószínűleg otthon készült betűkkel frissítették föl, különben nem tarthatott volna — mint a nyomtatványokon nyomon követhetni — egészen a XVII. század közepéig a nyomda kezdekorszakának betűtípusa.

Betűöntő műhely a XVI. században.

A mellékelt kép, mely öntőműhelyt ábrázol, felvilágosít bennünket arról, mint készültek a XVI. századbeli nyomda betűi.

A falon egy polcon öntőműszerek, olvasztó tégely, homokszita láthatók. Az egészen egyszerű szerkezetű olvasztókemence mellett ül a betűöntő éppen abban a

pillanatban ábrázolva, amint a jobb kezében levő kanálból a folyékony ólmot beönti a balkezeiben levő *matriszba*, vagyis öntőmintába. A lábánál levő kosárban ott vannak a már kiöntött hosszú, vékony ólompálcikák, végükön a betűkkel. A XVI. századbeli öntőminta jóval magasabb a később használtaknál s ezzel együtt a betűpálcikák is feltűnően hosszúak. Ennek az a magyarázata, hogy ilyen módon élesebb körvonalú betűkhöz akartak jutni. A hosszú öntőmintában az ólom részint a saját súlyánál fogva, részint rázás következtében a matrisz legapróbb szögletecskéjét is jól kitöltötte s jó betűt adott, — legalább is ezt akarták elérni. A matrisz maga is legtöbbször ólomból készült, mert ebből az anyagból lehetett legkönnyebben előállítani. Ennél azonban megvolt az a veszedelem, hogy a forró ólom az öntésnél egybevegyül a matrisz anyagával. Hogy ezt elkerüljük, öntés előtt a matriszt jól behintették finoman szitált kőszén-, vagy tajtkőporral. Egy ólomminta körülbelül hatvan öntésre volt jó, azontúl el lehetett dobni.

A nyomtatás így legnagyobb részében kézimunka lévén, a nyomtatványok, nagyon természetesen, nem lehettek valami olcsók. Oly bámulatosan olcsó nyomtatványok, mint manapság, a rotációs gépek korszakában, elképzelhetetlenek a XVI. és XVII. században. Ez időtájt nem lévén még szokásban a könyvek címlapjára írni a könyvek árát, máshonnan sem maradván rá semmi adatunk, tájékozatlanok vagyunk afelől, milyen lehetett a debreceni nyomtatványok ára a nyomda fennállásának első századában. Egyébiránt sokszor vásári alkun dőlt el a könyvek ára. Kapósabb könyv drágább volt, a gondosabb kiállítású szintén.

Tájékozásul idejegyzem, hogy egy tübingai könyv-árus 1597-ből való kimutatása szerint egy folio görög

biblia 4 frt 10 hatoson (Batzen : 12 Pfennig), egy szintén folio Corpus iuris Godofredi 7 frton, egy Livius egy forint tíz hatoson, egy Tacitus egy forint négy hatoson kelt el. Körülbelül ezek lehettek az árak Magyarországon is. Egyáltalán nem látszanak magas könyváraknak, meg kell azonban gondolnunk, hogy a pénz vásárló ereje legalább tízszerese volt a mostaninak, egy tyúk ára pl. 1 fillér, egy font marhahúsé 2 fillér, 1 font sajté 3 fillér, egy meszely boré 1 krajcár, egy lúdé ugyanannyi volt 1514-ben németföldön. A könyvnyomtató tehát sikeres vásár esetén megtalálta a maga számítását, megélhetett a munkájából.

Papírost igen jól használtak a XVI. század könyvnyomtatói. Mai nyomtatványaink legtöbbször papírosa régen porrá válik akkorra, mikor a debreceni nyomda első félszázadának termékei még mindig olvashatók lesznek. Hogy honnan szerezték be nyomtatóink a kiadványokhoz szükséges papírost, adatok híján nem tudjuk. A hazai papírgyártás e korbéli története még nincs földerítve. A debreceni nyomtatók vagy külföldről, vagy talán — ha voltak ilyenek — a szepességi papírmalmokból rendelték papírost, azért gondolom, hogy ezekből, mert későbbi időkben is, szinte hagyományos szokásból a debreceni nyomdászok a Szepességről szerezték be papírszükségletüket. Házilag papírost nem készítettett a város, ennek legalább sehol sincs nyoma, sem a kezdő években, sem később.

Papírost jól adtak az itteni könyvnyomtatók, a szedés és korrektúra azonban annál több kifogás alá esett. Tudták ezt magok a nyomdászok is és sokszor mentegetik magukat az olvasók előtt a háborús, zavaros állapotokkal, melyek miatt a nyomtatást nem végezhettkék kellő gondnal. A vásári eladásra szánt kiadványok hem-

zsegnek a sajtóhibáktól, melyek közt nem egyszer nagyon furcsák is akadnak. Így a Ráskai Gáspár Vitéz Francisco-jának 1574-ki Komlós-féle kiadásában a szerző neve *Vasfaynak* van szedve, aki énekét szerzette az *első üdőben*, e helyett: *alsó Lindvában*. A szerzőknek sok bosszúságok volt e miatt. Melius pl. panaszkodva emlegeti „az könyvnyomtatók vétkeit“ egyik, Váradon megjelent munkájában (Az Szent Jánosnak tött jelenések magyarázása 1568) és az olvasóra bízva, hogy a betűket helyesen olvassa, ahol pl. a hasonló formájú *ī ī* és *l* betűk fölcserélődtek, vagy hogy „az *n* és *u* gyakorta megfordul: ezekből történt, hogy egy betű az másikért íratatott“. Más szerző, pl. Károli Péter egyik Komlós-kiadvány (Az Halálról 1575) ajánlásában az olvasó elnézését kéri, hogy a szedés nem volt fogyatkozás nélkül való, mert bár a könyvnyomtató elég szorgalmas volt, mégis hibák estek, mert maga a szerző nem volt a nyomásnál jelen, vagyis a korrektúrára nem ügyelhetett fel.

Hittudományi vagy más komolyabb tudós munkák nyomásának befejeztével a nyomtató gondoskodott arról, hogy az utolsó lapon felsorolja a fontosabb sajtóhibákat, az *errátákat*, mert kivált vitázó iratokban egy sajtóhiba egészen más értelmet adhatott a szövegnek, amiért azután a szerzőt kövezték meg. Az olyan gondos könyvnyomtató, mint Hoffhalter Rafael, nem is mulasztja el pl. a díszes Tripartitumnak mindjárt az elején egybeállítani az *errátákat*, figyelmeztetvén az olvasót, „hogy minden ember az ő könyvét megemendálhassa és megjobbélthassa, megigazéttók azokat (*t. i. a sajtóhibákat*) és azoknak helyeit im ez könyvnek kezdetiben“.

Az ilyenféle fogyatkozás azonban nemcsak a debreceni nyomtatókat terhelte. Általános volt az egész Európa könyvnyomó műhelyeiben.

Így, mint nevezetes adatot említik a XVI. század nyomdatörténetének írói, hogy Knoblauch strassburgi nyomtató *Pic de la Mirandola* c. híres kiadványában annyi sajtóhibát hagyott, hogy csak e hibák felsorolása tizenöt folio lapra terjedt.

1549-ben Robert Etienne újonnan kiadott Újtestamentumáról azt állította, — ami később is sokszor volt a nyomtatók ambíciójának tárgya, — hogy egyetlen sajtóhiba sem maradt benne, pedig mindjárt az elején a *plures* szó *pulres*-nek volt szedve.

Henri Etienne beszéli *Artis Typographicae Queronia* c. művében (1569), hogy egy félművelt korrektor két hasonló hangzású latin szó közül mindig azt hagyta a szedésben, amelyik ismeretes volt előtte, így a *procus* helyett *porcus* maradt mindenütt a szövegben, aminek azután furcsa következményei lettek, jelentvén az előbbi *kérőt*, az utóbbi pedig *disznót*.

Legtöbbször a nyomtató legények és korrektor hiányos műveltségét okolták a szerzők a leginkább deák és görög munkáikban talált hibákért.

Láttuk, hogy az 1562-ki *Confessio Catholica* ajánlása a nyomtatók gyakorlatlanságát okolta a sajtóhibákért. Melius 1569-ben Zürichben készült kiadni egy munkáját, nem azért, mintha Debrecenben nem lett volna nyomda, hanem, mert *tanult és megbízható* (*docti et fideles*) nyomdászok nem voltak, akikre a nyomást nyugodtan rábízhatta volna.

Sok függött ugyan attól is, ki áll a nyomda élén, de az sem volt közömbös dolog, minő szóciousokat, nyomtatólegényeket tudott munkába állítani.

A könyvnyomtatók már ebben az időben is zárt testületeket alkottak Német- és Franciaországban. Sőt az utóbbiban az 1571-ki *Edictum* óta szigorú rendelkezés

szabta meg, ki vehető fel a nyomtatók testületébe: csakis jó erkölcsű, tanult, mesterségében jártas egyén, aki ért latinul és legalább olvas görögül, ki tud mutatni négy tanulóévet és három évi segédi működést; míg ezekkel nem rendelkezett, nem is bocsátották a mesteri vizsgára, mely a nyomtatás és könyvkereskedés minden részletére kiterjedt.

Nálunk, a török háborúk állandó szinterén, sokkal fejletlenebb viszonyok között, ilyen testületi élet természetesen ki nem fejlődhetett. A szóciusok helyről-helyre vándoroltak, ahol megtetszett nekik az élet, beszegődtek, ha összekülönböztek munkaadójukkal, felmondtak s tovább álltak.

Párisban 1539-ben, tehát még a XVI. század első felében, oly szervezett volt a szóciusok élete, hogy sikeres sztrájkmozgalmat tudtak keresztül vinni jobb kosztért és fizetésjavításért. 1563-ban, tehát egyidőben a debreceni nyomda legelső éveivel, öt majnai frankfurti nyomdatulajdonos kérelmet adott be a városi tanácshoz, melyben a nekik alkalmatlan szervezett szóciusok megrendszabályozását kérték, egyszersmind tervezetet adtak be — az első nyomdai munkásársabályt, — melyben a munkaadó és munkás közötti viszonyokat kívánták szabályozni.

Általában azonban, szerte Európában, még patriárkális jellegű volt ebben az időben a nyomdatulajdonos és munkások közötti viszony. A szóciusok gazdájuknál laktak és étkeztek, valami pajtásság-szerű bizalmasabb viszony volt ez, mely az átlagos munkásokénál sokkal magasabb műveltségű szóciusok s a nyomdatulajdonosok között fennállott.

A debreceni nyomtatók is ilyenféle viszonyban állottak legényeikkel. Valami műhelyrend, munkabeosztás

is állandósulhatott idők folyamán itt is, ha nem is írásban, legalább a megszokástól szentesítve. Mindezekről azonban, valamint általában a nyomtatók e korbeli szociális viszonyairól semmiféle adat sem maradt reánk. Az egyes munkák elején a pártfogókhoz intézett ajánlásokban, végén pedig az erráták bevezető soraiban ejtenek el néha-néha a kiadók egy pár szót nyomdájuk állapotáról, szociális viszonyokról azonban ezek sem szólnak. A városi jegyzőkönyvek teljességgel hallgatnak.

Így, adatok hiányában, mi sem adhatunk képet róluk.

A NYOMDA A XVII. SZÁZAD ELEJÉN.

V. FEJEZET.

A háborús világ nem kedvez a nyomdászatnak — a magyar könyvnyomtatás hanyatlása — Lipsia! Rheda Pál — az első „typographus Civitatis” — a nyomdász mint író — polgármecénások — alkalmi kiadványok — a divat mint kultúrtenyező, — a legrégibb debreceni kalendáriumok — mi mindenről szól egy XVII. századbeli kalendárium — Rheda Pál örökösai — hol állott az officina a legrégibb időben? — Rheda Péter — a jó nyomdász nem mindig jó vagyonszerző — egy nyomdai remeklés — Rheda versenyre kel a híres löseai Brewerre! — kiadványaival becsületet szerez a debreceni nyomdának — a művészi törekvések eredménye: adósság — a két Rheda működésének jelentősége.

XVII. század háborús viszonyai nem voltak kedvezők a könyvnyomtatás tovább fejlődésére, melynek csöndes béke korszakára van szüksége, hogy virágzáshoz jusson. E század folyamán ugyancsak kijutott a háborúból egész Európának. A

század első felében a harminc éves háború fürgetege zúgott végig az egész művelt világon, szétkergetve a csöndes officinák békés munkásait. Egykorúak levelei keservesen panaszkodnak a háború rombolásai miatt. Így a strassburgi *Schmidl* egy 1640-ben kelt levelében panaszolja, hogy a könyvnyomtatás, e nagybecsű és érdeméhez méltóan eléggé ki nem emelt művészet a római birodalom általános romlásával együtt nagyon alászállott, sok megbecsülhetetlen *officina typographica* romba dült, a betűket golyókká olvasztották, a gyakorlott munkások más mesterségre kényszerültek, virágzó papirmalmokat elpusztítottak, felperzseltek, vagy megállásra kényszerítettek, a fiatal embereket, akik e mester-

ségre szánták magukat, elriasztották stb. Mily ártalmas hatással voltak a háborús viszonyok a kultura terjedésére és különösen a könyvforgalomra, kitetszik abból az egyetlen adatból, hogy míg a harminc éves háború első évében, 1618-ban még 1757 könyv jelent meg Lipcsében, tizenhét év múlva, 1635-ben ez a szám egy hatodára, 307-re szállott alá.

Az egyetlen holland könyvnyomtatás mutat föllendülést ebben a korban. Németalföld 1609-ben függetlenné lett, egyetlen országa volt Európának, ahol a cenzura nem fojtogatta a könyvkiadást. Öt virágzó egyeteme kiváló szerzőket állított sorompóba. Így a könyvnyomtatás is ebben a szerencsés országban bámulatos tökéletességre emelkedett a *Blaeu* és *Elzevir* könyvnyomtató dinasztiák műhelyeiben.

Máshol azonban rossz világ járt a könyvnyomtatókra, de a legrosszabb Magyarországon, ahol a három részre szakadt ország a folytonos háborúskodások vesszeje alatt nyögött. A katolikus egyház is összeszedte minden erejét s megkezdte az irtó háborút a protestánsok ellen. A harc szellemi téren is folyt, ez a magyarázata annak, hogy a könyvnyomtatás még sem hanyatlott le végleg, sőt két kitűnő nyomtatót is fel tud mutatni e század, a váradi Kertész Ábrahám és a kolozsvári Kis Miklós személyében.

De azért abban a mértékben, amint a katolicizmus diadalmasan előre haladt s hozta magával a cenzura fojtogató béklyóit, a könyvnyomtatás leromlása is mind nyilvánvalóbbá lett. Méltán kesergett e miatt a jó Pápai Páriz :

A tipográfia szintén meghanyatla,
Mint árva, csak fogya, kopék, nem újula ;
Kiből e nemzetnek érkezék sok kára.

Maga Tótfalusi Kis Miklós, e század messze híres nyomtatója, nyíltan megvallja, hogy „a szomszéd keresztényen nemzetek példabeszédképpen emlegették a magyarok csúf nyomtatását“.

Debrecenben különösképpen meglátszik a hanyatlás a század közepén és végén. Olyan nyomtatók, mint a két Hoffhalter, egyáltalán nem jelentkezik, ellenben a század közepe táján, a közmondásossá vált *Karancsibetűk* korában a nyomda lesülyed oly mélyre, amilyenre sem azelőtt, sem azután nem volt példa.

A XVII. század első évtizede *Lipsiai Rheda Pált* találta a debreceni officina élén. 1596-tól 1619-ig vezette a nyomdát. Élete viszonyairól úgyszólván semmit sem tudunk, tájékoztató adat nem maradt ránk. Nevéből azt lehet gyanítani, hogy német származású volt, a Rheda nevet nem igen használta, kiadványain legtöbbször a Lipsiai Pál név fordul elő, fia ellenben állandóan Rheda Péternek írta magát. Deákos műveltségű, tudós ember volt, erről kiadványai, ajánlásai és előszavai tanúskodnak; a *Lipsiai* (latin kiadványokon *Lipsensis*) előnév is arra mutat, hogy a tudós nyomdászok közé számította magát s a kor tudósainak általános szokása szerint latinos előnevet vett föl éppen úgy, mint egyik elődje Lupinus (Komlós) András. Német származását igazolja az is, hogy németül jól tudott, e nyelvből fordított is egy bibliai törvénykönyvet. Ő volt az első debreceni nyomtató, aki görög betűkből készletet szerzett be s maga is metszett új betűket.

A városi jegyzőkönyvekben neve csak egyszer fordul elő, az is halála után 1620-ban. E latin följegyzés szerint a városi hatóság elrendelte, hogy az elhunyt nyomtató javaiból özvegye, Ilona számára különítsék el az őt illető negyedét, az ősi jószág, a ház és a nyomdát

illető felszerelések maradjanak a két fiúra, a helyben lakó Pálra, és a távol levő Péterre, akik „a mondott nyomtató műhelynek élén maradjanak és annak szorgosan gondját viselvén, igazgassák“.

Jómódú ember volt tehát Rheda Pál, aki után fiai s özvegye szépen örökölték.

Érdekes ez a följegyzés azért is, mert első hivatalos irat, mely kétséget kizáró határozottsággal beszél egy nyomdászról, mint a város nyomtatójáról („Ex bonis defuncti Pauli Lipsensis pia memoriae *Typographi Civitatis*“ stb.), világos bizonyságaul annak, hogy a város szoros felügyeletet gyakorolt a nyomda fölött, melynek tulajdonjogát időről-időre — nem tudni minő feltételek mellett — ráruházta egy-egy nyomdászra, aki ezt a jogot, mint ebben az esetben Rheda Pál is tette, örökség gyanánt utódaira is hagyhatta.¹²

Huszonhárom esztendei könyvnyomtató működésének eredményeiből 36 magyar és 16 latin nyomtatvány maradt reánk, köztük egy pár kiváló munka. Túlnyomó természetesen a vallásos kiadvány. E század folyamán még mindig a hittudományi kérdések az uralkodók.

Működésének mindjárt harmadik évében egy nevezetes vitairatot ad ki, *Gyarmathi Miklós* helmeci prédikátornak Monoszlai András veszprémi püspök ellen intézett Keresztyéni feleletét, melyet a szerző Báthori Istvánnak, Rudolf császár udvarbírájának, három vármegye örökös főispánjának ajánlott (1598). Nevezetes munka azért is, mert benne találunk először debreceni nyomású görög betűket.¹³ 1600-ban újra kiadta *Károli Péter*, váradi pap, *Symbolicum Apostolicum*át, 1601-ben *Félegyházi Tamás*, debreceni prédikátor, „*Loci Communes Theologici*“ latin című magyar hittudományi munkáját, negyedréti 559 lapos vaskos könyvet, függelékében

ugyancsak Félegyházi rövid Chatechismusával, 1603-ban *Derecskei Ambrus*, váradi pap, Pál leveleiről szóló írásmagyarázatát, 516 levélből álló vaskos munkát, melynek nyomtatási költségeit Cseh András uram, váradi főharmincados viselte. A következő évben *Szárászi Ferenc*, debreceni lelkipásztor Catechismusát adta ki gyakorlati célra, főleg gyermekek számára. 1609-ben megint egy nevezetes vitairatot ad ki, *Alvinczi Péter*, kassai pap feleletét Pázmány Péter támadó iratára.

1610-ben maga lép fel, mint szerző, vagy legalább fordító. *Lex Politica Dei* címen egy németből fordított gyakorlati kézikönyvet ad ki, melyben szerbe-számba szedi a bibliának mindazon helyeit, melyek törvényjellegűek. „Mivel hogy penig — írja az ajánlásban — ezek az törvények az Bibliában nincsenek renddel egymás után írva, és azért egyhamarjában nehéz föltalálni: azokat egy fő tudós ember az Bibliából ki szedegetvén, Német nyelven ki bocsátotta volt. Mely könyvecske mikor kezembe akadott volna, hasznosnak és méltónak ítilem vala lenni, hogy az Magyar nyelven is meg írnam; és azt ki nyomtatván az Magyarok köriben ki bocsátanám“. A szentírási helyeket azonban nem a maga fordításában, hanem a vizsolyi biblia szövege szerint közölte, remélvén, „hogy az Keresztyéneknél annyival inkább kedvesb és böcsületesb lészen“. Innen-onnan szedegetett munka volt ez a kis könyv, nem lehet tagadni, de mégis olyan tudós műveltség tanúbizonysága, melyre önérzettel hivatkozhatott a derék Lipsiai Pál, lévén ő egyszerű tipografus, nem pedig „scholabeli professor“.

Ugyancsak ő maga állított össze 1614-ben egy *Nyereségosztó Táblát*, egy kamatkiszámítási tabellát gyakorlati használatra, melynek ajánlásában (Debreczeni Fekete Jánoshoz) elárulja, hogy „nemcsak annak megírásával,

hanem még ahoz való bölüknek is újonnan való készítésével“ is maga foglalatostkodott, egyrészt, hogy keresztyén atyjafiainak szolgáljon vele, másrészt — mint maga írja — „hogy magát háza népével együtt tisztességes munkája után táplálhassa“.

1615-ben két vallásos munkát ad ki: Debreczeni János diák latinból fordított theológiai munkáját (Christianus Suspiciens) és Kecskeméti János, kállai prédikátor három ünnepi beszédét. A következő évben nála jelent meg Alvinczi Péter híres *Itinerariuma*, e század vitairó-dalmának egyik legszámottevőbb terméke, melyen nincs ugyan föltüntetve a nyomtatás helye, nyomdai kiállítása után azonban meg lehet állapítani, hogy debreceni nyomdatermék.

Az *Itinerariummal* egy esztendőben egy másik vallásos kiadvány is jelenik meg nála: Margitai Péter debreceni lelkész két prédikációja: Az mindennapi Könyörgő Imádságnak magyarázattya stb. címmel. Szerény, kezdetleges kiállítású kis munka, egyszerű, elmosódott egy pár díszítménnyel, durva papíron, kopott betűkkel. Szerzője „az böcsületes, Isteni félelemmel, bölcsességgel és igazsággal tündöklő Debreczeni Tanátsnak“ ajánlja „Nevezet szerint penig Imre Deaknak, mostan Debreczeni fő Bírónak, Mészáros Benedeknek, Nagy Gál Istvánnak, és az több Keresztyén halgatóknak“, mint akiknek adományaiából jelenhetett meg a két prédikáció, melyeket nemrégiben mondott el a debreceni gyülekezet előtt. Az ajánlásban egyszersmind nagy dicsérettel emlékezik meg a debreceni hívekről „mert (tisztesség adassék minden Keresztyén Ecclesianak) ez itt való Hívek nevezetese az könyörgésben való buzgóságban“. Az ilyen mecénáskodásra különben a XVII. század folyamán — a debreceni tanácsbeliek és más tehetősebb polgárok dicsé-

retére legyen mondva — számos példát találunk. Ha valamelyik pap prédikációja különösen megtetszett a híveknek, rendszeren gondoskodott róla egy pár tehetősebb polgár, hogy nyomtatásban is megjelenjék és tovább szolgálhassa a hívek lelki épülését. Kár, hogy a debreceni polgárok mecénássága úgyszólván kizárólag prédikációk kiadására szorítkozott.

Ugyancsak ebben az évben, 1616-ban jelenik meg egy nevezetes kiadványa: *Szenczi Csene Péter* Confessio et Expositio Fidei Christianae stb. című deák-magyar munkája, melynek ajánlását maga a kiadó, Lipsiai Pál írta. Az ajánlás Rédei Ferenchez, Bethlen Gábor fejedelem tanácsosához és Bihar megye főispánjához van intézve, mint az egyház és tudományok jeles pátrónusához, aki a többek közt „ez Confession levő Academiachban kegyes indulatú ifjakat is esztendőnként taníttat“. Elején egy történeti visszapillantás van a nevezetes vallástétel, az 1567-ki debreceni zsinat által kötelezővé tett *Helvetica Confessio* keletkezésére, melyet Csene Péter magyarra fordítván, Oppenheimban adott ki, tehát „igen messze, mely miá az haszonra képest igen szűkön kaphattyuk“. Ez okból nyomtatja ki itt Debrecenben bilingvis kiadásban, magyar és latin nyelven. A kiadvány egyszerű, nyomása nem valami tiszta. Egy pár elég csinos fejléc és egyszerű iniciális díszíti.

További vallásos kiadványai közül nevezetesebbek: *Margitai Péter* debreceni pap 380 leveles prédikációs könyve 1617-ből, ajánlva Makai Jánosnak, Bethlen Gábor fejedelem váradi perceptorának; ugyancsak ebből az évből *Milolai István*, szatmári prédikátor, 480 lapos vaskos kötetet tevő vitázó könyve: Az mennyei tudomány szerint való Irtovány.

Mint tudós könyvek kiadója is szerepelt Lipsiai Pál.

Így új kiadásban jelentette meg *Heyden Sebald* Gyermekei beszélgetéseit, e kor igen kedvelt tankönyvét (1596), *Szikszai Fabricius* népszerű szótárát egy évre rá szintén új kiadásban adta. Ez utóbbi munkának összesen három új kiadását jelentette meg azon idő alatt, míg a debreceni nyomda élén állt (1597, 1602, 1619). Újabb kiadásokat rendezett még a *Károli Péter* latin nyelvű görög grammatikájából (1607), *Molnár György* latin nyelvtanából (1613), úgyszintén *Gönczi György* *Disciplina Ecclesiasticájából* (1613). 1611-ben kiadta *Verböczy* Tripartitumát magyarul latin kiadásban, valószínűleg ifjabb Heltai Gáspár kolozsvári nyomdással egyetértőleg, mint azt Bod Péter említi Erdélyi Féniksében (39. l. 23. sz. jegyz.). Negyedréti 513 lapos könyv, szép tiszta nyomással. Címlapja az első, Hoffhalter-féle keretdísszel. Függeléke egy „*Index Verborum*“, mely az előforduló latin jogi kifejezések magyar egyértékesét adja.

Megindítja a múlt század folyamán szervezett, Melius fáradozásai folytán megerősödött s ebben az időben már Debrecen vidékén teljesen gyökeret vert kálvinista egyház számára készült énekes könyvek sorozatát. E könyvek hosszú évszázadokon át valósággal specialitásai voltak a debreceni officinának, melyekkel uralkodott a hazai könyvpiacokon s melyeknek kizárólagos kiadására a XIX. század elején királyi szabadalomlevelet is nyert.

1598-ban jelent meg Szilvás-Ujfalvi Imre *Halotti Énekeinek* első kiadása, melynek azonban egyetlen példánya sem maradt az utókorra, csupán a későbbi kiadásokból tudjuk, hogy ez volt az első kiadása. Megmaradt azonban az 1602. évi kiadás.

Nevezetesebb énekgyűjteménye ennél a derék debreceni skólamesternek a Keresztyéni Énekek című énekes könyv, ugyancsak 1602-ből, melynek előbeszédében a

tudós gyűjtő a koráig megjelent protestáns énekes könyveket szedte szerbe-számba, számos nevezetes adalékkal gazdagítva a protestáns énekes könyvekre vonatkozó tudásunkat. E könyv korábbi kiadásait nem ösmerjük, hogy azonban ilyeneknek kellett lenniök, elárulja maga az előbeszéd: „Ez ideiglen csak ez itt való Typographiában is egy-nehányszor nyomtattatott ki ez Énekes könyv, mely az Graduallal az Templomba szokott vitettetni“. Az 1602-ki kiadásnak is csupán egyetlen rongált példánya maradt meg a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban.

Lipsiai Pál kezdette meg a debreceni nyomdánál az alkalmi gyászversek és gyászbeszédok kiadásának divatját, melyekből a nyomdának később is hosszú időn által nem megvetendő jövedelme volt. Nevezetes egyházi vagy világi vezéremberek halála alkalmával az alkalmi versek és beszédok egész gyűjteménye keletkezett, melyeknek kiadása a gyászoló család, vagy örökösök valóságos nobile officiumává lett. Tartalmi értékük vajmi kevés ugyan ezeknek a sajtótermékeknek, mégis legalább arról a megbecsülésről tanúskodnak, mellyel a XVI. és XVII. század emberei a sajtó iránt viseltettek. Emberi hiúság volt e divat kútforrása, de legalább haszonra vált: a nyomdáknak adott munkát s megélhetési forrásokat.

Ilyen kiadvány pl. *Keserői Dajka János*, ekkor még váradi prédikátor gyászbeszéde Hodászi Lukács debreceni pap és superintendens halála alkalmából (1613), *Somosújfalvi Péter*, debreceni tanító latin gyászversei Báthori István halálakor (1605, a debreceni koll. könyvtár unikuma), *Zólyomi Sámuel* szintén deáknyelvű gyászbeszéde ugyanezen alkalomból (1605).

De nemcsak ilyen szomorú, hanem örvendetes al-

kalmak is dolgot adtak a debreceni nyomdának. Ilyen természetű kiadvány pl. *Debreczeni János* diák latin című magyar üdvözlő verse Bocskai Istvánhoz (*Militaris Congratulatio* 1605), *Gyulai Márton* diadalmi verse azon alkalomból, hogy Pálfi Miklós 1598-ban elfoglalta a törököktől Győr városát.

A nyomda jövedelmének fokozására Lipsiai Pál az alkalmi kiadványokon kívül szívesen foglalkozott verses históriák kiadásával is, melyeknek jövedelmezőségét már elődei is fölismerték, mint láttuk.

Legelső ösmert nyomtatványa is e fajta kiadvány, egy bibliai história : *Batizi András* históriája Jónás prófétáról (1596, a debreceni koll. könyvtár unikuma). Ugyanezen évből való egy hasonló jellegű verses munka, *Vajda-Kamarási Lőrinc* prédikátor históriája : Szép tanulság a jövendő rettenetes ítélet napjáról. A következő 1597-ik év terméke *Bogáti Fazekas Miklósnak* egy történeti tárgyú verses históriája Skander bégről, a törökverő hősről. 1605-ből való *Bornemissza Miklós* bibliai tárgyú verse Eleázárról. Ettől kezdve egészen halála évéig nem maradt ránk Lipsiai Pálnak hasonló jellegű kiadványa, bizvást föltehetjük azonban, hogy nem azért, mintha ilyeneknek kiadásával ezentúl nem foglalkozott volna, hanem azért, mert e kiadványai, ponyvára szánt füzetek lévén, leginkább ki voltak téve az elkallódásnak. Utolsó nyomtatványa azonban ránk maradt. Együvé fűzött két bibliai história ez : egyik *Sztárai Mihályé* Ácháb királyról, a másik *Fráter Gáspáré* Antiochusról.

Könyvészetileg azonban valamennyi elősorolt munkánál érdekesebbek Lipsiainak reánk maradt *kalendáriumai*.¹⁴

Az első debreceni kiadású kalendárium voltaképen még Lipsiai elődének kiadásában jelent meg 1593-ban,

ebből Szabó Károly tudósítása szerint egyetlen példány sem maradt ránk, csupán címét jegyezte föl Veszprémi István, a XVIII. század hírneves orvosdoktora. Újabban azonban az 1593-ki kalendáriumnak egy csonka példányát megtalálta a szerencsés kezéről ösmert műgyűjtő, Besenyei Széll Farkas (l. Magy. Könyvszemle 1893. 221. l.), ez eddigelé a legrégibb ösmert debreceni naptár, azaz, hogy csak a roncsa. Az 1594-ből valónak is megtalálta és ösmertette egy csonka példányát. 1599-ből szintén maradt egy csonka példány az Erdélyi Múzeum könyvtárában, első íve annak a tizenhatodréti zsebkiadású kalendáriumnak, melyet Ujfalvi Imre debreceni skólamester írt s Lipsiai Pál adott ki. Ez a harmadik ránk maradt példánya a hosszú időn át rendkívül kedvelt debreceni kalendáriumoknak, melyek méltán versenyeztek népszerűségben a később szintén nagyon elterjedt lőcsei kiadványokkal. Az 1599-kivel formában és tartalomban körülbelül megegyező 1613-ki naptárnak két csonka példánya is megvan a debreceni kollégiumi könyvtár birtokában. Mindenképen érdekes kis könyvecske. Jellemző, hogy amit egy kalendáriumban népünk most is leginkább keres, az jórészt benne van már ebben a régi-régi naptárban. A derék Lipsiai Pál ügyes, dolgát értő nyomtató volt, tudta, mivel lehet kelendővé tenni az efféle portékát. E kis naptár megmaradt részének legelején asztrológiai jóslások vannak. Háborút, inséget, sok rosszat jósol a planétákból az 1613. esztendőre. „Sok üldöztetést, tolvaylást, mordáltságot, és árultatást jegyez“. Kárpótlásul azonban „Az földi veteményeknek és fai gyümölcsöknek terméséről“ c. további szakaszban jó termést ígér, sőt megbiztatja a gazdákat, hogy a rozs- és búzának jó ára lesz. Ellenben a bor „fél részt és savanyú lesz“.

Azután következik egy szakasz „Az Bányáknak hasznairól“. A bányászoknak nem jósol kedvező esztendőt. A munkások közül sokan hirtelen halállal fognak meghalni.

Következik egy cikk a „Betegségekről“. Pestistől, döghaláltól nem kell félni, ám azért bőven lesznek betegségek „kik egy részent Cholerabol, egy részent Melancholiabol származnak“. Az asszonyokat nem sok jóval biztatja, mert nagy lesz a gyermekhalandóság. A Saturnusnak a Jupiterrrel szemben való állása sokféle, hideg nedvességből származó nyavalyákat, mérges kiléseket fog támasztani.

Majd a „Békeségről és Hadról“ értekezik. Jupiter az uralkodó csillagzat, ez békeszerető planéta, még sem lesz béke a földön, „mivel hogy Mars, úgy mint az Hadaknak szerzője, az Jupiterre haragos szemmel néz“.

A „Követségekről és Utijárásokról“ is van mondani valója. Kereskedők, hajósok, postások, szekeresek féljenek, kivált Erzsébetnap táján, mert sok lesz a tolvajlás, fosztogatás és hajóknak elmerülése.

Magyarországnak és Csehországnak háborút és betegséget, Lengyelországnak ellenben szerencsés évet jósol. Aminek egyszerű magyarázata az, hogy ezek a jóslások rendszeren a krakói asztrológusoktól kerültek ki, akik természetesen, amennyire lehetett, óvakodtak honfitársaikat rossz jóslatokkal keseríteni.

Orvosi útbaigazítással is szolgál a „Vérbocsátásról“ cím alatti szakaszban : „Iffiú embernek jó vért eresztteni az nevedő Holdnak idején, vén embernek pedig Hold fogytára, Tavasszal és Nyárban job kéz felől, Ősszel pedig és Télben bal kéz felől“. Végül „Sokadalmak“ címszó alatt a vásárok jegyzékét közli.

A tulajdonképeni naptár ebből a példányból hiányzik,

mert az egész kalendáriumból csupán a D ív maradt meg. Az 1630-ik évből azonban éppen ez a része maradt meg a kalendáriumnak, melyből látnivaló, hogy a szorosán vett naptári rész ugyanolyan tudnivalókkal szolgált, amilyenekkel a mostaniak. Sőt, hogy a poézisből is jusson valami, az egyes hónapok alatt az élet különböző dolgaira vonatkozó böles útasítások is találhatók distichonokban.

Igy február hónapról :

„Vért mostan bocsáss, bujaságtul magad oltalmazd.
Kí fát gyűjt, ganejoz, nyilván, hogy esze vagyon“.

Március hónapról :

„Szánts és vess intlek, Szölödet, kertedet irtsad.
Gyomrodát oltalmazd, vízre hajozni mehetsz“.

Költői véna ugyan minél kevesebb van e versekben, de nem is az a fő bennük, hanem a jó tanács.

Ime, ilyen volt a XVII. század elején a leginkább keresett könyvek egyike, a debreceni kalendárium legrégibb formájában. Látnivaló, hogy kiadójuk, a derék Lipsiai Pál jól ösmerte vevőközönsége ízlését, tudta, mit kívánnak tőle. Azt adott, amit kerestek nála. Meg is volt érte a jutalma, a debreceni kalendárium hamarosan hirre kapott s legkelendőbb cikke volt a könyvvásároknak.

Lipsiai Pál keze alól még az 1619-ik évben is kerültek ki nyomtatványok. Kétségtelen dolog azonban, hogy még ebben az évben, az esztendő derekán, vagy talán inkább vége felé meghalt. Az 1619-ki debreceni nyomtatványok között ugyanis van egy (Forró Pál Curtius-for-dítása), melynek impresszumán többé nem a Lipsiai Pál, hanem a „Lipsiai Pál örökösei“ neve olvasható. Egyetlen ránk maradt munka ezzel az impresszummal. Betűi, díszítései a Lipsiai Pálé, a kiállítás gondossága dolgában azonban elmarad a többi Lipsiai-kiadványoktól. Nyomása egyenetlen s egyáltalán nem tiszta.

Mint láttuk, az örökösök jogviszonyait 1620 március 23-ki határozatával a városi tanács akképen rendezte, hogy a két fiú örököst állította a nyomda élére. Ezek azonban nem folytatták közösen a nyomda vezetését. Valamiképen kiegyeztek egymással s 1620-tól egészen 1630-ig *Rheda Péter* egymagában áll a nyomda élén. A másik fiú neve a kiadványok impresszumain egyáltalán nem szerepel.

Rheda Péter neve négy ízben fordul elő a városi jegyzőkönyvekben. Nővére, Makai Eötvös Miklósné, 1622 januárjában meghalt s ekkor ennek végrendeletét, melyhez előzőleg maga is hozzájárult, még nővére eltemetése előtt pörrel támadta meg. Mi ok vezette erre s milyen véget ért a pör, nincs róla tudomásunk. 1623 január 28-ról szintén van egy följegyzés, mely szerint a tanács előtt megjelenvén, vallást tett róla, hogy a Nyomtató-közön Ötvös Márton és Szabó Ferenc szomszédságában levő egyik házat eladta örök áron tudós Kecskeméti Máté deáknak száztíz forintért.

Érdekes ez a följegyzés különösen azért, mert világosan bizonyítja, hogy a XVII. század elején, sőt esetleg előbb is, a XVI. század végén a nyomtató-műhely állandóan egy helyen volt, úgy annyira, hogy az a sikátor, melyben állott, a nevét is róla kapta. Nyomtató-köz, *angiportus Typographiae*, így nevezi a városi jegyzőkönyv. A mai Nyomtató-utca volt ez a sikátor, Debrecennek egyik keskeny belvárosi utcája, mely a Rákóczi-(régebben Kis Csapó) utcáról kigyózva halad a Vár-utca felé, egykor azonban egyenesen a Péterfiába torkollott. Gyalogjáróknak való melléksikátor volt a régi időben, csöndes, szekér nem járta hely, éppen nyomtató officinának való.

A harmadik és negyedik följegyzés már a halála

utáni időből való. Az előbbi (1630 február 4) szerint a tanács elrendeli, hogy Rheda Péter *elhall* nyomdász javai összeírassanak és a városnak vele szemben fennálló 200 forintnyi követelése fejében háza és felszerelése lefoglaltassanak. Az utóbbi ugyanezen hónap 23-ról van keltezve s arról számol be, hogy a kiküldött becslők a házat 300, a nyomdai felszereléseket 150, a *már kopott* (caracteres iam triti) betűket 50 forintra becsülték. Ebből kielégítették az özvegyet, a tartozás fejében pedig a házat a nyomdával együtt a város lefoglalta magának.

Rheda Péter tehát nem örökölte az apja vagyonszerző tehetségét. Nemcsak hogy elúszott a keze alól az apai örökség, hanem élete végén adósságokba is keveredett. Özvegye megkapta a matrimoniális negyedét, de a nyomdát a város vette, helyesebben: visszavette birtokába.

Ha vagyonszerzőnek nem is, de nyomdásznak jó nyomdász volt Rheda Péter. Bizonyságot tesznek róla kiadványai. Mikor apja halála után átvette a nyomda vezetését, nagy ambícióval fogott hozzá a munkához. Első kiadványával remekelni akart s remekelt is. Ez a munka *Melotai Nyilas István*, Bethlen Gábor fejedelem udvari papjának latin című magyar műve, a *Speculum trinitatis*, a szentháromságról írott 904 lapos vaskos könyv. Tartalom és nyomdai kiállítás dolgában egyaránt kiváló munka. Bethlen Gábor fejedelemnek van ajánlva, mint aki a kiadás költségeit is viselte. A nagy fejedelemről, a művelődés, tudományok iránti nagy szeretetéről érdekesen jellemző adalékokat őrzött meg ez az ajánlás. Nagy előszeréssel emlegeti, mennyire szereti a könyveket s mily pártfogója a tudós szerzőknek. A bibliát ötször is átolvasta, ötöd ízben éppen a tábori élet zaklatásai közben s „...magával szekéren válogatott jó

könyveket, mint egy kis Bibliothecát hordoz s olvassa, mind penig hogy olyan nagy szorgalmatossággal szerze itt Gyula-Fejérvárban amaz szép Bibliothecat, és hogy mostan is főgondja vagyon az Könyveknek keresésére, és egyben szerzésére: főb az Fölsége méltóságos nevére szenteltetett könyveknek nagy költséggel való kibocsáttatására“.

A debreceni nyomdára nagy dicsőség volt, hogy egy ilyen nevezetes munka kinyomatását itt rendelte meg a fejedelem, holott Erdélyben is állottak rendelkezésére nyomtató műhelyek. Érteni lehet azt a nagy buzgalmat, mellyel Rheda Péter a nyomtatásnak neki fogott 1620-ban. A munka azonban lassan haladt, úgy annyira, hogy a könyv, mely első kiadványnak készült, csak két év múlva, 1622-ben jelenhetett meg. Az *erráták* bevezető soraiban elpanaszolja Rheda, mily nehéz dolog egy ilyen nagy munka megfelelő, gondos elkészítése. Sok kése delme volt betegeskedése s a miatt is, hogy legényei „majd jobb részre mind idegen nemzetből valók voltak, kik Magyar nyelven igen keveset, vagy semmit sem értettenek“.

A sok fáradsággal készült munkára azonban büszke lehetett Rheda Péter. A könyv jó papíron készült, gondos, tiszta nyomással, egyenletes sorokkal, ízléses iniciálisokkal és fejlécekkel, díszes zárórajzokkal. Címlapja vörös és fekete betűkből ízléssel van egybeállítva, az ajánlás címezése hatféle betűfajtaból van ügyesen olyformán szedve, hogy az egymást követő sorok mindig kisebbedő betűkből állanak. Szöveglapjai duplavonalas keretbe vannak szorítva, a duplavonalak között töltik ki a marginális jegyzetek. Szóval ezzel az egy munkával is megmutatta Rheda Péter, hogy dolgát értő, ügyes nyomdász, aki méltó volt arra a kitüntetésre, melyben Bethlen Gábor részesítette.

Speculum Trinitatis.

Az az:

SZENT HAROMSÁG

EGY BIZONYÓRÓK ISTENNEK

AZ BIBLIÁBAN AZ SÍDO BŐLCSEKNEK ES

az Patereknek Tanu-bizonyfag-teselekben, az

nagy világi Conciliomoknak értelmeiben es az

Peldakban valo tekintetes maga ki mutata: Mellyek-

ből mint valami egyenesen mutató aczel Tükör-

ből ki ismerhetni, és nyilván meg lát-

hatni az Szent Haromság

egy Istent.

ENYEDI GYÖRGYNEK IS KÁROMLO

Könyve az Elöljáró-befszedeleggyűt, egszen

minden reßeiben meg hamisítottat.

Irattatott és sem ekeiben sügebetet

AZ FÖLSEGES GABRIEL ISTEN-

nek kegyelméből, Magyar, Horvat, Thot, &c.

Országoknak Kirallyanak, Erdelynek Feje-
dclmenck, &c. fő Prædikatora,

M E L O T A I N Y I L A S I S T V A N
altal

1. Corinth. 13. ver. 12.

Mert latunk mostan tükör által, es homályos beßed által.

DEBRECZENBEN

Nyomtatta R E H D A P E T E R, M D C XXII.

Eßtendöben.

A Speculum trinitatisen kívül még 14 nyomtatványa maradt ránk. Mind magyar, latin kiadványa nem maradt fenn egy sem. Legnagyobbrészt vallásos jellegű munkák. Amilyen *Ujfalvi Imre* Halotti temetéskorra való énekeinek 1620-ki új kiadása; *Kecskeméti C. János* ungvári prédikátor Perkins Vilmosból fordított vitázó könyve: *Catholicus Reformatus* (1620); *Kecskeméti A. János* pataki pap és zempléni esperes prédikációi egy 953 lapos hatalmas kötetben (1621); *Margitai Péter*, előbb debreceni, aztán kállai prédikátor három prédikációs könyve (1621, 1622. és 1624-ből). Külön érdemel említést egy 1629-ben kiadott munka: *Pécsváradi Péter* váradi lelkipásztor *Felelete* Pázmány Péternek. Vaskos, 888 lapos munka, ajánlással, az olvasóhoz intézett előbeszédfélével, mutató táblákkal és errátákkal. Nyomdai kiállítása vetekszik a Speculum Trinitatisével. Díszes és tiszta nyomása becsületére válik a Rheda nyomtatói ügyességének. A jellegzetes duplavonalas keret különösen jól érvényesül ebben a munkában, ahol a sok utalás és marginális jegyzet igen alkalmas és izléses elhelyezésre talál. Zárórájai és fejlécei azonosak a Speculuméval. Általában a Rheda Péter kiadványai bizonyos egyéni stílus bélyegét viselik magukon, ami mindenesetre a nyomtató megállapodott ízlésének a jele. E kiadványokat ha összehasonlítjuk az akkoriban méltán elhíresült Brewer Lőrinc-féle pompás lőcsei kiadványokkal, az összehasonlítás nem mindenben üt ki a debreceni nyomda hátrányára. Rheda nyomása, kiváltképen antikva betűi teljességgel kiállják a versenyt a Brewerével, díszítései szintén, csupán kurzív nyomása marad el a lőcsei mögött, ebben Brewer hasonlíthatatlanul különb. A Rheda kurzív betűi homályosak, elmosódottak, ha nem is annyira, mint később Karancsi korában. Okát megtaláljuk az

említett tanácsvégezésben, mely szerint a becslés a betűket kopottaknak találta.

Nagy gonddal, de éppen azért lassú munkával készítette azokat a kiadványokat, melyekre súlyt helyezett. Mesterségét megbecsülte s lelkiismeretlenül készült munkát nem engedett ki a keze alól. Ezzel bizonyára becsületet szerzett a debreceni officinának, de talán saját magának ártott, mert a népszerű, vásári munkák nyomását, melyekből inkább várhatott hasznot, elhanyagolta. Ilyen természetű nyomdatermék nem is maradt utána. Lassú munkája miatt a szerzők többször panaszkodnak. Így éppen Pécsváradi említett munkájában egyenesen őt okolja, amiért munkája megkésett: „Hogy az Nyomtatás ennyire haladott — írja a keresztyén olvasóhoz intézett soraiban — nyilván vagyon, hogy nem mi túlünk, hanem a Typographustul, az Könyvnyomtatótul volt“.

Az apja idejében népszerűvé lett debreceni kalendáriumok nyomtatását ő is folytatta ugyanolyan zsebkiadásban, beosztással és címlappal, mint az idősebb Rheda. Csakhogy ő német eredetiből készíttette, nem lengyel asztrológusok után. Így az 1621-kit Hancken Bálint, az 1628-kit „az Braszlai Kalendarium“ után.

Utolsó nyomtatványa *Váradi K. Mihály*-nak, a váradi iskola contrascribájának Bethlen Gábor haláláról írt latin és magyar gyászverse volt (1629). Ennek az évnek a végén, vagy a következő elején halhatott meg. 1630 február elején a városi jegyzőkönyv már mint *néhai* könyvnyomtatóról emlékszik meg róla.

Apjával, a tudós Lipsiaival együtt a XVII. század legjobb nyomtatói közül való volt. A nyomtatást nem egyszerű kereseti forrásnak nézte, hanem művészetnek, melyért lelkesedni, áldozni is tudott. „Engemet is az Úr

Isten ingyen való kegyelméből ez terhes munkára szentelt, hogy az én Idvezült Atyámnak, Lipsiai Rheda Pálnak nyomdokát követném, mind az Istennek tisztességét ez szent munka által terjeszteném, mind az Magyar nemzetet ez által ékesíteném“ — ezeket írja a Speculum Trinitatis errátáinak bevezető soraiban.

Szerencséje a debreceni nyomdának, hogy a német származású, derék magyarrá lett két Rhedában ilyen kiváló nyomtatókkal rendelkezhetett a XVII. század első felében. A nyomda híre, neve gyarapodott kiadványaikkal, melyeknek csinos kiállítása nagynevű mecénásokat birt rá, hogy a debreceni officinában nyomtassanak. A tekintély azonban, melyet az ő munkájuk révén a nyomda 1630-ig szerzett, utánuk egyre csökkent, a későbbi nyomtatók részint járatlanságuk, részint hanyagságukkal nemhogy becsületet szereztek volna a nyomdának, hanem egyenesen lejáratták. Csak a század vége felé lendül fel ismét valamennyire a debreceni nyomda.

A NYOMDA A XVII-İK SZÁZADBAN.

VI. FEJEZET.

Fodorik Menyhért diák — szerződése a városi tanácsal — a cenzura első jelentkezése — Fodorik kiadványai — az árvamegyei főispán mint szerző — asszonymeccénások — a nyomda legmélyebbre süllyed — a Karanesi-betűk — Debrecen legszomorúbb évtizede — patrónusfogás a fehér asztal mellett — Karanesi kiadványai — a kálvinista egyház cenzurája — Rosnyai János — a nyomda megújodása — civis pártfogók — Rosnyai kiadványai — esalogató könyveimék — a nyomda ismét asszonykézen — Töltési István — az első nyomdász-tanulmányút — Komáromi Csapkés bibliája — Debrecenben készült betűk — Kassai Pál — egy elszalasztott jó alkalom — a legelső debreceni nyomdász térkép.

Rheda Péter halála évéből és az utána következő esztendőből (1630 és 1631) nem maradt ránk debreceni nyomású munka. Ebből azonban nem következik, hogy a nyomtatás ez idő alatt szünetelt. Az özvegy — eltérőleg, mint ahogy ilyen esetben történni szokott — nem folytatta tovább a munkát. Nem folytathatta, mert a város elhunyt férje adóssága fejében a házat a nyomdával együtt lefoglalta. Hogy azután kire bízta ideiglenesen, míg megfelelő nyomtatót nem állíthat elére, az officina vezetését, nem tudni. Valószínűleg ugyanarra, aki később 1633-ban szerződésileg lett a város nyomtatója, t. i. *Fodorik Menyhért* diákra. Hogy ideiglenesen is ő állhatott a nyomda élén, abból lehet gyanítani, hogy már 1632-ből, mikor tehát még nem kötötte meg vele a szerződést a város, vannak debreceni nyomtatványok, melyek az ő nevét viselik impresszumaikon. Megerősíti ezt a föltevést az a tanács-határozat is, mely egy héttel Rheda hagyatékának fölbecslése és

lefoglalása után a város nyomtatványait illetőleg szerződésre lép Fodorikkal (1630 március 2), mely szerint a városi nyomtatványok kötését és rendbehozását a város reá bízta, erre az esztendőre 90 forint általány összegben.

Ebből azt is megtudjuk, ki volt Fodorik, mielőtt a város nyomtatójává lett volna. Könyvárus és könyvkötő volt egy személyben, úgynevezett *kompaktor*. Egész a XIX. század első feléig ugyanis ez a két mesterség együvé tartozott s csak az utolsó száz évben különült el. A kompaktorság mellett azonban kétségtelenül jártasságot szerzett a könyvnyomtatásban is, mert hiszen akkor a város nem állította volna jó hírben levő nyomdája élére, ha arra való képességet nem talált volna benne. Tanult, deák iskolát járt ember volt, ezt is tudjuk a várossal kötött szerződéséből, mely őt *Menyhárt deák* néven említi. Végül anyai ágon nemes ember volt. Ez meg kitűnik egy 1633 április 14-ki tanácsvégzésből, mely őt *agilis*-nak, vagyis félnemesnek nevezi. Élete egyéb körülményeiről nem is tudunk többet.

Valószínű, hogy nem sokkal Rheda Péter halála után, mikorra a hagyatékot leltározták és felbecsülték, a nyomda vezetését a tanács egyenesen ráruházta Fodorikra egyszerű szóbeli megállapodással, amilyen megállapodás lehetett a város és nyomtatói között eddig is. A Rheda Péter halála utáni zavaros állapota a nyomdának azonban rávitte a tanácsot, hogy hasonló zavarok elkerülése végett írásos szerződésbe foglalja az eddigi szóbeli megállapodást. Így jött létre 1633-ban a Fodorik Menyhérttel kötött szerződés, a *magyar könyvnyomtatás történetében legelső ilyenmű írásos megállapodás*.

A nyomtatónak is érdekében állott, hogy jogai és kötelességei pontosan, írásban legyenek meghatározva. Fodorik határozott kívánsága is közrejátszott a szerződés

létrejöttében. Kitűnik ez az 1633 február 26-ki tanácsvégezésből, mely szerint „Fodorik Menyhért újonnan beállított nyomdász (Typographi moderni) kívánságára a tanács következőképen határozott: „hogya bizonyos conditiok alatt az Typographiát és az házat kezéhez bocsátják eő kegyelmének árra szerént, az miben az városnak áll“. ¹⁵

Ezeket a „conditiokat“ formális szerződésbe foglalva az 1633 április 13-ki városi tanácsülés jegyzőkönyve őrizte meg. Igen fontos és érdekes okmány. Megérdemli, hogy szórul-szóra — a mai helyesírásra átírva — közöljük.

1633. 13. Aprilis. Conditiones Melchiori Fodorik Typographo, ratione domus, et Typographicorum instrumentorum, ab Amplissimo Senatu datorum, et venditorum.

1. Hogy ha az becsületes tanács Menyhért deáknak elegendő erejét, avagy mesterségét ez állapotra nem itélné alkalmasnak lenni, tehát az ő pénzét letévén, annak adhassa, akinek akarja.

2. Hogy ha ő neki, leánya után avagy fia után oly tudós successorai nem maradnának, kik ez méltóságos tisztnek elégségesképpen megfelelhetnének, tehát az becsületes tanács azoktul elvehesse, és pénzek letévén, az kinek akarja, illendőbbnek, annak adhassa. Ha pedig az successorok ketten találtatnak lenni, az melyik méltóbb arra; az becsületes tanács liberum arbitrium *[szabad megítélése]* legyen, és az ki illendőbbnek ítéltetik, az másikat elégitse ki belőle.

3. Mind az házat, mind az Typographiát úgy építse, hogy az tanácsnak is tessék, mert arra az becsületes tanácsnak inspectioja leszen esztendőnként, és hogyha gondviseletlensége miatt szenvedhetetlen fogyatkozást, avagy pusztulást ismerhetnek rajta, tehát ezzel az okkal is tőle az város elvehesse, és az kárát rajta megvehesse.

4. Az város könyveit, kiváltképen az templomba való énekes graduálékat újonnan, az mikor kívántatik, az város protocolumával egyetemben bekötni és helyére állatni tartozzék.

Az adószedő deákok és borbírák registromával egyetemben, pénz nélkül, papirost adván hozzá nékie.

5. Semminemű újítást, az könyveknek kibocsátásában, sem valami hiábavaló pasquillust, de kiváltképpen theologiát az városnak becsületes prédikatori és az becsületes tanács híre nélkül kibocsátani ne merészeljen.

Ez conditiokat minden részeiben acceptálván, az becsületes tanács az egyházat és Typographiát kezéhez bocsátja in florenis 500 az materiesekkel egyetemben“.

Ime a szerződés. Nem a mai értelemben vett bérbeadás, hanem a régi feudális jogrendszer alapján nyugvó bérbeadási forma.¹⁶ A debreceni nyomtató mintegy hűbérese a városnak. A nyomda egész felszerelésével és anyagkészletével tulajdonába megy át, utódaira is hagyhatja, ha azonban a szerződés pontjai ellen vét, vagy nem viseli hűségesen gondját a nyomdának, a város bármikor visszaveheti tőle, sőt kárát is megveheti rajta, amint ez eddig is nem egyszer megtörtént. Ebben a részében tehát a szerződés voltaképpen az eddigi jogállapotnak, a város és nyomtatója között fennálló eddigi viszonynak írásba foglalása.

Beleszólást biztosít magának a városi tanács abba is, hogy minő újításokat, változtatásokat tesz a nyomtató a keze alatt levő nyomdán, csak olyan változtatásokat enged meg, melyekhez beleegyezését adta. Kiköti még annak megítélése jogát is, hogy a nyomtató örökösei arravalók-é erre a „méltóságos tisztre“, ami valóban üdvös kikötés volt, mert a nyomda virágzása mindig attól függött, dolgát értő nyomtató áll-é az élén, vagy sem. Sajnos azonban, ezt a városi tanács, mint a későbbiekből kitetszik, nem mindig tudta kellőképpen megítélni.

A város nyomtatványait, protokollumokat, lajstromokat ingyen tartozott előállítani, aminthogy ezt közüzemnél ma is természetesnek tartjuk.

Legérdekesebb az ötödik pont, melyben kiköti a városi tanács, hogy az ő hire nélkül semmiféle „ujítást“, vagyis a fennálló rend ellen támadó munkát, „hiábavaló pasquillust“, vagyis személyek ellen intézett gúnyiratot, kiváltképen pedig „theológiát“, vagyis a vallás dolgait érintő munkát ki ne merjen adni.

Ez bizony cenzura in optima forma. Nem lehet letagadni. Magyarázata azonban nem a városi tanács hatalmaskodó hajlamaiban, hanem a kor viszonyaiban rejlik. A debreceni kálvinista egyház szervezete még nem volt oly régi és végleg meggyökerezett, hogy az ellene intézett irodalmi támadásokat könnyedén elnézhette volna. Védekezett ellenök, ahogy tudott. A katolikusok kezében erős fegyver volt a cenzura, hát alkalmazta ő is. Ha egyáltalán meg akart maradni a több oldalról jövő támadásokkal szemben, bizony nem lehetett válogatós az eszközökben. A város tulajdona volt a nyomda, rendelkezett vele, olyan könyveket nyomtatott ki rajta, amilyeneket neki tetszett. A nagyszombati katolikus nyomdában nem volt rá eset, nem is lehetett elképzelni, hogy a katholicizmust támadó munka megjelenhetnék, a debreceni kálvinista városi tanácstól sem lehetett rossz néven venni, hogy ebben a korban, mely úgyszólván mindent a vallási vonatkozások szögéből nézett, a maga hitét támadó munkának a tulajdonát tevő nyomdában való megjelenését nem tűrte.

Az a felfogás azonban, mely szerint „Debrecenben nem az egyeztető, szelidlelkű tudós Melanchton a főcensor, hanem a *főbíró*, ki türelmetlen, mint az orthodxia, mely az ő kezébe játszotta a censurázó erőszakot“ (Balagi A magyar nyomdászat tört. fejl. 77. l.) véleményem szerint túlzott. A debreceni főbíró nem sokat törődött a nyomdában megjelent könyvekkel, volt neki elég ügyes-

bajos dolga a sokfelől szorongatott város mindenféle bajaival. Rábízta ezt az ügyet a prédikátorokra, akik azután gondoskodtak felőle, hogy a nyomda cenzura nélkül ne maradjon. Egyetlen debreceni nyomtatvány sincsen, melyen a főbíró imprimaturja volna rajta, hanem igenis rajta van a XVII. század második felében nem egy theologiai munkán a tiszántúli kerület szuperintendenséé. Hogy azután a prédikátorok megegyeztetetőknek találták vallásuk liberális alapelveivel a szigorú cenzurát, azért a főbíró és városi tanácsot nem lehet felelőssé tenni. Együtt járt az a korral. Ez a cenzura különben csakis a vallásos kiadványokra terjedt ki, arra legalább nincs adatunk, hogy a vallást nem érintő könyvek megjelenését bárminő korlátozás akadályozta volna.

Fodorik a ház és nyomda átadása fejében a kikötött 500 forintot le is fizette, 237 forintért pedig átvette a már kész nyomtatványokat. A Nyomtató-közön levő házat és nyomtató műhelyt, melyeket a városi tanács illően rendbe hozott, három szenátor kíséretében a főbíró, Juhos Ferenc adta át ünnepélyesen, mint azt az 1633 április 14-ki tanácsülési jegyzőkönyv följegyezte.

Most már teljes erővel neki láthatott a nyomtatásnak Fodorik. Kiadványai maradtak ránk szép számmal. 25 magyar és 5 latin nyomtatványáról van tudomásunk. Nyomdai kiállításuk után ítélve Fodorik mindenképen messze elmarad a két Rheda mögött. Bizony csak kompaktor, egyszerű mesterember volt ő, akinek nem voltak olyan művészi ambíciói, mint Rheda Péternek. Ízlés, a nyomás csinosága, tisztasága dolgában alatta nagyot hanyatlott a debreceni nyomda. Még a régi betűket használja, sőt zárórajzai és fejlécei is még a XVI. században beszerzett készletből valók. De nem tudja őket oly ízléssel és ügyességgel alkalmazni, mint tette a két Rheda. Betűi

kövérek, elmosódottak, kurzív nyomása nehezen olvasható, fejlécei girbegurbák, díszet különben is alig alkalmaz, a marginális jegyzeteknek való dupla vonalas keretet, melyek oly csinosná teszik Rheda Péter kiadványait, szintén nem alkalmazza.

Kiadványai nagyon kevés kivétellel vallásos jellegűek. Így új kiadást készít az *Ujfalvi* halotti énekeiből (1632), *Kecskeméti János* prédikációs könyvéből (1643). Kiadja az elhunyt *Margitai Péter*, debreceni pap, temetésekorra való prédikációit, melyeket Keresszegi *Hermán István*, szintén debreceni pap, később szuperintendens, rendez sajtó alá (1632); ugyanennek eredeti munkáját: Az hitnek és jóságos cselekedeteknek tündöklő példáiról való prédikációkat (1635); *Csiba Márton* beregszászi pap Romanocategorus stb. című vitatkozó könyvét (1637); *Siderius János*, tarcali prédikátor Catechismusát (1632); *Veszeli Pál* debreceni pap Kegyes és istenes beszélgetéseit (1633); ugyanennek oktató és vigasztaló prédikációit, melyeket az 1641-ki nagy tűzveszedelem után a hívek vigasztalására mondott el (1641); *Szoboszlai Miklós*, ugyancsak debreceni papnak Henricus Diestius latin munkájából fordított vitairatát: A szent Dávidnak öt kövecskéit (1648); *Nógrádi Mátyás* debreceni pap és későbbi püspök vallásos elmélkedéseit *Lelki próbakő* címmel (1651).

A nagytehetségű, nyugtalan szellemű s presbiteriánus volta miatt sok üldözést szenvedett *Medgyesi Pálnak* több munkája szintén Fodorik nyomdájában jelent meg. Így angolból fordított vitairata: Szent Ágoston vallása (1632), melyet a debreceni tanácsnak ajánlott, mint ennek „alázatos alumnusa“, továbbá szintén angolból, Bayle Lajos után készült nevezetes elmélkedő műve, a *Praxis Pietatis* (1636), 979 lapos vaskos munka, mely e kornak

egyik legkedveltebb olvasmánya volt, a debreceni ezen első kiadás után számos újabb kiadásban jelent meg (Lőcsén 1638, 1641 és 1678-ban, Bártfán 1640-ben, Váradon 1643-ban, Kolozsvárt 1677-ben). Még egy, angolból fordított munkája jelent meg itt, a Cowper William után készült Hét napoki edgyütt beszélgetések (1637).

Érdekes kiadványa Fodoriknak az a kegyes elmékedéseket tartalmazó könyv, melyet „Kézben viselő könyv” címmel *Illyésházi Gáspár* Trencsén, Liptó és Árva megyék főispánja fordított Beust Joachim deák munkájából fiai, Gábor és György számára (1639). Hogy a távoli megyék főispánja a debreceni nyomdát kereste föl munkája kiadására, annak a nyomda jó híréen kívül az is magyarázata lehet, hogy a kiadás dolgát Laskai János, itteni iskolamester intézte. A protestáns vallásos jellegű nyomtatványok mintegy specialitásai voltak a debreceni nyomdának. Ugyannyira, hogy ilyen kiadványok ügyét nemcsak mint nyomtató intézte Fodorik, hanem arra is találunk példát, hogy mint kiadó-vállalkozó is szerepelt. A *Melotai Nyilas István* Agendájának 1634-ki kiadását pl. Fodorik a maga költségén nyomtatta. Gyakorlati kézikönyvnek készült, prédikátorok körében kelendőséget várt tőle. A nyomtatásával azonban nem erőltette meg magát. Szegényes, dísztelen kiállítású munka, melyben még olyan nyomtatási hanyagság is előfordul, hogy a végén díszül alkalmazott szegényes zárórész, egy női fej két babérág között, megfordítva van nyomtatva, hajjal lefelé.

Aránylag a leggondosabb kiadványai működésének első évéből valók, mikor még nem volt írott szerződése a várossal. Ilyen pl. a Temetési pompa című alkalmi nyomtatványa (1632-ből), mely az Iktári Bethlen István gróf Krisztina nevű leányának temetése alkalmával el-

mondott gyászbeszédeket s a kollégium tógátus diákjaitól szerzett gyászverseket tartalmazza. Elég gondos nyomású füzet, a címlapon hétféle betűfajtát is alkalmaz, jelöl, hogy a nyomda betűkészlet dolgában eléggé el van látva, a homályos kurzív nyomás azonban elárulja, hogy a sűrűbben használt betűfajták bizony már erősen meg voltak kopva.

Latin kiadványai mind theologiai munkák. Így *Gönczi György* *De disciplina ecclesiastica* c. zsinati végzéseket és az egyházigazgatásra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazó munkájának 1633-ki új kiadása, *Wollebius*, bázeli professzor *Christianae Theologiae Compendium* c. műve theologusok használatára (1634) és *Nógrádi Mátyásnak* tanítványai számára írott bibliamagyarázata: *Epistolae ad Romanos scriptae brevis explicatio* (1651). A Fodorik impresszumával ellátott munkák között ez a legutolsó.

Világi kiadványa nagyon kevés maradt ránk. 1639-ben *Verbőczy tripartitumának* régi debreceni bilingvis kiadását nyomattaleútból, 1635-ből pedig egy *Álmoskönyv* kiadványa maradt: „Álom könyveczke. Miképpen az éjjeli Látásokat, jelenéseket és Álmokat érteni és magyarázni kell“... stb. Végül folytatta a kelendő debreceni kalendáriumok kiadását, melyek közül azonban csak az 1636-kinak egyetlen csonka példánya maradt meg. Látnivaló, hogy világi kiadványaiban tisztán üzleti érdek vezette, olyan munkákat adott ki csupán, melyeknek vásárlói kelendősege felől bizonyos lehetett.

Érdekes, hogy bár Fodorik kiadványai egyáltalán nem mondhatók csinosaknak, a debreceni nyomdát messze vidékről is fölkeresték nyomtatni való munkákkal. Aminek egyik oka az lehetett, hogy akkoriban általános a hanyatlás a könyvek nyomdai kiállítása dolgában az

egész országban, másik és talán nyomósabb ok az, hogy a katolikus visszahatás mind erősebben érezte protestáns munkákkal szemben a maga fojtogató hatalmát, úgy, hogy ilyen munkák írói messze földről is ide hozták műveiket, ahol a nyomtatás zavartalanul folyhatott, ha egyébként a nyomtatás költségeiről gondoskodás történt. Ezeknek terhét legtöbbször protestáns főurak, jómódú polgári rendű emberek, esetleg vallásos főrangú asszonyok viselték. E mecénások között látjuk pl. özv. Petneházi Istvánné Király Annát, Perényi Gáborné Salgai Katát, az abauji főispán feleségét (akinek a költségén jelent meg Csiba Márton és Medgyesi Pál egy-egy munkája), özvegy Kerekes Mihályné Bagoly Katát. A debreceni jómódú civisek közül pl. Debreceni Fekete István uram volt a mecénása Veszelin Pál prédikátornak, akinek a nagy tűzi veszedelem után mondott beszédei annyira megnyerték tetszését, hogy kinyomatta őket. Sőt a debreceni tanács is fenntartotta azt a szép szokását, hogy egy-egy kiváló debreceni tudóst munkája kiadásában megsegített, amiről tanúskodik pl. Medgyesi Pál első, Debrecenben megjelent munkájának ajánlása.

Hogy meddig működött Debrecenben Fodorik, mikor halt meg, biztosan nem tudjuk. Az 1652-től 1662-ig terjedő időből egyáltalán nem maradt ránk debreceni nyomtatvány, melynek impresszuma kétséget kizárólag tájékoztatna bennünket afelől, működött-e ebben a tíz esztendőben a debreceni nyomda, vagy sem.

Egy 1663 március 12-én kelt tanácsvégezés valószínűvé teszi, hogy Fodorik mindvégig Debrecenben maradt s itt is halt meg, talán az 1662-ik esztendő elején. Ezen a napon t. i. szóba került a tanácsban, hogy „az Typographus maradékinak 145 forintot kell adni, az bötüket éppen redimálni kell város számára, az ház az

atyafiaké leszen, contentállyák Fodoriknét belőle“. Ez az intézkedés nem történhetett sokkal a nyomtató halála után, akit szerződése bizonyára mindvégig a nyomdához kötött. Utóda 1662-ben kezdi meg működését, így föltehető, hogy ennek az évnek az elején, vagy a megelőzőnek végén halt meg. Adóssága nem maradt Fodoriknak, legalább a várossal szemben nem, világosan kitetszik abból, hogy a város 145 forintot fizetett ki az örökösöknek a nyomda visszaváltására. Valószínű tehát, hogy a nyomdának haláláig élén állott, de, hogy a nyomda állandóan működött-e ez idő alatt, kétséges. Az mindenesetre magyarázatra szorul, hogy az 1662 előtti tíz esztendőből egyáltalán nem maradt ránk debreceni nyomdatermék. Véletlennek különös véletlen volna. A magyarázattal azonban adatok hiánya miatt adósoknak kell maradnunk.

1662-ben már új nyomtató áll az officina élén: *Karancsi György*, akinek a nevéhez fűződik a debreceni nyomtató műhely legmélyebbre hanyatlásának időszaka. Ebben az évben csupán ideiglenes vezetője volt a műhelynek. A következő év január 27-én a tanács egy bizottságot küldött ki az elhunyt Fodorik hagyatéka fölbecsülésére, a bizottság tagjai voltak: Erdődi János, Kabai István, Balyik András (későbbi híres főbíró), Gyárfás István és Bartha Boldizsár (a Rövid Krónika írója). A hagyaték dolgát elintéztén a város, a március 5-én tartott tanácsülés végleg kezére bocsátotta Karancsinak a nyomda vezetését, természetesen olyan szerződés mellett, amelyet Fodorikkal kötött.¹⁷

Tizennégy esztendeig állott a nyomda élén Karancsi. Működésének szomorú tanúbizonyságai a minden kritikán aluli kiadványok. Nyomtatványait első pillanatra azonnal föl lehet ismerni silány, piszkos voltukról, egyenetlen nyomásukról. A legrosszabb minőségű papírt használta.

Díszítései piszkosak, homályosak, fejlécei hétrét görbednek, a keretdíszek gondatlanul összeállítva. Nyomása egyenesen hajmeresztő. Antikva betűi kövérek, egyenetlenek, az *a* és *e* betűket piszkos folt helyettesíti, kurzívja meg éppen olvashatatlan. A debreceni nyomdában egyik nyomdász-nemzedék a másokra hagyta a *Karancsi-betűk* emlékezetét. Ha valamelyik nyomtatvány nem úgy sikerült, mint kellett volna, arra kijárt a szentencia: valóságos Karancsi-nyomás.

Kortársai is tudatában voltak annak, hogy a Karancsi nyomtatványai nem méltók a nyomda múltjához, de nem igen keseregtek miatta. A derék tudós Köleséri pl. egyik munkájának (Arany alma 1673) az olvasóhoz intézett soraiban ezeket írja: „Mondhatná valaki: Homályos a Typus is és sok aprólék fogyatkozások estenek a nyomtatásban. Igaz, de lám, a szurkos erszényben levő aranyat szeretik az emberek. Osztán nem olly homályos, hogy az kinek jó két látó szemei vannak, el ne olvashatná. A derekasabb fogyatkozásokat fel jedzettük a könyv végén, a többit könnyű el igazítani“.

Maga Karancsi igen kedélyesen siklik el a nyomás fogyatkozásai felett. Csipkés György egyik munkája (Pestis pestise 1664) errátáinak elősorolása közben egy párat „az nyomtatásban esett derekasabb fogyatkozások“ közül kijegyez, a többire nézve ezt az utasítást adja: „A többi betűváltozás lévén csak, meg nem akadályoz“. Persze, ha ezeket is mind kijegyzette volna, új könyv került volna ki belőlük.

Egy helyen mégis megembereli magát annyira, hogy legalább mentegetőzik. Báthori Mihály Hangos Trombita című művének errátáit bevezető soraiban ezt írja: „Az nyomtatásban esett fogyatkozásokat így jobbíts meg... Az többit az Kegyes Olvasó megjobbíthattya, mivel a

betűknek elkopása miatt nem mindenütt láczik meg az *a, e, l, r*“.

Tehát a *betűk elkopása*. Oknak bizony elég súlyos ok. Mentené is valamennyire a derék Karancsit, ha nyomtatványaiból arra a meggyőződésre nem jutnánk, hogy a *régi betűk mellett használt ő a régiektől teljesen eltérő, új típusú betűket is*. Vannak olyan nyomtatványai, melyekben egyáltalán nem a régi betűket használta, mégis piszkos, nehezen olvasható a nyomás s a betűk is kopottaknak látszanak. Aminek körülbelül az lehet a magyarázata, hogy Karancsi, ha szerzett is be új betűkészletet, valami más nyomdából szerezhetette, már használt, kopott állapotukban.¹⁸

Látta, érezte a debreceni tanács, hogy az officina régi jó hírneve mint foszlik szerte a szégyenletes állapotok miatt. Próbált is segíteni rajta. Az 1671 június 21-ki tanácsülés egy rövid feljegyzés szerint kimondja, hogy „az Typographia ruinában lévén, újabb Typographust kell állítani“. Egy évre rá azzal próbálkozik meg, hogy „az Pataki Typographust is híni kell ad Typographiam“.

De a próbálkozások nem vezettek sikerre. Karancsi tovább nyomtatott, piszkosan, hanyagul, s nem volt, aki helyébe álljon. Aminek — mint mindennek a világon — meg volt a maga oka. Csak meg kell keresnünk ezt az okot, helyesebben okokat.

Amit Karancsi is felhozott mentségéül, az mindenestre számbavehető ok volt. A debreceni nyomdai felszerelés, idestova száz évi használat után alaposan megromolódhatott. A betűk teljességgel elkoptak. A Rheda Péter hagyatékának számbavétele alkalmával a bizottság már kopottaknak találta a betűket, melyek kimutathatólag állandó használatban voltak a XVI. század második felétől egészen Karancsiig, sőt a kevésbbé használt

betűfajták ezután is előbukkannak itt-ott. Ez különben nemcsak a debreceni nyomdában volt így.

A kolozsvári Heltai-féle nyomda 110 évi fennállás után 1660-ban azért szűnt meg, mert betűi teljesen elkoptak, felszerelési elromlottak, újak beszerzéséről pedig senki sem gondoskodott. Erre való vonatkozással írja panaszkodva Pápai Páriz :

„... de már

Kopott, fogyott mátrix, betű új mestert vár.

Olly mester Erdélyben s itt körül nem vala“.

A kolozsvári nyomda csak akkor ébred új életre, mikor az ottani reformátusok 1669-ben Hollandiából hozatott remek Elzevir-betűkkel szerelik föl a nyomtató műhelyt.

A debreceni nyomda is neki lendült volna, ha a debreceni tanács hasonló lépésre szánja el magát. De nem tehette, amire megint nagyon jó oka volt, azaz helyesebben : nagyon szomorú, nyomós oka volt.

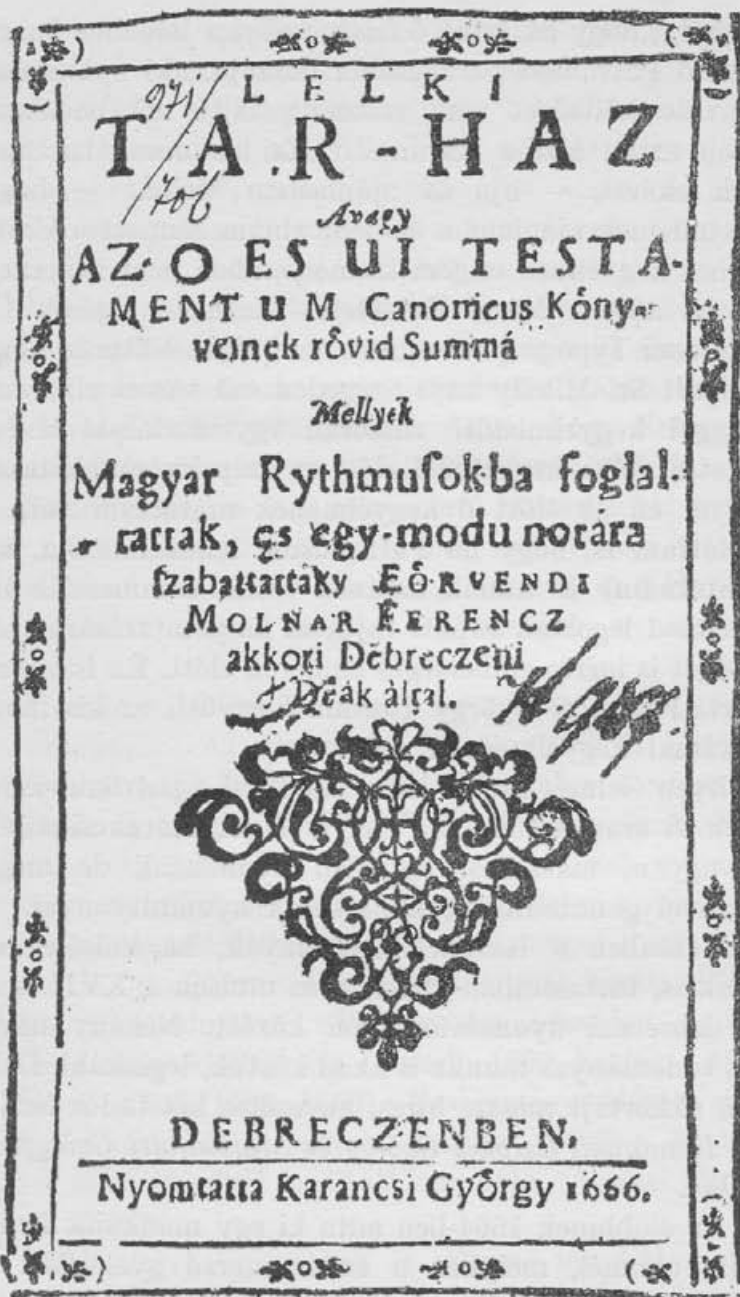
Ebben a korszakban, az 1660-as években éli Debrecen városa legszomorúbb, legtöbb szenvedéssel, kárral, bajjal, búslakodással telt évtizedét. Ime, egy pár adat Bartha Krónikája nyomán : 1656-ban óriási tűzvész pusztítja el, egy évre rá a lengyel beütéstől való félelem szinte már a szertefutásra viszi rá Debrecen lakosságát, 1658-ban a tatár tábor fenyegeti végpusztulással, 1660-ban a török zsarolja megrettenetes módon, ekkor volt a hírhedt *Szejdijárás*, melynek emléke még sokáig töltötte el rettegéssel a debrecenieket, 1661-ben Vígkedvű Mihály főbíró Szénán pasa karóba húztatja, Debrecen pedig minden élelméből kifosztja Kemény János táborjárása, 1663-ban tatárok sарcolják meg s perzselik föl az egész határt. S ez így megy mindaddig, míg a török uralma alól Várad visszavétele után a tiszántúli vidék fel nem szabadul. Akkor

meg a labanc hadak veszik át a zsarolás munkáját, nem oly nyers kegyetlenséggel, mint a török, de sokkal találékonyabb változatossággal.

Ilyen körülmények között csakugyan nem lehetett szemére vetni a debreceni tanácsnak, hogy annyi baja között a nyomdai felszerelést meg nem újíttatta. Békés idők kellene az ilyen csöndes, építő munkára.

Itt a magyarázata annak is, hogy igazán ügyes, Rheda Péter-féle nyomtatót miért nem tudott kapni sokáig a város. Valamire való tipografusnak, hacsak bátorságos helyen élt, szerényebb viszonyok közül sem volt kedve ide jönni, az örökös rettegések, „búsulások” színhelyére.

Egyébként Karancsi, ha nyomtatónak nagyon gyenge volt is, mint kiadó elég ügyesen tudott utána látni annak, hogy a nyomda számára megrendelőket szerezzen. Igen érdekes és jellemző adalékokat találunk erre nézve Eötvösi Molnár Ferenc debreceni diák Lelki Tárház című, Karancsinál megjelent munkájának Barkó Benedek, kecskeméti szénátorhoz intézett ajánlásában. Tipikus példája sok érdemes munka megjelenése módjának. Elmondja benne a munka keletkezésének egész történetét. Megírásához az ösztönzést néhai Bereghi János kecskeméti prédikátor csonkán maradt munkájából merítette, melyben ez megkísérelte a biblia „summájának” verses feldolgozását. Ő, mint jászberényi tanító, olvasta e verseket s mindjárt hozzá akart fogni, hogy a munkát ott folytassa, ahol Bereghi félben hagyta, de nem volt hozzá bibliája. 1664-ben visszatérve a kollégiumba, Martonfalvi György előadásait hallgatta s ott barátai unszolására a „Tékozló fiú históriája” mintájára versekbe foglalta a biblia egyes szakaszait, hogy könnyebben emlékeztükben tarthassák. Szépen letisztázta az egészet

a végből, „hogya ha Isten ő felsége olyan Istenhez buzgó Istenfélő Patronust parancsolna hozzája, aki nyomtatására való költséget nem szánna“, sajtó alá bocsássa. Itt lép aztán közbe Karancsi. „Ez kis munkátskámát annak okáért, — írja az ajánlásban Molnár — hogy kegyelmednek ajánlanám és dedicálnám Nemzetes Uram (jöllehet kegyelmed engem személyemben nem ismerne), okot ez adott: Mivel Betsületes *Karancsi György* Ur Debreczeni Typographus emlité nem régen előttem, hogy az elmúlt Sz. Mihály napi Szegeden eső vásári alkalmatossággal kegyelmeddel vatsorán egy asztalnál lévén, említette volna kegyelmed előtt ez szép kis munkátskát (mellyet én az előtt ő kegyelmének mutattam volt, s mondtam is, hogy ha Patronusom lenne hozzája, kinyomtatnám) és annak hasznos voltát commendálván, kegyelmed legottan kapott rajta és kinyomtatására való költségét is ígérte emberséges emberek előtt. Én is annak okáért, Karancsi György Urammal együtt, ez kis munkátskámát kegyelmednek ajánlom“.

Ilyen élelmes tudott lenni Karancsi a patrónus-kérésben. A munka 1666-ban meg is jelent, Karancsi-stílusban ugyan, maszatos, ügyetlen nyomással, de mégis valamivel gondosabban, mint többi nyomtatványai.

Különben a Karancsi-kiadványok, ha külsőleg silányak is, tartalomban éppen nem utolsók a XVII. század debreceni nyomdatermékei között. Nehány nevezetes tudományos munka is akad köztük, leginkább Debrecen akkortájt messze híres, nevezetes két tudós férfiaknak, *Komáromi Csipkés György* és *Martonfalvi Györgynek* tollából.

Az előbbinek 1664-ben adta ki egy munkáját *Pestis pestise* címmel, melyben a tudós szerző gyakorlati és lelki útmutatásokkal szolgál az akkoriban dúló pestis

alkalmából. Az ajánlást maga Karancsi írta s intézte Naláczi Istvánhoz, Apafi Mihály fejedelem „dícsiretes Hopmesteréhez“. Hosszadalmasan, bibliai idézetekre tarkítva, — amiből kitetszik, hogy a szentírásban ver-zátus ember volt Karancsi — elmondja, hogy kiki azzal kedveskedik jóakarójának, amivel rendelkezik. „Ez sze-rént azért én is abból, az mellyből, az én hivatalom sze-rént követvén, élek, az kegyelmeddel való gyenge ismeret-ségemnek erősítésére és kegyelmedhez való jó akaratom-nak és szeretetemnek megjelentetésére, ajándékozom kegyelmedet ez kis ajándékkal“. Abból, hogy Naláczi-val volt ismeretségben s egy pár jellegzetesen székelyes ki-fejezéséből („olvassa meg szüvessen“) bizvást lehet gyaní-tani, hogy Karancsi székelly ember volt. Üzleti élelmes-sége is rávall a székellyre. Mellesleg mondva, ez a Naláczi-nak ajánlott munka egyike legcsúnyább nyomtatvá-nyainak.

Komáromi Csipkésnek egy év múlva ismét kiadta egy munkáját: Az Judiciaria Astrologiarol és Üstökös Csillagokról való Judicium címmel, ajánlva a város fő-bírájának és három tanácsbeli vezető emberének. Nála jelentek meg továbbá Csipkésnek következő munkái: *Anglicum Spicilegium* (1664), 49 lapos érdekes kis munka: az első gyakorlati útmutató nálunk az angol nyelv meg-tanulására; *Concionum Sacrarum Centuria Tertia* (1665), különböző alkalmakra való egyházi beszédek gyűjte-ménye, számos kiadást ért (Várad: 1659, Szeben: 1665, Debrecen: 1665, 1668, 1669); Beszerményi Mihály deák elhalt felesége fölött tartott beszéde (1662); Amesius Vilmos után angolból fordított munkája: *Angliai purita-nismus* (1662).

Martonfalvi Györgynek is számos munkája jelent meg Karancsi kiadásában: egy prédikációja „Keresz-

IDVESSEGNEK V T A.

AVAGY

Edgyűgyű rövid Tanítás, mely azt adgya elődben,
mint kellyen neked, az Istének szent lelkének ujjá
ízülő kegyelmét meg nyerned, és az általa Meny-or-
szágba jutnod.

PRÆDIKALTATOT,

A' DEBRECENI SZENT GYVLEKEZETB EN.
1663 éfztendőben, Pünkösöd hívának 14-napján.

DEBRECENI JÁNOS,

akkori Debreceni Scholának, Igazgatója által.

H. 378
n.

DEBRECENB EN

Nyomatottat-R. P. Kármási György által.

Debreceni János: Idvességnek uta. Címlap. 1663. (Középen az iktári Bethlen-címerrel.
Debr. ref. koll. könyvtár. Egyetlen hibátlan példány.)

tyéni Inneplés“ címmel, melyet a nagytemplomban mondott el s mely két tehetős polgár, Vigkedvű Pál és Kondorosi János támogatásával jelent meg (1662); latin nyelven: *Disputatio Theologica de Presbyterio* (1662); *Petri Rami Dialecticae Libri Duo* (1664), melynek első kiadása Utrechtben jelent meg; *Examen Logicum...* stb. (1664); *Ars concionandi Amesiana* (1666), lelkészek számára való kézikönyv; *Exegesis Libri Primi Medullae Amesianae...* stb. (1670), 1155 lapos hatalmas theologiai szakmunka; ennek második kötete (1675) szintén nagy terjedelmű, 1237 lapos könyv, ez volt Karancsi utolsó latin kiadványa.

Összesen 18 magyar és 12 latin nyomtatványa maradt ránk. A már elsoroltakon kívül érdemes megemlíteni a *Köleséri Sámuel*, kiváló debreceni pap munkáját, az 1673-ban megjelent *Arany Almát*, a debreceniek „és az ide fejeket lehajtott számkivetetteknek serege“ előtt mondott egyházi beszédeinek gyűjteményét. Ajánlásában, melyet a debreceni tanácshoz intéz, sok érdekes dolgot mond el saját magáról s az akkori állapotokról, a többi között elárulja, hogy e könyv létrejöttében is nagy része volt az élelmes Karancsinak: „Karancsi György Uramnak is nagy készségét s serénységét tapasztalván ez sz. Munka körül, ösztön volt oldalamban a hozzá fogásra“.

Másért is nevezetes ez a munka: az *első debreceni nyomtatvány, melyen rajta van a cenzori approbáció*. A cím hátlapján ugyanis kurzív nyomású sorokban elmondja *Nógrádi Mátyás* szuperintendens, hogy még kéziratban kezéhez kapta a könyvet, áttanulmányozta és semmit sem talált benne „praeter sinceram Orthodoxiam“, méltónak ítéli a kinyomatásra s ajánlja az olvasóknak.¹⁹ Nem kimondott cenzura, amit igazol a pár sor címe is:

Judicium de libello (vélemény a könyvről), inkább biztosítása a közönségnek, hogy olvasás közben tévtanoktól nem kell tartania, lényegében azonban mégis csak cenzura, nem a főbíróé, nem a városi tanácsé, hanem a kálvinista egyház hivatalos képviselőjéé.

Érdekes kiadvány a *Kegyes viléz* című álneven 1675-ben megjelent életrajza Gusztáv Adolfnak, melynek szerzője (hihetőleg a bujdosó kurucok tábori papja: Szőnyi Nagy István) *Philopatrius Arvadinus Theaitetus*-nak (hazáját szerető, árva, istenhez könyörgő) mondja magát. A nyomtatás helyéül *Christianopoly* van az impresszumon. Egész nyomdai kiállítása azonban teljesen rávall Karancsira, akinek semmi más oka nem lehetett erre a titkolózásra, mint hogy félt a labancok bosszújától, akik az ilyesféle vétket nem egykönnyen bocsátották meg. A török alatt nem volt példa effélére, a török a lelkiekkel nem törődött.

Igen érdemes kiadványa Karancsinak Bartha Boldizsár *Rövid Chronica* című 1666-ban megjelent értékes munkája. Már mint tartalmilag értékes, mert nyomdai kiállítására nézve még a Karancsi-kiadványok közül is kirikit, annyira csunya, kritikán aluli könyv. A címlapon új, eddig még debreceni nyomtatványokon elő nem fordult fametszetű nyomdai jelvény látható: levéldísszel körülvett karikában stilizált fa, törzsén keresztbe kétszer hajlott szalag ezzel a fölírással: *Pacem te poscimus omnes*. Lehet, hogy egyenesen ehhez a könyvhöz készült címlapdísz. A jelmondat ugyanis nagyon talál a könyv tartalmához. Szomorú, nehéz időknek, Debrecen legválságosabb korszakának eseményeit mondja el benne Bartha Boldizsár, aki a város egyik tehetős polgára, számos követjárásban résztvett tanácsbelije, a tanácskozásokban nyomós szavú vezető embere volt. Az átélt borzalmak

közvetlen festésével, a város ügye iránt érzett rajongó szeretettel tűnik ki ez a kis könyv, a régi Debrecen történetének legnevezetesebb forrásműve. Dobozí Istvánnak, az akkori híres, nagyesszű főbírónak van ajánlva. Egyetlen teljesen ép példánya a kollégiumi könyvtár tulajdona, a többi, különböző könyvtárak tulajdonában levő öt példány mind csonka.

Még egy kiadványa érdemel említést : Menyőí Tolvaj Ferenc „Az Arithmetikanak ; avagy az Számlálásnak öt Speciesinek rövid Magyar Regulákban foglaltatott Mestersége“ című 1675-ben megjelent számtani kézikönyv, melynek ez a legelső kiadása ; egyetlen megmaradt példánya a sárospataki kollégium birtokában van.

Hogy 1676-ban nyomtatott-e még Karancsi Debrecenben, nem tudni, ebből az évből nem maradt ránk debreceni nyomtatvány. Egyetlen itt nyomott munkának címét (Köleséri : Idvesség sarka) Sándor István könyvesháza említi, az impresszumot azonban nem közli. Valószínű, hogy Karancsi ebben az évben halt meg, mert a következő 1677-ik esztendőben már az új tipografus : *Rosnyai János* nyomtat Debrecenben.

Rosnyai ügyes nyomtató volt. A debreceniek még pataki működése idejéből ismerhették. (Az ottani nyomdának 1657-től kezdve állott az élén.) Erre mutat az a főntebb idézett tanácshatározat, mely 1672 januárius havában megkísérlette Rosnyai megnyerését a debreceni officina élére. A pataki kollégiumot és nyomdát 1671 szeptember havában ugyanis szétzavarta s elkergette a labancság. Rosnyai éppen Czeglédi István, a tudós kassai papnak, akit a kassai német parancsnok halálos betegen hurcoltatott a pozsonyi vértörvényszék elé s aki útközben halt meg a nagyszombati mezőn, az erős meggyőződés e vértanújának *Sion vára* című hit-

tudományi munkáját nyomtatta, mikor a nyomtatást félbeszakítva menekülnie kellett Patakról. Egyenesen Debrecenbe bizonyára azért nem menekült, mert itt egyelőre nem gondolta magát elegendő biztonságban. Erdélyben bújdosott tehát, a megkezdett munka nyomtatását is ott fejezte be Kolozsvárott, 1675-ben. Karancsi halála után végre sikerült őt a debreceni tanácsnak megnyernie s a csakugyan „ruinában“ heverő officina újjászervezéséhez hozzá is látott 1677-ben.

Eleinte a Karancsiról rámaradt készlettel dolgozott. Meglátszik ez a két első év megmaradt kiadványain, melyeknek nyomdai kiállítása csak oly silány, mint volt a Karancsi-korszakból valóké. Ilyen kiadványa pl. a *Köleséri Sámuel* „Szent Írás Rámájára vonatott Fél-Keresztyén“ című prédikációs könyve, melynek egyenetlen sorai, homályos nyomása, a rossz festék miatt egybe mosódó betűi azt bizonyítják, hogy Rosnyai ekkor még az átvétel és berendezkedés bajaival küzdött s a régi felszerelésekkel dolgozott. A tudós szerző nem is hagyja ezt megemlítetlenül az olvasóhoz intézett előljáró beszédeben: „*Ha a Typographiának régisége s kopottsága miatt néhol-néhol esett homályosság a nyomtatásban, azért a dolgot meg ne utáld; hanem míg Isten világosabb Typusokat ad, vedd jó néven addig a csekély munkát s élj vele idvességesen*“. A munkát ajánlja az idősb Dobozi Istvánnak, aki Debreczen legválságosabb idejében vezette nagy bölcseséggel a város ügyeit, az ifjabb Dobozi Istvánnak „a Tudományoknak nagy szeretőjének s ma is szíves gyakorlójának“ és Dobozi Benedeknek, a város egyik esküdt bírájának „kiváltképen azért, mert a Munkának kibocsátásától nem szánta költségét, hanem jó szívvel adakozott“. E munka toldaléka Kölesérinek egy „Keserű-édes“ című, a nagytemplomban el-

KIOSZTATOTT TALENTOM,

AZ AZ

Ollyan idveséges Magyar

PREDIKACIOK;

Mellyekben

Az hibás vallás meg - czáfoltatik., az igaz
Vallás értelmessen le-iratuk, és többire minden alkálma-
toslágú a' Keresztyén lélek tanittatik:

Mellyeket

Prédikáltott a' maga hazájában *Dioszegben*,
és hogy más Keresztyén Gyülekezetet-is
tanitson, a' kegyesség munkájában másokat-is segél-
lyen, és hogy a' TALENTOMMAL keresked-
gyék a' nagy Isten dicsőségére ki
bocsátott

DIOSZEGI K. ISTVAN, S.I.M.D.H.P.

DEBRECZENBEN.

Nyomtatta ROSNYAI JÁNOS, M. DC. LXXIX.

Dioszegi K. István Kiosztatott Talentomának címlapja. 1679. (A címlapon látható rajz a XVII. század végén debreceni nyomtatványokon legtöbbször előforduló nyomdai jelvény. — Debr. ref. koll. könyvtár.)

mondott beszéde, mely az idősb Dobozi költségén jelent meg. Két esztendei itt időzése alatt sokat tett Rosnyai. Egészen új betűkkel szereltette föl a nyomdát. Új címlapkereteket, fejléceket, zárórajzokat hozatott. A nyomtató présen is alapos javításokat tehetett. Ugyannyira, hogy ha egymás mellé tesszük a Köleséri említett művét és pl. a két év multán ugyanitt megjelent *Diószegi István* Kiosztatott Talentomát, el sem hinné az ember, hogy ugyanegy nyomdából került ki a két könyv.

Az utóbbinak nyomása többé nem piszkos, elmosódott, hanem határozott, éles körvonalú, jele, hogy vadozatúj betűket nyomott a prés. Könyvdíszai is újak, egyszerűek és ízlésesek. Az ajánló-levél iniciálisa Mária és József menekülését ábrázoló fametszetű kis kép. Kurzív nyomása is tiszta, olvasható, amire már évtizedek óta nem volt példa debreceni kiadványban. Felhasználja azonban a régi fölszerelésből is azt, ami még felhasználható, így pl. egy még el nem kopott Karancsi-féle zárórajzot. A címlapon új, eddig debreceni nyomtatványokon még elő nem fordult nyomdai jelvény látható: négy-szögűre stilizált lombú fa, alatta taláros emberi alakkal.

Hogy az új beszerzés hogyan és honnan történt, arról sem a jegyzőkönyvekben, sem másutt felvilágosítást nem találunk. Valószínűleg Hollandiából, ahol ekkoriban a legszebb betűket metszették s ahonnan rendelték, mint láttuk, a kolozsváriak is a maguk betűit.

Hollandi eredetre vall az említett új nyomdai jelvény is, mely az Elzevirek széltiben ösmert jelvényének utánzata. Végül az is emellett a föltevés mellett szól, hogy pár év múlva a városi tanács Töltésit a könyvnyomtatás művészetének eltanulására Hollandiába küldi, ami valószínűvé teszi, hogy a város már előbb is hollandus nyomtatókkal állott összeköttetésben.

Rosnyainak ránk maradt 21 magyar és 8 latin nyomtatványa közül nevezetesebbek :

Diószegi K. István, ebben az időben diószegi lelkész már említett prédikációs könyve, a *Kiosztatott Talentom* (1679), melynek kiadásában segítségére volt maga Apafi Mihály fejedelem, kitől a szerző Fejérvárt létében kapott segítséget, továbbá Munkácsi István debreceni főbíró, aki „segítséggel volt a Papyros hozatásban“, paptársai közül: Veresmarti Miklós szentimrei, Bányácskai Péter keserői és Olaszi Ferenc asszonyvárosi prédikátorok, mint azt az ajánlásban Diószegi hálával említi föl. Ugyancsak ettől a szerzőtől: A Sz. Generalis Gyűlésben lett némelly deliberatumok (1682), melyeket prédikációkba foglalva Diószegen mondott el.

A tudós és kedvelt szónok hírében álló *Köleséri Sámuel* debreceni papnak már említett művén kívül: Jósué szent magaealtökélése c. prédikációja, melyet „egy buzgó hallgatójának kívánságára és költségével adott ki“ (1682) és egy latin nyelvű rövid disputatiója: *Disputatio Theologica* (1679), amelynek érdekes az impreszuma: „*Debrecini Ex Officina Johannis Rosnyai, Amplissimae Civitatis Typographi ordinarii.*“

Kabai Bodor Gellért debreceni pap ugyancsak prédikációs könyvet (*Hegyes ösztön*, két kiadásban 1678 és 1682) adott ki nála, és pedig az ezen időben valóságos divattá vált örvendetes szokás szerint egyik hallgatójának „*Rima-Szombathi Szabó Pál Uramnak, Debreczen Városának edgyik becsületes lakossának*“ költségén, aki kész volt „maga megszorításával is a költségadásra“.

Általában ez időtájt a debreceni nyomda legsűrűbb dolgoztatói a debreceni tudós papok és kollégiumi tanárok voltak, mecénásai a debreceni tanácsbeliek és jó módú polgárok. Ami főképen abból magyarázható, hogy

Debrecen soha annyira nem volt bővében tudós, eszes vezető férfiaknak és áldozatra kész polgároknak, mint éppen ebben a legnehezebb, válságos időszakában. Szerencséjére, mert különben megtörténhetett volna az, hogy Debrecen lakossága a sok rémséges csapás között szertefut és üresen hagyja a város falait és házait. Nem egyszer volt rá eset, hogy csak a vezető férfiak bölcs és önfeláldozó eljárása s erélye mentette meg Debrecent ettől a sorstól.

Debreceni pap volt pl. *Felvinczi Sándor*, akinek a „Jehova nevében a pestisről való Rövid Beszélgetés“ című prédikációi (1679) a dúló pestis alkalmával látták el a híveket lelki vigasztalással, továbbá *Szenczi Pál*, akinek „Részegesek jajos pohara“ c. prédikációja a többszörös mecénás Szabó Pál uram költségén jelent meg (1681), a szépszavú prédikátor üdvösséges tanításait a részegeskedés fertelmes szokása ellen így a nyomtatott betű erejével is minél hathatósabban terjeszteni kívánván. Úgyszintén *Csúzi Cseh Jakab*, akinek *Lelki bölcseségre tanító iskola* c. kérdések és feleletekben írt vallásos elmélkedése (1680) és *Edom ostora* c. prédikációs könyve jelent meg Rosnyainál. Ez utóbbi munkáját még mint losonci pap írta s ajánlotta a losonci gyülekezetnek. Könyvészetileg egy érdekes példánya van meg a debreceni kollégiumi könyvtárban. A könyv 5. és 8. lapja ugyanis kettős nyomású, a szöveg kétszer van egymás fölébe nyomva, ami csakis az akkor használatban levő nyomtató prés szerkezetéből magyarázható. A prés lendítőjét u. i. a nyomtató egymás után kétszer lódította meg s közben a papiros egy kissé elmozdult a helyéről, így maradt azután a nyomás kettős.

A környékbeli, sőt távolabbi vidékeken lakó református papok is szívesen keresték föl a debreceni nyom-

dát. Így *Szőnyi Nagy István*, úJVárosi pap, akinek *Kegyes lélek vezérsillaga* című imádságos könyve jelent meg itt ²⁰ (1681), *Drégely-Palánki János*, tállyai pap egy magyar és latin elmélkedéseket tartalmazó papi kézikönyvet (mindkettő 1682-ben), *Gyulai Mihály*, dobi prédikátor egy vallásos elmélkedést nyomtatott ki Rosnyainál a tánc veszedelmes hatásáról (1681), ajánlván a könyvet kedves komájának, Csernátoni János löki papnak. E könyv címét érdemes teljes egészében idejegyezni. Tipikus példája annak a furcsa, kisújtásozott címlapdivatnak, mely a XVII. század derekán széltiben lábra kapott s különösen a debreceni nyomtatványokon szinte már a komikumig ment. Ime:

„Fertelmeskedő, s bujálkodó Tancz Jutalma, azaz: Ollyan idvességes Lelki tanítás; mellyben a Tánczolás micsodás vétek légyen Isten ellen bőségessen meg tanítatik; és az Isten Szent Könyvéből elégedendőképpen megvilágosíttatik; a Tánczolókat miképpen büntesse meg Isten, előnkben adatik; a Tánczot javalló embereknek ellenvetésire felelet bővön, és igazán nyujtatik; mi légyen azért tisztünk a Táncz helyett előnkben számláltatik. Mellyet közönséges haszonra ki-bocsátott *Gyulai Mihály*, a Dobi Ecclesiának L. Pásztora. Debreczenben. Nyomtatta Rosnyai János, MDCLXXXI.“

Aligha járok hibás úton, ha ezt a divatot úgy magyarázom, hogy a vásárokon való könyveladás kényszerűsége hozta magával. A könyves-sátor vásárlóinak kényelmére készültek ezek a kikaeskaríngózott, hosszú címek. Aki ott válogatott, keresgélt olvasni valót a ponyva alatt, nem nagyon ért rá, hogy egy könyvből egész részleteket olvashasson s úgy ítélje meg, érdemes-e megvenni. Arra való volt a könyv részleteiben is tájékoztató, csalogató, rőfös hosszúságu cím, hogy tájékozva legyen a vásárló a benne foglalt „idvességes tanítások“

felől. Ha például az istentelen gondolatokra biztatgató tánc fertelmességéről akart olvasni jámbor és épületes elmélkedéseket, hívogatóbb címe nem is lehetett könyvnek, mint a Gyulai Mihályénak. Ámbár, hogy mindamellett valami nagyon kapkodtak volna érte, még a korabeliek is, nem egészen bizonyos

A tudós munkák kiadásában a két kiváló, országos hírű tudós, Martonfalvi György és Komáromi Csipkés jártak elől. Az utóbbinak két latin nyelvű bibliamagyarázata, Pál leveleinek fejtegetése jelent meg 1677-ben, első renden szakemberek számára. Mindkét kiadványból csak egy-egy példány maradt ránk, a debreceni kollégiumi könyvtár birtokában. *Conciorum Sacrarum centuria secunda* című latin munkája, (melynek 1665-ki első kiadásáról már volt szó) 1679-ben új kiadásban jelenik meg.

Rosnyainak valamennyi tudós kiadványa között azonban első helyen áll a *Martonfalvi György Tanító és czáfoló Theológiája* (1679). Nevezetes munka, melyet szerzője, a kollégium messze híres tudós professzora, Amesius és Vendelinus nyomán kérdések és feleletek alakjában írt első sorban tanítványai használatára. Gyakorlati célzatát igazolja a nyomdai kiállítás is. Tizenkettedrét, zsebkiadású 628 lapos könyv, de azért sokat tartalmaz, mert betűi kicsinyek. Sűrű, de igen tiszta, éles a nyomása. Kurzívja jól olvasható. Díszítése egyszerű, de ízléses. A kiadás költségeit — ez nevezetes dolog — a kollégiumi ifjúság egyeteme, az úgynevezett „*amplissimus coetus*“ viselte, amint azt a címlap s a II. Apafi Mihály fejedelemhez intézett ajánló sorok elárulják. Ugyancsak ilyen formátumu kiadásban jelent meg s szintén a kollégiumi ifjúság költségén a „Nagy Martonfalvi Györgynek, Sz. I. M. D. és a Debreceni

Collegiumnak néhai Professzornak Szent Historiája“ (1681), melyet „maga kölcségén kinyomattatott a Debreczeni Collegium, és a meghóltak vótuma, s testamentoma szerént világra bocsátott Szilágyi Márton, azon Collegiumnak egyik Professzora“. Teleki Mihályhoz, a hatalmas erdélyi kancellárhoz, intézett ajánlása igen érdekes adatokat tartalmaz az ifjúságtól „nagy“-nak nevezett Martonfalvi életéről s Teleki és a kollégium közötti viszonyról. Martonfalvinak ez utolsó munkája volt, befejezésében a halál gátolta meg. A befejezés és sajtó alá rendezés munkáját egykori kiváló tanítványa, később professzortársa, Szilágyi Márton végezte.

Rosnyai az alkalmi kiadványok divatját sem hanyagolta el. Köleséri Sámuel Mihály nevű fiának halála alkalmából a kollégiumi tanárok és tógátusok gyászversei „Sympathia Memoriae Nominis Michaelis Köleséri“ címmel önálló alkalmi füzetben jelentek meg 1679-ben, „Parentatio Lugubris“ címmel pedig 1681-ben a Nógrádi Mátyás püspök halála alkalmából elmondott beszédek és versek, különösen gondos, tiszta nyomású, a nyomdának becsületére való füzetben. „Applausus Votivus“ címmel végül azok az üdvözlő versek jelentek meg Rosnyainál, melyeket az ifjabb Köleséri Sámuel tiszteletére írtak deáktársai, a leydeni egyetemen dóktorrá avatása alkalmából.

Nem nyomdai kiállításáért, hanem könyvészeti becséért megemlíjük „A Debreczeni Scholának mindennapi estveli könyörgése“ c. négy levélből álló nyomtatványát (1682), mely a debreceni kollégium unikuma s értékes művelődéstörténeti emlék. Végül nem utolsó jelentőségű dolog, hogy a második ismert magyar *ábécés könyv* Rosnyainál jelent meg, a debreceni officinában (1681). Az elsőt ugyancsak ő nyomatta Patakon 1659-ben.

Rosnyai 1682 december második hetében bekövetkezett haláláig állott a nyomda élén. Halála idejét pontosan tudjuk abból az alkalmi füzetből, melyet utódja 1684-ben adott ki: „Halotti két Praedicationok, mellyek közzül: Az elsőt 10. Decemb. An. 1682 üdvözült Rosnyai János uram: az másodikat 16. Jan. An. 1684 üdvözült Hodosiné Asszonyom felet az Debreczeni Nagy Temetőben el-praedikállotta; És kettős gyászban lévő Böcsülletes özvegynek, Rosnyai Jánosné Asszonyomnak kívánságára typus alá adta, Szenczi Pál D. E. E. L. P. Debreczenben, Töltési István által“.

Rosnyai halála után egy pár hónapig özvegye vezette a nyomdát. Egyetlen kiadványa meg is maradt: Lisznyai Pál, kollégiumi professzor előadásainak a kollégium költségén kiadott első kötete (*Professionum Scholasticarum... Pars Prima. 1683*), melynek impressuma: „Apud Viduam Johannis Rosnyai“. Sokáig azonban nem állott a nyomda élén, mert az 1683-ik év összes ránk maradt többi kiadványain az új nyomtató neve olvasható, a *Töltési Istváné*.²¹

Az új nyomtató nemes ember volt, debreceni lakos, és már feleséges ember, mikor a városi tanács, még Rosnyai életében, 1681 augusztus havában külföldi tanulmányútra küldötte, hogy eltanulva a nyomtatás, betűöntés és metszés művészetét, mint kész nyomtató válthassa fel az akkor már előregedett Rosnyait. Ilyen kiküldetésre a város részéről eddig nem volt példa. A tanulni vágyó ifjúság sűrűn kereste fel a német és németalföldi egyetemeket, azonban, hogy egyenesen a nyomtatás mesterségének tökéletes elsajátítására küldjön ki a város a maga költségén arravaló ifjút, annak valami különös okának kellett lenni. Aminthogy volt is.

Ebben az időben készült a város a Komáromi Csip-

kés György bibliafordításának díszes, a fordításhoz méltó kiadására. Ennek a híre messze elment, el egészen Thököly fejedelem füléhez. Az erdélyi országgyűlésen járt debreceni tanácsbeliek, Báthori János és Borbély András, üzenetet is hoztak tőle erre vonatkozólag: „Azonban azt is írja Ő Nagysága, hogy úgy hallotta volna Ő Nagysága, hogy üdvözült Csipkés Komáromi György Ur versiója szerint az Magyar Bibliát ki akarnók nyomtattni, az Város neve alatt, melytől Ő Nagysága bennünket *arceál*, mivel Ő Nagysága akarná ki nyomtattni, ki versiója szerint, mégh előttünk nem constal“. (Debreceni Diarium. 1682. december 9.)

Ekkorra azonban Töltési már kinn tanulta a betűöntést s a Thököly „arceálása“ miatt sem fájt sokáig a városi tanács feje, mert a fejedelem hatalma, amely hamar keletkezett, oly hamar le is tűnt.

Ennek a bibliának minél szebb nyomdai kiállítása ösztökélhette a városi tanácsot arra, hogy Töltésit, az eddigi kompaktort, — aki előzőleg ügyességének és aravalóságának bizonyára jelét adta — Németalföldre küldje ki.²² 1681 nyarán indult útnak Hunyadi Ferenc kollégiumi széniorral együtt, aki felsőbb tanulmányokra ment Belgiumba. A város azzal becsülte meg az útra kelőket, hogy Dobozi Benedek és Szentesi János szénátor uramékkal s négy szekérrel egészen a Tiszáig kísértette őket, ahol a tanácsbeliek, elbúcsúzván tőlük, visszafordultak s hogy üres kézzel ne jöjjenek haza, a magukkal vitt hálóval előbb halászatot rendeztek a Tiszán s a zsákmánnyal úgy tértek vissza Debrecenbe.

Töltési a leghíresebb hollandus könyvnyomdák egyikét, a *Blaeu* officináját kereste föl. A híres nyomtató azonban nem volt hajlandó megengedni, hogy nála tanulja a könyvnyomtatást, mert egy magyar ifjúval

már megjárta. Tótfalusi Kis Miklóst — a későbbi híres kolozsvári nyomtatót — is ő tanította ki s azután veszedelmes versenytárs lett belőle. Így aztán Kis Miklósnál, akinek ott kint Amsterdamban ekkor műhelye volt, tanulta meg a betűöntést és metszést. Három hónapig tanult nála. Sokat dolgozhatott, mert három hónap múlva már sokallotta a dolgot: — „Vagy stempel, vagy nem stempel, — mondotta, — de én bizony miatta el nem vesztsem szemeimet: egy stempelt nézek, melyet csinálok és kettőt lát a szemem“.

De nem volt hiábavaló a fáradsága. Mint ügyes betűmetsző tért haza Debrecenbe, s *ő volt az első debreceni nyomdász, aki itt, Debrecenben készült betűkkel nyomtatott.* Kitűnik ez Töltésinek egy (1685 ápril 30-ról kelt) Láng Jánoshoz, Thököly udvari emberéhez, intézett leveléből, melyben tudósítja, hogy a nála megrendelt munkát 200 példányban fogja elkészíteni, de csak május 5-re, mivelhogy „Sok fáradságom volt az kigyelmed munkájával; betűm nem volt elegendő; — úgy kellett metszenem újonnan és öntenem, miért egyszersmind mind *sculptor és fusor vagyok*“.

Lipsiai Rheda Pál ugyan, mint láttuk, szintén használt maga készítette betűket a *Nyereségosztó Tábla* c. kiadványában, de ezek egyenesen ehhez a munkához készült különfajta betűk voltak. Egyébként a rá maradt betűkészlettel dolgozott. Töltési ellenben a rendes használatban levő betűkészletet gyarapította a maga öntésével. Ezért tekintem az ő betűit az első, Debrecenben készült felszerelésnek.

A tipografusság mellett folytatta régi mesterségét, a könyvkötést is. Ugyanebben a levélben ugyanis elmondja, hogy kötött példányokkal is szolgálhat, sőt a fejedelem számára aranyos díszkötésbe is köthet egy példányt.

Három esztendeig működött mindössze, mint Debrecen város nyomdása. E három esztendő nyomtatványaiából 10 magyar és 9 latin maradt ránk. Vallásos és tudós kiadványok, jeléül, hogy Töltési is a tudós tipografusok közé számítható, aki nem annyira a vásári kelendőségű nyomtatványokat, mint inkább a nagyobb kelendőségre nem igen számító latin nyelvű tudós munkákat favorizálta.

Vallásos kiadványai: *Gyulai Mihály*, azelőtt dobi, most már debreceni prédikátornak egyházi beszéde: „Régen fundamentomban elkészült, és magas Toronyban fel-vonattatott Világ Harangja“ (1683), melyet approbációval Köleséri Sámuel és Somosi P. János, meggyaszói lelkész láttak el; *Debreczeni Fóris István*, királydaróci papnak egyházi beszéde (Isten szent sátorának becsületben való tartása 1683), egy „Halottak lajstroma“ című névmutatója a bibliához, melyet „Nemzetes Kondorosi János Ipam Uramnak Debreczen Városának 20 esztendőktől fogva, sok fáradságai, félelmes expedialtatási, szenvedési által eleget szolgáló edgyik okos és érdemes Tanácsbéli Férfiának“ ajánlott; továbbá „Kettős kereszt“... stb. című Perkins Vilmos után deákból fordított vallásos elmélkedése (1684).

Szenczi Pál debreceni papnak két gyászbeszéde (az egyik Rosnyai János volt nyomdászról) és „Emlékezetnek oszlopa“ címmel ugyancsak halotti predikáció Jóna István szénátor fölött (1684), melyet a hátramaradott özvegy nyomtatott ki.

A másik debreceni papnak, *Felvinczi Sándornak* is maradt ilyen gyászbeszéde „Igaz özvegy“ címmel (1684), mely Isaah Erzsébet asszony költségén jelent meg. Ezek a nyomtatványok egy új, igen sokáig gyakorolt szokásnak állandósulását jelzik, hogy t. i. a gyászoló család

emlékezetnek okáért a halott fölött mondott gyászbeszédet kinyomatta. Eddigelé ez csak főrangú embereknel divott. Hogy általános divattá vált, annak a nyomda csak örülhetett, a jövedelem szaporodott vele.

Megemlíthető még *Némethi Mihály* kolozsvári papnak népszerű, sok kiadást ért imádságos könyve, a „Mennyei Tárház Kulcsa“ (1685) és *Pathai Jánosnak* a debreceni nagytemplomban 1685-ben mondott beszéde: „Táncz felbonczolása. Az az oly együgyü Praedicállás, melyben hogy a Pokolbeli ördögnek, egy hathatóbb eszköze, Pokla töltésére, az ő tojta Táncznál nem lehet, és hogy a Parázna, Gyilkos nem nyavalyásabb állapotu a Táncz szerető s gyakorló Embernél, az Ő és Uj T. Könyveiből kifejtettetik“... stb. stb.

Tudós kiadványai közül érdemesek a felemlítésre: *Felvinczi Sándor* Haeresiologia c. 559 lapos theologiai szakmunkája (1683), *Szilágyi Márton* kollégiumi tanár Biga Pastoralis c. egyházi szónoklattani műve (1684), *Amesius Vilmos* De Conscientia és Medulla Theologica című vallásos munkái (1685), végül egy füzet *Köleséri Sámuel* dicsőítő vers (1683). Mind latin nyelvű kiadvány.

Töltési korából a debreceni kalendárium egy példánya is reánk maradt, melyet *Neubarth János*, aki egyszer szersmind a lőcsei kalendáriumot is írta, szerkesztett és rendezett sajtó alá. Formájában és tartalmában követi a régebbi kalendáriumokat.

Töltésinek mind e kiadványai arról tanúskodnak, hogy ha nem is volt a XVII. századbeli debreceni nyomtatók között utolsó, de gondosságban, csinoságban Rosnyaival nem mérkőzhetett. Nyomtatványai, egy-két kivételt leszámítva, homályos nyomású, eléggé gondatlan kiállítású munkák.

Lehet, hogy e gondatlansága miatt nem maradt tovább a nyomda élén három esztendőnél. 1686-ban ugyanis többé nem ő nyomtat Debrecenben. Talán mert a városi tanács felbontotta vele a szerződést, vagy valami más, fel nem derített okból itt hagyta Debrecent s elvándorolt Komáromba. Itt nyomdát állított, még pedig e város falai között az elsőt. Úgy látszik, jól ment a dolga, mert 1705-ben a királytól privilégiumot is kapott a komáromi kalendárium nyomására. Vagyonban, megbecsülésben is egyre gyarapodott, úgyannyira, hogy az ottani eklézsia kurátorává is megválasztotta. 1718-ban még élt, mert ebből az évből maradt olyan komáromi kiadvány, melynek impresszumán az ő neve olvasható. A nyomda, melyet Komáromban alapított, 1737 táján szűnt meg.

Utóda a debreceni officina élén *Kassai Pál* volt. Ki volt, mi volt, honnan jött, minő viszonyok között élt, olyan kérdések, melyekre adatok hiányában nem tudunk felelni. Csakis az impresszumok tájékoztatnak a felől, hogy 1686-tól 1695 végéig állott a nyomda élén. Ennek az évnek a végén halhatott meg, mert a következő év elején már özvegyének neve olvasható a debreceni nyomtatványok címlapjain.

Valami képzett nyomdász nem volt. Kiadványai egyáltalán nem vetekedhetnek pl. a Rosnyaiéval. Meglehetősen homályos, piszkos nyomásuak, olyik mintha a Karancsi keze alól került volna ki. Betűi részint a Töltési, részint még a Rosnyai készletéből valók, de olyan gondos, tiszta nyomást, mint Rosnyai, nem tudott produkálni velők. Könyvdíszei egyszerűek, nem is ízlésesek. Ujitást legfőlebb a fejlécek használatába hozott be. Ezeket sokféleképen használta díszül. Különböző összeállításban új meg új címlapkeret formákat alkotott belő-

lük. Az alkalmi füzetekben az egyes verseket elválasztó dísznek alkalmazta őket, elég ízléstelenül. Sokszor használt nyomdai jelvénye: az Elzevirekét utánzó négyszögűre stilizált fa, alatta taláros emberi alakkal.

Nevezetesebb kiadvány nem igen akad a reánk maradt s impresszumával ellátott 17 magyar és 7 latin nyomtatvány között. Leginkább alkalmi nyomtatványok, vagy pedig iskolai, vagy más gyakorlati célt szolgáló munkák, melyeknek kelendősege felől nem kellett aggódnia.

Az elhunyt debreceni derék prédikátor, *Felvinczi Sándor* halála alkalmából három emlékfüzet jelent meg nála: Kalocsa János sámsoni pap gyászbeszéde (Dicséretes emlékezet), Szőnyi Nagy István szoboszlai pap halotti prédikációja (Élő-Hóltak jó illattya... stb) és a *Hedera Poëtica* című latin gyászversgyűjtemény; mindhárom 1686-ban, valószínűleg a gyászoló özvegy költésén. A szintén elhunyt *Szenczi Pál* emlékezetét örököztette meg Kalocsa János, most már böszörményi pap beszéde (Halotti tanítás), az *Epicedium Perennitati...* stb. című füzet, mely latin gyászverseket tartalmaz (s melynek címlapja különösen elárulja, hogy a keretdísz különböző fejlécekből van összeállítva) és Szentpéteri István, szentmihályi papnak a temetőben elmondott prédikációja (Izrael szekerei és lovagjai); mind a három 1691-ből. Alkalmi kiadványok továbbá: *Érsekújvári Orbán*, tokaji papnak négy, Tokajban elmondott egyházi beszéde (1686), *Csúzi Cseh Jakabnak* egy Veszprémben, az egyházi gyűlés előtt mondott beszéde a „szenteknek egyezségéről“ (1694), *Rápolti Mihály*, debreceni papnak Jenei Mihály deák „A Debr. Kalmári Rendnek igaz kereskedésű Tagja“ fölött tartott halotti tanítása (1694).

Iskolai jellegű kiadványai: *Lisznyai Kovács Pál*, a tudós kollégiumi professzor két latin munkája: iskolai

előadásainak második és harmadik része, az előbbi 1687-ben, az utóbbi 1690-ben jelent meg, éppen úgy a kollégiumi ifjúság költségén, mint a Töltésinél megjelent első rész. Ugyancsak az ő tolla alól került ki a Kassai-kiadványok legértékesebbje, a *Magyarok Cronicaja* (1692), mely a hunok és magyarok történetét adja krónikás rendben 1464-ig. Zsebkiadású, tizenkettedrétű, 338 lapos egyszerű kiállítású könyv. A munka 108-ik lapján nagyon kezdetleges kiállítású térképszerű ábra van. *Ez a legelső térkép, mely a debreceni nyomtató prés alól kikerült.* A könyvet Péli Nagy András, barsi alispánnak ajánlotta Lisznyai, mint „a ki-nyomtatásban liberalis Patronusának”. Másik két latinnyelvű munkája : az *Origo Gentium et Regnorum* (1693) és a *Chronologia Sacra* (1693), melyet a bibliából állított össze a világ teremtésétől Krisztus születéséig. *Szilágyi Márton* professzor *Triga Divortialis* címmel adott ki egy hittudományi munkát (1690). Ide számítható *Erdődi János* tógátus diák latinból fordított munkája : *A Léleknek Istennel való Magános Beszélgetései* (1689), melyet szerzője Gyürki Pál, „ő Felsége egyik Magyar Lovas Ezerének Főkapitánya” feleségének, Hatvani Mária asszonynak ajánlott. Deákársainak lelkes üdvözlő versei bizonyítják, hogy nem volt mindennapi dolog „a Debreczeni Collegiumnak egyik méltatlan tagjának” illetén szereplése. Végül, mint igen kapós tankönyvet, újból kiadta Kassai *Siderius János* Kisded gyermekeknek való Catechismusát (1690), egy közel száz esztendő óta használatban levő iskolai könyvet, első ismert kiadása u. i. még 1597-ből való ; valamint új, tizenkettedrétű zsebkiadásban a szintén sok kiadást ért Keresztyén Catechismust.

Világi jellegű, szépirodalmi kiadványa csak egy maradt : Balassa Bálint és Rimai János Istenes énekeinek

egy egészen piciny, 32-ed rétű kiadása (1692), melynek formájában az Elzevir-féle gyémántkiadásokat akarta utánozni, azonban nagyon messze elmaradt tőlük, az Elzevir nyomtató művészete és gyönyörű betűi kellettek volna ahhoz. Balassa énekeinek ez az első debreceni kiadása.

Nyomdai kiállítás dolgában mind e kiadványok a debreceni műhely hanyatlását jelzik Rosnyai Jánoshoz képest. A városi tanács azonban meg volt elégedve Kassával. Pedig egy ízben módja lett volna hozzá, hogy világhírű könyvnyomtatót állítson a nyomda élére. Nem kisebb ember, mint *Tótfalusi Kis Miklós*, a régi idők legnagyobb magyar nyomtatója, lett volna hajlandó Debrecenben megtelepedni. Ő ugyanis 1690-ben, Hollandiából hazatérőben sok keserves viszontagság után kis időre Kassán állapodott meg. Itt fontolóra véve, mit is csináljon, hová menjen, végre is arra határozta magát, hogy Debrecen felé veszi az útját. Itt a nép kálvinista, a város vezetősége annyira buzgólkodik egy szép új biblia kiadásában, hogy nem sajnálta a költséget egy nyomtatónak Amsterdamban való kiműveltetésétől. Gondolta, itt csak megbecsülik az ő nyomtató művészetét. Szép reményekkel és nagy bibliakészlettel jött 1690 június elején Okolicsányi Pál és a marosvásárhelyi pap kíséretében a kálvinista Rómába. Arra számított, hogy szép nyomású és kötésű bibliáit hamarosan elkapkodják a debreceniek és környékeliek s ha mást nem, legalább jó vásárt csinál. Reményeiben azonban nagyot csalódott. Olyan rossz vásárt csinált, hogy alig tudott annyi jövedelemre szert tenni, amiből a megélhetése kikerült. Nagyon nehéz viszonyok voltak akkoriban. Minden pénze adóba ment a magyarnak, nem futotta könyvre, bármily olcsón kínálta is Kis Miklós. Egy aranyos Uj Testa-

mentomért két forintot sem akartak adni, holott azelőtt tizenkét forint volt az ára.

A debreceni tanácsban sem ültek többé nagy koncepciójú, széles látókörű vezéremberek, a Komáromi Csipkések, „nagy“ Martonfalviak, Kölesérik, a tudós debreceni papok, Szenczi, Felvinczi, mind sírba szállottak. Nem volt, aki értékelni tudta volna azt a nagy szerencsét, ami érhetne volna Debrecen városát Kis Miklós itteni letelepedésével. Nyomdája első lett volna az országban, sőt híre elment volna túl az ország határain, mert a nagy nyomtató művészete ebben a messze elágazó összeköttetésekkel, több ország kalmárait egybehozó vásárokkal rendelkező kereskedő városban kétségtelenül jobban érvényesült volna, mint az Erdély bércei közé zárt Kolozsvár sokkal szűkösebb viszonyai között. A debreceni nyomda története fényes lapokkal gyarapodott volna. Sajnos, a sors másképp határozott. A debreceniek, mint a mesebeli tyúk a drágakövet, mibe sem vették a kínálkozó nagy szerencsét, el is szalasztották végleg. Kis Miklós megunt a sikertelen debreceni időhalogatást, felpakolta bibliáit, kezébe vette a vándorbotot; régi patrónusát, Teleki Mihályt felkeresni Erdély felé vette útját. Ott aztán Kolozsvár hírét öregbítette a maga nyomtató művészetével.

A RÁKÓCZI-KOR. ÖSSZEFOGLALÁS.

VILFEJEZET.

Kassai Pálné — Vineze György — nyomtatványai — a kuruevítóg — Rákóczi fejedelem és a debreceni nyomda — labanepusztítás Debrecenben — a városi nyomda megsemmisül — áttekintés — fejlődési hullámvonal — a Huszár Gál prése — Rheda Péter vallomása — nyomdászszervezetek külföldön — a szócikus szolgálati viszonyai — német szokások Debrecenben — a nyomtató társadalmi állása — egy kiváltság — a cenzura nálunk és külföldön — a kálvinista egyház is fegyverül használja — a nyomda patrónusai — írói honorárium — könyvárak — a magyar nem szeret könyvet venni még Debrecenben sem — sajtóhibák — sajtóhiba és eretnekesség — a XVII. századbeli debreceni nyomtatványok jellegzetes könyvdíszai — nyomdai jelvény.

Kassai Pál halála után özvegye vette át a nyomda vezetését az 1696-ik évben. Három nyomtatványa maradt ránk, mind a három latin nyelvű. Kettő közülök tudós munka: *Magyari Péternek* egy 8 levélből álló hittudományi értekezése és *Rápóti*

Mihály debreceni papnak a bibliához készült időrend-mutatója. A harmadik sokkal érdekesebb ezeknél. Egy politikai röpirat. Címe: *Declaratio Afflicti Status Liberae Regiaeque Civitatis Debrecen...* stb. Írója, *Pósaklak János*, városi főjegyző, a tanács megbízásából elpanaszolja benne mindazon sérelmeket, bántódásokat, melyeket Debrecennek az utóbbi évtizedekben el kellett szenvednie. Az október havában összeülő országgyűlésre készült ez a fölterjesztés s mint a város hivatalos irata természetesen a város nyomdájában került sajtó alá. Könyvárusi forgalomba azonban aligha bocsájtották, amire mutat az is, hogy impresszum nélkül jelent meg. Egész nyomdai kiállítására teljesen rávall a Kassai-nyomdára. Az özvegy ugyanazzal a felszereléssel és személyzettel

dolgoztatott, mellyel azelőtt Kassai. Három kiadványa teljesen olyan betűket, díszítést és nyomtatásmódot tüntet fel, mint elhunyt férje nyomtatványai. Nem is gondolhatta, hogy a város sokáig meghagyja az officina élén. Bizonyára békés megegyezéssel megvált a nyomdától s átadta a vezetést az új nyomtatónak, *Vincze Györgynek*, akivel egyszersmind lezárul a debreceni városi nyomda fejlődésének egy hosszú korszaka.

Vincze élete viszonyai felől szintén teljesen tájékozatlanok vagyunk. Impresszumaiból csak annyit tudunk, hogy 1697-től 1705-ig, az officina feldúlásáig állott a város nyomdája élén.

Mint nyomtató, Kassainál is gyengébb volt. 24 magyar és 21 latin nyomtatványa a debreceni műhely nagy hanyatlásáról tanúskodik. Mentsége azonban, hogy a politikai és társadalmi viszonyok oly zilált állapotban voltak ebben az időben, a Thököly bukása és Rákóczi fellépte közötti évtizedben, amilyenre ebben a különben is zivataros évszázadban sem volt példa. Békés, nyugodt munkáról egyáltalán nem lehetett szó. A debreceni tipografusnak készen kellett lenni bármely pillanatban arra, hogy műhelyét azonnal odahagyva menekülnie kell valamelyik labanc-csapat elől, mely azután végig pusztít mindent ebben az eretnek perduellis fészekben s nem nézi, nyomtató műhelyt tör-e fel, vagy pedig boros pincét. Aminthogy csakugyan ezt a sorsot nem is kerülhette el a nyomda, amint látni fogjuk.

Ilyen körülmények között gondos, vagy éppen művészi munkát, melyhez új beszerzések kellettek volna, nem produkálhatott Vincze. Használta a még Rosnyaitól beszerzett, azután a részben Töltésitől öntött, részben Amsterdamból hozott betűket és könyvdiszeket. Pápirosa, nyomása azonban silány és piszkos volt.

HONOR POSTHUMUS,
Quem
MAGNO NOMINI,
Viri admodum Reverendi
Clarissimi, Doctissimi, Cele-
berrimi &c.
D. MARTINI SZILÁGYI,
Fautores, Symmistæ, A-
mici, & Discipuli
detulerunt.

DEBRECINI.

Impressit GEORGIUS VINCZE, Anno 1700.

Szilágyi Márton halálakor kiadott alkalmi gyászfüzet címlapja. 1700. (Debr. ref. kol-
légiumi könyvtár.)

Kiadványai 1700-ig vallásos és iskolai, azontúl részben politikai jellegűek.

Az előbbieik közül valók: *Szentpéteri István*, szentmihályi prédikátor három külön kiadott egyházi beszéde, egy a tánc fertelmességéről (Táncz pestise. 1697), mely ellen már több ízben jelent meg feddő beszéd a debreceni nyomdában, jelöl annak, hogy erről az ördög találmányáról még annyi feddő, istenes szóra sem akartak lemondani a debreceni és környékbeli fiatalok; a másik a részegességről (Hangos trombita. 1698), a harmadik a káromkodásról (Ördög szigonnya. Avagy ama káromkodásnak lelkétől eredett, s ugyan azon által is e Világra bėjött és e Világot mint egy özönvízzel elborító, s az Isten Szent Nevét általszegező Vétket, az Isteni káromlást öldöklő Tanítás... stb. stb. 1699), melyet szerzője „Istenének és az ő szentséges Nevének káromoltatásáért való bánattyában s búsulásában írt és kiadott“. *Debreceni Ember Pál*, ekkor még losonci pap, „Boanerges“ címmel adott ki egy füzet vallásos elmélkedést, ajánlva Dobozi Istvánnak, a több ízben főbírósgot viselt debreceni polgárnak, *Hodosi Sámuel* veszprémi prédikátor egy gyászbeszédet, melyet Sellyei István, elhunyt pápai lelkész fölött mondott, *Szikszay Sámuel* egy kötetnyi latin nyelvű vallásos elmélkedést (Colloquia sacra. 1700), *Balogh István*, *Kocsi Major Ferenc* és *Csapó István* egy-egy vizsgai disszertációt, melyeket úgynevezett akadémiai vitájuk kiállása alkalmával tartottak a kor szokása szerint s melyeknek kinyomatására már az előző nyomtatók idején is találunk elvétve egy-egy példát.

Új kiadást készített Vincze az Énekes könyvből (1692 és 1700), Szenczi Molnár Zsoltáraiból (1697 és 1699-ben, mindkettő 12-rét), Némethi Mennyei tárház kulcsa c. népszerű imakönyvből (1703), Comenius világ-

szerte elterjedt latin nyelvkönyvéből, a Janua lingvae latinae reserata-ból (1700), Erasmus Rotterdamusnak szintén világszerte használt tankönyvéből a Colloquia aliquot familiariból (1701. egyetlen megmaradt példánya a debr. koll. könyvtárban), Piscator Rudimenta Rhetoricae és Rudimenta Oratoriae című tankönyveiből (1703), végül a Kassai-féle gyémántkiadásból, Balassa és Rimai énekeiből ugyanabban a formátumban, de bizony semmivel sem különb művészettel (1702, szintén a debr. koll. könyvtár unikuma), azonban mégis különb kiállításban, mint amilyen pl. ennek a nagyon elterjedt verseskönyvnek hasonló formájú, Veresegyházi István kolozsvári nyomdájában 1691-ben megjelent kiadása.

Néhány érdemes tudományos kiadványa is van. Ilyen pl. *Kitonich János* koronaügyész latin nyelven megjelent két jogi munkája: *Directio Methodica Processus Judiciarii* (1701. 4-ik kiad.) és *Centuria c. jogi eseteket fejtegető tanulmánya* (1701), melyeknek előző kiadásai Bécsben és Nagyszombatban jelentek meg; azután *Huszti István* városi fizikus és orvosdoktornak egy bölcsészeti értekezése: *Pauculae et Generalissimae Positiones Philosophicae...* (1700) és az a latin beköszöntő beszéde, melyet akkor tartott, midőn a kollégium filozófiai tanárává választották s beiktatták (1700). Neubarth-féle kalendárium-kiadványaiból is megmaradt az 1698, 1701

Balassa és Rimai Istenes énekei. 1702-ki kiadás. (Eredeti nagyságban. — A debreceni reform. kollégiumi könyvtár unikuma.)

és 1704. évi. Legérdekesebbek azonban politikai jellegű nyomtatványai.

Rákóczi fejedelem, midőn a szabadságharc zászlaját kibontotta, mint hűséges támogatóit láthatta oldala mellett a debrecenieket, akik a labancoktól szenvedett annyi mindenféle zaklatás után örömmel üdvözölték a nemzeti ügy élére álló fejedelmet. Debrecen azután is megbecsülhetetlen élestára és erőforrása volt a kuruc seregeknek. Hogy azonnal, tétovázás nélkül állást foglalt Rákóczi mellett, legegyszerűbb bizonyítéka a városi nyomda szereplése. A debreceni officinában jelent meg először (1703-ban) Rákóczi *Imádsága*, mely „Nyomtatás által közönséggé tétetett mostan, a végre: hogy a birodalom alatt lévő vitézlő Magyar nép is, az ő kegyelmes jó Urát s Fejedelmét a buzgó imádkozásban követni megtanúlja“. Elég csinos kiállítású 6 leveles nyomtatvány, magyar és latin szöveggel, mindkét szöveg végén csinos, magyar motivumú zárórajzzal. Vincze kiadványa továbbá a fejedelem híres *Manifestuma* „Nemzetünknek s édes Hazánknek a Német Nemzet kegyetlen Uralkodása alatt lett hallatlan meg-nyomoríttatásáról, maga Méltóságos Személyének nagy méltatlan szenvedéséről, és az Austriai Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásért fogott Magyar fegyvernek ártatlanságáról“... (1704). Hely és kiadó megjelölése nélkül jelent meg, de nyomdai kiállításából egészen bizonyosan a Vincze kiadványai közé lehet sorolni, betűi teljesen azonosak az *Imádságéi*-val. A titkolózásra volt is oka Vinczének. Félt a felelősségre vonástól az ilyen politikai tartalmú irat kiadása miatt, ha a szabadságmozgalom mégis balul ütne ki. A szatmári béke után irtó háborút indítottak a szabadságharc minden emléke s így a Manifestum ellen is. Megsemmisítettek minden példányt, amiről csak tudomást

FELSŐ-VADASZI

RAKÓCZI FERENCZ

FÉJEDELEM,

Es Saáros Vármegyei örökös

Fő-Ispán;

Magátúl a' kegyelem szerint for-
máltatott alázatos

IMÁDSÁGA.

Mellyel

Az ő Urának Istenének orczáját min-
dennapon engesztelni
ízkotta.

*Nyomatás által közönségesse tétetett
mostan, a' végre: hogy a' birodalma
alatt lévő vitézlő Magyar-nép-is, az ő
kegyelmes jó Urát a' Fegedelmér
a' buzgó imádkozásba kö-
vetni meg-tanúllyan.*

DEBRECZENBEN.

Nyomat. VINCZE GYÖRGY által.

1703 Ezzené.

szerezhettek. Ugyannyira, hogy Szabó Károly könyvészeti munkája csupán egyetlen, az Akadémia könyvtárába őrzött példányáról tud. Megvan azonban még egy példányban a debreceni kollégium könyvtárában, igaz, hogy az utolsó levél híjjával, de egyébként épen. Az ugyanezen évi nagyszombati kiadásból is mindössze három példány maradt meg. A Vincze-féle kiadvány nyomdai kiállításáról semmi különös megjegyezni való nincsen, egyszerű, az Imádsághoz teljesen hasonló nyomtatvány.

Igen értékes, könyvészetileg eddigelé — tudtommal — még sehol nem ismertetett, Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárából is hiányzó nyomtatványa Vinczének, az az 1705-ben cím nélkül megjelent *hadirendszabás*, melyet a fejedelem tisztjei számára készíttetett s melyben articulusokra osztott szabályzatba foglalja a hadi élet minden ügyes-bajos dolgát. Impresszuma nincsen, betűi azonban teljesen megegyeznek az ekkori debreceni kiadványok betűivel. Utolsó lapján a keltezés: „Datum Agriae. Die prima Mensis Maii. Anno Millesimo Septingentesimo Quinto“. Egyetlen példánya a debreceni kollégiumi könyvtár egy *H. 878. l.* jelzésű kolligátumában.²³

Ezekért a kiadványokért meg kellett lakolnia Vinczének és a debreceni nyomdának. Meg is lakolt keservesen. Utolsó kiadványa *Husztli Istvánnak*, a már említett városi fizikus és kollégiumi tanárnak egy, németből fordított vallásos elmélkedése: Az égre kézen fogva vezető kalauz... stb., melynek ajánlása Vaji Ádámhoz és neje Zaji Annához még az 1704. év december végéről kelt s így a kinyomtatás valószínűleg 1705 elején történt. Ennek az évnek októberétől kezdve azonban nem nyomtathatott tovább Vincze, mert a debreceni

A' MELTOSAGÓS FEJEDELE.
FELSŐ-VADASZI

RAKOCZI FERENCZ,

Kegyelmes Urunk által:

Nemzetünknek s' édes Hazánknek a'
Német Nemzet kegyetlen Uralkodása
alatt lett, hallatlan meg-nyomorittatá-
sárúl, maga Meltóságos Személyé-
nek nagy méltatlan szen-
vedésérül,

Es

Az *Austriai* Ház erőszakoskodása alól
való fel-szabadulásért fogott Magyar
fegyvernek ártatlanságárúl, az e-
gész Keresztyén Világnak
előbe adatott

MANIFESTUM.
KÖZ TUDOMÁNY TETEL:

Melly elsőben Deák, mostan pedig Ma-
gyar Nyelven, újjonnan közönségessé
váltott.

Sam. Keresztyén.

Nyomt. 1704. Esztend.

nyomda nem volt többé, semmivé lett, elpusztította a német. A pusztulásról részletes tudósításunk maradt az 1705-ki városi jegyzőkönyvben, melynek végén a jegyző *Pro memoria* címmel egy függelékben megírta a vandál pusztítás egész lefolyását.

A dolog így történt :

1705 október 19. és 20-án a város alatt táborozott gróf Károlyi Sándor egész kuruc hadával. Visszavonulóban lévén Herbeville labanc serege elől, ráüzent a városra, hogy a lakosság meneküljön el s pusztítson, perzseljen föl mindent inkább, semmint a labanc gyarapodjék belőle. A lakosság nagy része, összekapkodva holmiját, csakugyan el is széledt a környékre biztosabb helyre. A kuruc katonák ekkor bejöttek az üresen maradt városba, a még ott hagyott holmit elvitték, a vermetek fölverték, hogy labanc kézre ne maradjon semmi. Ekkor történt, hogy a város egyik, *Tarkáta* nevű házában levő bolt belső rejtekhelyiségét is feltörték s úgy látszik, így feledték. Ebben a rejtekben volt elraktározva a nyomdai felszerelés, mely így aztán a labancok zsákmánya lett. A kurucok ugyanis elvonultak anélkül, hogy a várost felgyújtották volna. A nyomukban lévő labancság azután másnap benyomult a városba s elszéledve az utcákon, tehetetlen dühében rombolt mindenfelé. A városházát teljesen felforgatták, a bútorokat, székeket, asztalokat összehasogatták, még a képeket is leszaggatták a falakról. Ekkor ment tönkre a város nyomdája és patikája is.

„Typographiánk szép vala — így kesereg a följegyzés írója — de az is mindenestől elbomla, nagyobb része a betűknek castákba rakattatott vólt, a Tarcata nevű város háza kapujának észak felől való bólnak rejtekében ; de az kivágattatván az kurucok által még

kedden, a betűk a Castákból kiforgattattanak. Párnákból kihasogattatott és széllyel szórattatott tollakkal, porral, gazzal, szeméttel, bóltbeli aprólékokkal öszve kevertettenek. Kiváltképpen bécsi korom is lévén a betűkkel együtt, mellyel nyomtatni szoktanak, annyira elfogott mind betűt, tollat, port a boltban, nagy bajjal separtettenek egyben a betűk mind gazostól. Sok betűt az utczákon, mezőkön és táborhelyeken, mind itt, mind másutt hintettenek el. A typographia házánál maradott betűk, sotú és egyéb eszközök is oda vadnak“...

A patika fölszerelését is összevissza hányták, forgatták a labancok. Ez azonban mégsem szenvedett oly nagy kárt, mint a tipográfia, hamarább helyre lehetett hozni, a nyomdai fölszerelés ellenben teljesen tönkre ment. Sőt elpusztult a pataki nyomda felszerelése is, mely még mindig a nagy tanácsháznál volt ládáknak elraktározva, mióta a bújdosásra kényszerült s Debrecenben letelepedett Rosnyai itt elhelyezte. Ennek a betűit is kiforgatták és mind elhordották. Szükségük volt az ólomra a labancoknak, golyót öntöttek a betűkből. Ugyanazok a betűk, melyek talán a Rákóczi manifestuma panaszait segítették világgá hirdetni, ezután kuruc vitézeket roncsoltak halálra.

A pusztulásról Dobozi István főbíró egy 1705 nov. 16-án kelt levelében értesítette Bercsényi Miklóst, aki akkoriban éppen Nagyszombatban alkudozott a császári békebiztosokkal az angol és hollandus közbenjárók részvétele mellett. „Bizony — írta a főbíró — minden kárunkat jó szívvel elszenvedjük, noha képtelen s ellefejlhetetlen, csak az Isten boldogítsa szegény nemzetünket. Okolicsányi Pál uramnak [az egyik császári békebiztos, lutheránus ember] írtam volt, megmondhatja az református mediatoroknak: micsoda persecutiót csi-

nált a német nállunk, az midőn bibliothecánkat, typographiánkat evertálta; gondoltam, leszen azoknál pro motivo, minthogy minden könyveket az mieink az ő országokrul hordanak nagy költséggel"... stb.

Ezzel a nagy pusztulással lezáródik a nyomda XVII. századbeli története. A labanc sereg alapos punctumot tett a végére. A nyomtató, Vincze György, elmenekült. Hová lett, minő sors várt rá, nem tudni. Teljesen eltűnik szemünk elől. A nyomdai felszerelés összerombolva, szét-szórva, töredék roncsokban várta a föltámadást esztendőig.

Mielőtt azonban tovább folytatnók a nyomda külső történetét, vessünk egy áttekintő pillantást XVII. századbeli belső fejlődésére.

Ha ezt a fejlődést grafikailag akarnók ábrázolni, legcélszerűbben egy hol fel-, hol leszálló hullámvonallal szemléltethetnők, melynek átlagos szintje azonban körül-belül ugyanaz a XVII. század végén, ami volt a keletkezés időszakában. A nyomdai kiállítás, a betűk milyensége, a papiros minősége, a díszítések ízléses volta, egy szóval a könyvek nyomdai elkészítése dolgában a XVII. század nyomtatói nem szárnyalták túl a XVI. századéit, sőt a két Hoffhaltert utólni sem tudták. A két Rheda, Pál és Péter, kivált az utóbbi, legalább igyekeztek nyomukban maradni és sikerült is nekik a debreceni officina országos jó hírét megtartani, Fodorik Menyhért alatt a hullámvonal jelentékenyen lejjebb száll, a Karancsi korában legmélyebbre süllyed, majd Rosnyai vezetése alatt ugrásszerűleg emelkedik, hogy Töltési és Kassai Pál idejében megint lejjebb szálljon, míg Vincze, a XVII. század utolsó nyomdásza, körül-belül megint arra a fokra emeli, ahol volt Lipsiai korában, a század legelején.

A nyomdai technika ez idő alatt jóformán semmit sem változott. Egy pár kisebb javítás a présen, ügyesebb eljárás a betűk öntésében mind az, amivel e század hozzájárult a nyomtató mesterség fejlesztéséhez. Nemcsak nálunk, Európaszerte így volt ez. A könyvek szép kiállítása még mindig a nyomtató egyéni ügyességétől függött, nem a gép jóságától. A nagy hollandus nyomtatók bámulatos szépségű kiadványai készítőik művészi hajlandóságáról s csodálatos ügyességéről tesznek bizonyosságot, nem pedig az alkalmazott gépek különös jóságáról, vagy fejlettebb voltáról. A legnevezetesebb újítás a présen a *Jansson Blaeu*, amsterdami nyomtató találmanya volt, az ú. n. „hollandus csavar“, tehát csak részletjavítás, a szerkezet lényegében nem változott, maradt olyannak, amilyennek a XVI. század nyomtató gépét leírtuk. A nyomtató-eljárás is ugyanaz maradt.

Bizvást föltehetjük, hogy a debreceni nyomtatók mindvégig a Huszár Gál prését használták. A betűtípus sem változott (valami csekély gyarapodástól eltekintve) egészen Rosnyaiig és Töltésiig, amikor nagyobbszabású betűbeszerzés történt, mert a Karancsi alatt végleg elkopott betűkészletet többé használni nem lehetett.

Hogy milyen volt a nyomtató munka a XVII. század folyamán, mennyi fáradsággal, mennyi törődéssel s nehézséggel járt, arról érdekes vallomást ad Rheda Péter a Melotai Nyilas István *Speculum Trinitatis*-ában (1622), melyről, mint e nyomtató első művéről, valóságos remekléséről, a maga helyén már megemlékeztünk. Érdemes egészében közölni ezt az önvallomást, mely a petit antikva betűkkel szedett *erráták* bevezetéseképen a kötet legvégén olvasható.

„Minemű terhes munka légyen Istent félő kegyes Olvasó az Könyvnyomtatás, csak az tudgya érdemlett-

képen megítélni, aki az Typographiában forgódott. Mert helyesen annyiszor az bötűket eggyen-eggyen fel sze-
degetni, értelmesen lerakogatni, és szép renddel hely-
heztetni, hogy tisztán és kedvessen kellyen szem elei-
ben az olvasásra, oly gondos és fáratságos, mintha
nagy bölcs mesterséggel valamit hozhatnál ki az semmi-
ből vagyokra, avagy mintha elméd szülne az sok bötük-
ből álló ékes nyomtatást az Papyrosra. Engemet is az
Úr Isten ingyen való kegyelméből ez terhes munkára
szentelt, hogy az én Idvezült Atyámnak, Lipsiai Rheda
Pálnak nyomdokát követném, mind az Istennek tisz-
tességét ez szent munka által terjeszteném, mind az
Magyar nemzetet ez által ékesíteném. Kezdem el pedig
ez szent munkát az Szent Háromság egy Istenről való
derekas tudománnak ki-nyomtatásán azon Szent Három-
ság egy Istennek Nevében; melyben való munkámra
noha kiváltképen való vigyázásom volt, hogy mind az
sententiak, mind az szók tisztán minden változás nélkül
kellyenek ki, hogy az Olvasóknak elméje meg ne kés-
leltessék. De mindazonáltal estenek néhol-néhol fogyat-
kozások, mind azért, hogy az Exemplar igen illegibilis
volt, mind azért, hogy az *Mester Legények, akik ebben
az szent munkában velem eggyütt járadoztanak, majd jobb
része mind idegen nemzetből valók voltak*, kik Magyar
nyelven igen keveset, vagy semmit nem értettenek.
Correctora is peniglen magamnál egyéb senki nem volt,
ki szorgalmatosképen revideálta és az errorokat mede-
álta és tollálta volna. Magam sem láthattam penig min-
denkor úgy hozzá, a mint kívántatott volna, mivel hogy
az Úr Isten jó voltából gyakorta sok és hosszú ideiglen
való súlyos betegségekkel látogatott meg. Az mely miatt
is ez könyvnek kinyomtatásának végben vitele ennyi
hosszú időre haladott. Az fogyatkozások közül azért

némellyeket im meg jegyzem, hogy azokhoz képest az többit az Keresztyén Olvasó magátul eszébe vehesse és megjobbithassa“.

Ennek a könyvnek az elkészítése három esztendeig tartott. Igaz, hogy közben más kiadványok is készültek, de java fáradságát a nyomtató erre fordította. Elképzelhetni, mily aprólékos, fárasztó, nagy ügyességet kívánó munka volt egy ilyen szép kiállítású könyvnek (a XVII. századbeli debreceni nyomdának, mondhatni, legszebb terméke volt) a kiszedése, sok pepecselő egyengetéssel, feszítgetéssel prés alá készítése és egyenletes lenyomása, a kereteknek, zárórajzoknak, fejléceknek beillesztése a szövegbe s magának a festéknek is helyes arányú elkészítése, hogy az se ritka, se túlsűrű ne legyen, hanem azt a szép, tiszta nyomást adja, melyre méltán büszke lehetett Rheda Péter.

Érdekes, mivel okolja meg Rheda a mégis bennmaradt hibákat. A kézirat nehezen olvasható voltával (erről más nyomtatók is panaszkodnak) és különösen azzal, hogy a *legények*, már mint a szócíusok, vagyis szedők, idegen nemzetbeliek s magyarul nem tudnak. Ez volt a XVII. századbeli magyar nyomtatóknak legnagyobb bajuk. A magyar szócíus ritka volt, külföldről, első sorban Németországból, gondolni lehet, hogy nem a java jött Magyarországra szerencsét próbálni.

A XVII. században a nyomtató mesterség nálunk még mindig teljesen szervezetlen állapotban volt.

Pedig Nyugateurópában ez időtájt a nyomtatók már hatalmas szervezetekbe, céhekbe tömörültek. Csak egy pár vonással jelzem itt, minő arányú és természetű volt e szervezkedés.

1647-ben Szászország és a tengerparti városok (Hamburg, Lübeck, Rostock stb.) 1650-ben Strassburg, majnai

Frankfurt, Mainz és Hanau nyomdászai egyezményt kötöttek arra nézve, hogy nyomdát csakis oly egyén állíthasson, aki ezt a mesterséget alaposan kitanulta. Olyan nyomtatónál, aki ezt nem tette, jóra való szóciusnak munkát vállalni nem volt szabad. E határozatnak érvényt is tudtak szerezni. A zugnyomdák nem maradhattak meg. A szóciusok ellenőrizték egymást, hogy ilyen helyen munkát ne vállaljanak.

Németország nyomtatói a XVII. század folyamán tömörültek céhekbe, melyeknek tagjai a nyomdászszabályok (Buchdruckerordnungen) rendelkezéseihez voltak kötelesek igazodni. Legnevezetesebbek az 1606-ki lipcei és 1673-ki nürnbergi nyomdász-szabályok, melyek a nyomtatók életében előfordulható esetekre nézve intézkedtek s jogviszonyaikat szabályozták.

Nyomdászinasná nem lehetett akárki. Első kellék volt a törvényes származás. Ezt oly szigorúan vették, hogy aki szüleinek házasságkötése után kilenc hónapnál hamarabb (vorzeitig) született, nem lehetett inassá. Az inast ha nem maga a gazda tanította, rá kellett bízni valamelyik szóciusra, amiért neki is illő díj (két tallér) járt. Az inas a házi szolgálatokat: seprést, fahordást, tűzgyújtást stb. is végezte. Tanuló éveinek száma 4—6. Mikor az inasévek leteltek, bizonyos illetmény lefizetése mellett *cornutussá* lett. Ez felszabadult inas volt, de még nem szócius, ennek jogait nem gyakorolhatta, teljes munkadíjat sem kapott még.

Szóciussá akkor lett, mikor bizonyos követelmények (Postulat) teljesítése mellett a céhbe felvették. Ez nagy ünnepélyességgel, legkevesebb hat szócius jelenlétében, állandósult formák között történt, utána nagy vendégeskedés következett. A fölvétel a céhek életében ösmeretes groteszk formaságok és furesa ceremóniák között

folyt le, melyeknek során sok durva tréfát kellett jó képpel elszenvedni a szegény cornutusnak. Ettől kezdve azonban a szóciusok jogai is megillették, azért szívesen alávetette magát minden cornutus.

A céh tagjává lett legény gazdájával szemben engedelmességgel tartozott, a büntetést is békén kellett elviselnie, ha rászolgált. A szegődési idő egyik vásártól a másikig terjedt. Vásár előtt hat héttel lehetett felmondani. Ilyenkor a gazda felszólította a legényeket, hogy maradjanak, ha valamelyikük erre ígéretet nem tett, az egyértelmű volt a felmondással. A felmondás nélküli titkos elosonást bectelen dolognak tartották.

A szóciusnak rendesen megvolt a maga állandó betűszekrénye, melytől csak szükség esetén helyezték el más-hoz. A présnél két ember működött. A szedő a neki kiosztott könyvön egymaga dolgozott, egy bizonyos munka szedését rendesen nem osztották meg több szedő között. Ha tehát valami vaskos kötet szedését bízták valamelyik szedőre, társai tréfálkozva mondogatták, hogy erre akár meg is házasodhat, jó időre el van látva munkával. A munka alatt tilos volt a fecsegés, szitkozódás, káromkodás, hazudozás. Civakodás esetén, aki kezdte, két forint, aki okot adott rá, egy forint büntetést fizetett.

A lipcei rendszabályok szerint a szócius, aki gazdájánál kapott szállást, köteles volt télen legkésőbb 9 órakor, nyáron 10 órakor este odahaza lenni, vagy ha akkorra nem jött haza, reggelig kinn maradni. Ha valamelyik szócius adósságait ki nem fizette s úgy ment el helyéről, gazdája utána íratott, és sehol nem tűrték meg addig, míg adósságait nem rendezte. Nem tűrték meg a céhben azt, aki erkölestelen életet élt, azt sem, aki kétes erkölcsű nővel élt, vagy lépett házasságra, mert ezáltal a céhet is kitette a kisebbítő megszólásoknak.

Különleges büntetésnem volt a *Hofrecht*. A bojkott egy neme volt ez, melyet akkor gyakoroltak, ha valamelyik szócius vonakodott a céhtől ráért büntetésnek alávetni magát, vagy valami nagyobb bűn gyanúja alatt állott, mely azonban még nem bizonyosodott rá. Társai az ilyet nem vették rendes szócius-számba, lenézték, az avatásokon megjelenni sem engedték. Legsúlyosabb büntetés a céhből való kizárás (exclusion) volt.

Új szócius helyreállásakor bizonyítványt követeltek tőle törvényes születéséről és arról, hol szolgált eddig. Belépésekor *introitus*t kellett tartania, vagyis új társait megvendégelnie. Névnapokat is tartottak, a begyűlt büntetéspénzek szintén Bacchus céljaira voltak szánva.

A nyomdászttestület a sok kötelezettség fejében azonban gondoskodott tagjai segélyezéséről betegség, vagy szerencsétlenség esetére, valamint temetkezési segélyt is adott. A szócius temetése ünnepélyes lefolyású volt. A lipcsei rendszabás szerint három forint büntetés terhe alatt kötelességük volt megjelenni azon a gazdának s munkatársainak mind egész házuknépével egyetemben.

Legfőbb vonásaiban ilyen rendelkezések szabályozták egy német szócius élete folyását a céh keretén belül.

Nálunk nyomdászceh nem keletkezett. A magyar földön nagy számmal munkát kereső német szóciusok azonban magukkal hozták a német céhélet körében kifejldött szokásokat. Bízvást elfogadhatjuk tehát azt a föltevést, hogy a debreceni műhely belső élete azoknak a szokásoknak hódolt, melyek a német officinákban e század folyamán szétiben divatoztak. A két Hoffhalter és a két Rheda, német származásúak lévén, szintén a német céhszokásokat gyökerezttették meg officinájukban. Közvetlen adatunk nincs ugyan róla, mert az ajánlások, bevezetések, valamint a városi jegyzőkönyvek teljesség-

gel hallgatnak, de a dolog természete hozta magával, hogy pl. a Rheda Péter említette német legények csakis német szokásokat honosíthattak meg nálunk.

Hogy a nyomda vezetője milyen viszonyban állott a várossal, azt már láttuk. Arról is megemlékeztünk az egyes nyomtatók életviszonyainak tárgyalásánál, hogy ezek jobbára tanult, deákos műveltségű, világot járt emberek voltak, akiknek vagyoni viszonyai sem voltak éppen a legrosszabbak. Haláluk után ház s egyéb birtok is maradt örököseikre. Társadalmi állásuk ennek megfelelő volt. A város szolgálatában álló literátus emberekkel lehettek egyenlő rangban. Arra azonban nincs adatunk, hogy egészen a XVII. század végéig tanácsbeli ember került volna ki belőlük. A következő században már van rá példa.

Kolozsvárt az ifjabb Heltai Gáspár (Bod Péter feljegyzése szerint) tanácsbeli volt. Ott különben az egyház nyomtatóját hivatalos személynek tekintették, amivel sok kiváltság járt: mentes volt a katonáskodástól, adótól, dézmától, közterhektől, hozzá katonát szállásolni nem volt szabad. A tipografus felesége olyan ruhát viselt, mint a papoké; az egyházi gyűlésekre meghívót kapott, a templomban a papok székébe ülhetett, sőt papi ruhában is járhatott. Szegény Tótfalusi Kis Miklós-nak vesztére is volt ez a sok kiváltság. A papok és különösen a papnék irigykedése sok keserű órát szerzett neki.

Debrecenben a közterhek alól csupán a lelkészek voltak fölmentve. Semmiféle följegyzés nincs róla, hogy a város nyomtatója is részesült volna efféle kedvezésben. Munkáját azonban megbecsülték. A Fodorik-féle szerződés is arról tanuskodik, hogy a tanács igyekezett olyannal tölteni be ezt az állást, aki érdemes e „*méltóságos tisztre*“.

Amelyik nyomtató egyéniségével rászolgált, különös megbecsülésben is részesült. Így Rosnyainak olyan temetés jutott osztályrészéül, amilyenben csak a város közügyeiben érdemeket szerzett papnak, vagy tanácsbelinek járt ki.

A városi nyomtatónak adott egy kiváltságról mégis megemlékezik a tanácsülések jegyzőkönyve. Az 1642 január 2-án tartott tanácsülésen szigorú határozattal megtiltják az idegen komplároknak, „hogy a városunkbeli tipografusnak kiváltképen való kárára és sérelmére heti vásárokon és közönséges napokon kirakodván, itt áruljanak, kivéve a szabad sokadalmakat, melyekben az árulás megengedettetik“. A debreceni tipografus ezzel monopóliumot nyert a debreceni piacon könyvek eladására, de csak a rendes vásárokon; a nagy sokadalmak, a híres debreceni *szabadságok* alkalmával, mikor az egész ország kalmárai adtak találkozót az alföld e legnagyobb kereskedő piacán, a helybeli nyomdász nem élhetett az egyedáruság jogával. Így is nagy kedvezmény volt az, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a város tipografussága kívánatos dologgá váljék a tanult nyomtatók előtt.

Bizonyítéka e határozat annak is, hogy a városi nyomda a XVII. század folyamán maga volt kiadványainak főelárusítója. Több adat azt gyaníttatja, hogy könyvkötő műhellyel is el volt látva. Ha nem is mindig, legalább időszakonként (pl. Fodorik és Töltési alatt). Így a városi nyomda a kompaktorságot és könyvkereskedést is magában foglalta.

Hogy milyen munkákat nyomtathasson, hogy és mint értékesítse őket, arra nézve a város szabad kezét adott a nyomtatónak, az egy „theológiát“ kivéve. Ez nebánsvirág volt. Nem annyira a város vezetésében tevékenykedő világiak, mint inkább a hívek netaláni

eltévelyedésére különös vigyázással levő prédikátorok jóvoltából. Cenzura ami volt a debreceni nyomdában, esakis ilyen irányú volt.

A vallási kiadványoktól eltekintve, a debreceni nyomtató nagyobb szabadságot élvezett, mint a nyugati országok nyomdászai.

Európában már a XVI. században, de még inkább a XVII-ben egyre szigorúbb cenzura béklyói nehezedtek a könyvnyomtatásra. A katolikus egyház, mint a tekintélyi elv legfőbb képviselője, természetesen nagy vigyázattal volt rá, hogy a szabadgondolat ördöge a mozgékony kis ólombetűk útján valahogy el ne szabaduljon s rombolásokat ne okozzon a jámbor hívek lelki világában. A császári hatalom ebben szívesen járt az egyház kezére, kiterjesztvén azonban a cenzurát azon munkákra is, melyek a saját hatalmi érdekeit veszélyeztették. A két hatalom respektálni tudta egymás érdekeit.

1606-ban II. Rudolf császár kiadja rendeletét, melyben kötelezi a könyvnyomtatókat, hogy azok, akiknek császári privilégiumuk nincsen, áruba bocsátás előtt minden munkából egy példányt küldjenek be az udvari kancelláriához. Ez ellen tiltakoztak ugyan a lipcsei, jénai és wittenbergi könyvkiadók, de hiába.

1629-ben a császári könyvvizsgáló bizottság az összes nyomdai ügyeket a maga hatáskörébe vonja.

1662-ben császári rendelet tiltja el a zsidókat a könyvkereskedéstől, mert terjesztik a tiltott könyveket.

1685-ben egy császári pátens elrendeli, hogy a köteles példányszám kétszeresét küldje be az a könyvkiadó, aki egy hónapon belül elmulasztotta a beküldést. Aki pedig ezt megelőzőleg áruba bocsátotta kiadványát, annak példányait még a vevőtől is konfiskálták. E rendelet miatt az északnémet, legfőképpen protestáns könyv-

árusok elkerülték a német könyvkereskedés eddigi közép-pontját, Frankfurtot, úgy, hogy a rendelet, ha mást nem, azt elérte, hogy e város virágzó könyvvásárait és kereskedelmét teljességgel tönkretette.

Nálunk, Magyarországon, II. Rudolf még 1584-ben kiadott rendeletében szigorú kötelességévé tette mindazon nyomdáknak, melyek felsőbb engedelem nélkül működnek, hogy munkájukat szüntessék be. Ilyen engedélye csak az egy Telegdi-féle nagyszombati nyomdának volt s az összes protestáns nyomdáknak abba kellett volna hagyni a nyomtatást. Az idők azonban nem voltak olyanok, hogy ezt a rendelkezést végre lehetett volna hajtani. A magyar nyomdák, köztük a debreceni is, bántatlanul folytatták működésüket.

A rendelet nem birt törvényes alappal, aminthogy országgyűlés szentesítette, törvényes intézkedés a XVII. század folyamán nálunk a cenzura dolgában nem történt. Ha történt volna is, a politikai viszonyoknak abban a zűrzavarában, mely közállapotainkat egészen a szatmári béke után beállott csöndesebb korszakig jellemzi, végrehajtani úgy sem lehetett volna. A cenzura dolgában, amennyiben arról nálunk a XVII. század folyamán beszélni lehet, az egyes felekezetek intézkedtek. Kemény marokkal és elfogultan, mert a felekezetiség és türelmetlenség különösen ebben a században nagyon közeli szomszédságban levő fogalmak. A kálvinizmus, ahol hivatalos szervezetet nyert, szintén felhasználta fegyverül a cenzurát. Védőfegyverül a katolikus egyház ellen, de bizony eltipró célzattal is pl. az unitáriusok ellen.

Debrecenben — mint már láttuk — a cenzura csakis ilyen formában, tehát mint a kálvinista egyház egyik hatalmi eszköze, jelentkezik a Fodorik-féle szerződésben és azokban az approbációkban, melyek a század

második felében vallási jellegű kiadványokban állandósultak. De nehogy azt gondolja valaki, hogy a debreceni egyház egyedül állott e téren. Éppen nem. Erdélyben, ahol a kálvinista egyház igazán hatalom volt, a nyomtatókra még erősebb súllyal nehezedett az egyházi cenzura.

Udvarhelyi Mihály szebeni nyomdász, mikor az elhunyt Szenczi Ábrahám után ő rá bízta Apafi fejedelem a szebeni nyomdát, egy 1667 július 5-én a radnóti táborban kelt reverzálist adott, melyben hűséges szolgálatra kötelezi magát, többi közt, hogy „...ellenkező vallásúaknak könyvöket ki nem nyomtatom, őket semminémüképpen az Typographiában lévő eszközökkel nem segéllem,... ha pedig az nyomtatásban valami fraudulentíám, hamisságom comperiáltatnék lenni, érdeme szerint való halállal is büntettessem“.

A Fodorik-féle szerződés messze van ettől. A debreceni nyomtatónak legalább a nyaka nem forgott veszedelemben, ha valamit cselekedett a szerződés ellen.

Kolozsvárt is hasonló jellegű a cenzura első jelentkezése. Mikor a gyulafehérvári református szinódus 1689-ben elhatározta, hogy az enyedi és kolozsvári kollégiumok közös nyomdáját Veresegyházi István kezére bízza, szigorúan kikötötte, hogy a nyomtató bármily munkát csak a szinódus megbízottjának előleges engedélyével adhat ki.

A debreceni nyomtatónak, a „theológiát“ kivéve, ilyen nehézségekkel nem volt baja. Ami pedig a vallásos kiadványokat illeti, a megkötöttség aligha eshetett nehezére, mert a város vigyázással volt rá, hogy nyomtatója a kálvini irány buzgó híve legyen. Nincs is rá adatunk, hogy debreceni nyomtató a XVII. század végéig a cenzura miatt panaszkodott volna.

A debreceni nyomda szigorúan kálvinista jellegét a kiadványok mellett a *pátrónusok* adják meg. Ha végigtekintünk a XVII. századbeli debreceni kiadványok ajánlásain, arra a meggyőződésre jutunk, hogy e nyomda valóságos szellemi kapcsa volt a XVII. századbeli minden rendű és rangú kálvinista magyarságnak. Az ország legtávolabb eső vidékeiről keresik föl nyomtatni való munkákkal olyanok is, akiknek esetleg máshol közelebb is találkozott volna nyomtatójuk. A mecénások persze legtöbbször vagyonos főrangúak. Így maguk az erdélyi fejedelmek, kik közül Bethlen Gábor, a két Rákóczi és a két Apafi fejedelem nemcsak mint a kollégium jóltevői, hanem, mint e nyomda gyámolítói is rászolgáltak a debreceniek hálájára. Egyéb főrendűek, akik egymásik debreceni kiadvány költségeit viselték: Báthori István (szathmári főispán), Rhédei Ferenc, Iktári Bethlen István (máramarosi főispán), Perényi Gábor (abauji főispán), Illyésházi Gáspár (trencsényi főispán), Hadadi Wesselényi Pál (a bujdosó magyarok főgenerálisa), Imrefi János (Diószeg ura), Cseh András (váradi főharmincados), Lónyai Zsigmond, Vai Ádám, Vai Péter, Fodor Benedek, Naláczi István (Apafi fejedelem udvarmestere), Makai János (Bethlen váradi perceptor) stb. stb.

A középrendből különösen a debreceni főbírák, tanácsbeliek és módosabb polgárok voltak sokszor munkaadói a nyomdának. Így Erdődi János, Balyik András, a két Dobozi István (főbírák), Rimaszombati Szabó Pál, Dobozi Benedek, Vígkedvű Pál, Debreceni Fekete István, Kondorosi János és más tanácsbeli, vagy közrendű polgárok. Sőt akadt köztük magát megnevezni nem akaró mecénás is, aki Kölesérinek egy szép prédikációját 1677-ben a maga költségén nyomatta ki. Más városból való polgáremberek sem sajnálták a költséget debreceni ki-

adású könyvektől, mint: Barkó Benedek kecskeméti, Csákányos Márton váradi, Csomaközi András kállai érdekes polgárok.

Női pártfogókban sem volt hiány. Vallásos kiadványok megjelenéséhez költséggel járultak pl. özvegy Petneházi Istvánné Király Anna, az abauji főispánné: Perényi Gáborné Salgai Kata, Kerekes Mihályné Bagoly Kata, az abauji assessorné: Szemere Györgyné Bossányi Krisztina, a kállói úrasszony: özv. Nyári Pálné Váradi Kata stb.

E mecénások azonban, nagyon ritka kivétellel, csakis vallásos munkák kiadásában voltak a szerzők és nyomtató támogatására, amin legkevesebbé sem csodálkozhatunk, ha ismerjük a kort, mely mindent felekezeti szempontból nézett és bírált el. Tudós munkák közül is csak a hittudományiak találtak pártfogóra. A többi tudományok a maguk lábán voltak kénytelenek megállni, egyetlen igazi mecénásuk a skólabeli ifjúság, az „*amplissimus coetus*“ volt, mely a tudományok iránti önzetlen lelkesedésből — mint láttuk — több ízben gyámolította professzorait valamely tudós munkájuk kiadásában. Ilyen dologra is kevés példa van a magyar művelődéstörténetben.

Ilyen okok működtek közre abban, hogy a debreceni tudós kiadványok, ha nem hittudományiak, legtöbbször gyakorlati kézikönyvek, vagy tankönyvek voltak, mert ezekről tudta a nyomtató, hogy mégsem maradnak végleg a nyakán.

Szerzői honoráriumnak persze még mindig hire-pora sincs. A mecénások tökéletesen elegendőnek tartották, ha a munka megjelenésének költségeiről gondoskodtak. Hogy a szerző is érdemelne talán valami jutalmat a munkájáért, arra nem gondolt senki. A kor gondolkozása

nagyon messze volt még attól, hogy a szellemi munkát a maga értéke szerint jutalmazza. A derék tudós Komáromi Csipkés némi keserőséggel nyugszik bele a korszellem ilyenén megnyilvánulásába, mikor a Pestis pestise című 1664-ben megjelent munkája előszavában ezekkel a szavakkal fordul a kegyes olvasóhoz:

„Oka bennem ez kised s eggyügyű írásomnak nem ez világi haszon keresésem. Mert bizonságom az Isten, hogy valamennyi munkámat még eddig közönségessé tettem; (noha az Ultrajectomi Scholában írt s kieresztett tizenegy Theologica Disputatioimon kívül ez kilenczedik munkám, melyet közönséges haszonra ki bocsátottam) azon kívül, hogy ketteinek kinyomtatásában azoktól az becsületes Uraimtól, kiknek neveiket eleiben függesztettem, az Typographus költséggel segítettett, senkinek két tallérnál több adományát nem vettem, nem is kívánom: hanem nálam nyilván levő tisztombeli kötelességem“.

A könyv eladásának teljes haszna a nyomtatóé volt. Ha ügyes üzletember volt, mint pl. Karancsi, még a gyenge nyomdai kiállítás mellett is szép haszonra tehetett szert. Ha a vállalat üzleti részével nem törődött, úgy járt, mint szegény Rheda Péter, aki a XVII. század legszebb debreceni nyomtatványait készítette, mégsem hagyott hátra egyebet adósságnál.

Hogy milyen volt a debreceni könyvek ára a század folyamán, arról, adatok hiányában, nem tudunk többet mondani a XVI. század tárgyalásakor mondottaknál.

Németországban a XVII. század folyamán a könyvkereskedelem gócpontján, a majnai Frankfurtban, a vásárló közönség számára rendszeres könyvkatalógusok (Messkataloge) készültek, melyekből az akkori könyvárakról pontos tájékozódást lehet szerezni. Nálunk ilyen katalógusok nem voltak forgalomban, vagy ha esetleg

készült is pl. a debreceni officina nyomtatványairól valami ilyesféle, ránk nem maradt egy sem. Egy tanácsvégezés intézkedett a felől, hogy a debreceni rendes vásárok alkalmával a debreceni nyomtatónak konkurrensse ne legyen. Ebből csak annyit tudunk megállapítani, hogy a debreceni nyomtatványok elárúsítója maga a nyomda vezetője volt. Ez a szokás fennmaradt sokáig, még a XIX. század első évtizedeiben is külön sátora volt a debreceni nagyvásárokon a helybeli nyomtatónak. Egyetlen adatunk Tótfalusi Kis Miklós följegyzése, melyben elmondja, hogy Debrecenben a magával hozott könyvekből egy díszkötésű zsoltárt tíz susztákon (= 20 garas), egy közönséges zsoltárt 75 pénzen, egy aranyos kötésű Új Testamentumot 2 forinton adott. Ezek az árak az akkori külföldi árakhoz képest nagyon alacsonyak voltak, a könyvek még sem keltek, „mert ez a nemzet — írja keserűen Kis Miklós — semminek limitált árához nem szokván, nem állhatja, hogy mégis el ne kunyoráljon benne. Űgy, hogy ha a bibliát két pénzen tartanám, mégis a magyar egy pénzen kéré“.

Szóval, már akkor is megvolt a magyarnak az a rossz szokása, — igazi morbus Hungaricus — hogy könyvért pénzt adni nem szeretett s ha valamiképen mégis rászánta magát, igyekezett lealkudni annyit, amennyit lehetett. Ebből a feljegyzésből gyanítani lehet, hogy a debreceni piacon megállapított könyvárak aligha is voltak ebben az időben. Alkun dőlt el a vásár. Amelyik nyomtató ügyesen tudta rákötni a nehezen kezelhető vevőre portékáját, az nagyobb jövedelmet seprte be. Karancsi, az ügyes üzletember piszkos nyomású, sajtóhibákkal telt kiadványaival valószínűleg jobb vásárt csinált, mint a művészlelkű Rheda Péter, bármint ügyelt is különben nyomtatványai szép kiállítására s bármint igye-

kezett is a sajtóhibáktól megtisztítottan vinni piacra könyveit.

Legnagyobb fogyatkozása e korszak kiadványainak, nemcsak nálunk, hanem szerte Európában, még mindig a *sajtóhibák* fölös száma. Pedig a nyomtatókban mindenütt ugyancsak munkált az ambíció, hogy sajtóhibáktól mentes kiadványokat tudjanak forgalomba hozni.

Blaeu latin bibliáját sajtóhiba nélküli kiadványnak tartották mindenfelé, pedig Tsétsi János, a tudós pataki professzor nem is egy párat, hanem egy pár százat fedezett föl benne. Athias, amsterdami könyvnyomtató, héber bibliáját oly hibátlannak tartotta, hogy minden benne talált hibáért egy aranyat ígért a fölfedezőnek. Egy héberben alaposan jártas zsidó tudós egymaga négyszázat talált benne.

A debreceni nyomtatványok ebből a szempontból bizony nagyon sok kifogás alá esnek. Hogy miféle hibák voltak ezek, tájékoztat felőlük Kassai Pál, a XVII. század utolsó előtti nyomtatója, a Kalocsa János hit-tudományi munkája (Isten ajándékával való kereskedés... stb. 1693) errátái elősorolása után tett jegyzésében :

„Vadnak ezeken kívül is [*t. i. az egyszerű sajtóhibákon kívül*] gyengébb és szenvedhetőbb fogyatkozások. Ugymint : a betűknek által tétele, avagy elfordítása, megváltoztatása és néhol elhagyása. A distinctioknak is vagy elébb tétele, vagy megváltoztatása, és felül a leveleknek szélein lévő numerusoknak eltévesztése. A Szent Írásbeli locusoknak számának néhul elhagyása, vagy elváltoztatása. Némelly helyen a Textus ígétének nem helyes rendben való tétele, vagy egyben elegyedése etc. Mellyeket a K. O. [*=kedves olvasó*] magátul is megjobbéthat“.

A szerzők sokszor panaszkodnak is a nyomtatásbeli fogyatkozásokért s legtöbbször azzal mentegetőznek, hogy a nyomtatásnál nem lehettek jelen. Így pl. Debreczeni Fóris István daróci prédikátor *Halottak laistroma* című munkájában (1684. Töltési kiadványa): „Az számtalan, sűrű Locusok szedése miatt esett Typographicus casusnak is bocsánat legyen, mivel az Typographiatul messze voltam“. Vagy pl. Hodosi Sámuel, aki Pállyáját álhatatossan megfutó Isten hű szolgájának eltételezett Igazság Koronája c. munkája végén (1693. Vincze kiadványa) az erráták felsorolása helyett megelégszik ezzel a kis nyilatkozattal: „Kegyes Olvasó! Minthogy az Authornak távolléte miatt e vigály és edgyügyű kis munkátskában eshettek bizonyos fogyatkozások nem csak a betűk, hanem talám még a sensus iránt is. Ezokáért kérlek azokat a defectusokat te balra ne magyarázd, hanem magad kegyességével jobbítsd meg, és olly ítéllettel légy, a minéműet hasonló igyedben másoktól kívánnál“.

Bizony, a defectusok igen sokszor a *sensus*, vagyis értelem rovására estek. De hányszor! Pedig, amilyen türelmetlen s elfogult volt ez a korszak, egy rossz helyen esett sajtóhiba a szerzőnek fejébe is kerülhetett.

Micsoda rettenetes eretnokségek kerültek bele például még a sokszor említett Rheda Péter-féle kitűnő kiadványba, a Nyilas István *Speculum Trinitatis*ába egy-egy sajtóhiba miatt.

Íme pl. a 176. lapon ez olvasható: „...az Christus nem *tagalla* magának azt az méltóságot, hanem az Atyának rendeléséből vötte...„ (e helyett: *ragalla*); a 266. lapon: „Hol vettetik itt ez Esaias mondásában az Atya az fiúval *egyben* ? (e helyett: *ellen*); a 209. lapon: „...ha

az ő maga *elcsalhatatlan* Istenségén kívül Istent csinálna, ottan oszlásra és szakadásra kellene az ő Istenségének jutni“ (e helyett: *oszolhatatlan*).

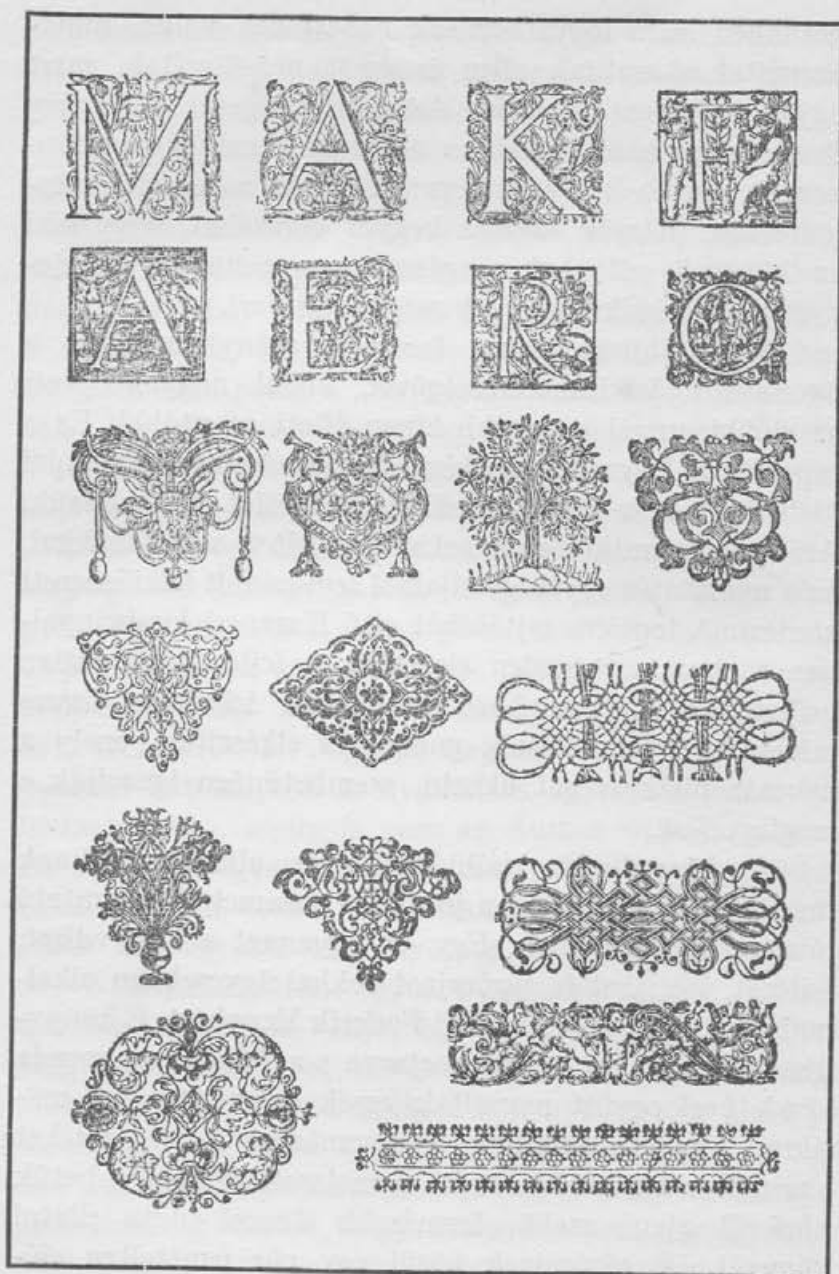
A sajtóhibák legnagyobb mestere azonban Karancsi volt. A pálmát nem lehet elvitatni tőle. Ő maga egész könnyedén, félvállról vette a dolgot. Minden lelkiismeretfurdalás nélkül egyszerűen rábízta a kegyes olvasóra, hogy ami hibát talál, „jobbésza meg“ s ne haragudjék a nyomtatóra. Pedig sokszor igazán menthetetlen hanyagság, nem pedig a „Typographianak szűk volta“ az oka a Karancsi-kiadványok fogyatkozásainak, mint ahogy a jószívű Köleséri Sámuel Arany Alma (1673) c. munkája errátái bevezetésében szépítve feltüntetni szeretné: „K. O. Intetel ezekre: I. Hogy az Accenteknek sok helyen való elmaradását (mellyekkel volna ékes a magyar nyelven való olvasás) ne az Authornak, hanem a Typographianak szűk voltának tulajdonítsad. Hasonlóképpen némelly betűknek homályosságát avagy meg nem teczczését. II. Jegyezd meg azt is, hogy két periodusokat két helyenn is nyomattak egymás után, a 33. levélnek elein, melly is nem az Author vétke“... stb. Ez már csakugyan nagy gondatlanság volt a nyomtatótul. Egy tíz sorból álló szakasz, t. i. egyszerűen két ízben van egymás után nyomva.

A lelkiismeretes, ügyes nyomtató, Lipsiai Rheda Pál őszintén be is vallja, hogy a kiadványokat teljességgel megóvni a sajtóhibáktól szinte lehetetlen dolog, bármily gondos munkát végez is a nyomtató s azért jó tanáccsal látja el az olvasót a Verböczy Tripartitumának 1611-ki kiadásában, mint járjon el a sajtóhibák igazításában: „Jóllehet nagy szorgalmatossággal igyekeztünk azon, — írja az erráták bevezető soraiban — hogy az Decretumnak ki-nyomtatásában valami vétek és az

bötűkben való fogatkozások ne estenek volna, mindazonáltal akarunk ellen is esett néhol vétek, mert ugyan majdnem lehetetlen dolog teljességesen attul meg óvni: hogy azért senki az abusuban meg ne botránkozzék, mi ezeket az könyvnek végében renddel megjedzettük. Kérjük ezért a kegyes olvasókat, hogy kiki az bötűbeli vétkeket magának egy pennával megjegyezze és minékünk arról megbocsásson“.

A sajtóhibák száma fordított arányban állott a nyomtatók lelkiismeretességével. Minél nagyobb volt az előbbi, annál gyengébb lábon állott az utóbbi. Ez a tapasztalat beigazolódik akkor, ha a kiadványok nyomdai kiállítását más szempontokból is bíráló alá vesszük. Amelyik nyomtató nem sokat gondolt a sajtóhibákkal, az a nyomtatás egyéb gondoljaiból sem csinált lelkiismereti kérdést. A legtöbb sajtóhibát ejtő Karancsi kiadványaiban a sorok egyenetlen elosztása, a fejlécek gondatlan beillesztése, a különböző betűfajták izléstelen összerakása, a nyomdafesték gondatlan elkészítése, mely a nyomás piszkosságát okozta, szembetűnően igazolják e megfigyelést.

A *könyvdíszek* kiállításának és alkalmazásuknak megfigyelése kiváltképen jó módja valamelyik nyomtató jóízlése megítélésének. Egy és ugyanazt a könyvdísz, fejléce, iniciálist és zárórajzot sokkal ügyesebben alkalmazza pl. Rheda Péter, mint Fodorik Menyhért. E könyvdíszek mind fára voltak metszve s a falapok a nyomda készletével együtt maradtak egyik nyomtatóról a másikra. Amelyik azonban a nyomáshoz jobb festéket használt s ügyesebben tudta a metszett falapot a betűk közé illeszteni, szebb, formásabb dísszel tudta ellátni könyvét. A zárórajzok közül egy pár ismételt előfordul debreceni kiadványokon. Van olyan is köztük,

Iniciálisok, zárórajzok és fejlécek a nyomda XVI. és XVII. századbéli kiadványaiból.
 (Nem eredeti nagyság.)

melynek alkalmazásáról azonnal rá lehet ismerni a debreceni nyomtatványra. Ezeket, mint jellegzetes debreceni könyvdíszeket felhasználtuk munkánk díszítésére is, egyben annak bemutatására, minő jellegzetes zárórajzok fordulnak elő a XVI. és XVII. századbeli debreceni nyomtatványokban. Legsűrűbben fordul elő egy tülök-dísszel ellátott arc és ennek egy másik komplikáltabb változata; az utóbbinál valamivel középen alul látható az emberi arc, melynek felső részéből vízszintes irányban két tülökszerű díszítmény indul ki, mindkettőről bojt csügg le, felül a tülök két szárán kifelé fordulva egy-egy kürtölő angyal látható, háttal egymásnak, közbül virágbokrétaival.

Ezt a zárórajzot igen sok XVI. és XVII. századbeli debreceni nyomtatványon feltalálhatjuk, nem egyszer a címlapon is. Nyomdai állandó jelvénynek azonban nem tekinthetjük, mert akkor legalább bizonyos időszakon belül következetesen használta volna valamelyik nyomtató kiadványai címlapján.

Fölmerül a kérdés, volt-e egyáltalán nyomdai jelvénye a debreceni műhelynek? Olyan állandó jelvénye, amilyenről pl. az Elzevir-kiadványokat azonnal meg lehet ösmerni.

Időszakonként fordulnak elő a debreceni nyomtatványok címlapjain is emblémák, melyek nyomdai jelvényül szolgálhattak volna. Így mindjárt a legelső debreceni nyomtatványon ott látható a bázeli Frobenius-nyomda jelvényének utánpótlása: a felhőből kinyúló, horgonyt tartó két kéz; számos Csáktornyai- és Rhedakiadványon feltalálható a zászlós bárány, a Karancsi-kiadványokon az iktári Bethlen-címer, a Rosnyai-, Kassai- és Vincze-kiadványokon az Elzevirekére emlékeztető négyszögűre stilizált fa, alatta taláros emberi alakkal.

Ezek azonban nem tekinthetők állandó jelvénynek, mert egy és ugyanaz a nyomtató sem használja őket következetesen kiadványai címlapján. Jellegzetes debreceni emblémák ugyan, de nyomdai jelvénynek nem tekinthetjük őket. Bátran kimondhatjuk, hogy a debreceni nyomdának állandó megkülönböztető nyomdai jelvénye sem a XVI., sem a XVII. század folyamán nem volt.

A VÁROSI NYOMDA ÁLLAPOTA A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN.

VIII. FEJEZET.

Debrecen a Rákóczi-szabadságharc után — a páterek előnyomulása — Miskolczi Ferenc — aknamunka a nyomda ellen — a nyomda hérbeadása — végleg házi kezelésbe veszi a város — Viski Pál — a nyomtatók fizetése — szegényes viszonyok — Margitai János — föllendíti a nyomdát — a második prelum — házi öntésű betűk — papírbeszerzés — Zieserné asszony latin levelei — egy asszonyprovizor — Hró Mihály — egy esőnya botrány — Kállai Gergely — jó nyomtató, de rossz számoló — börtönbe kerül — az első ügykezelési szabályzat a debreceni nyomdában.

Az 1705-ki nagy labancdúlást sokáig sanylette a debreceni nyomda. Nagyon nehezen tudott ismét erőre vergődni. Egész a szatmári békéig nem is volt olyan éve Debrecennek, melyben a város vezetősége foglalkozhatott volna a nyomda helyre-

állításával. 1706-ban két ízben is rajtaütnek a labancok Debrecen városán s felpredálják. 1707-ben a háborús világ miatt példátlan drágaság nyomorítja meg a város lakosságát, 1709-ben irtózatoss dögvész tizedeli meg. A borzasztó betegség 1710-ben is egyre szedi áldozatait úgy, hogy a városi lakosságnak majd egyharmada elhull. A ragálytól megritkult lakosságot ebben az évben hallatlan adóterhek is sanyargatják. A hosszú ideig húzódó szabadságharcnak dicsőségét nem élvezte Debrecen városa, terhei, kárai annál inkább reázdultak. A nemzeti ügy mellett mégis mindvégig kitartott. A békekötés azonban, — melynek előkészítő tanácskozásai itt folytak le a ma is meglevő Komáromi házban — nem lehetett ellen-szenves a debrecenieknek. Annyi szorongás, adózás, sar-

colás, istencsapása után végre megnyugodhattak. A nemzeti függetlenség ügye elbukott ugyan hosszú-hosszú időre, de legalább béke ideje köszöntött a csapásokba már szinte belefásult lakosságra.

A város történetének új korszaka kezdődik a szatmári békével. Csöndes nyugalom és belső fejlődés korszaka. A pihenés ideje a nagy erőfeszítések után. Évtizedek kellettek azonban hozzá, míg a város a háborús idők nagy megpróbáltatásai után ismét erőre kaphatott. Tekintélye azonban megmaradt, mint e szomorú viszonyok között is Magyarország egyik legnépesebb kereskedő városának. A szatmári békét közvetlenül követő időkben lakosainak száma nem volt ugyan több tizenegytizenkétezenél, a mai viszonyokhoz mérve nem volt különb valami alföldi nagyobb falunál, Magyarország akkori elnéptelenedett állapotában mégis egyike a legjelentősebb magyar városoknak. Poros, kövezetlen utcái, apró, nádfedeles házai bizony egészen más képet mutattak, mint akár az akkori francia, akár a német városok, magyar földön azonban így is tekintélye volt főleg vásárai és kollégiuma révén.

Külsőleg nem sokban különbözhetett az előző századi Debrecentől, belső élete azonban lényeges változáson ment át. Megszűnt az a sajátos függetlensége, mellyel csaknem másfél századon át szabadon intézte a város a maga ügyeit választott magisztrátusa útján. Megszűnt a váradi pasák zsarolása, de megszűnt az a sok kiváltság is, melyet a török uralom alatt Debrecen városa szép szerével meg tudott szerezni. Az új kormányzat gyámkodó, mindenbe beleszóló modorába bizony nehezen tudtak beletörődni a — szellemiekben kiváltképpen — függetlenséghez szokott polgárok. A főbírónál immár nagyobb úr is kezdte éreztetni hatalmát a bécsi atyáskodó

kormány személyében. Viszont azonban azt is el kell ismerni, hogy III. Károly kormánya, ha véget vetett is a város független önkormányzatának, elég óvatosan, nem azzal a nyers erőszakkal bánt el a debreceniekkel, mint pl. a dunántúliakkal, sok tekintetben pedig rendet teremtett a városi javak kezelésének sok elhanyagolt ügyében.

Változást hozott a szatmári béke még egy dologban : véget vetett a város eddigi kizárólagosan kálvinista jellegének. Lassan, lépésről-lépésre hódított tért, a város vezetőségének és polgárságának erős ellenkezése mellett, a katolikus egyház s kikényszerítette, hogy a kálvinista Rómában helyet kapjon, ahol lábát megvethesse. 1715-ben a pozsonyi országgyűlésen, bármint tiltakoztak is ellene a debreceni követek, csak azon feltétellel sorolták az ország rendei között üléssel és szavazattal bíró szabad királyi városok közé Debrecen, ha a katolikus egyház temploma, parochiája és a ferencrendi szerzetesek rendháza számára telket jelöl ki a város. A következő évben már jött is a legfelsőbb rendelet Bécsből, mely megsürgette a várost ebben a dologban. Ez év októberében a Szent-Anna-utca déli oldalán — ahol ma is vannak a kath. egyház épületei, — kijelölték s átadták a telkeket a város küldöttei gróf Csáky Imre váradi püspöki helytartó embereinek, egy sátor alatt november 16-án megtartották az első misét is, jóllehet ekkor még alig találkozott katolikus vallású ember a városban. 1719-ben Bakó János váradi nagyprépostnak sikerült a piaristákat is betelepíteni a városba, a rendház felépítését is magára vállalta. A szenátus tanácstalanul állott a térfoglalással szemben, a török alatt ilyesfélektől nem kellett tartania. A hatalmas pártfogókkal szemben tehetetlen volt, ellenszegülni nem tudott. Naivul ennyit jegyeztetett be a

protocollumba: „A páter piaristák bejöttek s építéshez kezdettek. Meg kell tudni: ex quo principio lett ide bejövetelök?”

A páterekkel a bécsi kormánynak sok mindenféle célja volt. Nem legutolsó köztük: a cenzura meghonosítása Debrecenben. S itt kapcsolódnak az elmondottak a debreceni nyomda történetéhez, melyben mind nagyobb s követelőbb szerepet kezd játszani a nyomda szabad mozgását megbénító kormányzati cenzura, legtöbbször a katolikus egyház indítására szólván bele a nyomda aprólékosabb ügyeibe.

Az 1705-től 1712-ig terjedő évekből a debreceni nyomda termékei közül egyetlen példány sem maradt ránk. Szünetelt-e ezalatt az officina? Biztos választ nem tudunk adni. (Kassai Pál azonban semmiképpen nem szerelhette újra a nyomdát, mint Szücs István és Ballagi állítja, mert 1695-ben meghalt.)

A nagy labandulás után Vincze György elmenekült. A város utána következő nyomdásza: *Miskolczy Ferenc*. Hogy mikor állott a város szolgálatába, nem tudni. A debreceni kollégium könyvtárában őrzött *Naplójából*²⁴ kiviláglik, hogy 1712-ben már a város tipografusa volt. A bejegyzés, mely ezt bizonyítja, így hangzik: „Házasodtam meg én Miskolczy Cs. Ferencz *Debreczeni Typographusságomban*, vévén el magamnak Feleségül Néhai Tiszteletes és Tudós Kotsi Cs. János (püspök) Uram hajadon leányát Kotsi Cs. Erzsébetet. Anno 1712 die 22. sept. Akit is Isten éltesen számos esztendőig“.

Debreceni tipografusságára nézve korábbi adat nincs a naplóban. Valószínű azonban, hogy a nyomda, bármily nyomorúságos viszonyok között is, tengődött valahogy s ha mást nem, a városi nyomtatványokat bizonyára itt nyomtatták az összeszedegedett betűkészlettel.

Miskolczi Ferenc tanult, világotjárt nyomtató volt. Élete viszonyairól említett naplója őrzött meg pár adatot. A könyvnyomtatást a debreceni officinában kezdte tanulni s inasesztendőit itt tölthette. 1697-ben már Kolozsvárott, azután Lőcsén tanulmányozza a nyomtatást az ottani jóhírű nyomtatóknál. 1702-ben, mint nyomtatónak már jó híre lehetett. Neve ott olvasható azon a márványtáblán, melyet a kolozsvári ref. belső templomban helyeztek el Tótfalusi Kis Miklós életrajzával és a kiváló nyomdászt dicsőítő versekkel. E versek közül néhányat egykorú nyomdászok írtak, mint: Fekete Jakab, Némethi Mihály, Telegdi Pap Sámuel, Heltzdörfer Mihály, a Miskolczi neve is ott olvasható közöttük, mint az egyik dicsőítő vers szerzőjeé.

Hogy a debreceni nyomda élére melyik esztendőben állott, arról nem emlékezik meg a napló. 1712-ben, mikor megnősült, már tipografusa volt a városnak, mint láttuk. Házasságából s élete későbbi viszonyaiból gyaníthatjuk, hogy családja a város legelőkelőbb polgárcsaládjaival jó ismeretségben, esetleg rokonságban is állott. Ő maga egyénileg tanult, művelt ember volt, vagyoni helyzete sem lehetett éppen rossz, gyanítható abból, hogy az elhunyt püspök leányát vehette feleségül és hogy a város szolgálatában később mint tiszteletbeli hivatalok betöltője munkálkodott. Házasságából öt gyermeke született. Kilenc évi házaselet után neje fiatalon, huszonöt éves korában elhalt. Nem egészen négy hónapra neje halála után újból megházasodott, feleségül vette nemes Leleszi Erzsébetet, özv. Királysági Jánosnét.

Igen nevezetes kiküldetésről emlékezik meg a napló 1716 március 9-ről kelt feljegyzése: „T. Nemes Debreceni Bíró Ur és az egész Tanács akarattyából indúltam Hollandiára a Sz. Bibliának kinyomattatására Tönkö

Szilágyi István Urammal és Lugdunumban Luchtmaas Sámuel Ur officinájában kinyomtatvatván (apud Viduam Boxianam) tisztességesen, érkeztem haza Debreczenbe szerelmes cselédeimhez Anno 1718, die 4 January. A Sz. B. (*Szent Biblia*) vólt Nro. 4200“.

A Komáromi Csipkés bibliájáról van itten szó, mely a városnak 33,000 forintjába került s melynek viszonytagságai (l. a 23. sz. jegyzetet) élénk világosságot vetnek arra az aknamunkára, melyet a protestáns kiadványok ellen e században a jezsuiták folytattak. A feljegyzés két dologban tájékoztat bennünket. Egyrészt bizonyosságot tesz arról, hogy a debreceni nyomda még egyáltalában nem volt oly helyzetben, hogy nagyobb-szabású munkára vállalkozhatott volna, arra sem volt kilátás, hogy egyhamar a kellő felszerelésekhez juthasson, különben miért kötött volna külföldi nyomtatóval szerződést a város. Másrészt bizonyossága annak, hogy a város tanácsa megbízott Miskolczi Ferenc szaktudásában, hozzáértésében, mikor ily fontos, sok költséggel járó ügyben őt küldte ki Hollandiába a dolog elintézésére.

Hogy a debreceni nyomda felvirágoztatásának minő akadályai voltak, arra élénk világosságot derít az az 1714 május 10-én kelt királyi rendelet,²⁵ mely Miskolczit a debreceni kalendárium forgalomba hozatalától eltiltotta. Ez igen nagy csapás volt a debreceni nyomdára. A vásári eladásban legnagyobb forgalma a kalendáriumnak volt, a nyomda jövedelmének jó részét tette e népszerű kiadványból befolyó jövedelem. Ettől most már elesett. A kormány megfosztotta a nyomdát egy oly kiadványától, melynek több mint száz éven át igen jó hasznát látta a nyomda s mely egyszersmind mint jellegzetes debreceni nyomdatermék népszerű volt az egész országban. Lehetetlen e kormányintézkedésben első

jelentkezését föl nem találunk annak az állandóan ébren levő s hol alattomban működő, hol pedig nyílt erőszakkal is föllépő törekvésnek, mely a debreceni nyomdát, mint a magyar reformátusság egyik szellemi erősségét, elpusztítani, megfojtani, vagy legalább is megrontani, megbénítani igyekezett.

Miskolczi e nyomdát bizonyára úgy kapta kezéhez, mint a megelőző nyomdászok a XVII. század folyamán: bizonyos meghatározott összeg előre lefizetése mellett. 1715-től kezdve ez a rendszer megváltozott. Ez év január 7-én ugyanis elrendeli a tanács, hogy egy bizottságnak, melynek tagjai Pósalaky János, Tóth István és Maróthi György (a híres professzor atyja) voltak, adjon számot a keze alá bocsátott betűkről, egyéb felszerelésekről s a nyomda eddig való jövedelméről, egyszersmind arra nézve is intézkedik a városi tanács, hogy *a tipografus ezentúl 180 forint évi bért fizessen.*

Ez szakítást jelent az eddigi, másfélszáz esztendőn át követett rendszerrel.

A bérbeadásnak ez a formája azonban nem vált állandóvá, csupán Miskolczi tipografusságának ideje alatt volt alkalmazásban. Átmenet volt ez a nyomda kezelésének végleges, manapság is érvényben levő formájához, mely a Miskolczi utóda alkalmazásával lépett életbe.

Miskolczi tényleges tipografusságának utolsó esztendejében megint nagy csapás érte a romjaiból lassan-lassan kiemelkedő nyomdát. 1719 július 17-én az a nagy tűzvész, mely a város nagy részét a kis templommal és a kis tanácsházzal egyetemben elhamvasztotta, elpusztította a nyomtató műhelyt is. Miskolczi maga, mint nyomtató, aligha is működött tovább, legfőlebb a tanács megbízásából felügyelt azokra a munkálatokra, melyek a nyomda jókarba helyezése céljából folytak mindaddig,

míg 1722-ben új nyomtató nem került az officina élére. Mint még az esztendő elején megválasztott esküdt polgárt, a tanács őt küldi ki a kistemplom újjáépítésének inspektorául. A következő év, 1720 első napján pedig a tisztújításkor olyan megtiszteltetéshez jut, amilyenben debreceni nyomdásznak addig nem volt része: bevásztják a szenátusba az ifjabb Csipkés Komáromi György főbírósa alá.

Ettől kezdve különböző városi tisztségeket viselt. Volt adószedő, váminspektor, eklézsiák kúrátora, városgazdája, építő és bolthíró, sörinspektor s mint a nyomdászatban szakember, természetesen nyomdainspektor is. Járt nevezetes kiküldetéseken, mint a város megbízottja. Így 1720-ban az udvarnál is megfordult városa képviselőjeként, mint naplójában maga írja: „Ezen esztendőben expedáltattam Bécsbe ő Felségéhez Nemzetes Baranyi Mihály Urammal együtt, az holott szembe lévén ő Felségével, laktunk Bécsben negyedfél hónapig“.

Munkás, a város szolgálatában eltöltött életét valószínűleg 1740-ben fejezte be. Ez évtől kezdve neve a jegyzőkönyvekben nem fordul elő.

Utóda, nemes *Viski Pál*, 1722 végén lépett a város szolgálatába. A szó szoros értelmében *szolgálatába*, mert a nyomtató ezentúl a városnak épp oly hivatalnok, mint akár a városi perceptor, a pénztár kezelője.

Az átalakulás folyamatáról a szükséges városi jegyzőkönyvek nem számolnak be. A városi számadásokból csak annyit tudunk, hogy a nyomda újjáépítési és felszerelési munkálatai még az 1722-ik évben is serényen folytak s a nyomda működése csak ezeknek befejezése után kezdődhetett meg újból. Az 1720. évi számadások adatai szerint a városháza cegléd-utcai szárnyának és a *Typographia-háznak* csináltatásáért 516 forintot fizetett

a város csak az ácsoknak, 1721-ben 48 forintot a kőműveseknek a nyomtatóházon tett reparatúrákért. 1722-ben már a felszerelésekre került a sor. A betűket Bécsből szállította haza az ezzel megbízott Lévai István szenátor 48 frt 60 dénár árban. A tipografia restaurálására 50, a lakatosoknak körülötte való munkájukért 7·14, a hozzá való szerszámokért 12, papirosért 171 forintot fizetett ki a város. Viski Pál *intertentiojára* (fizetésére) mindössze 6 forint van felvéve ebben az évben, aminek a magyarázata az, hogy ez év utolsó hónapjának közepe felé állhatott szolgálatba s így csak egy fél hónapra való fizetését kapta meg.

A nyomdának házi kezelésbe való vétele, tehát mai értelemben való közüzemmé tétele az 1723-ik év elejétől számítható. A nyomda ez időtől kezdve a városnak saját üzlete, amely mindennemű kiadásait a maga jövedelméből tartozik teljesíteni. A megmaradt jövedelmet az élére állított provizor minden év végével tartozott beszállítani a város pénztárába. Úgy a provizor, mint a legények, de még az inasok is, *meghatározott évi fizetést húztak*. Viski Pál 1725-ből való *conventiója* (Okmánytár XXVII.) azt bizonyítja, hogy e fizetés a kor viszonyaihoz képest nem volt éppen a legszegényesebb. Maga a provizor 240 magyar forint évi készpénzfizetésben részesült, hozzájárult ehhez 10 köből búza, 4 gönci hordó bor, sertéstartásra 8 forint, sóra 3 frt 50 dénár. Továbbá megvolt az a joga, hogy minden ujonnan sajtó alól kikerült munkából 100 példányt a maga papirosára nyomva áruba bocsáthatott a maga hasznára.

Egy szócíus fizetése készpénzben 80 forint volt, ehhez járult 4 köből búza, 2 gönci hordó bor, sertésre 6 frt., sóra 2 frt. Az inasé 40 frt készpénz, 2 köből búza, sertésre 2, sóra 1 frt 50 dénár.

Nevezetes dolog, hogy nemcsak a nyomda vezetője, hanem személyzete is állandó évi fizetésben részesült.

A provizor hivatalba lépésekor esküt is tartozott tenni (Okmánytár XXII.), melyben a város iránti hűsége és engedelmességre kötelezte magát, továbbá, hogy „hír és engedelem nélkül semmit sem imprimál“.

A közvetlen felügyeletet 1723-tól kezdve a várostól évenként választott nyomdai felügyelők (*inspectores Typographiae*)²⁶ gyakorolták.

Természetesen most már, hogy a nyomda jövedelmével a város nyomtatója — ezutáni nevén *provizor*, vagyis művezető — minden év végével elszámolni tartozott, rendszeres számadásokat készítettek a provizorok s ezekben pontosan elszámoltak a nyomda kiadásairól és bevételeiről. E számadások, melyek nagyjából megmaradtak s a debreczeni városi közlevéltár birtokeában vannak, igen nevezetes adalékai a XVIII. századbeli magyar nyomdatörténetnek. 1723-tól kezdődhetnek. Az első két évi számadás azonban elveszett. A továbbiakban legtöbbnyire e számadások adataira támaszkodunk a nyomda belső fejlődésének leírásánál.

Ilyen, az eddigtől teljesen eltérő, megváltozott viszonyok között kezdette meg működését Viski Pál. Élete viszonyairól keveset tudunk. Valószínűleg azonos azzal a *Paulus Viski*-vel, aki a debreceni kollégium anyakönyvének, a *Series Studiosorum*-nak tanúbizonyossága szerint Némethi Sámuel széniorsága alatt 1714 április 30-án subscribált, vagyis aláírta nevét az iskolai törvényeknek s így belépett a főiskola felsőbb tanulmányokon levő tógátusai közé. Nem első és nem egyedüli eset, hogy a városi nyomda alkalmazottai a kollégium volt diákjai közül rekrutálódtak. Később arra

is van eset, hogy a városi tanács egyenesen felhívást intézett a kollégium tanári kara útján az ifjúsághoz, a nyomda szolgálatába való belépésre buzdítván az arra alkalmas ifjakat. Lehet, hogy Viski is ilyen buzdítás hatása alatt cserélte fel a diáktógát a nyomdászszoborral. 1722-től 1731 végéig személyesen vezette a nyomdát, attól kezdve azonban felesége, Vecsey Erzsébet volt kénytelen helyettesíteni. Az 1732-ik évről ugyanis felesége számolt el annak a bizottságnak, melyet a tanács küldött ki a nyomda leltározására s mely 1733 március 3-án kelt munkálatában tett jelentést megbízatásáról. Az inventáriumhoz mellékelve ott van a chirurgus számlája az 1733 február 25-ig elhasznált gyógyszerekről, melyek azonban nem segítettek a szegény elbetegesedett nyomtatón, mert e hónap végén meghalt. Özvegyen maradt felesége egy kérvényt adott be a városi tanácshoz, melyben tekintve elhalt férjének „példás halálát, nem különben mélt. báró Sztárai Ur eő Nagysága mellett s másokban is szíves fáradozását és az Typographianak (nem úgy, mint mások) helyben állítását, végtére megbódult állapotját és elmaradott nevedékeny árváimat“, arra kérte a várost, hogy a férje után fennmaradt tartozásokat engedje el, annál is inkább, mert 1727-től egészen addig, míg Viski utódja, Margitai János a nyomda vezetését át nem vette, a nyomda Viski házában volt elhelyezve s a város ezért a nyomtatónak bért nem fizetett, sőt emiatt az özvegy kárt is szenvedett, mert — mint ugyanebben a kérvényben írja — „midőn Margitai Ur elhordatta házamtul az materialékot, az Város udvara felől a T. Tanács parancsolattyábúl, itthon nem létemben az házam falát is rontották és ottan költöztették által az Typographiát“.

Mint nyomtatóról is kevés a mondani valónk Viski-

ről. Provizorsága alatt éppen úgy, mint a Miskolczié alatt is, nevezetesebb nyomdatermék a debreceni sajtó alól nem került ki. Városi nyomtatványok, vallásos gyakorlatra szánt kézikönyvek és tankönyvek, meg egy pár alkalmi kiadvány mind az, amiről tudomásunk van. E nyomtatványok nagyon egyszerűek, úgyszólván minden dísz nélkül valók. Különben a debreceni nyomda termékeit e századon át mindvégig ugyanez a disztelenség, egyszerűség jellemzi. Olyan egyéni jellegű nyomtatást, amilyent a XVII. században Rheda Péternél, vagy Rosnyainál láttunk, e században hiába keresnénk. Hiányzott az alkalom ahhoz, hogy a debreceni nyomtató valami különlegesen szépet, egyénit alkosson. Tankönyvek, gyakorlati kézikönyvek el voltak minden különösebb dísz nélkül. A főcél ezeknél inkább az volt, hogy olcsók legyenek. Ezért Viski is, utódai is, általában kevés betűfajta alkalmaznak, könyvdíszekben is megelégszenek a legegyszerűbbekkel.

Viskinek különben már csak azért sem lehetett nagyobb szabású, szép munkát kiállítania, mert a városi nyomda felszerelése az ő provizorsága alatt a lehető legszegényesebb volt. Mint számadásaiból látható, egy présen dolgozott s eleinte rendelkezése alatt csupán egy legény s egy inas állott. 1726-ban a szóciusnak fogadott Margitai János mellé (aki később utóda lett) két inast kapott és csak 1728-ban jutott abba a helyzetbe, hogy két legénnyel és két inassal dolgozhatott. Ezért természetesen a nyomda termelő képessége is igen csekély volt. Így az 1725-ik esztendőben mindössze 2560 forint értékű nyomtatványt tudott előállítani a debreceni nyomda. Az 1728-ik évben nyomtatott munkák összes értéke 3710 forintra ment, ezen munkákból a nyomda abban az évben mindössze 365 forint árút tudott forgalomba hozni.

Számadásaiból az is nyilvánvaló, hogy a nyomtató prés a legegyszerűbb szerkezetű csavaros faprés volt, mellyel nagyobb munkásságot csakugyan nem fejthetett ki.

A nyomda úgyszólván csakis a város és kollégium számára dolgozott. Vége szakadt annak az időnek, mikor a megrendelők az ország minden részéből fölkeresték a debreceni officinát. A városi hatóság a bécsi kormányzat részéről szigorú felügyelet és ellenőrzés alatt állott, nagyon vigyáznia kellett arra, hogy egyik-másik sajtóterméknek valamely rossz indulattal értelmezett sora miatt a nyomda egész létét kockára ne tegye. Nagy elővigyázattal kellett eljárnia a kiadható munkák megválogatásában. Ilyen körülmények között, — természetesen a nyomda szegényes berendezését is figyelembe véve — nem lehet csodálkozni, hogy a máshonnan való megrendelések teljesen kimaradtak. Hogy a kormány mily szigorúan gyakorolta az ellenőrzést, világosan bizonyítja az az 1726 február 11-ről kelt helytartó-tanácsi rendelet, mely szigorú köteletségévé tette a városnak, hogy a nyomdájában 1712-től 1726-ig megjelent munkáknak a szerzők nevét is feltüntető pontos lajstromát haladéktalanul terjessze fel, egyszersmind minden ezután megjelenő munkából 3 példányt küldjön fel a helytartó-tanácsnak.

Ilyen nehéz viszonyok között vette át a nyomda vezetését 1733 április havában *Margitai János*. 1726-tól mint szócius állott a nyomda szolgálatában. Ügyes, dolgát értő nyomtatóvá fejlődött, akit a városi tanács Viski halála után bátran megbízhatott az officina vezetésével. Keze alatt a nyomda szépen fejlődött, gyarapodott. Számadásaiból kitűnik, hogy pontos, rendszerető ember volt, aki minden kiadásról s minden bevételről

lelkiismeretesen elszámolt. Kiadványai külső kiállítás dolgában is haladást, javulást mutatnak. Provizorsága harmadik évében nagy munkába fogott belé. Új kiadásban jelentette meg „Az Isten Anyaszentegyházbeli Közöséges Isteni-Tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv” címmel a templomi használatra szánt református énekeskönyvet „most újabban és értelmesebben, tisztábban és nagyobb vigyázással mint ennekelötte, az Énekek rendiknek’s Verseiknek illendő feljegyezgetésekkel megékesítettén“...

Kvart-alakú nagy kiadás, gondosan nyomott cicero-betűkkel. Egyszerű kiállítású könyv ugyan, a XVIII. század jelentéktelen külsejű debreceni kiadványai közül gondos nyomásával mégis kiválik. Két részből áll: a dicséretetek 480 lapos és a Szenczi Molnár-féle zsoltárok 277 lapos kötetéből, mindkettő mutató táblával ellátva. Címlapjuk egyszerű, csinos keretben. Mindkét címlap egyszínű fekete nyomással, de különböző típusú betűkből egybeállítva. Könyvdísz kevés van a munkában, ami van, igen egyszerű, szegényes. Cicero-nyomása egyenletes, gondos, kurzívja azonban nem eléggé tiszta. Hangjegynyomása a régi módszer szerint készült, apró, betűszélességnyi darabokból van egybeállítva, de gonddal és ügyesen. Általában ügyes nyomtató munkája e kiadvány, pompásan olvasható kerek betűi igen népszerűvé tették nemcsak Debreczenben, hanem másfelé is.

Azok a kiadványai, melyeket nem készített különös figyelemmel, mint pl. az iskolai használatra szánt tankönyvek, sokkal homályosabb, egyenetlenebb nyomásúak, de azért semmivel sem rosszabbak a debreceni nyomdából e század végéig kikerült ilyennemű kiadványok átlagánál.

Provizorsága első éveiben ő is olyan szegényes felszereléssel dolgozott, mint Viski. Az első év számadása-

nak tanúbizonysága szerint ebben az évben (1733) mind-össze 4 új kiadványú munka került ki a debreceni sajtó alól: egy Halottas könyv (3000 példányban), egy Catechismus (5050 példányban), egy deák Ábéce (7050 péld.) és egy Rudimentum (4040 péld.).

Ugyane számadásában jelentést tesz arról is, minő munkák vannak jelenleg raktáron, árúsításra készen. Bizony szegényes gyűjtemény, ha összehasonlítjuk a debreceni kiadványok XVII. századbeli sokkal változatosabb s nagyobb tömegével. Legtöbb közöttük az iskolai használatra szánt kézikönyv: Comenius, deák Ábéce, leány Ábéce, Kis Vestibulum, Fundamentum, Grammatika, Rudimenta, Öreg Vestibulum, Kolosvári Melchior Theológiája, Siderius, Praecepta Morum. Vallásos jellegűek: Énekes Könyv, Fél Soltár (18-rét), ugyanaz (12-rét), Mennyei Tárház Kultsa, Lelki Fegyver, Keskeny út. Jogi természetűek: az 1715., 1723. és 1729. évi Articuli Diaetales. A nagyközönségnek vásári ponyvára szánt munka mindössze három: Berekszászi Pál Historiája, Tékozló Fiú Historiája és egy Álmos-könyv.

Margitai eleinte csak egy legénnyel s egy inassal dolgozott. Csakhamar azonban ügyes vezetéssel föllendítette az officinát. Összeköttetéseket keresett más városok kompaktoraival, hogy a debreceni nyomda termékeit mindenfelé minél kelendőbbé tegye. 1733-ik évről való számadásában, midőn a nyomda kinn levő követeléseiről számol el, a debrecenieken kívül a váradi, pesti, miskolci, rozsnyói, eperjesi, kolozsvári, kőszegi és pataki kompaktorokat említi fel olyanokul, mint akikkel üzleti összeköttetésben áll. Fáradozásai meghozták a maguk gyümölcsét. A kereslet növekedett, a nyomda mind nagyobb példányszámú évi termelésre volt szorítva. A személyzetet gyarapítani kellett. Lassan bár, de mégis

egyre emelkedett a nyomtató legények és inasok száma. 1746-ban már hat emberből állott az officina személyzete. Természetesen az eddigi egyetlen sajtó nem tudta eléggé foglalkoztatni a meggyarapodott személyzetet s be kellett következni annak az időnek, mikor a város a régi sajtó mellé újat volt kénytelen beszerezni. S csakugyan, az 1749-ki számadás már nem egy, hanem *két Prelumról* (sajtógépről) emlékezik meg.

A betűkészlet felújítása korábbi időből, 1742-ből datálódik. Nem is lehetett másként. Egy préssel még csak dolgozhattak valahogy bajosan a megszorodott munka mellett is, de megfelelő mennyiségű betűk nélkül meg kellett volna szüntetni a munkát. A városi tanács — valószínűleg Margitai sürgetéseinek engedve — az 1741. és 1742. években különböző betűfajtákból álló nagyobb készletet rendelt meg a bázeli betűöntőnél *Grossmann Sámuelnél*. A megrendelést és hazaszállítást Szőke János városi szenátor intézte a város győri megbízottjának, Beyk Wohlgemuthnak közvetítésével.

Margitai azonban ezzel nem elégedett meg. Módot keresett rá s talált is, hogy a betűket ne kelljen messze idegenből drágán beszerezni, hanem a nyomda itthon a maga erejéből készíthesse el őket. Az 1746-ki számadás elárulja, hogyan tudta ezt megvalósítani. A személyzetet megszorította egy ügyes „*mechanicus*”-sal, akinek számára megfelelő szerszámokat és anyagokat rendelt s ezentúl a betűkészlet hiányait itthon készült betűkkel pótolta ki. „*Szoboszlai József* mechanicus Legénynek — így számol be Margitai — vettem Reszelőket, kalapácsot, kőszüt, 2 sák szenet a Typographiához tartozó némelly materiálék készítésére”. Hogy egyenesen betűöntésre is alkalmazta Szoboszlait, kitűnik abból, hogy számára 20 font veres rezet is vásárolt *matricoknak*, vagyis betűmintáknak.

Arra is gondja volt, hogy kiadványai számára alkalmas, jó papirost szerezzen be. Házilag a város papirost nem készített a XVIII. század folyamán sem, hanem többnyire a Szepességről hozatta a szükséges mennyiséget. Hogy minő összeköttetésben állott a városi nyomda a szepesi papirgyárosokkal, arról igen érdekes felvilágosítással szolgálnak a dobsinai papirgyáros, *Zieser János* kérvénye a városi tanácshoz és özvegy *Zieser Jánosné* latin nyelvű levelei, melyeket *Margitai János*hoz intézett (Okmánytár XXIX., XXX., XXXI.). A durvább fajta papirost a *csabai* papirmalomból rendelte Margitai. Az 1748-ki számadás egyik tétele u. i. így szól: „Vettem die januarii Csabai Papiros Csinálótól ABC-nek való vastag papirossat quietantiaja szerint... 10 kötést“. A számadáshoz mellékelt latin és tót nyelvű nyugtatványok aláírója: *Georgius Zboray* „*csabai papirnik*“.

A szepességi papirost a gyáros szállította a csegei révig s itt vette át s fizette ki a debreceni nyomtató megbízottja. 1743-ban pl. 200 kötést vett át ily módon s fizetett érte ugyanannyi rhénes forintot. Az átvett, bálakba csomagolt papirost azután a város szekerein szállították haza. (NB. 1 bál = 10 kötés = 5000 árkus.) Ha a nyomtató körútra ment, akár beszerzések végett, akár a nyomda kint levő követeléseinek behajtására, rendszeren hozott a szekeren egy pár bál papirost is. Mint pl. 1742-ben, mikor Zieserné asszonyomat látogatta meg Dobsinán, felhasználta az alkalmat Margitai arra is, hogy két bál jobbfajta papirost hozzon magával a szekeren.

A nyomda provizorának fizetése, mint a számadásokból kitetszik, Margitai alatt nem változott. 1742-ben a városi jegyzőkönyv tanúsága szerint az összes városi tisztviselőkre kiterjedő fizetésrendezés történt. A régi

és újonnan rendezett fizetések táblázatát ha átnézzük a jegyzőkönyvben, meglepetéssel kell tapasztalnunk, hogy a nyomdai provizorról nincs benne szó. Aminek csak az lehet a magyarázata, hogy a provizort nem tisztviselőnek, hanem a város egy vállalata kezelőjének tekintették. A nyomdára felügyelő két *inspektor* ugyane táblázat tanúbizonysága szerint nem kapott fizetést. Hivataluk tehát tiszteletbeli volt. Holott pl. az építtető inspektor évi 120, a piacfelügyelő 240, az erdőfelügyelő 96 rhénes forint fizetésben részesült a rendezés után.

A szócíusok fizetése változó volt. Margitai számadásaiból látni lehet, hogy a készpénzen kívül ruhabeli ellátásban is részesült a személyzet, de csak az inasok. Jövedelmükhöz tartozott továbbá minden új kiadványból két-két példány. Margitai 1745-iki számadása tesz róla bizonyosságot, hogy e jövedelemforrásuk ekkor még törvényen alapuló volt: „A Typographiai Törvény és Rendtartás szerint mindenik személy ez Esztendőben imprimált Exemplárok Summájából is elvett egy-egy pár Exemplárt“. Később, mint látni fogjuk, sok bajnak és visszaélésnek lett okozója a személyzetnek ilyen ingyenpéldányokhoz való joga.

Margitai 1752 elején halhatott meg. Ez év január 1-ig még ő számol el a nyomdáról, a januártól júniusig terjedő öt hónapról azonban már özvegye készítette el a számadást. E hónap elsejével pedig új provizor vette át a nyomda vezetését: *Bíró Mihály*, aki 1733-tól kezdve mint szócíus szolgált a várost s mint legöregebb legény jutott a provizorságra. Vele megint zavaros korszak áll be a nyomda történetében.

A nyomda bajai voltaképpen mindjárt Margitai halála után kezdődnek, mikor özvegye veszi át a vezetést, de a dologban járatlan özvegyasszony léte nem

tud pontosan elszámolni a bevételek- és kiadásokról. A leltározás és a számadások megvizsgálásának munkájával a tanács Pándi János és Forró István typographiae inspektorokat bízta meg, akik fáradságukért a szept. 2-án tartott tanácsülés határozatából azon jutalomban részesültek, hogy 24 rhénes forint ára könyvet vehettek ki a nyomda készletéből. Az özvegy számadása ellen a megbízottaknak sok kifogásuk volt. A pontonként elősorolt kifogásokra Margitainé válaszolt is, de nem tudta teljesen tisztázni magát, úgy, hogy a tanács 350 forint hátramaradt adósság fizetésében marasztalta el. Ezt az összeget idővel le is törlesztette, bár ismét és ismét folyamodott a tanácshoz, hogy felhozott kifogásai alapján ezt az adósságát engedje el a város. (L. kérő leveleit Okmánytár XLI, XLII. sz. a.)

Bíró Mihállyal sem volt szerencséje a városnak. Egy esztendeig állott a nyomda élén, de ez idő alatt oly súlyos visszaéléseket követett el, hogy a városi tanács az egész személyzettel együtt perbe fogta s a marasztaló ítélet után Bírót elmozdította állásától. Az egész kellemetlen ügy a személyzetnek ingyen példányokhoz való jogából indult ki. A provizor ugyanis a kevésbbé kelendő művekből a maga és a személyzet számára nem érvényesítette az ingyen példányokhoz való jogát, hanem halmozva vette ki részét oly kiadványból, melynek kelendősége felől nem lehetett kétség. Ez az abuzus végül botrányra vezetett, mikor az új kiadású s nagy kelendőségre számító templomi énekes könyvből kétszáz példányt nyomott a maga papirosára, tehát a maga hasznára s ezzel „a maga Sallariumát a N. Tanács hírengedelme nélkül augealta“, a szóciusok mindegyikének pedig száz-száz példányt engedélyezett. Természetesen ez nem történhetett a város tetemes kára nélkül. A pör

alkalmával mind ő, mind a szócíusok azzal védekeztek, hogy a Placette Ethicájából, a tót zsoltárból, Cellariusból s más kisebb kiadványokból ki nem vették részüket és egy régebbi szokás alapján az Énekeskönyv kiadása alkalmával kárpótolták magukat. A visszaélés azonban nyilvánvaló lévén, a városi hatóság a szócíusokat a kár megtérítésére és egyenként 20 rhénes forint bírság fizetésére, Bíró Mihályt 100 rhénes forint bírságra és a kár megtérítésére ítélte, egyszersmind állásától is elmozdította és helyét *Kállai Gergely* eddigi szócíussal töltötte be. (Okmánytár XXXVI, XXXVII.) A nyomda végleges átadása 1754 január 18—23-ig történt Pándi János és Herczeg János typ. inspectorok jelenlétében. Az átadásról szóló jelentésükben sok hiányról és rendetlenségről számolnak be, a város kára azonban megtérült oly módon, hogy „Anno 1754 die 24 januarii a Tek. N. Tanács parancsolattyából — írják az inspektorok — Bíró Mihály Úr ládái és almáriumja általunk megnyitvatván, találtunk egyik ládjában készpénzt, melly restantiájából defalcaltatik harmincnégy vonás forint, mely ad Cassam a. 1753 administraltatott 25. jan. a. 1754.“

Az új provizor előzőleg a váradi papnevelő intézet nyomdája élén állott s onnan került Debrecenbe. Ezt a nyomdát 1741-ben alapította gróf Csáky Miklós püspök. Legelső nyomtatója *Kállai Gergely* volt, mert 1745-ből való első kiadványán (*Universa Philosophia... stb.*) ez az impresszum olvasható: „Magno Varadini. Per Gregorium Kállai“. 1746-ig működött ott, ettől az évtől kezdve Becskereki Mihály nyomtató neve olvasható a váradi kiadványok címlapjain. Hogy *Kállai* onnan egyenesen Debrecenbe jött-e, meg nem állapítható, mert a nyomdai számadások a személyzet tagjait névszerint külön-külön nem sorolják föl. 1753-ban mindenesetre a

nyomda szolgálatában állott, mert neve ott olvasható azon szóciousok között, akiket Bíró Mihállyal együtt pörbe fogott a város.

Ügyes nyomtatónak kellett lennie, hogy a tanács a szóciousok közül éppen őt választotta provizorságra. Őt esztendeig állott a nyomda élén s ez idő alatt ügyessége ellen nem is volt panasz. Bíró Mihálytól az átvételi jegyzőkönyv tanúsága szerint 3106 frt 65 dénár értékű könyvkészletet vett át. Ez a készlet provizorsága alatt néhány ügyes, csinos kiállítású kiadvánnyal gyarapodott.

Az iskolai kézikönyvek kiadásában nagyobb gondal és ízléssel járt el, mint előzői. Így pl. a híres fizikus és bölcsészettanár, *Hatvani Istvánnak* hallgatói számára írt könyvét (*Introductio ad Principia Philosophiae Solidioris...* Debrecini. 1757.) a régebbi tankönyvektől eltérően, hosszúkás nyolcadrét alakban, igen csinos, tiszta nyomással, a különböző betűfajták ízléses alkalmazásával adta ki. A jegyzeteket a margóra alkalmazza tiszta nyomású petit antikva betűkkel. Sőt könyvdiszeket is alkalmaz: csinosan stilizált virágkosár díszítményt zárórajz gyanánt. Hasonló ügyes kiadványa *Pictet Benedek* genfi tanárnak 1696-ban írott *Theologia Christiana* című munkája. E nyolcadrétű, 677 lapos könyv tiszta nyomásával, csinos könyvdiszeivel méltán jó véleményt keltett bárkiben is Kállai nyomtatói ügyessége iránt. A könyvben előforduló, ügyes nyomású zsidó és görög betűk csak megerősítik e véleményt.

Egyéb kiadványai is amellet szólnak, hogy ügyessége ellen nem lehetett kifogása a városnak. Sajnos, annál inkább a lelkiismeretessége ellen. Ő még súlyosabb visszaéléseket követett el, mint Bíró Mihály, oly súlyosakat, hogy őt esztendei provizorság után börtönbe került.

Az 1758-ik esztendőről még elszámolt. E számadása megvizsgálásakor azonban kiderült, hogy százakra menő példányokról nem történt elszámolás, ezeket a provizor a maga hasznára fordította. Utána néztek most előző évi számadásaiban is és ekkor jöttek nyomára, hogy provizorsága első esztendejétől kezdve állandóan károsította a várost. Hűtlen kezelés miatt ekkor fogságra vetették az ellenőr Margitai Istvánnal együtt, aki azonban nem tudott Kállai üzelméről, hibája inkább az volt, hogy az ügyesen keresztül vitt manipulációt nem vette észre (l. Okmánytár XLIII., XLIV.), tehát áldozata volt Kállainak, nem pedig bűntársa. Kállai azzal védekezett, hogy az előző évi építkezések alkalmával az ott dolgozó építő munkások vitték el a hiányzó példányokat, ami azonban első tekintetre is nagyon naiv védekezésnek látszik. A városi hatóság nem is vette figyelembe, hanem, hogy a kár megtérüljön, bíróilag lefoglaltatta Kállainak Szent-Annán levő házastelkét és koskerti, meg libakerti szőlleit. (Okmánytár XLV.) Fogságából csakhamar Margitaival együtt kiszabadulhatott, a kár megtérülése u. i. biztosítottnak látszott. Ítélethozatalra nem is került a sor. A *Protocolum Nigrumban*, melybe a város területén folyó perek rövid tartalmát és az ítéleteket bejegyezték, nyoma sincs ennek az ügynek, csupán Kállai és Margitai fogságból írt leveleiből tudunk az egészről. Az ellenőr, Margitai István jóhiszeműségéről maga a városi hatóság is meg volt győződve, különben nem alkalmazta volna provizorságra Kállai elmozdítása után. Vigyázatlan ellenőrködése miatt azonban a szenvedett kár felének megtérítésére kötelezte. Az egész kár, melyet Kállai a városnak okozott, 1255 frt. 47 krajcárt tett ki. Ezt ketten évről-évre lassan törlesztették. Komáromi György, városi számvevőnek 1772-ből való jelentése sze-

rint (Okmánytár XLVIII.) ebben az évben még mindig hátralékban voltak: Kállai 17 forinttal, Margitai 163 forinttal. Margitai, már mint provizor, folyamodott is a városi tanácshoz a hátralék elengedéseért (Okmánytár XLVII.), de bizony csak le kellett fizetnie az egész tartozást, ami annál inkább nehezebbre eshetett, mert az egész manipulációban ártatlannak tudta magát.

Kállai provizorságát ezen a csúfos botrányon kívül a nyomda szervezetében történt jelentős változás tette nevezetessé. A Viski Pállal kezdődő új nyomdakezelési rendszer egészen 1754-ig nem volt pontosan körülírva és szabályozva. Emiatt mindig újabb és újabb zavarok támadtak. Végre a Bíró Mihály elmozdítása alkalmával keletkezett botrány, de meg a helytartótanács sürgetései is rábirták a városi tanácsot, hogy az új kezelési rendnek megfelelő szabályzatot készíttessen. A *Typographiae Provisor Instructioja*, melyet Domokos Lajos városi jegyző 1754 január 25-ki kelettel, hiteles tanácsvégzés gyanánt adott a nyomdai felügyelők kezébe (l. Okmánytár XXXIX.), nem rendszeres munkálat. Inkább egyszerű pontokba foglalása a provizor kötelességeinek azon okulások alapján, melyeket a városi tanács az új kezelési rendszer behozatala óta a nyomda életében beállott zavarok közben szerzett.

Főszempontja az utasításoknak az, hogy a provizorok kellő ellenőrzés alatt legyenek. Az eddig szerzett tanulságok alapján rendeli el pl. a szabályzat, hogy a provizor nemcsak a kiadandó munkákról, a nyomás idejéről, hanem a papírfogyasztásról is pontos és részletes jelentést tartozik tenni a nyomdai felügyelő tanács-tagok útján a városi tanácsnak. A könyvek eladásáról naplót kell vezetnie, hogy az eladott példányok áráról bármikor pontosan el tudjon számolni. A jövedelmet

többé nem negyedévenként, hanem *havonként* tartozik befizetni a város pénztárába. A felügyelők tudta nélkül más városbeli kompaktoroknak hitelbe könyveket ki ne adjon. Semmiféle kiadásokat a nyomda jövedelméből személyesen ne tegyen, hanem bárminő megrendelést tesz is, a kifizetéseket a pénztári hivatal teljesítse. Számadását a megelőző esztendőről idejére készítse el. A felszerelésre és a raktáron levő példányokra vigyázattal legyen, hogy kár bennök ne essék. A szóciusokat munkájukban lelkiismeretesen ellenőrizze, hogy ezek csakugyan dolgozzanak s ne heverjenek. A nyomda helyiségeibe akárkit be ne bocsásson. Tűzifára átalányösszegben évi 50 rhénes forintot kap, „de ezzel az officinát fűttesse, nem a maga házát“.

Mind olyan rendelkezések ezek, melyek világosan mutatják, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján készültek s céljuk egyenesen az volt, hogy a provizorok részéről eddigelé tapasztalt visszaéléseknek gátat vessenek. Ugyanezt a célt szolgálta az 1754-től rendszeresített *controllori* (ellenőri) hivatal, melynek számára az előbbi szabályzattal együtt egy három pontból álló *Instructio* is készült. Hogy minő eredménye volt ezeknek az intézkedéseknek, megmutatta mindjárt az első provizor, akin kipróbálhatták, Kállai Gergely. Beigazolódott az a régi igazság, hogy a legszebben kigondolt szabályzat is holt betűhalmaz, bármely pontján kijátszható, ha az egyén, akire alkalmazni kívánják, maga nem lelkiismeretes, becsületes ember.

A VÁROSI NYOMDA A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELEBEN. ÖSSZEFOGLALÁS.

IX. FEJEZET.

Margitai István — vallásos és iskolai kiadványok — az első reklám — könyvkatalógus — Huszti Sámuel — visszélése miatt elmozdítja a tanács — Szigeti Mihály — az új nyomdai rendszabály — egy csunya ügy — Szigeti távozása — áttekintés — a nyomda XVIII. századbeli fejlődésének főbb jellemvonásai — a cenzúra — ellensége volt-e az ausztriai háznak II. Rákóczi György? — Martyrok koronája — a katolikus klérus aknamunkája — a nyomda jövedelme — nagyvásár és nyomdai bevétel — Iróli honorárium — szociális viszonyok — a nyomda felszerelése.

Margitai István, az új provizor, egészen más jellemű ember volt, mint szerencsétlenül járt előde. Pontos, lelkiismeretes, rendszerető. Számadásai, melyek csaknem mind megmaradtak, szinte a pedantériáig menő rendszeretetről tanúskodnak. Hosszúra

nyúlt provizorsága alatt (1759—1786) soha a legkisebb szabálytalanság sem hívta ki fölebbvalói rosszaságát. Ideje is volt, hogy annyi mindenféle baj és botrány után a debreceni nyomda végre valahára a békés és biztos fejlődés útjára lépjen. Margitai István vezetése alatt a nyomda fel is lendült.

A városi tanács azonban nem könnyen tudta rábírni, hogy az officina vezetését elvállalja. Már 1753-ban itt működött mint szócíus és egyike volt azoknak, akiket az elmozdított Bíró Mihállyal együtt perbe fogott a város. Mivel azonban kitűnt, hogy a visszaélésekben nem annyira a személyzet volt bűnös, mint inkább maga a provizor, a személyzet csupán egy helytelen régi szokás alkalmazásában vétett, csekély büntetés árán szabadul-

tak a szócíusok s továbbra is megmaradtak a nyomda szolgálatában, köztük Margitai is. 1754-ben az újonnan szervezett ellenőri hivatalt vele töltötték be s ebben a hivatalában érte az újabb szerencsétlenség, mikor t. i. a Kállai Gergely visszaélései miatt ő is fogságba került. Hamarosan kiszabadult ugyan, de a kár felerészét neki kellett fizetnie. Ilyen szomorú tapasztalatok után nem csoda, hogy, mikor a városi tanács az egyik felügyelő szenátor útján felszólította a művezetőség elvállalására, határozottan elutasító feleletet adott (Okmánytár XLIX.) „Előttem lévén — írja a tanácshoz intézett levelében — a sok eleven, de szomorú példák, vakmerőség volna tőlem inkább, mint okosság, a dolgokat és történeteket vizsgálóra nem venni, hogy a hol kenyeret akarok keresni, ott békóra ne találjak, mert Viski Pál Uramtól fogva ez ideig, tsak egy Provisort sem tudok, aki adóssá nem maradt volna, mi légyen az oka, nem tudom, de elég az, hogy mind ez ideig ekképpen vólt a dolog“. Egyéb kifogásai is voltak, melyeket azonban sikerült eloszlatni s rábírní, hogy a provizorságot elvállalja.

Augusztus első napján lépett hivatalába, miután a kiküldött Pándi János és Herczeg János nyomdai felügyelő szenátorok segédkezésével pontos leltárt vett föl a nyomdai felszerelésekről és a *conservatoriumban* (raktáron) levő példányokról. Az inventáriumnak az a része, mely a raktáron levő példányokat számlálja elő, megmaradt a számadási iratok között. Látni belőle, hogy a kiadványok csaknem ugyanazok, mint az 1733-ki leltározás alkalmával raktáron levők. Zsoltárok különféle formátumban, imádságos könyvek, vallásos elmélkedések és legnagyobb számmal tankönyvek. A választék egyáltalán nem nagy. Egy-egy kedvelt vallásos könyv újabb meg újabb kiadásban jelent meg, nemkülönben

valamely általános használatnak örvendő iskolai kézikönyv. Így a *Mennyei Tárház Kultsa*, *Mennyei Társalkodás*, *Lelki Balsamom*, a Rádai-féle *Lelki Hódolás*, *Romlottság kútfeje*, a *Hármoniás Zsoltár és Új Testamentum* (különböző nagyságban és szedéssel), a *Keskeny út*, *Lelki Fegyver*, *Bujdosásnak Emlékezetköve* stb. vallásos kiadványok; a kedveltebb tankönyvek közül: a *Kis és Nagy Cellarius*, *Comenius* latin nyelvkönyvei, *Eutropius Historia Romanaja*, *Maróthi Arithmeticája*, *Plinii Panegyricus*, *Phaedri Fabulae Aesopiae*, *Minucius Felix*, *Freyeri Oratoria*, *Placette Ethicája*, *Melchior Theologiája*, *Hatvani Introductioja*, *Pictetus Theologiája* stb. stb.

Más jellegű kiadványt alig-alig találunk. A szépirodalmat az egy *Beniczky Péter* képviseli Magyar Rythmusaival. Jellemző, hogy míg a többi kiadványok, különösen az iskolai kézikönyvek ezrekre menő példányszámokban vannak raktáron, addig ebből mindössze 190. Az inventárium legvégén külön rovatban van felemlítve négy érdekes kiadvány: *Balassa Éneki*, *Nyúl Éneke*, *Czeglédi Historiája* és *Kádár Historiája*. Az előbbi kettő 2—2, az utóbbiak 1—1 példányban. Balassa Enekeit kivéve, a többi három ponyvára szánt kiadvány, kitűnik abból is, hogy áruk 1 és 2 dénárban volt megszabva. Nem eladásra szánt példányok voltak ezek, hanem „*originálnak valók*“, vagyis olyan példányok, melyeket a nyomda régebbi kiadványaiból félre tettek megőrzés végett. Kár, hogy ez a szokás nem maradt meg később is. Mily értékes gyűjtemény volna az összes debreceni kiadványok egybegyűjtött sorozata!

A leltár szerint átvett könyvek együttes értéke 4665 forint 79 dénárt tett ki. Margitai feladata már most az volt, hogy egyrészt a raktáron levő példányokat forgalomba hozza, másrészt a kelendő kiadványokból újabb

kiadásokat készíttessen, esetleg kelendősegre számító új munkákat bocsásson ki a sajtó alól. Feladatának derekasan meg is felelt. Provizorsága alatt a debreceni kiadványok mind nagyobb és nagyobb piacot hódítottak maguknak. Mikor hivatalát átvette, összeállította mindazon kompaktorok névsorát, akiknél a nyomdának kint levő követeléseai voltak. Az összeállítás (Okmánytár XLVI.) elárulja, hogy a nyomdának eddig is az egész országban messze szétágazó összeköttetései voltak. Debreceni kiadványok voltak bizományban oly messzeeső városok kompaktorainál is, mint pl. Kecskemét, Miskolc, Szeben, Patak, Rimaszombat, Komárom, ahol kompaktor *Jókai Mihály* (talán a nagy regényíró valamelyik őse) különösen buzgólkodott a debreceni kiadványok eladásában, amiért a városi tanács kedvezésben is részesítette, külön tanácshatározattal engedvén meg (1759 ápril 25.), hogy „Comáromi Compactor Jókai Mihály ő kegyelmének adathatnak Typographiae Inspector Uramék ötven-hatvan forintig való Exemplart a jövő Vásárig való hitelbe“.

Margitai a meglevő összeköttetéseket nemcsak fenn tartotta, hanem számadásai tanúsága szerint évről-évre gyarapította.

Ami az új kiadványokat illeti, ezekben a régi nyomon járt. Az ő vezetése alatt is legtöbbnyire vallásos munkák és iskolai kézikönyvek kerültek ki a debreceni két *prelum* alól. Nem is lehetett másként. A cenzura oly súllyal nehezedett a városi nyomdára, hogy a provizor szabadabb mozgást nem engedhetett meg magának. Nem engedte volna a városi hatóság sem, melynek mindig attól kellett rettegnie, hogy a jó alkalomra leső kormányhatalom egyszer csak megszünteti a nyomda működését s akkor a különben is sokfelől szorongatott

hazai reformátusság meg lesz fosztva legértékesebb szellemi fegyverei egyikétől.

Másrészt a nyomda legkelendőbb termékei a protestáns vallásos jellegű munkák s az iskolai kézikönyvek voltak. Az előbbiek kiadásában a debreceni nyomda úgyszólván egyedül álló volt az országban. Az utóbbi kiadványok népszerűsége és kelendősége pedig szoros összefüggésben volt a debreceni kollégium e korbeli hatalmas fellendülésével. A kollégium a XVIII. század derekán és második felében élte virágkorát. Tanárai: Maróthy György, Hatvani István, Sinai Miklós, Szathmári István, Varjas János, Budai Ézsaiás, országszerte ösmert nevű tudós emberek voltak. Az ország minden részéből tódult ide az ifjúság színe-java. A kollégium ifjúsága egymagában is elegendő fogyasztója lett volna a tankönyveknek, melyeket többnyire maguk a professzorok irtak, vagy rendeztek sajtó alá. A kollégium azonban, bár főfogyasztója volt a nyomda iskolai kiadványainak, nem állott egymagában e téren. A fogyasztást nagyban emelték az u. n. *partikulák*, a környékbeli alsóbb rendű középiskolák, melyeknek rektorai a kollégiumban végzett tógátusokból kerültek ki. Ezek természetesen mind azokat a tankönyveket használták, melyek a kollégiumban is használatban voltak. Ez a magyarázata, hogy kivált az alsóbb fokú latin nyelvi oktatást szolgáló tankönyvek oly meglepően nagy példányszámban voltak raktáron a nyomda conservatoriumában. Ezekből úgyszólván évről-évre új kiadások jelentek meg. A nyomda főjövedelme innen került ki. Gazdasági okok is arra hajtották tehát a nyomdát, hogy a termelésben a főszúlyt iskolai kiadványokra helyezze. Maróthy Györgynek Osterwald után készült s nem is a legnagyobb kelen-dőségű tankönyve: *A Szent Históriának rövid Summája*

1773-ban *tizenhetedik* kiadásban jelent meg. A latin grammatikák és különböző auktorok művei hogy hány kiadásban jelentek meg, nem is lehet összeszámítani. Hozzá egy-egy kiadás nem egy pár száz, hanem több ezernyi példányszámot jelentett.

Nem lehet csodálni, hogy Margitai István kiadványai is főképen efélékből kerültek ki.

Iskolai kiadványai puritán egyszerűségről, de egyszerűs mind a nyomtatásban tanusított lelkiismeretességről tesznek bizonytságot. Van azonban közöttük díszesebb kiállítású is. Mint pl. a Sinai-féle *Eutropius*-kiadás, a Cellarius jegyzeteivel ellátott *Breviarium Romanae Historiae* etc. Előszóval, indexszel, a nyelvtani sajátosságok táblázatával Sinai Miklós, a nagy tudományú kollégiumi tanár látta el, Margitai pedig gondoskodott a nyomdai kiállítás csinoságáról. Kitűnő papíron, feltűnően tiszta, egyenletes nyomással készült ez a nyolcadrétű, 329 lapos kiadvány. Kurzív nyomása egyáltalán nem homályos, görög szövegei pedig oly éles nyomásúak, hogy a görög betűket egészen új beszerzésűeknek kell gondolnunk. Záródíszai csinosak, címlapja ízléssel van összeállítva a különböző típusú piros és fekete betűkből. Az egész munka becsületére válik a debreceni nyomdának s vezetője ügyességének. Az egykorúak is teljes elösmeréssel voltak a kiadvány csinosága iránt s a Sinai-féle *Eutropius* sokáig szerepelt a kollégiumban vizsgai jutalomkönyv gyanánt.

A nagyközönségnek szánt vallásos kiadványok valamivel díszesebb kiállításban készültek, mint a tankönyvek s főleg tiszta, egyenletes nyomásuk tünteti ki őket. Aránylag legdíszesebben a különböző énekeskönyvek jelentek meg Margitai idejében. Ezekre, mint speciális debreceni kiadványokra s a nyomda egyik nevezetes

jövedelemforrására, különös gonddal vigyázott. Több különböző formátumú kiadást készített az énekeskönyvből. Közülök még mindig legkelendőbb volt a nagy kvart-alakú, jól olvasható, nagy cicero-betűkkel, igen jó fehér papírra nyomott, kótával ellátott kiadás (pl. az 1778-iki).

A város számára, mint elődei is, a rendes szükséglet kielégítésére való nyomtatványokat évről-évre köteles volt nyomtatni. Ilyenek voltak a hivatalok számára készített rubrikás ívek, vásári és adócédulák, a vásárbíróknak kiosztott *libera vendat*-cédulák, borpaléták stb. A felsőbb rendelésből a lakosság között kiosztandó pátensek (pl. hernyópusztításról, tűz elleni vigyázásról) sokszorosítása szintén a városi nyomda kötelességei közé tartozott. Ezeknek költségei természetesen a nyomdai jövedelmet terhelték.

Művelődéstörténeti szempontból érdemes a megemlítésre, hogy Margitai idejében került ki a sajtó alól az első debreceni nyomású *reklámplakát*. Az 1778-ki nyomdai számadás emlékezik meg róla az *Exemplarok Erogatioja* végén : „Ismét : Különös Perceptio, egy Rhenes Forint és 30 krajcárokban, mellyeket a Tekintetes Nemes Tanács engedelméből Belanger Uram Tüzi-Mesterségben lévő productioja publicálására in Folio-féle árkosra nyomtatott 3000 Pagellák árában percipialtam“.

Ugyancsak 1778-ban jelent meg az *első katalógus* a debreceni kiadványokról. A megelőző század folyamán, valamint a XVIII. században egészen Margitai Istvánig sehol sincs nyoma annak, hogy ilyen katalógus valaha megjelent volna a debreceni officina kiadványairól, bár nehéz feltenni, hogy ilyen, a német könyvvásárokon régóta dívó és szükséges könyvjegyzék kiadását a debreceni nyomtatók nem tartották volna célszerűnek, s

kiadásával meg ne próbálkoztak volna. Mivel azonban adatunk rá nincs, a Margitai 1778-ban kiadott jegyzékét kell az első ilyenmű debreceni katalogusnak tekintenünk. Nagy kár, hogy e könyvjegyzékből egyetlen példány sem maradt ránk. Csupán Margitai 1778-iki számadásában a *Papirosok Erogatioja*-nak egy passzusa teszi kétségtelenné, hogy ilyen katalogus csakugyan megjelent: „A Debreczeni Typographiában nyomtatott exemplárok Catalogusa Specificatiojára 300 Tabellákon in Folio nyomtató papiros 1½ árkusával ment 6 koncz“. Margitai buzgalmát dícséri, hogy a könyvterjesztés e jelentős eszközének fontosságát fölismerte s a debreceni kiadványok terjesztésére fel is használta.

A nyomda felszerelésének rendbentartására is lelkiismeretesen ügyelt Margitai. A két sajtón majdnem minden évben volt egy s más igazítani való, egy harmadiknak beszerzésére azonban, úgy látszik, provizorsága alatt nem volt szükség. Annál inkább föl kellett frissíteni s megszáporítani a betűkészletet. Művezetőségének mindjárt második évében rábírja a városi tanácsot, hogy nagyobb mennyiségű betűmegrendelést tegyen. A megrendelés csakugyan meg is történt. Demjén György, a város komáromi ágense közvetítésével 324 font betűt rendelt a városi tanács 192 frt 18 kr. értékben *Trattner János* bécsi betűöntőnél. Ez év augusztusában a betűk meg is érkeztek s az új betűkkel sokkal szebb nyomású kiadványokat állíthatott elő Margitai, mint elődei. 1765-ben újabb betűmennyiséget szerzett be, de most már nem idegenből, hanem itthon készíttetett betűket nagyobb mennyiségben az ügyes kolozsvári betűöntővel, *Farkas Istvánnal*.²⁷

A nyomda bevételeinek és kiadásainak lelkiismeretes, pontos számontartásával rendet vitt be a nyomdai ügy-

kezelésbe is, ami nem utolsó érdeme, ha tekintetbe vesszük, hogy elődeivel éppen e miatt volt legtöbb baja a városnak. Minden év végével rendes számadást és kimutatást készített a bevételek- és kiadásokról, valamint a papiros-beszerzésről és a példányokról a következő különálló tételek szerint :

1. Papiros perceptioja.
2. Papiros erogatioja.
3. Exemplárok perceptioja.
4. Exemplárok erogatioja.
5. Commissioba adott exemplárok.
6. Summázás.

Utolsó számadása az 1786 október végéig terjedő hónapokról szól, ez év hátralevő két hónapjáról már nem ő, hanem özvegye terjesztette be a számadást ezzel az aláírással : „Néhai Margitai István uram Successori“. November havában, tehát tizenhét évi provizorkodás után meghalt a városnak e hűséges, derék nyomtatója, akinek vezetése alatt a nyomda a XVIII. század nehéz viszonyai között is annyira-amennyire visszanyerte régi tekintélyét.

Halála után újból kezdődtek azok a bajok és botrányok, melyektől Margitai vezetése alatt ment volt a nyomda s melyeknek főoka ismét a művezetők lelkiismeretlensége volt.

Özvegy Margitainé egészen a következő év december elejéig vezette a nyomdát. De csak névlegesen, mert pl. a neve alatt beterjesztett számadás is nem az ő keze írása, hanem a *Huszi Riskó Sámuelé*, aki voltaképpen az ügyeket intézte s 1787 december 1-től kezdve végleg átvette a nyomda vezetését.

Működése nem hagyott mélyebb nyomot a nyomda fejlődésében. Inkább visszaesés mutatkozik, semmint

előrehaladás úgy az ügykezelésben, mint a kiadványok nyomdai kiállításában. A vezetése alatti sajtó alól kikerült munkák rossz papíron, homályos, piszkos nyomással jelentek meg. Nevezetesebb kiadványa nincs is. Számadásai sem oly részletesek és pontosak, mint a Margitaié. Igaz, hogy a vezetése alatt álló nyomdát 1790-ben súlyos csapás is érte, amennyiben ebben az esztendőben a nyomda épületét tűzvész pusztította el s a város áldozatkészségére volt ismét szükség, hogy újból munkához kezdhesen, ám az a körülmény, hogy ilyen nehézségekkel kellett megküzdenie, nem menti azt a hanyagságot, melyet kiadványai kiállításánál tapasztalhatunk s legfőképen nem menti azokat a visszaéléseket, melyeket a raktáron levő példányok kezelésében elkövetett. Egyszerűen kevesebb példányszámról tett jelentést, mint amennyi a prés alól kikerült, sőt az eladott példányokról sem számolt el lelkiismeretesen. A városi tanács nyomára jutott a manipulációnak s Vadászi László és Domokos Imre tanácsbelieket küldötte ki a dolog megvizsgálására. Ezeknek jelentéséből kitűnően az, hogy Huszti hűtlen sáfára volt a város javainak, az 1792 február 3-án tartott tanácsülés állásától elmozdította és *Szigeti Mihályt* állította a nyomda élére. (Okmánytár LII.)

Szigeti egyelőre ideiglenes művezetője volt a nyomdának. Az 1792—93-ban megjelent debreceni nyomtatványok (pl. Pictet Benedek: Az Hétnek minden napjaira... való könyörgések stb. 1793.) címlapjain nincs rajta a művezető neve, holott az addigi művezetők mind kinyomtatták nevüket a provizorságuk ideje alatt sajtó alól kikerült munkákra. Szigeti nem állotta tovább másfél esztendőnél ezt a kétes állapotot. 1793 szeptember 11-ről keltezett kérvényében energikus hangon terjesztette a

tanács elé kívánságát, hogy t. i. „...a thecának nálam álló kúltsát többé kezemhez nem vészem mindaddig, míg olyan Typogr. Provisornak nem tétettetem, mint az Antesessoraim voltak, hogy t. i. mint azoknak, nekem is nevem által nyomtatódjanak minden könyvek“. (Okmánytár LV.)

A határozott fellépésnek megvolt a sikere. Ezentúl ő is megkapta azokat a jogokat, melyeknek elődei élvezetében voltak.

Nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy Szigeti véglegesítése azért késett, mert már munkában volt ekkoriban a nyomda új szabályzata s a tanács a véglegesítést — okulva az eddigi szomorú tapasztalatokon — akkorra kívánta halasztani, mikorra az új szabályzat életbe lép. Az 1754-ki provizori utasítás, mint láttuk, hevenyészett munka volt s az eredmény megmutatta, hogy egyáltalán nem alkalmas a visszaélések megelőzésére. Pontos, részletekbe menő s minden előfordulható dologra határozott rendelkezést tartalmazó utasításra volt szükség. Az 1794 november 26-án tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből (Okmánytár LVI.) tudjuk, hogy éppen a Huszti-féle botrány ismétlődésének megelőzése céljából egy teljesen kidolgozott szolgálati utasítás készült, melyet a városi tanács átküldött a királyi biztoshoz hozzájárulás és megerősítés végett. Míg azonban ez megjárta a hivatalos fórumokat, beletelt kerek három esztendő. A királyi kamara útján 1797 december 15-ki keltezéssel érkezett le a királyi rendelet, mely bizonyos változtatásokkal jóváhagyta a munkálatot s ez a következő évvel életbe is lépett.

A munkálat — melyet az Okmánytárban LVIII. sz. alatt egész terjedelmében közlünk — két részből áll. Egyrészt utasítást ad a nyomdára felügyelő tanács-

tagoknak, másrészt minden részletre kiterjedő szolgálati szabályzatot tartalmaz a nyomdai művezető számára.

Egy főgondolat húzódik végig mindkét utasításon, az t. i., hogy határozott, félre nem érthető és magyarázható rendelkezésekkel egyszersmindenkorra bevágja az útját a várost megkárosítható bármiféle üzelmeknek. Amire különben nagyon is szükség volt már. Az eddigi patriarkális, pedánsnak éppen nem nevezhető felügyelet, melyet a felügyelőknek kijelölt tanácsstagok gyakoroltak, láttuk, mire vezetett. Az utasítás gondoskodik arról, hogy a nyomdai felügyelők is rá legyenek szorítva a pontos számonkérésre. Erre való volt az *Inspectorale Protocollum*, vagyis a nyomdai felügyelők naplója, továbbá azon intézkedés, mely szerint a papiros és a kinyomott példányok teljesen az inspektorok közvetlen felügyelete alá kerültek s a művezető csupán az ő beleegyezésükkel, nyugta ellenében vehetett keze alá egyikből is, másikkból is. A *conservatorium* különben zárva volt előtte.

A művezetői szabályzat célzata szintén főképen arra irányult, hogy a provizor esetleges *praevaricatioit* (visszaéléseit) megakadályozza. Ezért van különös gond arra, hogy olyan anyagátvételeknél, melyeknél visszaélések történhetnek, pontos és körülményes jelentéstételre legyen szorítva a provizor. Általában jellemző az *írásbeliség* megkövetelése a nyomdai elszámolások minden ágában. Ez rávall az osztrák bürokrácia hatására. Meg kell azonban vallanunk, hogy a mi viszonyaink között nagyon is szükség volt rá s jótékony hatása nem is maradt el.

Érdekes és jellemző a művezetői szabályzat 16. és 17-ik pontja, melyek közül az első elrendeli, hogy „a Provisor a Sociusokat illendőképen meg betsülje, velek

durván és gorombán ne bánjon“... stb., a második az inasokat ajánlja a művezető figyelmébe, mint olyan ifjakat, akiket nevelnie és mesterségében oktatnia kell. Aligha csalódunk, ha ezt az emberséges szellemet a jozefinizmusnak s a vele kapcsolatos felvilágosodás eszmevilágának tulajdonítjuk, mely ebben az időben a debreceni városháza és kollégium falai közt is sok nemesen gondolkozó, kora vezéreszméit figyelemmel kísérő ember szívében tanyát vert.

Ami magát az új provizort illeti, Szigeti már jóval provizorsága előtt került a nyomdához. A nyomdászatot Webernél, a kiváló pozsonyi nyomtatónál tanulta s 1787-ben került Debrecenbe. Ötödfél esztendei szócíusi működés után állott a nyomda élére. Szakjában eléggé jártas, ügyes nyomtató volt. Debreceni provizorsága idején azonban valami különös gondot nem igen fordított a vezetése alatt nyomott munkákra. Szerény, dísztelen, egyszerű kiadványok ezek. Sokkal különb, csinosabb kiállítású munkákat is tudott pedig nyomtatni, amint azt megmutatta később, mikor a maga költségén, a maga hasznára állított nyomdát Nagyváradon.

Szigeti, úgy látszik, a provizori jövedelemmel nem volt megelégedve s debreceni működése idején több ízben megkísérelte, hogy odahagyva a város szolgálatát, önállósítsa magát. Ez lehetett az oka, hogy nem szolgált teljes odaadással és buzgósággal a város ügyét. Két esztendővel a nyomdától való megválása előtt, még 1802-ben megpróbálkozott vele, nem szerezhetné-e meg a váradi szeminárium nyomdát, tárgyalásokat is folytatott ebben az ügyben Zolnay Antal prefektussal. Gottlieb Antal, a kiváló váci nyomdász is pályázott erre a nyomdára s mikor megtudta, hogy Szigeti ugyanebben

a dologban fárad, amiben ő, 1803 áprilisában személyesen felkereste Debrecenben s elmondotta, hogy református ember létére hiába is próbálkozik a dologgal, ő beszélt az új váradi püspökkel Budán, aki azt mondotta, hogy inkább bezáratja a nyomdát, semhogy Szigeti kezére engedje. Neki sokkal több kilátása van arra, hogy a nyomdát megkapja s mivel Szigetit ügyes nyomtatónak ismeri, ajánlatot tesz arra, hogy társuljanak. Szigeti nem fogadta el az ajánlatot, bár Gottlieb később is több ízben kereste fel levélben újabb ajánlatokkal.

A váradi nyomdát csakugyan Gottlieb kapta meg s 1804 júniusában megkötötte a szerződést Lajcsák Ferenc váradi szemináriumi előjáróval.

Szigeti most előbb a gróf Károlyi nyomdájának megvételére gondolt, utóbb mégis másra határozta el magát. Megvette 1804 végén néhai Medgyesi Pálnak, aki debreceni szóciusból lett önálló nyomdásszá, diószegi nyomdáját az elhalt nyomtató özvegyétől 340 rhénes forintért. A nyomdai felszerelés Váradon volt, itt azonban nyomtatni nem lehetett vele, míg arra felsőbb engedélyt nem kap, már pedig Gottlieb minden lehetőet elkövetett, hogy ilyen engedélyhez ne juthasson. Szigeti azonban hatalmas pártfogóra talált Sándorffy József megyei fizikusban, aki tudományos munkái kinyomatására alkalmas nyomdát akart fölállíttatni Váradon. A Gottlieb-nyomda üzletvezetője, mihelyt neszét vette, hogy Szigeti Váradon készül letelepedni, azonnal panaszt tett Tokody Györgynél, a váradi kerület studiorum directoránál s kérte, hogy a tervbe vett nyomdaalapítást ne engedélyezze, mert Gottlieb a szemináriummal való szerződésében kikötötte, hogy más nyomda Váradon ne kapjon letelepülési engedélyt; különben is a helybeli szükségletet egy nyomda teljesen ellátja. Tokody a helytartó-

tanácshoz terjesztette fel az egész ügyet, mely vizsgálatot rendelt el a dolog tisztázása végett. E vizsgálatnak Biharmegye levéltárában levő ügyiratai s a kihallgatottak vallomásai nyujtanak tájékozást az egész dolog mibenlétéről, valamint arról is, hogy Szigetinek más oka is volt a Debrecenből való távozásra, mint a váradi nyomdaalapítás. Ellene is olyanforma vádak emelkedtek, mint előde, Huszti Sámuel ellen, t. i., hogy kevesebb példánnyal számolt el, mint amennyi voltaképen a vezetése alatti prés alól kikerült. A debreceni kompaktor-céh feljelentést tett ellene, azzal vádolva a provizort, hogy a város által nyomtatott könyveket anyósa útján a maga hasznára hozta forgalomba. A vizsgálat folyamán a tanúvallomásokból kitűnt, hogy többféle visszaélést követett el, a többi között Pozsonyból hozatott csinosabb kiadványokat s ezekkel magának a városi nyomdának csinált konkurenciát. A csunya ügyből nyilvános pör nem lett ugyan, legalább ilyenek nincsen nyoma a város levéltárában, Szigetinek azonban távozni kellett a nyomda éléről.

Szerencséje volt, hogy körülbelül ez idő tájt dőlt el a váradi nyomda ügye és pedig az ő javára. 1806 április havában jött meg az István nádor aláírásával ellátott engedélyokirat, melynek alapján a nyomtatást Váradon meg is kezdette. Elkeseredett versengés támadt most közte és a Gottlieb-nyomda között, melynek ismeretése azonban nem tartozik feladatunk körébe.

Debrecenben 1803 végéig viselte a provizori hivatalt. Vele eltávozik Debrecenből a XVIII. század utolsó nyomtatója, távozásával lezárul a városi nyomdának egy sokféle válsággal járó, zavaros korszaka, hogy a XIX. század első nyomtatójának, a derék *Csálthy Györgynek* vezetése alatt ismét újabb virágzás és föllendülés korának adjon helyet.

Ha áttekintünk már most a nyomda XVIII. századbeli fejlődésén, a nagy vonásokban vázolt s az officina külső életére vonatkozó eseményekből is kidomborodnak olyan jellegzetes eltérések, melyek a nyomda XVIII. századbeli életét a megelőző időkétől lényegesen különbözének mutatják.

A leggyökeresebb változást a szatmári béke utáni időkben az okozza, hogy a nyomda vezetése és ügykezelése lényegesen átalakul. A nyomda vezetője addig a maga kezére dolgozott. Ezentúl a város alkalmazottja, aki minden lépésével elszámolni tartozik. Azt hiszem, nem esem a túlbecslés hibájába, ha ezt a változást tartom a legfontosabbnak a nyomda XVIII. századbeli fejlődési korszakában. Oly gyökeres változásnak, mely a nyomda életének minden részében erősen érezteti a maga hatását. Oly változásnak, mely ha egymagában nem is magyaráz meg minden eltérést a régebbi állapottól, legtöbb esetben azonban a fő indító okot magában foglalja. Lássuk hát, minő szembetűnő eltérések hívják magukra figyelmünket.

Első sorban mindenesetre az, hogy a *nyomda élete sokkal egyhangúbb, szintelenebb*, mint az előző korban s ezzel kapcsolatban a kiadványok nem oly sokfélék, szűkebb térre szorulnak, mint azelőtt. Magyarázata ennek egyrészt a szellemi életünkre ónsúllyal nehezedő cenzura, — melyről később részletesebben lesz szó, — de másrészt az egyéni vállalkozás hiánya is. *A XVIII. században nincsenek olyan jellegzetes nyomtatóegyénségek, mint voltak a XVI. vagy XVII. században.* Kétségtelenül közre játszik ebben a nyomdászatnak egész Európában tapasztalható iránya, mely az eddig félig-meddig művészetnek számító könyvnyomtatást mindinkább gépies, nagyban termelő ipari mesterséggé alakítja.

A XVII. század kiadványairól első tekintetre — egy kis gyakorlottsággal — azonnal rá lehet ismerni, ki nyomtatta őket, a szatmári béke utáni idők nyomtatóit ily módon megállapítani sokkal nehezebb. A jellegzetes egyéni sajátosság bélyege nincs rajta a kiadványokon.

A szatmári béke előtti időkben, de kivált a nyomda életének első századában olyan nyomtatók álltak az officina élén, akik maguk is tudós emberek, több esetben a sajtójuk alól kikerült művek írói voltak. A közönséges mesterségek fölött állónak tartották a tipográfiát, melybe minden lelkesedésüket, egyéniségük jellemző vonásait beleöntötték. A XVIII. század nyomtatói egyszerű mesteremberek voltak, akik mesterségükre — s ez is megkülönböztető jellemző vonás — legtöbbször ugyanitt a debreceni officinában készültek elő, mint inasok és szóciusok. Legtöbbjük nem járt külföldet, mint a régebbi korok nyomtatói.

Hogy így nyomtatóegyénségek a XVIII. század folyamán nem keletkeztek, annak legfőbb oka mégis az lehetett, hogy nem önállóan kezelték a nyomdát, hogy függésben állottak, hogy egyéni kezdeményezésre minél kevesebb alkalmuk volt. Ebből magyarázható, hogy kezük alól olyan silány nyomtatványok nem kerültek ugyan ki, mint a Karancsié, de viszont olyan kitűnő nyomtatók sem akadnak köztük, mint a két Hoffhalter, a két Rheda és Rosnyai. A szürke közepesség uralkodik a XVIII. század folyamán.

Másik jellemző és szembetűnő körülmény az a sok *praevaricatio* és elmozdítás, melyek miatt a nyomda békéje és zavartalan fejlődése a XVIII. század folyamán legtöbbet szenvedett. Míg a város teljesen a maga kezébe nem vette a nyomda vezetését, ilyes botrányok

nem fordulhattak elő. A nyomtató lefizette a köteles bért a városnak a nyomda vezetése jogáért bizonyos kikötések mellett, azontúl azonban szabad keze volt. Haszon és kár egyaránt őt illette. Ha szorgalmas, ügyes, élelmes volt, maga látta hasznát. Ellenben a XVIII. század nyomtatója tisztán a város számára dolgozott megszabott fizetésért. A haszon nem őt illette, a kár nem őt sújtotta. Megélhetése nem függött a saját igyekvésétől, szorgalmától. Viszont munkálkodásával bármily hasznot hajtott is a nyomdának, a haszonban nem részesült. Hiányzott tehát a lendítő erő, mely képességei teljes kifejtésére sarkalja. Ily körülmények között is föltűnő azonban, hogy e század folyamán annyszor kellett botrányos módon távoznia helyéről a debreceni nyomda provizorának. Magyaráztatnak itt nem elegendő a provizorok lelkiismeretlensége. Valami másnak is kellett a háttérben lennie. Aligha csalódom, ha fölteszem, hogy a megelőző idők tradíciói játszottak közre e feltűnő jelenség előidézésében. Úgy értem t. i., hogy a nyomdai személyzet mintegy beleszokott azokba a szabadabb kezelési módokba, a kiadványok értékesítésének s a jövedelemszerzésnek azon régebbi módjaiba, melyek az előző korszakban dívtak, mikor még a nyomtatók a maguk kezére dolgoztak s eljárásukról senkinek elszámolással nem tartoztak. E tradíciók még elevenen éltek s a felügyelet patriárkális volta mellett sok bajt okoztak különösen a XVIII. század második évtizedének végétől kezdve, mikor már a nyomtatók függetlenségének vége lett. Ezek azután mihamar összeütközésbe kerültek a városi hatósággal talán nem is annyira lelkiismeretlenségük, mint inkább amiatt, hogy függésben levő, megszabott fizetésű hivatalnok létükre úgy akartak eljárni a kiadványok értékesítésében, mint tehették elődeik a

XVI. és XVII. század folyamán. Az ügyvezetésben történt változás adja magyarázatát még egy dolognak. Annak t. i., hogy míg a szócíusok a szatmári békét megelőző időkben többnyire idegenekből, főleg németekből kerültek ki, addig a XVIII. század folyamán a nyomdai személyzet mindvégig magyarokból állott. Ez kissé különösen hangzik, tekintve azt az általánosan vallott és hangoztatott nézetet, hogy a XVIII. század, szemben a megelőző korokkal, a nemzeti érzés hanyatlásának, a nemzeti süllyedésnek kora volt. A dolog magyarázata — egyéb közreható körülményeken kívül — főképen abban rejlik, hogy a régebbi nyomtatók, külföldet járt, részben idegen származású emberek lévén, s mivel e tekintetben kezük nem volt megkötve, a szakmájukban jártasabb idegen legényeket szívesebben alkalmazták, ellenben a XVIII. században a város, mint közvetlen munkaadó, megkövetelhetette, hogy a nyomdai személyzet tisztán magyarokból álljon. Az adatokból kivehető, hogy idővel rendszeressé vált az az eljárás, mely szerint a nyomda maga nevelt magának személyzetet főleg a kollégium arravaló diákjai közül ajánlkozó ifjakkból.

A nyomdai ügykezelés változása mellett mindenestre legnagyobb hatással volt a nyomda XVIII. századbeli életére a minden téren érvényre jutott, a szellemi életünkre teljes súlyával ránehezedő *cenzurának*. Ennek is igen nagy része van abban, hogy nyomdánk élete e század folyamán oly szintelen, lendületnélküli és bátortalan.

A szigorú cenzura általános baja egész Európa szellemi életének. Az egyházi és politikai hatalom az erkölcsi és állami közérdek megvédésének hangzatos megszavaival, voltaképen a maga hatalmi érdekei kedvéért a gondolat szabadságot teljesen elfojtja s az érdekeinek

nem mindenben megfelelő világnézetnek még moccanását sem engedi, a cenzori vasmarok lenyűgöz minden szabadabb szót.

A német birodalom területén VI. Károly császár (III. Károly néven a mi királyunk is) 1715-ben adja ki szigorú rendeletét, melyben a nyomdák alapítását és életét s különösen a könyvek kiadását szigorú korlátok közé szorítja. Magyarország területén e rendeletnek, országgyűlésben szentesítve nem lévén, voltaképen érvényesülnie nem lett volna szabad, azonban a gyakorlatban mégis, — már amennyire lehetett — ennek rendelkezései szerint jártak el. 1717-ben Frigyes Ágost lengyel király szintén szigorú cenzura-rendeletet* bocsát ki a maga országában. Bajorország 1728-ban kap hasonló rendszabályt, mely különösen a politikai vétségekben bűnösnek talált szerzőt teszi ki erős üldözésnek.

Ami közelebbről a debreceni nyomdát illeti, ennek különösen a katolikus egyház titkos hatalmai részéről kellett sokat szenvednie. Kimondottan református jellege nagy szállka volt a magas klérus szemében. Láttuk, hogy mindjárt a század elején mily szégyenletes hajszát indított a jezsuita kéz a Csipkés Komáromi-féle biblia ellen (l. a 22. jegyz.). Láttuk, hogy a jóhírű, kelendő debreceni kalendáriumok nyomásának eltiltásával mint próbált halálos csapást mérni a nyomdára a bécsi kormányhatalom. A város vezetősége azonban, látva, hogy itt rendszeres, céltudatos aknamunkával voltaképen a reformátusság egyik legerősebb fegyverét igyekeznek kicsavarni a kálvinista polgárság kezéből, kétszeres vigyázattal és óvatossággal örködött azon, hogy semmiféle beavatkozásra okot ne adjon. A kiadványok körét a legszűkebbre szorította s vallásos és iskolai könyveken kívül alig is adott ki valamit. Az Aesopus meséje a patak-

nál találkozó farkas és bárányról azonban Debrecenben is igaznak bizonyult. A jezsuita kéz addig mesterkedett, míg valamibe mégis bele tudott kötni. Ha másba nem, egy szerény, egyszerű kis latin nyelvtanba, a *Molnár Gergely* latin grammatikájába, melynek egy ártatlan chriája csaknem vesztét okozta a debreceni nyomdának. Igen érdekes, jellemző az eset, belőle megérthetjük, mennyire alapos oka volt a debreceni városi tanácsnak arra, hogy, mint a csiga a házába, behúzódjék a város kapuin belül és semmi szabadabb mozgást nyomdájának meg ne engedjen.

Mióta a város a nyomdát házi kezelésbe vette, több ízben jött a helytartó tanácstól tudakozódás a felől, van-e a nyomdának királyi szabadalma. Így 1749-ben is érkezett ilyen, feleletet sürgető leírát, melyre a ref. egyháztanács febr. 25-ki gyűlése naiv furfanggal olyforma kibúvót talált, hogy „legbátorságosabbnak tett-zett, ha egy kevéssé azon parantsolatra a Tek. N. Tanács nem válaszol“. (Okmánytár XXXII.)

Ez igen egyszerű megoldása lett volna a kérdésnek, mely miatt később még sokszor megfájdult a városi tanács feje, de csak abban az esetben, ha a kormányhatalom felhagyott volna szándékával, melynek szemmel látható célja az volt, hogy a nyomdát a város kezéből kicsikarja.

Nyílt erőszakkal nem akart eljárni, ürügyet keresett tehát arra, hogy a nyomdába beleköthessen. Jobb hiányában az özvegy Margitai Jánosné vezetése alatt 1752-ben sajtó alól kikerült Molnár Gergely-féle latin nyelvtanba kötött bele azon a címen, hogy e könyv végén levő chriában II. Rákóczi György fejedelem dicsérő szavakkal van említve.²⁸ A helytartó-tanács keményen ráüzent a városi tanácsra, hogy a veszedelmes gramma-

tika összes raktáron levő példányait azonnal kobozza el és küldje fel. A tanács haladék nélkül engedelmeskedett s a régibb kiadásból 10, az újból 3377 példányt 1752 szept. 26-ki ülése határozatából fel is küldött a helytartó tanácshoz. (Okmánytár XXXIV.) A rendelet gyors végrehajtása azonban nem mentette meg a várost attól, hogy a helytartó tanács a könyvvizsgálat jogát a várostól meg ne vonja. Ezentúl minden egyes munka kiadására külön kellett engedélyért folyamodni a helytartó tanácshoz, mely a kérvényeket egyszerűen heverni hagyta, nyilvánvalóan azzal a föltevessel, hogy munka hiányában a nyomda magától megszűnik. A tanács látta, hogy ez így soká nem tarthat, a nyomda léte forog kockán, ha valami változás nem történik s két évi halogatás után végre cselekvésre szánta el magát. Az 1754 jan. 20-án tartott tanácsülésen abból kiindulva, hogy „már sok ízben instaltunk a F. Locumt. Consiliumon, hogy a fel küldött könyvekből némelyeknek nyomtatására Indultomot adgyon, de semmi válaszuk sincsen, a Typographia hever, egyébtől is félhetni (*t. i. a nyomda teljes megszűnésétől*), ha tovább halogatásban leszünk...“, elhatározta, hogy küldöttséget meneszt magához Mária Teréziához, a küldöttség számára folyamodó levelet dolgoztat ki, egyszersmind, mivel az egész bajnak okozója a Rákóczi Györgyről szóló emlékezetes chria, „meg kell nézni a Historiakat, ha ez a Fejedelem ellensége volt-é a F. Austriai Háznak, vagy inkább hűséget tartott hozzá“. (Okmánytár XXXVIII.)

A deputációzásnak sikere lett. Az 1754 július 19-ki egyház-tanácsülésen azzal számolhatott be Domokos Márton főbíró, hogy a város újra megkapta a könyvvizsgálás jogát. Azonban, mivel „a Revisionak és Censurának nagyobb vigyázással kell folyni“, ezentúl a

tanácsból két s a debreceni papok és tanárok közül három jelöltetett ki cenzornak. (Okmánytár XL.)

Hogy mennyire óvatossá tette a debrecenieket ez a kellemetlen bonyodalom, mutatja az, hogy ugyanezen gyűlésen jónak látták még a Heidelbergi catechismus ki-nyomását is elhalasztani jobb időkre, mikor a megfojtás veszedelme még sem lesz oly fenyegető, mint most, „inkább addig más indifferens könyvek nyomtatódjanak“.

Ez a huzavona lehetett egyik indító oka az 1754-ben hevenyészett provizori utasítás kiadásának is.

Ugyanebben az évben a helytartó-tanács újból meg-próbálkozott azzal, hogy a debrecenieket valami okkal-móddal bajba rántsa. Az ürügyet egy, Nürnbergben megjelent *Martyrok koronája* című protestáns vallásos munka szolgáltatta, melyről — nem tudni, mi okból — a felsőbb hatalmak úgy vélekedtek, hogy azt Debrecenben nyomtatták s csak a cenzura kijátszása kedvéért tették rá ezt az impresszumot: „nyomtattatott Norimbergába 1727“. A városi tanács azonban tisztázta magát a vád alól, hit alatt bizonyítván, hogy ezt a könyvet nem a debreceni nyomdában nyomtatták. A dolog így elaludt, legalább is egyenes káros következése nem lett a nyomdára nézve.

Azonban mégis alkalmat szolgáltatott a helytartó-tanácsnak két rendelet kibocsátására. Az egyik 1754 április 6-án kelt s szigorúan meghagyta a város vezetőségének, hogy a város nyomdájában készült minden nyomtatványból három példány azonnali felküldését szoros kötelességének ismerje. Természetesen az utólagos cenzura kedvéért történt az egész, mert a helytartó-tanács nem bízott meg a város és kálvinista egyháztól kiküldött könyvvizsgálók előleges cenzurájában.

A másik rendelet, mely 1754 júl. 4-én kelt, világosan

elárulja, minő kezek igazgatták a helytartó-tanács rendelkező tollát. E rendelet t. i. arról intézkedik, hogy a debreceni nyomdában szigorú feleletre vonás terhe alatt tilos olyan munkák nyomása, melyek, hacsak a legcsekélyebb célzással is, a katolikus vallás ellen irányulnak („ne invectivos, vel scommaticos, vel alia turpia contra Religionem Catholicam continentes libros imprimi curent“).

Most egy időre, körülbelül két évtizedre, megpihenhetett a felsőbb helyről jövő zaklatástól a városi hatóság. 1774-ben azonban újból nagy veszedelemben forgott a nyomda. Forgách, királyi biztos, azokra a rendeletekre támaszkodva, melyeket 1771 és 1772-ben adott ki Mária Terézia s melyekben a könyvvizsgálatot megszigorította, a nyomdákat is szorosabb felügyelet alá helyezte, megpróbálta, hátha sikerülne az, ami húsz esztendővel ezelőtt nem sikerült: kicsikarni a nyomdát a kálvinista civisek kezéből. Hogy az egész támadás megint csak a katolikus klérus aknamunkájának eredménye volt, mutatja az, hogy a városi tanács a nyomdát megint csak a katolikusságnak adott nagyobb engedmények ellenében tudta megmenteni. Az 1774 március 28-án tartott tanácsülés, csakhogynyomdájáról le ne kelljen mondania, kénytelen-kelletlen belement azokba a feltételekbe, melyeket a királyi biztosság szabott elébe: a katolikus tanácsnokok számát hatra emeli (pedig ez egyáltalában nem volt arányban a katolikus lakosság számával), a katolikusok számára egy egész utcasort tart fenn a szentannai kapu mellett, a nyomdára felügyelő két tanácsbeli közül az egyik mindig katolikus lesz. Ennek fejében megmaradhat nyomdája birtokában, de csakis úgy adhat ki valamely munkát, ha előleges átvizsgálás végett a helytartó tanácshoz felküldi.

Ily módon a katolikus egyház, ha nem tudta is elérni a nyomda teljes megszüntetését, annyit mégis ki tudott vinni, hogy a kálvinista Róma nyomdájának felügyelői közül az egyik az ő bizalmi férfia legyen. Így a magyar kálvinistaság egyik legrégibb intézménye katolikus felügyelet alá került.

II. József kormánya alatt enyhült a cenzura szigorúsága, éppúgy, mint a felvilágosult II. Frigyes alatt Poroszországban. 1781 június 11-én kelt rendelete értelmében az örökös tartományok számára egy könyvvizsgáló állomást jelölt ki Bécsben, ahol a cenzorok jogukkal elég liberálisan éltek, az is meg volt engedve a szerzőknek, hogy maguk válasszák meg cenzorukat. Sőt 1787-ben a bécsi könyvnyomtatók arra is engedélyt kaptak, hogy az *admittitur* előleges kikérése nélkül nyomathattak ki munkákat, melyeket megjelenésük után terjesztettek fel könyvvizsgálatra. Sajnos, a fölvilágosult, emberszerető császár a többiekkel együtt e rendeletét is visszavonta halála előtt.

József felvilágosodott uralkodása alatt a hazai reformátusság végre valamennyire tágított azokon a bilincseken, melyeket a katolikus klérus önzése minden téren reá vert. A debreceni nyomda is szabadabban lélegezhetett egy időre. A zaklatások másfél évtizedre megint megszűntek. Mihelyt azonban a türelmi rendelet megalkotója lehunyta szemét, újból megkezdődtek a zaklatások. 1792-ben a helytartó-tanács ismét fölhívja a várost, hogy újabb és régebbi kiadványainak pontos jegyzékét küldje fel. 1795-ben pedig a tiszántúli kerület címére érkezik egy helytartó-tanácsi rendelet, mely a felől intézkedik, hogy a szuperintendenciális könyvvizsgálaton már átment munkák kiadását, ha azokban a vallási dolgokon kívül semmi egyéb nincsen, a királyi

cenzorok meg ne akadályozzák, „de ha az olyan írásokban affélék találtatnának, a mellyek kétséget okoznának, hogy úgy kellessék-e azokat tartani, mint tsupánn vallásra tartozó írásokat vagy sem, ilyen esetben tartozzanak azokat a Királyi Cenzorok a Fels. Helytartó Tanátsnak bémenteni“. (Okmánytár LVII.) Az egyházkerület azonban sarkára állott s mivel úgy látta, hogy ez az intézkedés beleütközik az 1791-ben hozott vallási törvényszakasz (a nevezetes 26-ik artikulusz) rendelkezésébe, úgy határozott, hogy értesíti a sérelmes intézkedésről a testvér szuperintendenciákat s az egész ügyet fölterjeszti azon konferencia elé, mely a jövő esztendőben fog összeülni a budai zsinat végzéseinek megerősítése tárgyában

Ez volt az utolsó támadás a XVIII. században, mely a debreceni városi nyomdát kálvinista volta miatt érte, egyszersmind bizonyítéka ismét annak, amire az előbb tárgyalt esetek is rávezetnek, hogy a cenzura útján a közérdek istápolásának ürügye alatt a katolikus klérus önző hatalmi érdeke működött azon, hogy a kálvinista városi polgárság nyomdáját megfojtsa s vele e derék szellemi fegyvert a reformátusság kezéből kicsavarja.

A kerülő úton intézett támadások úgy voltak irányítva, hogy a nyomda, külső erőszaktétel nélkül, jövedelem hiányában önmaga szűnjék meg. Csakugyan sokszor volt is rá eset, hogy a város a nyomdára alaposan ráfizetett. A provizorok lelkiösmeretlensége is sokszor hozhatta arra a gondolatra a városi tanácsot, hogy az egész, sok bajt, kellemetlenséget okozó vállalkozással felhagyjon. Szerencsére azonban felülkerekedett benne annak belátása, hogy a nyomdát feladnia semmi szín alatt nem szabad; a jobb idők reményében várt tehát

s inkább áldozatok árán bár, mégis megtartotta a nyomdát. Zaklatásoktól ment időkben, jóra való művezetők (pl. a két Margitai) vezetése alatt a nyomda nem bizonyult haszonnélküli vállalkozásnak s rövidesen a maga jövedelméből meghozta azt, amit rosszabb időkben a város reá költött. Anyagi tekintetben is legvirágzóbb volt a nyomda állapota Margitai István alatt, aki provizorságának már harmadik évében pusztán a könyvek eladásából 12,717 rhénes forintot vett be s fizetett a pénztárba 1761 végén. Természetesen ebből volt a nyomda főjövedelme. Vallásos és iskolai kiadványainak — mint azt előzőleg kifejtettük — állandó és megbízható vásárló közönsége volt, melyre mindig bizton számíthatott. Kiadványai szinte kizárólag ilyenek voltak, egyéb fajta munka csak kivételképpen jelent meg egyszer-egyszer. Ennek mintegy következményeképpen természetesen a kiadványok túlnyomóan magyar nyelvűek voltak, az iskolai kiadványok részben latin nyelvűek. Az egyetlen Margitai János művezetősége idején jelent meg a nyomdában két *szláv nyelvű* vallásos kiadvány, hihetőleg az alföldön megtelepedett tót luteránusok számára.²⁹

A kiadványokat részben közvetlenül bocsátotta árúba a nyomda, részben pedig helybeli, vagy vidéki kompaktoroknak adta bizományba. Az értékesítésnek utóbbi módja azonban bajjal járt, mert a kompaktorok sokszor évekre visszamenőleg adósok maradtak a könyvek árával s volt baja a szegény provizornak, míg oly messze vidékről követeléseit be tudta hajtani rajtok. (L. Okmánytár XLVI.)

A vásári eladás közvetlenebb és eredményesebb módja volt a könyveladásnak, úgyszintén az iskolai év elején a tankönyvek eladása egyenesen a nyomda raktárából. Hogy a nyomda csakugyan nagy vásárok idején

és az iskolai év elején adott túl a legnagyobb példányszámon, érdekesen igazolja az a füzet, melyet Kállai Gergely csatolt 1757-iki számadásához: „Rendi, száma és ára azon Exemplároknak, melyek kezem alól melyik hónapban? Hányak költek el?”

Ő neki havonként kellett befizetni a keze alá jött összegeket. Négy évről számol el így hónapról-hónapra. A kimutatás a következő (magyar forintok és dénárokból számítva):

1754.

Január (28-kától)	7	frt.	22	dr.
Február	207	„	92	„
Március	265	„	82	„
Április	344	„	39	„
Május	164	„	92	„
Június	221	„	04	„
Július	246	„	80	„
Augusztus	390	„	30	„
Szeptember	88	„	07	„
Október	162	„	10	„
November	125	„	27	„
December	448	„	07	„

Anno 1754 universa summa: 2672 frt. 05 dr.

1755.

Január	360	frt.	72	dr.
Február	235	„	61	„
Március	179	„	66	„
Április	532	„	41	„
Május	305	„	69	„
Június	167	„	35	„
Július	290	„	32	„
Augusztus	300	„	98	„
Szeptember	69	„	71	„
Október	73	„	25	„
November	100	„	86	„
December	188	„	46	„

Universa summa: 2904 frt. 99 dr.

1756.

Január	386	frt.	77	dr.
Február	169	„	30	„
Március	236	„	71	„
Április	548	„	—	„
Május	108	„	63	„
Június	172	„	28	„
Július	160	„	90	„
Augusztus	241	„	43	„
Szeptember	73	„	97	„
Október	35	„	30	„
November	138	„	74	„
December	186	„	—	„

Universa summa : 2458 frt. 04 dr.

1757.

Január	295	frt.	99	dr.
Február	168	„	08	„
Március	165	„	15	„
Április	452	„	93	„
Május	172	„	88	„
Június	179	„	48	„
Július	204	„	45	„
Augusztus	174	„	92	„
Szeptember	132	„	37	„
Október	39	„	13	„
November	202	„	50	„
December	112	„	31	„

Universa summa : 2300 frt. 19 dr.

A havonként begyűlő összegek szemmel láthatólag bizonyos szabályszerűséget árulnak el. Legtöbb jövedelmet hoztak a január, április, augusztus és november hónapok, mint amelyekre a nagy vásárok ideje és az iskolai év kezdete esett (az iskolai előadások november elején kezdődtek). Következétesen legnagyobb összeggel szerepel az április, a tavaszi nagyvásár hónapja.

A könyvárakat illetőleg, bár a XVIII. század folyamán sem volt szokásban a könyv címlapjára az árát is

rányomtatni, eléggé tájékoztatnak bennünket a benyújtott provizori számadások, különösen pedig az az inventárium, melyet Huszti Sámuel elmozdítása alkalmával állítottak össze a raktáron levő példányokról a kiküldött tanácsbeliek. (Okmánytár LIV.)

A kiadványok legtöbbje tankönyv lévén, a könyvek ára általában olcsóra volt szabva. A vallásos kiadványok is olcsók, ritka közöttük az olyan, melynek az ára eléri vagy éppen meghaladja az egy rhénes forintot. Az inventáriumban 156 különböző kiadvány között mindössze öt ilyen könyv akad. A Pictet Theológiája s az Új Testamentum és Énekes Könyv díszesebb kiállítású, kvart-alakú példányai. Legdrágább valamennyi között az író papírosra nyomott negyedréti Énekes könyv: 1 forint 42 krajcár. A példányszámok azonban magasak, ami nagy kelendőségre számított olcsó kiadványoknál érthető is.

Általában megállapíthatjuk, hogy a nyomda a XVIII. század folyamán elsősorban olcsóságra és nagy példányszámra törekedett. Ezért nincsenek kiadványai között olyan díszmunkák, mint voltak a XVI. és XVII. században. Másrészt azonban a nyomda ismeretterjesztő, szociális feladatát így jobban teljesítette, mert az olcsó könyv mindig nagyobb olvasóközönségre számíthat, mint a drága díszmunka.

Az olcsóságra való törekvés magyarázza meg részben azt, hogy a XVIII. századbeli debreceni nyomtatványok teljesen egyszerűek, szinte ridegen disztelenek. Ez különben általában, Európaszerte észrevehető sajátossága a XVIII. század nyomtatványainak. A könyvek díszes kiállítása iránt nincs meg az érzék a közönségben, holott ruhában, hajviseletben, szobadíszítésben túlságba megy a tarkaság és fényűzési hajlam. A könyvek a lehető

legegyszerűbb formában jelennek meg. A címlapon legfőlebb annyi a díszítés, hogy a fekete címbetűket vörössel váltogatják, az elvétele előforduló díszesebb iniciálisok pedig allonge párka-szerű cifrákkal vannak feldíszítve. A XVII. századbeli Elzevir-kiadványokhoz hasonlókat hiába keresnénk. Az okot az ízlésnek XVIII. századbeli általános hanyatlásában és a fojtogató cenzurában kereshetjük. Az utóbbi az egész könyvfogyasztó közönségnek megronthatta a kedvét, hogy a könyvekben örömet találja.

Egy dologban mégis előnyben volt s meghaladta az előbbi korok gondolkozását a XVIII. század. Abban t. i., hogy a szellemi munkát is értékelni tudta. Az *írói honorárium* nem ismeretlen valami többé a debreceni nyomdában sem. Természetesen nem a mai értelemben vett írói tiszteletdíjat kell gondolnunk. A *naturáliákban* való fizetés divott részben a nyomdai személyzetnél is, ilyes módon történt az írói díjak szolgáltatása is. A könyv szerzője t. i. bizonyos számú ingyen példányt kapott a nyomdától munkája fejében. Ha ügyesen tudott túladni rajtok, nem is járt rosszul.

Lehet, hogy mindjárt attól kezdve, hogy 1722-ben a nyomda kezelését a város a maga kezébe vette, az írói tiszteletdíj kiadása is divatba jött. Kétségtelen adatunk rá azonban csak 1743-tól kezdve van. Az ezen évről szóló számadásában Margitai János a *Commissiokra tett Erogatiók* rovatában ezt írja: „Prof. Tiszt. Maróthi György Uramnak az Arithmetika körül tett munkájáért adtam 150 Arithmetika Exemplarit“. A 150 példány értéke 42 rhénes forintot tett ki, ami, tekintve a pénznek a mai sokszorosán felülmúló vásárló erejét, nem tekinthető szűk marokkal mért honoráriumnak, ha a tudományos munkák mai tiszteletdíjaihoz arányítjuk.

Ez időtől kezdve állandó szokássá válik a nyomdában megjelent munkák szerzőinek ily módon való jutalmazása. A számadásokhoz csatolt iratok között majdnem minden évben akad egy-két *quietantia*, mely az ilyes tiszteletpéldányok átvételét nyugtatványozza. A Kállai Gergely 1758-iki számadásához csatolt nyugtatvány azt is elárulja, hogy a jutalompéldányok megállapítása tanácsulésen történt s hogy ezeket kifejezetten írói tiszteletdíj gyanánt adták ki a szerzőknek:

„A Typographia Provisora adgyon T. Professor Hatvani István Urnak a most kijött Philosophiából, mint maga munkájából, mellyet corrigált is, *titulo honorarii* száz Exemplárt erga recognitionales. Debr. in Senatu 29. Jan. 1758. Per L. [*udovicum*] D. [*omokos*] jur. Not.

A Tekintetes Nemes Tanács gratiájából, Provisor Kállai Gergely Uram által vettem köszönettel az száz Exemplárokat die 31. Jan. 1758. *Hatvani István* mp“.

A tiszteletdíjul szolgáló példányok számát esetről-esetre állapította meg a tanács az írói munkával arányban. Így pl. honoráriumképen kapott a tanácstól:

1761-ben Tatai Ferenc a Dodridge Fülöp munkájának fordításáért 100 példányt (66 rhénes forint 40 krajcár értékben).

1766-ban Varjas János koll. tanár Pictet Könyörgéseinek magyarra fordításáért 50 példányt (18 rh. frt 20 kr. értékben).

1766-ban Veszprémi István orvosdoktor a „Bába Mesterségre tanító Könyv“ fordításáért 50 példányt (17 rh. frt 30 kr. értékben).

1780-ban Sinai Miklós koll. tanár az Eutropius kiadása körüli fáradságáért 15 példányt (11 rh. frt 15 kr. ért).

1780-ban Varjas János „a Gradualok körül tett igazítása és fáradságáért“ 20 példányt (34 rh. frt ért.).

Sőt az egyes munkák korrekturájáért, vagy az új kiadások revíziójáért is kijárt a tiszteletdíj. Pl. Szathmári István professzor a Minucius Felix és Plinius leveleinek új kiadása alkalmával 1758-ban revízióért 12—12 példányt, Varjas János a Pictet Medulla Theologiae című munkájának korrekciójáért 1766-ban 50 példányt (14 rh. frt 10 kr. ért.), Sinai Miklós a Cicero beszédei és levelei korrekciójáért 1767-ben 40—40 példányt kapott (összesen 34 rh. frt 40 kr. értékben). Az 1780-ki számadás tanúbizonysága szerint pedig „*két togatus deákoknak*, hogy a Nagy Cellarius Indexét meg tsinálták“ 20 példányt utalt ki a tanács (11 rh. frt 20 kr. értékben).

A tiszteletdíjul szolgáló példányokon kívül többfelé *ajándékpéldányokat* osztott ki a tanács az újonnan megjelent munkákból. A számadások bizonyossága szerint a kollégium könyvtára számára minden új kiadványból rendszeren kijárt két példány, a helytartó tanácsnak felküldöttek három példányt, egyet közülök rendszeren aranyos francia kötésbe kötve. A helybeli leány- és fiúiskolák, valamint a kollégium diákjai számára évről-évre vizsgai jutalomkönyveket küldött a nyomda, természetesen szintén ingyen. Így pl. 1757-ben a következő munkákat adta át a provizor a városi jegyző utasítására Szilágyi Mihály collegii curatornak vizsgai *praemiumra*:

Rétoroknak : Romlottság kútfeje . . .	12 példányt.
Poétáknak : Frajerus Oratoriája . . .	12 „
Syntaxistáknak : Plinii Panegyricus . . .	16 „
Grammatistáknak : Nagy Cellarius . . .	16 „
Conjugistáknak : Maróthiana Arithm. . .	16 „
Első Quintának : Fél Sóltár	10 „
2-ik Quintának : Fél Sóltár	10 „
Sextanusoknak : Fundamentum	20 „
Összesen 36 magyar forint 72 dénár értékben.	

Az egyes egyházaknak is küldöttek ajándék-példányokat, de nem rendszeresen. 1766-ban pl. a tót egyházak számára 200 példányt küldött át a tanács a tót nyelvű Fundamentumból szétosztás végett a tiszántúli kerület püspökének. 1755-ben a *vizsolyi* eklézsia papja, Némethi István fordult könyörgő levéllel a városhoz, hogy elszegényült egyháza számára, mely pedig éppen a vizsolyi biblia kiadásáról híresült el, egy graduált küldjön. A tanács azonnal utasította is a provizort, hogy küldjön egy példányt a vizsolyiaknak „alamizsnába“.

Végül egy-egy érdemesebb kiadvány megjelenésekor a tanács utasítására szépen bekötött példányokat küldött szét a nyomda ajándékképen az irodalompártolásukról ösmert előkelő embereknek, vagy országos nevű tudósoknak. Így 1746-ban Margitai János a *Romlottság Kútfeje* című vallásos kiadványból 1—1 bekötött példányt küldött Ráday Gedeonnak, gróf Bánffy Dénesnek, báró Vesselényi Ferencnek, gróf Teleky Miklósnénak, báró Bánffy Lászlónak, Borbély Mihálynak, Baranyi Miklós consiliariusnak és Bél Mátyásnak, a híres történettudósnak. 1758-ban Domokos Lajos városi jegyző utasítására Kállai Gergely művezető a királyi kancellária titkára, Jablonszki számára küldött egy szépen bekötött *Introductio Philosophiae*t ajándékképen Dömjén Gergely ágens útján, Török József consiliariusnak pedig 6 példányt a Maróthy Arithmeticájából, 2 példányt a Beniczky Péter Rhytmusaiból.

Sőt, hogy a katolikus egyház irodalomkedvelő tagjainak jóakarátját megnyerjék, róluk is megemlékeztek egy-egy ajándékpéldánnyal. Legalább erre enged következtetni Kállai Gergely 1758-ki számadásának egyik pontja, mely szerint Engelmaier egri nagyprépost és Kovács József kanonok számára ajándékpéldányokat

küldött a nyomda Maróthy számtanából és Hatvani Introductiojából.

Ami a nyomtatók szociális helyzetét illeti, nem sok mondani valónk van a XVIII. századot illetőleg sem. Szervezett nyomdászélet ebben az időben sem volt Magyarországon. Holott a külföldön a nyomtató-szervezetek a fejlettség magas fokát érték el. *Augsburg* város tanácsának 1713-ban kiadott nyomdászszabályzata pl. a nyomtatókat autonóm testületnek szervezi, melynek ügyeit két nyomdász és két szóciusból álló előjáróság intézi. Az idősebb nyomdász az elnök, az ifjabb a jegyző, az idősebb szócius az előadó, az ifjabb a pénztáros. Minden tag belépéskor vagy távozáskor meghatározott díjat fizet, azonkívül tagsági díj van megállapítva. A közös pénztárból segélyezik a segítségre rászorult tagokat. A nyomdák személyzetének életére, működésére aprólékosan kiterjedő szabályzat van érvényben.

Nálunk mindez hiányzik. A provizorok számára e század folyamán két ízben készült utasítás: az egyik hevenyészve 1754-ben, a másik részletesen kiterjeszkedve a művezető mindennemű kötelességeire 1797-ben. Mindkettőről, úgyszintén a provizor és szóciusok fizetéséről már volt szó.

Ami azonban pl. a legények és inasok műhelybeli, vagy magánéletét illeti, arról elszórtan a számadásokban, vagy elvétele a csatolt iratokban találunk egy pár adatot. Így az inasok ruházatáról tájékoztat Margitai István 1762-ből való költségkimutatása Bentzig József nyomdász-inas felsőruhájáról (Okmánytár L.). Csinos, selyemzsinóros, páduai posztóból készült dolmányt és zsinóros magyar csizmát hordott a város bőkezűségéből a nyomdászinas. Egyéb ruhaneműiről is történt gondoskodás. Margitai János 1743-ki számadásában így sorolja fel, mit költött

a város egy Medgyesi nevű inas ruházatára egy esztendőben :

Egy pár csizma patkolással	2·19 rh. frt.
8 sing gyolcs ingnek való	1·20 „ „
9 „ „ két lábravalónak	1·21 „ „
Csinálásokért és cernára	—·30 „ „
Újabb fehér ruhára való gyolcsért	1·20 „ „
Újabb 2 lábravalóra való gyolcsért	1·21 „ „
Csinálásokért és cernára	—·30 „ „
Két kötőre való kék gyolcs	—·27 „ „
Egy fekete süveg	—·42 „ „
Egy pár csizma patkolással	2·29 „ „
Fejelés és patkolás	1·14 „ „
Dolmányra való 2 réf páduai posztó	4— „ „
Dolmány alá való bőr	—·48 „ „
Gomb, bélés, zsinór	—·50 „ „
Csinálásáért és selyemre	1·25 „ „
Fekete, zsinóros bőrv	2— „ „
2 nadrágra való 2 réf pukovai posztó	4— „ „
Csinálásokért és selyemre	—·48 „ „

Összesen tehát 24 rhénes forint és 35 krajcárt költött a város a nyomdászinas ruházatára 1743-ban. E korban nem mindennapi bőkezűség. Magyarázata abban rejlik, hogy a városi nyomda inasai a kollégium diákjaiból kerültek ki, tehát tanult ifjak voltak, akiket ezért a város meg is becsült. Az 1797-ki provizori utasítás szintén hangsúlyozottan figyelmébe ajánlja a művezetőnek a rájuk való vigyázást.

Az inasi esztendők elteltével szócíusoknak léptek elő. A felavatás ünnepség kíséretében ment végbe. Ezt gyaníttatja egy pár számadási tétel, mint pl. az 1747-ki számadás feljegyzése, mely szerint a Hajdu András inas „felszabadulására deputált költség“ 2 rh. frt 30 krt tett ki.

A nőtlen szócíusok a műhelyben kaptak lakást. Margitai János provizorkodása idején mindenesetre, különben nem írta volna 1750-ki számadásában azt, hogy „az Officinában lakó két legény számára két paplant vettem 11 frt 3 krért“. A családos szócíusok kinn a városon laktak s legtöbbjüknek saját háza volt a külsőségen, sőt némelyik szőlőt is tudott szerezni.

A műhely *berendezése* és a sajtógép, a *prelum szerkezete* nem sokban különbözött az előző időkétől. Egy pár szerkezetbeli javításon kívül mi sem változott az egyszerű faprésen. Annyit talán el tudtak érni, hogy valamivel rövidebb idő alatt nagyobb példányszámot tudtak előállítani, mint a XVI. és XVII. században, egyébként azonban jelentősebb haladás ezen a téren nem történt.

Legfontosabb újítás a század negyvenes éveiben egy második fasajtó beállítása. A két prés azután tökéletesen elegendő volt a század végéig a szükségletek ellátására.

A festékkészítés házilag történt, körülbelül azokból az anyagokból, mint az előző századokban. A hozzá való gyanta főzése és a festék elkészítése egy kis ünnepséggel volt összekötve. Margitai János 1745-ki számadása tájékoztat e felől:

Gyantának való olajat vettem 42 ittzét à kr. 14, téssen 9 rh. frt 48 kr.

Hozzávaló specicsket, úgymint: cerussát, gléitet, umbrát a patikában vettem 1 rh. frt 42 kr.

Gyanta főzési költség Deputatum szerint 2 rh. frt 30 kr.

Ezekről, valamint a prés szerkezetéről tájékoztató adatok Viski Pál 1728-ki számadásában is találhatók. (Okmánytár XXVIII.)

A festékhez való szurkot legtöbbször maga a provizor szerezte be *kazup*-számra Váradról vagy Lőcséről. A festék szétkenésére való lapták irháját Kassáról hozták.

Papiroost, mint láttuk, állandóan a dobsinai papirgyárból hozatott a nyomda. Néha a csabai papirmalomból, esetleg máshonnan is, pl. Szebenből (Okmánytár LI.), de a rendszeres beszerzés a Szepességről történt.

Betűket vagy külföldről, Bécsből vagy Bázélből hozattak, vagy pedig itthon készítették ügyes betűöntővel, mint tette pl. Margitai István (l. a 27. jegyz.).

A nyomtató műhely a század elejétől a közepéig több ízben változtatta helyét, volt eset rá, hogy a provizorok a maguk házában adtak helyet az officinának. A század derekától kezdve azonban a városháza épületében volt elhelyezve a papiros és kinyomott példányok raktárául szolgáló *conservatoriummal* együtt.

A szedőterem az egyemeletes városháza frontján, a nagy tanácsterem szomszédságában volt, ablakai a piacra, éppen a pellengérre néztek. Itt volt mindaddig, míg az új városháza 1838-ban föl nem épült.

Egyszerű, szerény fölszerelésű volt tehát a nyomda, XVIII. századbeli történetét nem is a technikai eszközök fejlettsége teszi nevezetessé, hanem inkább az, hogy bármily szerényen, bármily szűk viszonyok között, de mégis fenn tudott maradni s meg tudta tartani fennállása folytonosságát annyi elnyomó törekvéssel szemben a XIX. század számára, mely azután a technikai föllendülés rohamosságával pótolta a XVIII. században mulasztottakat.

A NYOMDA FEJLŐDÉSE AZ 1848-49-IKI SZABADSÁGHARCIG.

X. FEJEZET.

Csáthy György — élete — az első könyvesbolt Debrecenben — tudós kiadványok — a Fűvészkönyv — az énekeskönyv szabadalom — fizetésjavítási mozgalmak — a nyomda eladásának ügye — az udvari kamara logikája — a rézmetsző diákok — Csáthyné — Tóth Lajos — a nyomdát elhanyagolja — állásától felfüggesztik — a cenzura külföldön és nálunk — tilos a törvények kinyomtatása — újítások az ügykezelésben — Tóth Endre — a nyomda jövedelméből többé tétele — mit nem akar a kinestári tanács — a városi tanács sarkára áll — a forradalom — az országgyűlés Debreczen városában — a nyomda a szabadságharc alatt.

Csáthy Györggyel a XIX. század elején új föllendülés kora áll be a városi nyomda életében. Ez a derék, tevékeny, lelkiismeretes provizora a nyomdának tizenhárom esztendei működése alatt az elárvult, lesülyedt officinát Magyarország leg-

tekintélyesebb nyomdái sorába emelte. Jómódú debreceni polgárcsaládból származott. Apja, Marási Csáthy György a borsodmegyei Mezőkeresztesről került Debrecenbe. Előbb szappanos mesterséget folytatott, majd a gazdálkodásra adta magát. A családnak nemes-levele is volt, melyet előbb Borsod, utóbb Szabolcs megye is érvényesnek ösmert el. Hét gyermeke közül György, a nyomdász és könyvkereskedő vált ki leginkább tehetségével. 1772-ben született s a könyvnyomtató mesterséggel a debreceni officinában ösmerkedett meg. 1797 végén vándorútra ment. Pesten Trattner Mátyás nyomdájában a nyomtatás, utóbb Kilián könyvkereskedésében a könyveladás szakmájában szerzett gyakorlatosságot. Majd Pozsonyba ment, ahol három évet

töltött a híres füskúti Landerer-nyomdában. Itt érte a debreceni tanács meghívása, melynek engedve 1804 február 1-én foglalta el a városi nyomda provizorságát az eltávozott Szigeti Mihály utódaként. Ugyanezen esztendőnek júliusában megnősült, feleségül vette az ügyes pesti könyvárus, Pápai Kiss István leányát, Rákhelt.

Apósa már régebb idő óta üzleti összeköttetésben állott a debreceniekkel. A többi pesti és pozsonyi könyvárusokkal együtt rendszeren lejött könyvekkel megrakott szekereivel a debreceni nagy vásárookra, ahol a mai honvédhuszár laktanya helyén fölállított „kősatorban“ árulta kiadványait. Nagyobb forgalom idején egy-egy vásár alkalmával több ezer forintot is beszedett az eladott könyvekből. Ösmeretségben volt a hazai írókkal, akik őt nemcsak mint egyszerű kereskedőt, hanem mint a magyar írók munkáinak lelkes terjesztőjét ismerték s nagyra becsülték. Kazinczy írja róla egyik levelében 1803-ban: „Kiss István budai és pesti könyvárus a debreceni augusztusi vásáron 3000 forintot vett be és az ő szeretett Kis Jánosának Zaid-jából egy hónap alatt 400 nyomtatványt adott el. Itt literatúránk arany százada, ha ez így tart“.

Kazinczy lelkes buzgalma s könnyen hevülő optimizmus túlbecsülte ugyan azt az eredményt, melyet a könyveladásban Kiss István elért, annyi azonban kétségtelen, hogy a közönség olvasási kedve s érdeklődése a könyvek iránt a XIX. század elején észrevehető lendületet vett. Ami különösen a debreceni könyvvásárok nagy forgalmát illeti, ennek magyarázata különben abban is rejlik, hogy nemcsak az egész tiszántúli vidék, hanem jóformán egész Erdély is az itteni nagyvásárok alkalmával szerezte be könyvszükségletét.

Kiss István, látva a könyveladás egyre növekedő

forgalmát, 1805-ben könyvesboltot nyitott Debrecenben, mintegy fióküzletet, egyszersmind e városban az első önálló könyvkereskedő üzletet, melynél a könyveladás nem mellékes üzletág volt a könyvkötés mellett. A könyvkereskedés u. i. eddig a *kompaktorok* kezén volt, akik első sorban könyvkötők voltak.

Amint megnyitotta üzletét, azonnal át is adta vejének, aki azonban a városi nyomda provizora lévén, nem állhatott az üzlet élére. A könyvesboltot tehát felesége vezette, aki gyermekkora óta ott foglalatoskodott apja könyvkereskedésében s kitűnően értett az üzlethez. Három év múltán, mikor provizori működésével kiértemelte a városi tanács teljes megelégedését, folyamodott a tanácshoz, engedjék meg neki, hogy a saját neve alatt folytathassa a könyvkereskedést. Az engedélyt erre 1808 február 22-én meg is kapta, úgy azonban, hogy a felsőbb-ségtől tiltott könyveket, valamint a *városi nyomda raklárán levő munkákat* nem adhat el, tehát — ami érthető kikötés volt — a városi nyomdának konkurrenciát nem csinálhat, „egyébiránt úgy tartozik vinni a könyv-árulást, hogy a könyvnyomdának, melyhez hittet köteles, kárára ne legyen“. 1812-ben már aziránt folyamodott a helytartó tanácshoz, hogy mint könyvkereskedőnek, Debrecenben privilégiumot engedélyezzen. A városi tanács azonban, melynek a kérvényt a helytartó tanács leküldötte véleményezés végett, ebbe már nem ment bele s 1812 szeptember 26-ki ülésében azt határozta, hogy „amint még 1808 február 22-én végeztetett, árulhatja az Esedező azon könyveket, mellyek az itt való Depositoriumban nem találtnak s itten nem nyomtatódnak, úgy mindazonáltal, hogy ezen engedelem *monopoliummá ne vállyon*“. (Okmánytár LXXI.)

Üzletét — mely utódai kezén ma is egyik virágzó

könyvkereskedése Debrecennek — feleségével együtt oly ügyesen vezette, hogy az idegen helyről jövő könyvárusokat lassanként kiszorította a helyi piacról, sőt, mivel a környékbeli városokban sehol sem volt könyvkereskedés, szekereivel felkereste a szomszédos vármegyék vásárait s Debrecenre a tiszántúli rész könyvkereskedelmének középpontjává tette. Sikereivel azonban maga ellen zúditotta a helybeli kompaktorokat, akik két ízben is bevádolták a tanácsnál, hogy a kompaktorok privilégiuma ellenére bekötött könyvekkel s kivált „alsóbb iskolák számára való honnyi bekötött exemplárokkal“ is kereskedik. A pörlekedés 1813-ban megegyezéssel nyert befejezést. Csáthy megígérte, hogy országos vásárokon kívül kötött példányokat nem árul.

Még egy ízben volt kellemetlensége a kompaktorokkal, mikor t. i. maga a céhmester, Bartha István vádolta be, „hogy a város nyomtatványait nem szaporítja s ezáltal szerfelett való kárt okoz a városnak“. Ez súlyos vád volt, Csáthynak azonban meg volt az a fényes elégtétele, hogy a tanácstól kiküldött vizsgáló bizottság előtt nem kisebb emberek állottak védelmére, mint Budai Ézsaiás, Sárvári Pál, Ercsei Dániel, a kollégium tudós professzorai, akik egyértelemmel tanúszkodtak róla, mily jótétemény az a tanuló ifjúságra nézve, hogy Csáthy boltjában szerezhetik be iskolai könyveiket s hazai és külföldi írók egyéb munkáit, holott a kompaktorok a város kiadványait két-, sőt háromszoros áron adják. A kompaktorokról egyéb hamisságok is kiderültek a vizsgálat folyamán, úgy, hogy a céhmester be sem várva a vizsgáló bizottság előterjesztését, a feljelentést sietve visszavonta. Csáthy győzelmesen került ki a harcból. Csupán arra az egyre kötelezték, hogy a könyvei bekötését helybeli kompaktorokkal végeztesse.

Arról is kétségtelen bizonyosságot szerzett a bizottság, hogy teljesen alaptalan az a vád, mintha Csáthy a nyomda ügyeit elhanyagolná. Sőt ellenkezőleg. Alig volt még a városnak nyomtatója, aki annyi lelkiismeretességgel vezette volna a kezére bízott nyomdát, mint ő.

Szorgalmas, igyekvő ember létére virágzó állapotba hozta könyvesboltját, amiben felesége is kezére járt, de másrészt föllendítette a nyomdát is.

Mindjárt provizorsága első évében az eddigi két préshez beszereztetett egy harmadikat is Bécsből s aztán nagy iparkodással neki látott a nyomtatásnak. Első nagyobb szabású kiadványa *Budai Ézsaiás* Közönséges Historiájának II. része volt. Ezt a munkát oly sikerült sajtóterméknek ítélte a város, hogy 100 példányt belőle írópapirosra nyomatott. Ezeket a szerző a város ajándékaképpen megküldötte a helytartó tanács tagjainak s más irodalom pártoló magasrangúaknak, mert e kiadvánnyal „a Typographia díszét vélték nevekedni“.

Tizenhárom esztendei provizorsága alatt sokat, sokfélét, tartalmilag és nyomdai kiállítás dolgában egyaránt értékes munkákat termelt a városi nyomda.

Hogy tartalmilag is értékes munkák gazdagították a nyomda ezidőbeli kiadványainak sorozatát, abban legnagyobb része volt Debrecen ama szellemi föllendülésének, mely ezidőben, a XIX. század elején beköszöntött. Debrecen egyik irodalmi középpontja volt Magyarországnak. A *debreceni kör* néven ösmert írói csoport, melynek tagjaiul Földi Jánost, Fazekas Mihályt, Diószegi Sámuel, Szentgyörgyi Józsefet szokták felsorolni irodalomtörténeti kézikönyveink s melyet szoros kapcsok fűztek a debreceni nagy költőhöz, Csokonai Vitéz Mihályhoz, kiváló tudósokkal egészült ki Budai Ézsaiás, Sárvári Pál, Ercsei Dániel kollégiumi tanárokból. Ennek az írói és

tudós körnek néhány nevezetes és irodalmunkban nyomot hagyó tudományos munka köszönhetette megjelenését. Oly munkák, melyeknek tartalmukhoz méltó külső köntöséről Csáthy György gondoskodott lelkes buzgalommal és hozzáértéssel.

A Budai Ézsaiás Közönséges Historiáját, melynek első része 1800-ban, még Szigeti idejében jelent meg, második része pedig a Csáthy legelső, nagy figyelmet ébresztett kiadványa volt, nemsokára követte ugyancsak Budainak *Magyarország históriája* (1808 és 1812), az első összefoglaló, magyar nyelvű történeti munka, mely folyamatos, jóízű, magyaros előadásával, alapos tudásával, elfogulatlan nézeteivel legelső azon népszerű történeti munkák között, melyek az olvasó közönségnél széles körben elterjedtek s a magyar történelemmel való foglalkozást népszerűvé tették.

Ugyancsak Csáthy kiadványa volt Budai harmadik kiváló munkája, a *Régi római vagy deák írók élete* (1814), mely a hét kiadásban megjelent *Deák nyelv kezdete példákban* című iskolai könyvvel együtt a legkedveltebb tankönyvek közül való volt messze vidéken.

A természettudományokban szintén alapvető munka nyomtatásának dicsősége illeti meg Csáthyt. 1807-ben az ő keze alól került ki az első tudományosan megalapozott, rendszeres botanika, a Diószegi—Fazekas-féle *Magyar Fűvész Könyv*, 608 lapos, vaskos munka, a Linné rendszerének elméleti kifejtését és ismertetését tárgyaló Bevezetéssel, az igazítások és jobbitások jegyzékével s a Nevek mutató táblájával. A sok, különböző típusú betű helyes és ügyes alkalmazása próbára tette Csáthy nyomtató tudományát, a nehézségeket azonban le tudta győzni. E könyv szokatlanul nagy példányszámban, 3000 példányban jelent meg. Szerzőik nagy várakozással

voltak kelendősége iránt. Sajnos, csalódniook kellett. Aminek azonban nem a könyv külső kiállítása volt az oka, mert ez ellen semmi panaszkodni nem lehetett, amint-hogy nem is volt. 1813-ban megjelent e munka második része, az *Orvosi Füvészkönyv* is, pompásan olvasható öreg betűkkel. Ez már kelendőbb könyv volt, mert nem annyira tudományos, mint inkább gyakorlati célt szolgált, a füvek gyógyító hatásának felhasználására adott útmutatásokat.

Az első, magyar nyelven írott összefoglaló statisztikai munka szintén Csáthy kiadványa : *Ercsei Dániel*, a kollégium tudós filozófia-tanára írta. (Statistica 1814.) Ugyanennek a munkája egy bölcséleti kézikönyv : *Philosophia* címmel, melynek első részét (Lélek munkái Tudománya azaz psychologia empirica) szintén Csáthy adta ki 1813-ban.

Adott ki ezeken kívül számos iskolai kézikönyvet, gyakorlati munkát és vallásos könyvet. Valamennyi kiadványát ízlés, csinoság, lelkiismeretes, gondos nyomdai kiállítás jellemzi.

Hagyományaihoz híven, a debreceni nyomda egyre újabb és újabb, különböző formátumú kiadásokat rendezett a református Énekes könyvből, mely a nyomdának úgyszólván fennállása óta specialitása volt. Azonban a Csáthy lelkes buzgalma kellett hozzá, hogy a nyomda e speciális kiadványára *privilegiumot*, kizárólagos nyomtatási jogra szóló szabadalom-levelet nyerjen. Anyagi szempontból ezzel tett legnagyobb hasznát a nyomdának s ez működésének egyik legjelentősebb mozzanata, mert ezáltal a nyomdát uralkodóvá tette a könyvpiacra egy olyan kiadvánnyal, melynek mindig meg volt a maga nagy és állandó fogyasztó közönsége. Sok fáradság, hosszú utánjárás eredménye volt az a szabadalom-levél,

mely 1812 szeptember 18-ról keltezve, Ferenc király aláírásával biztosította a nyomdának a *Közönséges Isteni tiszteleltre rendeltetett Énekes Könyv* nyomtatásának kizárólagos jogát. (Okmánytár LXIX.) Csáthy, mihielyt megkapta a nyomda a szabadalom-levelet, azonnal hozzáfogott a kiváltság kiaknázásához. Húszezer példányban kezdtek nyomtatni az Énekes könyvet, ami annyira lefoglalta a csekély számú személyzetet, hogy egy darab ideig más munka nyomásával nem is foglalkozhattak.

Csáthy már régóta sürgette a személyzet szaporítását. Eleven üzleti szellemével átlátta, hogy a nyomdát nem lehet föllendíteni személyzetszaporítás és a prések számának emelése nélkül. Provizorságának mindjárt első évében kivitte, hogy a város egy teljesen fölszerelt új sajtót rendeljen Bécsből. Pár év múlva, a munka szaporodtával, már negyedik prést is beszereztetett. A személyzetszaporítással azonban nehezebben ment a dolog. A városi tanács húzódozott tőle, hogy a szóciusoknak a változott viszonyoknak megfelelő fizetést adjon. Már pedig tisztességes fizetés nélkül jó és elegendő számú személyzetet nem lehetett munkába állítani. A régi szóciusok is egyre zúgolódtak. A napoleoni világháborúk miatt beállott általános drágaság egyre nehezebbé tette az életüket, úgy hogy, amiről a XVIII. század folyamán semmiféle följegyzést nem találunk, a XIX. századnak mindjárt az elején egyre gyakoribbá lesz: a személyzet újból meg újból fizetésjavításért fordul a városi tanácshoz.

1807-ben a nyomda hét szóciusa kérvényt nyújt be a tanácshoz, melyben az általános drágaságra hivatkozva arra kéri „mint Patronus Urait“, hogy vagy adjon nekik a város természetben szállást, vagy rendeljen szálláspénzt, „mert már alig kaphatunk béres házakat

is a Városba, 80—90 Rhénes forintokat kérnek egy tsekély quartélyért is“. (Okmánytár LXII.) Igaz, hogy a város csak nemrégem emelte az évi 186 forint fizetést 200-ra, ámde az emelés nem tartott lépést az országra zúdult drágasággal. Vége volt annak a jó időnek, mikor a tipografus ebből a fizetésből házat is szerezhetett. Joggal mutattak rá a kérvényezők, hogy más magánnyomdákban heti 8—9 forintot is megkereshet a nyomdászlegény, ők ellenben, akik már 17—20 esztendeje szolgálják a várost és családos emberek, a régi viszonyokhoz alkalmazott, most már egyáltalában nem elegendő fizetésre vannak utalva. A városi tanács azonban, éppen arra való utalással, hogy csak nem régiben részesültek fizetésjavításban, elútasította őket.

A személyzet a kérvényezést nem hagyta abba, de lényegesebb javulást nem tudott elérni. Végre az énekeskönyvi szabadság elnyerése után Csáthy alkalmasnak találta a helyzetet arra, hogy, ha a személyzet fizetésjavításával nem lehet, valami más módon adjon lendületet a nyomdának. 1813 június 28-ki keltezéssel egy tervezetet nyújtott be a tanácshoz, melyben hivatkozva arra, hogy az új Énekes könyv nyomásához egyáltalán nincs elegendő embere, személyzet hiányában csak két présen dolgoztathat, a másik kettő hever, járt Pesten is szócziusok után, de ezek meghallván, minő fizetésre hívják őket, azzal utasították vissza, „hogy ő nállok egy Inas is többet keres annál“, a szolgálatban levők már előregedtek, nem is bírják a nehezebb munkát, mindezek alapján arra kéri a tanácsot, engedje meg, hogy négy kollégiumi diákot vegyen fel inasságra. Sárvári Pál professzor már küldött is négy alkalmas, vállalkozóifjút, ezeknek hamarosan jó hasznukat lehet venni a prés mellett. Fizetésül 120 váltó

forintot, 4 köből búzát, 2 köből rozst és körülbelül 64 forintot érő ruházatot vesz tervbe. (Okmánytár LXXIII.)

A tanács kiadta a tervezetet a nyomdára felügyelő tanácsbelieknek, akik azt jónak találták, legfőképen azért, mert „a Typographia már most az Exclusivum Privilegium által folyvást munkára kapván, maga kikeresi bőven a Legényekre és Inasokra tejendő költséget“. A tanács e javallatra maga is elfogadta a tervezetet s így Csáthy hozzáfoghatott a személyzet felfrissítéséhez. Tudta jól, mit csinál, mikor a tervezetet beadta. A jobb fizetésű, diákból lett inasoktól, ha legényekké előlépnek, a város nem tagadhatja majd meg a nagyobb fizetést s így jóra való, ügyes személyzethez jut. 1814-ben a tanács csakugyan meg is adja a szálláspénzt, melyet előbb nem akart megadni. (Okmánytár LXXVI.) A javított fizetésre Csáthy a következő évben pályázatot hirdetett a Magyar Kurirban, erre már jelentkeztek a szóciusok, négy Kolozsvárról, egy pedig Brassóból, akiknek számára útiköltséget is rendelt a tanács. (Okmánytár LXXVII.) Így azután a személyzetet illetőleg végre rendbe jött Csáthy.

A nyomda érdekében azonban másféle küzdelmei is voltak a derék provizornak. Az első években a nyomdának alig volt jövedelme, csak kitartó munkával lehetett kiemelni abból az állapotból, melybe Szigeti Mihály keze alatt süllyedt. E miatt a város eleinte egészen komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy *eladja a nyomdát*. A kormányhatóság éppen nem ellenezte a dolgot, sőt ellenkezőleg, nagyon kedves lett volna előtte, ha a debreceni polgárság maga adja fel ezt az évszázados intézményét. Szerencséje a városi nyomdának, hogy olyan komoly, lelkiismeretes, a köz javát néző provizora volt, mint Csáthy. Ha valami könnyebb lelkiismeret-

retű ember áll a nyomda élén, mint a XVIII. század folyamán több is akadt, bizony aligha ünnepelnők most a nyomda fennállásának 350 éves jubileumát.

1807-ben, mint láttuk, a szócíusok kérvényt adtak be a városi tanácshoz fizetésjavításért. Ugyanekkor Csáthy is folyamodott fizetése jobbításáért, mert a XVIII. század derekán megállapított provizori fizetés csakugyan nem felelt meg a változott viszonyoknak. A tanács felterjesztést tett ebben az ügyben az udvari kamarához, melynek válaszul küldött leírata egyenesen a nyomda eladására tesz kétségtelen célzást: „Megnézettetvén a számadások, úgy látszik, hogy a Typographiából nem tsak nyeresége nincs a városnak, hanem inkább kárára van, azért sem a Provizor, sem a sociusok fizetését jobbitani nem lehet, sőt mivel a Typographia tartása kárára van a Városnak, *jobb volna azt sufferálni*“. (Okmánytár LXV.)

A felsőbb hatóság szándéka nyilvánvaló. Nem engedi meg a nyomda személyzetének fizetésjavítását, hogy a nyomda megszűnését a személyzethiány elősegítse. Sőt egyenesen kifejezi azt az óhaját, hogy a város szüntesse meg ezt a vállalatát, melyre ügyis csak ráfizet, — természetesen pusztán a város jól felfogott érdekében. A tanács gondolkodóba esett a dolgon s kiadta a leíratot a nyomdai felügyelőknek és a provizornak, hogy tegyék meg rá az észrevételeiket. Ők aztán alapos megfontolás tárgyává tették a dolgot, nem siettek véleményük beadásával. A következő 1808-ik év novemberében az új typographiae inspectorok: Fáy Ferenc és Vecsey Sámuel alapos leltári munka iránt tettek előterjesztést, amire a város egy bizottságot küldött ki. (Okmánytár LXVI.) Szóval húzták-halasztották a dolgot, amiben aligha nem maga Csáthy volt a főintéző,

aki így időt akart nyerni arra, hogy a nyomda jobb karba helyezésével az eddigi deficitese állapotot jobbra változtassa s a kamarának ne legyen semmiféle ürügye a nyomda eladásának sürgetésére.

Az udvari kamara ugyanis több ízben sürgető leíratot intézett a felől, mire határozta el magát a város az eladást illetően. Végre 1813-ban a város hajlandónak mutatkozott az eladásra, vevő is akadt a nyomdára, mi akadály sem volt már, hogy a nyomda eladása valósággá váljék.

Ekkor azonban váratlan dolog történt. Az udvari kamara 1813 augusztus 20-án kelt leiratában kategorice tudatta a várossal, hogy „*Ő Felsége által a Város Typographiájának eladása semmi képen meg nem engedtetik.*“ (Okmánytár LXXIV.)

Mi lehetett az oka ennek az alapos nézetváltozásnak? Mi indíthatta arra a kormányhatalom kezelőit, hogy, amit évek óta sürgettek a várostól, attól most, minden logika fejtetőre állításával, mereven eltiltsák?

Valami okának kellett lennie. Aminthogy volt is. Nagyon jellemző, éles világítást vet arra a kormányzati politikára, mely ebben az időben Magyarországon érvényesült.

Az egész fordulásnak az volt az oka, hogy a városi nyomdának vevője akadt. Ámde ki volt ez a vevő? Senki más, mint a *debreceni kollégium*.

Ha Csáthy fejéből került ki ez az ötlet, úgy pompás ütőkártyát vágott ki vele, mert az udvari kamarának alaposan elment a kedve minden eladási szándéktól és kísérletezéstől. Nem is lehet csodálkozni rajta. Hiszen az eladással a kormány csakis azt akarta elérni, amire a szatmári béke óta úgyszólván folyton törekedett, hogy kicsavarja a debreceni kálvinista polgárság kezéből ezt

a szellemi fegyvert. Most pedig még jobban kezeügyébe illessze a reformátusságnak, ha a kollégium birtokába engedi? Már akkor inkább csak maradjon a város kezében! Inkább a királyi szó tekintélyét használta fel a maga felsült politikájának takarására, semhogy megengedte volna, hogy a nyomdára a kollégium tegye rá a kezét.

Fölmerül azonban a kérdés: komoly ajánlat volt-e a kollégium felkínálkozása, vagy csak a kamara ellen kijátszott ütőkártya? Valószínűleg mindakettő. Csáthyék dilemma elé állították az udvari kamarát: vagy megengedi a városi nyomda eladását s akkor a kollégium tulajdonába kerül, vagy nem, s akkor a város rendelkezik fölötte továbbra is. Mindenképen a kálvinistaság javára üt ki a dolog. A kamara a második módozatot választotta.

Másrészt azonban arra is van adatunk, hogy abban az esetben, ha a városi nyomda csakugyan eladásra kerül, a kollégium a legkomolyabb vevője lett volna. A kollégium ebben az időben olyan helyzetben volt, hogy a nyomdát nagyobb nehézség nélkül át tudta volna venni s fenn is tudta volna tartani. Hogyan, miképen jutott egy tanintézet abba a helyzetbe, hogy egy nyomda sikeres kezelésének és fenntartásának reményével biztathassa magát?

A dolog kulcsát a *rézmetsző diákok társasága* adja kezünkbe. Ez a társaság a XIX. század első évtizedében állott fenn a kollégiumi ifjúság kebelében s mindmáig páratlanul áll a magyar iskolázás történetében.

Karacs Ferenc, a későbbi híres rézmetsző indíthatta meg a mozgalmat debreceni tógátus diák korában s az ő indítására kezdettek foglalkozni a debreceni diákok rézmetszéssel, előbb játékból, utóbb komoly foglalkozásképpen. A kollégiumi *cétusokban* (diákszobákban) egybe-

verődő diáksereg nagy kedvvel üzte ezt a mesterséget s mikor három derék tógátus: *Erős Gábor*, *Papp József* és *Pethes Dávid* személyében a rézmetsző társaság ügyes vezetőkre talált, a mozgalom kilépett a kollégium falai közül s 1800-ban az *Oskolai új Átlász*-szal, mely „met-sződött és nyomtatódott a ref. Collegiumban“, az ország elé lépett. Ez a kis kézi atlasz volt az *első magyar nyelvű térkép*, melyből ifjúságunk a földrajzot tanulni kezdte. Különös érdeme, hogy teljesen magyar nyelvű volt, holott abban az időben még az ország valamennyi iskolájában, a debreceniben is, latin volt a tanítás nyelve. Budai Ézsaiás, kinek mint fiatal tanárnak nagy része volt az atlasz létrejöttében, csak két esztendővel e munka megjelenése előtt tette meg az első merész kezdeményező lépést a magyar nyelvnek az oktatás terén való érvényesítésére, mikor 1798-ban a történetet magyarul kezdte tanítani a debreceni főiskolán. 1803-ban Szentgyörgyi József állattanát látták el az ifjak igen sikerült rézmetszetű ábrákkal (103 szemléltető rajzzal, melyeknek kliséi az atlaszokéval együtt a kollégiumi könyvtár ereklYESZEKRÉNYÉBEN láthatók). A tanári kar nagy érdeklődéssel kísérte s minden telhető módon támogatta az ifjakat derék munkájukban. Az ország különböző részében élő írók és tudósok is bátorító, serkentő levelekkel tartották ébren a *rézmetsző alyafiak* tettvágását, Csokonai szoros barátságot tartott velük. Az elért sikeren fölbuzdulva, 1804-ben kiadták az „Oskolai Magyar új Átlász“-t, mely tizenkét, az 1800-kinél jóval nagyobb lapon, Európa országainak térképét tartalmazta. E térképek sokáig voltak forgalomban az ifjúságnál nemcsak Debrecenben, hanem a többi tiszántúli református iskolákban is. A társaság most már kiköltözött a kollégiumból s külön műhelyt bérelt a városban.

Ekkortájt merült föl először a városi nyomda eladásának a gondolata azon leírat kapcsán, melyben az udvari kamara szép hegedűszóval felhívta a várost a nyomda eladására.

A rézmetsző diákok, mint azt kiadványaikkal megmutatták, már teljesen járatosak voltak nemcsak a metszésben, hanem a nyomtatásban is. Erős Gábor és társai kész nyomtatók voltak, akik a nyomdát megvétel esetén minden nehézség nélkül üzemben tudták volna tartani. Nem kellett hozzá sok fontolgtatás a kollégium részéről, — melynek Budai Ézsaiás és Sárvári Pálban koruk színvonalán álló, tevékeny tanárai voltak, akik a merészebb vállalkozástól sem riadtak vissza, — hogy a nyomda megvétele csakugyan létre jöjjön. A hazai reformátusság életbevágó érdeke szólt mellette.

A kollégium előljárósága 1810-ben kérvényt adott be az udvari kamarához a városi nyomda megvételét illetőleg. Ezt a kamara 1810 decemberében leküldötte véleményezés végett a városi tanácshoz, abban a meggyőződésben, hogy a város eddigi álláspontjából, mellyel nyomdájához mindvégig ragaszkodott, most sem fog engedni. Az 1811 február 15-ki tanácsülés azonban hajlandónak mutatkozott a vásárra, a végzés szavai szerint a tanács „...nem lesz idegen attól, hogy a Typographia a Collegiumnak adódjon, de valamíg a Typographia nem inventálódik, addig végső Relatiót nem tehet“. (Okmánytár LXVII.) A nyomda leltározási munkálata folyamatban volt, azonban az 1811-ki nagy tűzvész miatt, melynek a város kétharmada martaléka lett, egyidőre halasztást szenvedett. Az 1812-ik év első hónapjában mégis készen lett vele a bizottság s Rakovszky Dániel szenátor a január 24-ki tanácsülésen jelentést tett, hogy a munkálattal elkészültek s a nyomda összes felszereléseinek

értéke a raktáron levő példányokkal együtt 92,593 rhénes forint 40 krajcárt tesz. (Okmánytár LXVIII.)

Így tehát semmi sem állotta útját annak, hogy a nyomda eladása, melyet a kormányhatalom eddig annyira sürgetett, meg ne történjék. A dolog azonban most már, mikor a kollégium vevő szándéka nyilvánvalóvá lett, nem volt oly sürgős az udvari kamarának. Egy darab időre a városnál rekedtek meg az okmányok, majd a kamaránál halogatták az elintézését. Végre 1813 szeptember havában leérkezett a kamara útján az említett királyi rendelet, mely semmi szín alatt sem engedi meg a városi nyomda eladását. Hogy minő okok munkáltak közre a királyi akarat ilyen megnyilvánulásában, arra nincs adatunk, de az előbb elmondottakból könnyen ki lehet találni

A tiszántúli egyházkerület 1813. évi őszi közgyűlésén szintén szóba került az oda is leküldött királyi elhatározás. A végzés rá lakonikusan rövid volt: *Tevődjék bé az Archivumba.* (Okmánytár LXXV.)

Ezzel az ügy befejeződött. A rézmetsző társaság, mely eleinte nagy várakozással lehetett a megindult tárgyalások iránt, mikor 1812-ben kiszivárgott a híre, hogy a dologból aligha lesz valami, nem látta továbbra értelmét annak, hogy együtt maradjon s még ez év folyamán feloszlott.

A nyomda így a város tulajdonában szolgálta továbbra is a kálvinista tanügy érdekeit Csáthy szakavatott, ügyes vezetése mellett. Avatottságáról és lelkiismeretességéről tanúságot tesznek kiadványai mellett a provizorsága idejéből ránkmaradt nyomdai számadások is. Minden elődjénél pontosabban s részletesebben számol be a bevételekről és kiadásokról. 1805-ki számadásában pl. a következő csoportok szerint:

I. Nyomtató papiros perceptioja. II. Papiros Ero-gatio. III. Exemplarok perceptioja. IV. Defectuosum Exemplárok. V. Revisioról visszajött könyvek. VI. Betűk nevezetei. VII. A Typographiához tartozó requisitumok.

A VII. pont alatt az utolsó szögig beszámol az officina egész berendezéséről, úgy, hogy ebből tiszta képünk lehet a felől, minő felszereléssel dolgozott egy XIX. századeleji magyar nyomda.

A nyomda a fejlődés és föllendülés útján volt a keze alatt, mikor 1817 nyarán a váradi fürdőben valami baleset következtében hirtelen elhunyt. Az egész város osztatlan részvéte kísérte utolsó útjára a derék, tevékeny, városa javát oly buzgón munkáló Csáthy Györgyöt.

Özvegye azok közül a vállalkozó szellemmel megáldott, erős kezű és energiájú kalmárasszonyok közül való volt, akiknek tipikus alakja időnként fel-feltűnik Debrecen életében s akik között Csáthyné az első között állt nem mindennapi üzleti szellemével. Maga számolt be a városnak a nyomda utolsó esztendejéről, maga intézte a leltározási és átadási munkálatot. A könyvesboltot szintén maga vezette tovább s bár a kompaktorcéh ő ellene is pert indított, a pert győzelmesen végig harcolta s utóbb a városi nyomda bizományosságát is elnyerte.

Csáthyt a provizorságban egy tevékenységre és üzleti mozgékonyyságra ugyan hozzá nem mérhető, de egyébként igen becsületes, lelkiismeretes és szakját értő ember váltotta fel: *csöglei Tóth Ferenc*. A hevesmegyei Burán született köznemes ember volt. Szüleit korán elvesztette s nevelését István bátyja, az ordasi eklézsia lelképásztora vállalta magára. Az elemi osztályokat Hala-son, a középiskolát Nagykőrösön végezte. Azután bátyja

egy pesti könyvnyomtató intézetbe adta be növendéknek. Itt szakmájában alapos jártasságot szerzett s 1805-től kezdve a város szolgálatába lépett, ahol tizenkét esztendei becsületes, hasznos munka jutalmaképen Csáthy halála után provizorrá lett.

1817 november elején lépett hivatalába s az átvételi, leltározási munkálatok végeztével neki fogott a nyomtatásnak. A csöndes, zajtalan, de soha nem lankadó munka embere volt. Olyan erőfeszítésekre nem lett volna alkalmas, amilyenekkel Csáthy a nyomda fejlődését neki lendítette. Arra azonban, hogy a nyomdát mindvégig megtartsa azon a színvonalon, melyre Csáthy emelte, keresve sem lehetett volna alkalmasabb embert találni.

Új nyomokon nem járt. Leginkább a régi, jól bevált rendszert alkalmazta ő is: tankönyveket, kipróbált kelendőségű vallásos munkákat és alkalmi kiadványokat termelt legtöbbször a nyomda. Okulva a *Fűvészkönyv* szomorú sorsán, tőle telhetőleg került a nagyobb-szabású tudós munkák kiadását, hanem annál nagyobb kedvvel nyomtatta újból meg újból a nagy vizet nem zavaró, mindig kelendő régi jó *Lelki Hódolást*, *Lelki jegyvert*, *Lelki jó illattételt*, *Pictet Könyörgéseit* és a *Bádogyadt lelkeket élesztgető Csendes Muzsikát*. Az énekes könyv különböző formátumú kótás és kótánélküli példányait természetesen ezrével ontotta a nyomda. Ezekből volt a főjövedelme.

Az iskolai könyvek kiadása is zavartalanul folyt. A bevált, régóta használt tankönyvek ezerszám állottak a nyomdának a Komáromi-háznál levő *depositoriumában*. A provizornak nagy gondja volt rá, hogy a példányok valamiképen ki ne fogyjanak, az apadást új kiadás-sal azonnal pótolta.

Ha terjedelmesebb tudományos munkák kiadását

kerülte is, gyakorlati jellegű munkák egyszer-egyszer mégis csak megjelentek, bár jóval szerényebb példányszámban, mint a zsoldárok, vagy iskolai könyvek. Természetesen nem valami felforgató szándékú, cenzurát háborító munkák, hanem hasznos, lelkeket föl nem zavaró, az atyai indulatú kormány cselekedeteinek gáncsot nem vető könyvek, teszem azt: *A Mezei Pásztorok könyve* (1819), *A helységek bábáinak oktatása* (1823), vagy *A marhadög leírása* (1829).

A kollégium pénztárnokának, aki mellékesen szép verseket is írt, nyugalmazott főhadnagy *Fazekas Mihály*-nak szerkesztésében megindult újból a *Debreceni kalendáriomok* népszerű sorozata, elevenen szerkesztett ismeretterjesztő és mulattató résszel (1819). Ismét olyan kiadvány, melynek megjelenése ellen a cenzurának semmi kifogása nem lehetett, a nyomda ellenben igen jó hasznát látta.

Az alkalmi kiadványok divatja szintén föllendült. Tóth Ferenc idejében kitűnő papíráról és csinos nyomásáról lett híres a debreceni nyomda. Alkalmi megrendelésekkel ezért messze vidékről fölkeresték. A többi között pl. a marosvásárhelyi professzor, Péterffy Károly itt nyomatta székfoglaló beszédét (1820), ugyancsak székfoglaló beszéd kinyomatása végett kereste fel Pécsi János „Máramaros vármegyei főkormányzó“, Rhédey Lajos beregi adminisztrátor (1829), gróf Teleki József szabolcsi főispán (1830) stb. A kollégium tanárai székfoglaló értekezéseiket és munkáikat természetesen szintén nála nyomatták. Olyan kiváló munkák azonban, amilyenek Csáthy idejében kerültek ki a város prése alól, Tóth Ferenc idejében egyáltalán nem jelentek meg.

Ő meglegedett azzal, ha a nyomda szép anyagi hasznot hoz a városnak és ha a cenzorokkal semmiféle

kellemetlenségekbe nem keveredik. Ez a két szempont irányítja provizori működését. A cenzorokkal, vagy a kormányhatóságokkal nem is volt baja egyszer sem. Egyetlen merészebb tette, a rebellis hajlandóságú, börtönviselt poéta : *Szentjóni Szabó László* költeményes munkáinak kiadása (1820) bizonyára nagy lelkiismeretfurdalásokat okozhatott neki, holott alapos cenzori átvizsgálás után jelent meg a költeménykötet.

Amit óvatos, minden lépésre vigyázó eljárásával el akart érni, azt el is érte. Keze alatt a nyomda egyre nagyobb jövedelmet hajtó üzletnek bizonyult. Cenzorokkal, felsőbb hatalmakkal nem akaszkodott össze, a nyomda gyarapodása zavartalan volt. Csáthy provizorságának első esztendejében még deficitel küszködött, Tóth Ferenc elejétől kezdve szép summa tiszta haszonnal zárta le számadásait. A városi tanács elé 1823-ban terjesztett kimutatása szerint provizorkodása első öt esztendejében a nyomda tiszta haszna (váltó forintokban) évente így oszlott meg :

1817—18-ban : 4473 frt, 1818—19-ben : 3633 frt, 1819—20-ban : 2223 frt, 1820—21-ben : 2541 frt, 1821—22-ben : 2666 frt. Az egész öt esztendő alatt 15,542 forint hasznot hajtott a nyomda.

1818-ban (Trattner János kimutatása szerint) a személyzet állott 5 szedőből, 8 nyomtatóból és 1 könyvrakóból. Egy esztendőn át feldolgoztak 200 bál papirost.

1823-ban 10 szócius és 8 inas dolgozott a nyomdában, melynek ekkor már *nyolc* sajtója volt, tehát éppen kétszer annyi, mint amennyivel Csáthy dolgoztatott. Egy-szerű kézi faprések voltak még mindig. Noha a vas-sajtót már a század elején Stanhope lord feltalálta, Pesten is csak 1835 körül jön használatba a legelső, a gyors-sajtó még később, 1840-ben.

A debreceni nyomda szükségletét a megszorodott személyzettel a fasajtók is ellátták, sőt a nyolc közül 1823-ban kettő pihent, csupán hattal dolgoztak.

A személyzet fizetésében változás nem történt, sőt 1823-ban az udvari kamara még a régit is le akarta szállítani s csak Tóth Ferenc és a személyzet erélyes állásfoglalására maradt meg a város az eddigi fizetések mellett, mely szerint a provizoré 300 forintot, egy-egy szóciusé 186 forintot tett ki évente. (Okmánytár LXXXI.) Tekintve azt, hogy a nyomda számadása állandóan pár ezer forint haszonnal zárult, a városi tanács szűkmarkúsága nem volt indokolt. Másrészt azonban azt is figyelembe kell venni, hogy az 1811-ki nagy pénzügyi krízis után lassanként javultak az állapotok s a példátlan drágaság néhány esztendeje után az árak a régi normális színvonalra kezdetek visszaszállani.

Tóth Ferenc provizorkodásának csöndes, zajtalan menetét csak az 1823-ik év zavarta meg valamennyire. Ebben az esztendőben u. i. a városi tanács, részint felsőbb helyről jövő sürgetéseknek engedve, részint, mert már a régi városháza bedőléssel fenyegetett, egész komolysággal neki látott, hogy az új városháza építésének ügyét nyélbe üsse. A királyi biztosság élén *Bek Pál*, a városi magisztrátus élén pedig *Böszörményi Pál* főbíró állott. Mindakettő tevékeny, sokoldalú, a város fejlesztését szíven viselő ember. Terveiket a városi polgárság konzervatív s ez időben sajnálatos elmaradottságra mutató állásfoglalásával szemben, sokszor erőszakkal kellett megvalósítaniok. Pedig a város nagy hasznát látta tevékenységüknek.

Az új városháza építésére is erővel kellett rákényszeríteni a polgárságot, holott a régi szinte már életveszedelmessé vált, annyira össze volt repedezve. Ter-

mészetesen az új épület tervezgetése közben különös tekintettel voltak a nyomdának, mint a város egyik hasznát hajtó, szellemiekben is súlyt adó vállalatának alkalmas, célszerű, a jövő fejlődésre is tekintettel levő elhelyezésére. E célból a tanács Vecsey Sámuel és Lukácsy András nyomdai felügyelőket küldötte ki, hogy a provizorral egyetértőleg részletes tervezetet dolgozzanak ki. A bizottság a tervezetet ki is dolgozta (közölve az Okmánytárban LXXX. sz. a.), röviden kitérve a nyomda régebbi s akkori állapotára is, közben értékes adalékokat szolgáltatva a nyomda történetéhez. A tanács, meggyőződve az elaborátumból, hogy a nyomda eddigi jövedelmezősége érdemessé teszi ezt a vállalatot a megszébb menő áldozatokra is, elhatározta, hogy „ezen Typographiához megkívántató minden Commoditások az ujjonnan építendő Város Házánál is állíttassanak fel, azon fő tekintetből is, hogy az elkészült nyomtatványok, az Instrumentumok és Betűk a Város Házánál állandóul fenn álló Strázsák által, annál nagyobb bátorsággal őriztethessenek, és a nyomtatásbeli munka pontosabb Magistratualis felvigyázás alatt még nagyobb előmenetellel és haszonnal a Város Házánál helybe fojtatód hasson“.

Tóth Ferenc azonban nem érte meg azt az időt, mikor az új, tágas helyiségekben nyomtathat. A nagy buzgalommal megindult munkálat abban maradt s az új városháza építésének ügye csak a harmincas évek vége felé került megint elő. Ő már akkor régen kinn aludta örök álmát a hatvan-utcai temetőn, mire az új városháza fedél alá került. 1832 május 14-én halt meg 54 éves korában, tíz heti kínos szenvedés után. Temetése nagyszámú közönség részvétele mellett történt. A kistemplomban Lakatos József prédikátor mondott felette gyászbeszédet, mely utóbb nyomtatásban is megjelent.

Alatta a nyomda nem aratott oly erkölcsi sikereket, mint Csáthy idejében, de anyagilag a gyarapodás, zavartalan fejlődés előbbrevívó útján haladt tova. Nagy érdeme Tóth Ferencnek, hogy erről az útról letéríteni nem engedte magát.

Annál veszedelmesebb zavarokkal, nehézségekkel kellett megküzdenie a nyomdának az új provizor, *Tóth Lajos* alatt.

A nyomda élére állított új művezető szakavatott nyomdász volt. Nagybátyja, Tóth Ferenc, nevelését úgy intézte, hogy mint kiváló készségű nyomtató vehesse át tőle a nyomda vezetését. Az inaséveket a debreceni nyomdában, nagybátyja felügyelete alatt töltötte. Majd 1823-ban a budai egyetemi nyomdánál, utóbb Bécsben Sollingernél és több külföldi nevesebb nyomtatónál elsajátította mestersége minden csinjátbinját. Mint szakmája minden részében teljesen járatos nyomdász 1827-ben Lipcséből jött haza s öt esztendeig szóciusként működött a városi nyomdában. Nagybátyja halála után pedig a nyomda élére került.

Kezdetben nagy ambícióval látott hozzá munkájához. Kiadványaival nem vált szégyenére a nyomdának oly kiváló elődök után sem. *Szikszy György* népszerű imádságos könyvének, a „Keresztyén tanítások és Imádságok“ 1834-iki kiadása, vagy *dr. Gombos Dániel* biharmegyei fizikus ismerettárának, a „Polgári Élethez való Lexicon“ (1837) első kötete igen szép nyomdai kiállítású munkák. Különösen éles metszésű, rendkívül tiszta nyomása és kitűnő papirosa teszik kiválóakká nyomtatványait.

Ami kiadványai tartalmi részét illeti, ő sem kívánt új úton járni. Bátyja példájára megelégedett a református vallási munkák, imádságos és énekes könyvek,

valamint iskolai kézikönyvek kiadásával. Az alkalmi nyomtatványokat sem hanyagolta el, sőt még elődénél is nagyobb gondot fordított rájuk. Megrendelők bőven akadtak az ország minden részéből.

Kiváló minőségű papirost használt. Hogy e tekintetben a legjobbat kaphassa, nem sajnálta a fáradságot s mint a XVIII. században Margitai János, maga ült szekérre s járt utána Belényesen, Dobsinán és más papirgyárakban. A tanács meg is sokalta az utazgatást s a gazdasági-bizottság véleményét, hogy t. i. elegendő lenne levél útján elintézni a papirbeszerzést, figyelmébe ajánlotta a művezetőnek. (Okmánytár LXXXIV.)

1835-től kezdve azonban csökkenni kezdett a provizor buzgalma. Elkedvetlenedett-é, vagy a fizetését keveselte, nem tudni. Annyi tény, hogy a nyomda hanyatlani kezdett s ezzel párhuzamosan jövedelme is mindinkább csökkent.

A tanács észrevette és 1835 nov. 14-iki gyűlésén szóvá tette, „hogy a Város Typographiája nem hoz annyi hasznót a Pénztárra, amennyit abból a reá fordított költséghez és benne heverő tőke pénznek interesséhez képeest várni lehetne“. (Okmánytár LXXXV.) A dolog megvizsgálására ekkor egy bizottságot küldött ki, mely munkálatát csak jó későre terjesztette be azzal a furcsa javaslattal, hogy a nyomda csakugyan nem hoz annyi hasznót, amennyit mostani berendezésétől várni lehetne, tehát jó lesz a dolgozó személyzet számát csökkenteni, ezzel majd a kiadások is kevesbednek. A tanács azonban nem ment bele a dolog illetén megoldásába, hanem utasította a nyomdára felügyelő tanácstagot, hogy a személyzetet nagyobb szorgalomra serkentse, egyben felhívta a nyomda művezetőjét, hogy adjon be valami tervezetet, „miképpen lehetne a könyvnyomtató In-

tézetet nagyobb haszonhajtóvá tenni“. (Okmánytár LXXXVI.)

Mivel azonban ez év tavaszán a nyomda átköltözött az új városháza épületébe, a költöztetés és berendezkedés gondjai miatt a provizor nem ért rá a tervzet kidolgozására, a tanácsot is a költözködés foglalkoztatta, jó időre elterelődött a nyomdáról a figyelem.

1840-ben azzal lepte meg a városi tanácsot Tóth Lajos, hogy Miskolcon nyomdát vásárolt s a június 26-án tartott tanácsülés elé azzal a kérelemmel járult, hogy „midőn egyrészt magát a mostani hivatalában továbbra is meghagyatni kéri, másrészt az iránt esedezik, hogy az időszakonkénti, de mindenkor rövid ideig tartó eltávozásra néki engedelem adódjon...“ (Okmánytár LXXXVIII.) A tanács, bár nem helyeselte a dolgot, nem utasította el a kérelmet határozottan, hanem egy bizottságot küldött ki a dologban. Ez végzetes hiba volt. Szomorú következményei nemsokára mutatkoztak is.

Ha a városi nyomda érdekét nézi a tanács, utasítania kellett volna a művezetőt, hogy vagy a miskolci nyomdától váljon meg, vagy a provizorságról mondjon le. A kettő egymással összeférhetetlen.

Amit előre lehetett volna látni, hamarosan bekövetkezett. Tóth Lajos minden tudását és szorgalmát miskolci könyvnyomdája fölvirágoztatására fordította, a városi nyomdát teljesen elhanyagolta.

Bármily jóindulattal volt is a tanács Tóth Lajos iránt, sokáig nem nézhette a nyomda folytonos hanyatlását. Az 1840-ben kiküldött bizottság nem csinált semmit, az 1843 februárjában újból kiküldött bizottság hasonlóképen cselekedett. Az 1843 július 31-ki tanácsülés végül Derecskey József tanácstagot és Vámosy Károly főjegyzőt küldötte ki azzal a szigorú utasítással,

hogyan tekintet nélkül arra, mit csinál a másik két bizottság, minél előbb fogjanak hozzá a nyomda jövedelmezőbbé tételére vonatkozó tervezet kidolgozásához, egyszerűsítsék, hogy a nyomda mostani állapotáról tiszta képet nyerjenek, *a művezető számadásainak megvizsgálásához.* (Okmánytár XCI.)

Sejtett-e valamit a tanács, vagy sem, az iratokból nem világlik ki. A vizsgálatnak azonban szomorú eredménye lett. Tóth Lajosnak 1843 végén olyanforma körülmények között kellett távoznia a nyomda éléről, mint a múlt században Bíró Mihálynak, Kállai Gergelynek, meg Huszti Sámuelnek. Az okmányokból, ha hűtlen kezelés talán nem is, de igen nagy fokú rendetlenség tűnik ki, mely miatt a tanács Tóth Lajost állásától felfüggesztette, tartozásai fejében zár alá tette debreceni szöllejét, sőt átírt Borsod megye hatóságához is, hogy a város és a szuperintendencia követeléseinek biztosítására vegye bírói zár alá a miskolci nyomdát. (Okmánytár XCIII., XCIV., XCV., XCVI.)

Tóth Lajosnak nem csupán ez az egy kellemetlen összeütközése volt. Igaz, hogy ez volt a legvégzetesebb de első sorban saját személyére nézve. Általános szempontból sokkal fontosabb és jelentősebb volt a *cenzurával* való összeütközése, melynek folyományaképpen a város, mint testület is szembe került a kormányhatósággal.

Csáthynak és Tóth Ferencnek nem akadt bajuk a cenzurával. Igaz, hogy nagy vigyázattal ügyeltek rá, valami olyas ne történjék a nyomdánál, ami a cenzurnak beavatkozásra adjon okot. Hogy kellemetlenség nem történt, az tehát nem a cenzura erőszakosságán múlt, hanem e két művezető körültekintő, óvatos magatartásán.

A francia forradalom véres napjai multával a cenzura teljes súlyával ismét ránehezedett egész Európára.

Napoleon maga, kit a forradalom segített a császári trónhoz, ellensége volt a sajtószabadságnak. „L' imprimerie est un arsenal, qu'il import ne pas mettre entre les mains de tout le monde“ (a könyvnyomtatás arzenál, melyet nem lehet akárki kezére bízni) — szokta volt mondani. Ennek megfelelően a cenzura erőszakos alkalmazásával igyekezett minden ellene irányult kritikát elfojtani. Száz napos uralma idején, mikor a múltakon tanulni akarva, egyik üdvös rendeletét a másik után adta ki, egy dekrétumával a cenzurát is eltörölte. A jószándék szép volt, de már késő volt. Rövid idő múlva a császár hatalma Szent-Ilona zátonyai közé szorult. A restauráció elején szelid volt a cenzura, de alig erősödött meg kissé az új uralom, a sajtószabadság béklyói is azonnal szűkebbre szorultak. Az 1830-ki politikai változás ugyanilyen eredménnyel járt. Az 1848-ki március meghozta a teljes sajtószabadságot, — de csak rövid időre. III. Napoleon uralma különösen a napilapok működését bénítja szigorú cenzurával. Végre az 1881-ki sajtótörvény állandósítja a sajtószabadságot Franciaországban.

A német birodalom területén levő kisebb államok különböző sajtórendelkezések szerint jártak el egészen 1819-ig, mikor a Bundestag egységes eljárás céljából elrendeli, hogy minden 20 ívesnél kisebb nyomtatvány cenzura alá essék. A negyvennyolcas idők itt is meghozzák a sajtószabadságot, 1850-ben azonban már mutatkozik a visszahatás szigorú sajtórendelkezések képében. Az 1874-ki birodalmi sajtótörvény végül itt is végleg rendezi a sajtóviszonyokat.

Nálunk József császár felvilágosult uralkodása után, mely sokat tágitott a sajtó bilincsein, Ferenc uralma alatt, kivált a Martinovicsék úgynevezett összeesküvésének brutális önkénnyel való elfojtása után, a legszí-

gorúbb cenzura uralma bénította meg minden szabadabb mozgást. Az olyan gyanús, rebellis hajlandóságú nyomda, mint a debreceni, különösen éber ellenőrzés alatt állott. A cenzurának különben erősen katolikus papi jelleget adott az a körülmény, hogy a cenzorok többnyire katolikus egyházi emberekből kerültek ki. A debreceni nyomda termékeit, melyek túlnyomó részben prot. vallásos jellegűek voltak, előbb a szuperintendencia könyvvizsgálói bírálták meg, ha ők kinyomtatni valónak találták a munkát, még nem mehetett prés alá, előbb a kormánytól kinevezett cenzornak is be kellett mutatni, aki Debrecenben legtöbbször az itteni piarista gimnázium igazgatója volt, az 1820-as években pl. *Náray Dávid*, az 1830-as évek elején *Deáky Károly* kegyesrendi gimnáziumi igazgatók.

Csáthy idejében, mint láttuk, a kormányhatalom a cenzura útján a művezető óvatossága miatt nem tudván belekötni a nyomdába, más úton, az eladás sürgetésével igyekezett azt a város kezéről elűtni. Igyekezetével pórul járt. A nyomda jóidőre békében maradt a zaklatástól. Igaz, hogy gondosan őrizkedett a legcsekélyebb okot is adni a cenzura okvetetlenkedésére. Csáthy és Tóth Ferenc provizorsága alatt legfeljebb az esett meg, hogy a helytartó tanács a köteles példányszámokat a kormányhatóság és a hazai könyvtárak számára megsűrgette.

A csend, nyugalom és álmos fásúltság éveit azonban az 1820-as évek elején mindinkább növekedő s általánossá váló mozgolódás kora váltotta föl. A politikai és társadalmi megújulás átmeneti, forrongó korszaka kezdődött. A cenzura nyúge egyre elviselhetetlenebbé lett a reformeszmék áradatába sodródott nemzet előtt. A közvélemény nyomása alatt ugyan sokat enyhült a cenzura szigora, de ez mit sem szelidített a teljes sajtósza-

badság utáni forró vágyakozáson, mely végre a 48-ki márciusi napokban szerzett teljes kielégülést.

A debreceni nyomda sem kerülhette el az idők folyamán egyre szélesebben terjedő reformgondolatok hullámgűrűit.

1841-ben oly dolog történt a nyomdában, ami kihívta maga ellen a kormányhatóság neheztelését. Tóth Lajos u. i. a hajdúk történetéről és szabadságairól szóló kis munkát a könyvvizsgálati rendszabályok ellenére úgy jelenttette meg, hogy a címlapon sem a nyomás helyét és évét, sem a nyomtató nevét föl nem tüntette. Két évtizeddel előbb a városnak esetleg a nyomdájába került volna ez a vétség, idők változásának a jele, hogy a művezető megfeddése árán minden nagyobb bajtól szabadult. (Okmánytár LXXXIX.) Ez a dolog januáriusban történt. Április havában újból hallat magáról a nyomda és pedig oly esettel kapcsolatban, mely miatt a város nyílt ellenkezésbe került a kormányhatósággal.

Tóth Lajos ugyanis, tanácsi rendelet alapján, de a cenzor előleges beleegyezésének kikérése nélkül a legújabb országgyűlési törvényeket lenyomatta. A helytartó tanács e miatt a városi hatóság előtt rosszalását fejezte ki, a művezetőt pedig megdorgálásra ítélte. A városi tanács azonban sarkára állott és a felsőbb hatósággal szemben eddig használt, túlzottan alázatos hangtól szokatlanul eltérően arra támaszkodva, „hogy a Törvények az egész nemzet tulajdona lévén, és így, midőn annak nyomtatásához egy Intézetnek is kirekesztő joga nints, annak újra nyomtatása senkinek sérelmet nem okozván, könyvvizsgálat pedig ott, hol a törvények a törvényhozó hatalom által szentesítve, az ő Felsége neve alatt a törvényhatóságokhoz nyomtatásban megküldettek, és az itteni nyomtatás ezen eredeti példány után

történt, e Városi Tanács belátása és meggyőződése szerint helyt nem találhatván...“, nem szegült ugyan egyenesen szembe a helytartó tanács intézkedésével, hanem a rosszalást „*fájdalmas érzéssel vette*“, a megdorgálásról pedig nem intézkedett. A helytartó tanács azonban nem nyugodott bele a dologba, hanem egy újabb leiratában megismételte a művezető megdorgálására vonatkozó rendeletét. A városi tanács végül, hogy a dolog nagyon el ne mérgesedjék, kénytelen-kelletlen engedelmeskedett, a művezetőt dorgálásra ítélte, de egyzersmind „az e részben szenvedett sérelmét a jövő Ország Gyűlésre orvoslás végett feljegyeztetni rendelte“. (Okmánytár XC.)

Tóth Lajos miatt több kellemetlensége nem volt a városi hatóságnak a felsőbbsséggel. Annál jobban meggyűlt azonban a baja a nyomda belső életével.

A művezető számadásainak átvizsgálása és azok a nagyfokú rendetlenségek, melyek miatt Tóthnak állását is ott kellett hagynia, meggyőzték a tanácsot, hogy a nyomda ügye alapos és gyökeres rendezést kíván.

A királyi biztos, Detrich Miklós, a városi tanácshoz intézett átiratában, ugyancsak ily értelemben szólította fel egy tervezet kidolgozására. Az átirat, — melyet a tanács 1844 május 22-ki gyűlésén vett tárgyalás alá, — megemlíti a módokat is, melyek szerint el kellene járni. Nevezetesen megpendíti azt az eszmét, hogy legegyszerűbben lehetne segíteni e bajokon a nyomda bérbeadásával. A királyi biztos azonban tudván azt, hogy ettől a város mindenesetre idegenkedni fog, a házi kezelés fentartása esetére is ajánlott egy pár hasznos intézkedést: 1. hogy az újonnan, mielőbb megválasztandó művezető részére részletes szolgálati utasítás készüljön, 2. hogy a művezető (az átirat szerint

gondviselő) mellé egy ellenőrt is válasszon a város, akinek kötelessége legyen mindenről hiteles naplót vezetni, 3. hogy a papírost a raktárból időről-időre „előleges felszámítás szerint“ adják ki a művezetőnek.

A tanács a javaslatba hozott intézkedéseket helyeseknek találta s egy bizottságot küldött ki részletes kidolgozásukra. Azonkívül, ugyancsak a királyi biztos javallatára, Nánássy Gábor és Vámosy Károly tanácsnokok személyében új nyomdai felügyelőket választott, azonban az eddigi szokástól eltérőleg *tiszteleldíjat is rendelt számukra.* (Okmánytár XCVI.)

A királyi biztos átirata s a vele kapcsolatos tanács-határozat egy érdekes dolgot árul el. Azt t. i., hogy a nyomdának 1754-ben és 1797-ben készült szolgálati szabályzata *idővel teljesen feledésbe ment.* Az 1797-ki provizori és inspektori utasítás oly részletes és kimerítő volt, hogy mostan egyszerűen csak fel kellett volna eleveníteni. Az ellenőri hivatal sem volt új dolog. Az 1754-ben rendszeresített *controllori* állás voltaképen annak idején ugyanazon céllal létesült, mint a királyi biztos javallata szerinti ellenőrség. A dolog magyarázata abban rejlik, hogy a Csáthy és Tóth Ferenc lelkiismeretes provizorkodása fölöslegessé tett minden szigorú ellenőrzést. A tanács három évtized alatt jóformán beleszokott abba, hogy a teljesen megbízható művezető intézkedéseit ne is kísérje figyelő szemmel. A nyomdai felügyelők szinte fölöslegessé váltak. Ellenőri szerepüket nem vették komolyan. Ez a hanyagság a Tóth Lajos provizorsága alatt is folytatódott s részben oka lehetett annak is, hogy Tóth Lajos annyira elhanyagolhatta a nyomda ügyeit. Mikor azután a dolog botránnyban patant ki, a városi hatóság, anélkül, hogy a régi, feledésbe ment rendelkezésekről tudomása lett volna, ugyanazon

rendszabályokat vette alkalmazásba, mint hasonló esetek alkalmával a XVIII. század folyamán.

A bizottság munkálatával csakhamar elkészült s benyújtotta az 1844 június 10-ki tanácsülésre, mely azonban a munkálat beható megbeszélését elhalasztotta, csupán a művezetői és ellenőri állásoknak, melyekre már előzőleg kihirdette a pályázatot, betöltéséről gondoskodott. A tizenhárom, művezetőségre pályázó közül a tanács három ajánlottja fölött történt a szavazás. A városi közgyűlés szavazásának eredményeképpen művezetővé lett *Tóth Endre*, ellenőrré *Mezei József*. (Okmánytár XCVII.)

Tóth Lajos még az előző év végén eltávozott Debrecenből s most már végleg átvette miskolci nyomdájának vezetését. A vagyonára kimondott bírói zár ellen ugyan felfolyamodással élt, a királyi biztossághoz is panasszal fordult. A zár alól való feloldást azonban csak úgy érte el, hogy tartozásait mind kiegyenlítette.

Egy félesztendőig művezető nélkül volt a nyomda, ami csak növelte a bajokat. Nagyon ideje volt, hogy lelkiismeretes, szakértő művezetőt kapjon. Szerencsére az új provizorban, Tóth Endrében sem a szakértelem, sem a buzgalom nem hiányzott. Régebben, mint szócius, a városi nyomda kötelékébe tartozott, utóbb Pápára került, ahol 1840-ben, mikor az ottani főiskolai nyomda művezetője, Szilády Károly szabadalomlevelet kapott s önálló nyomdát nyitott Kecskeméten, őt szemelték ki a főiskolai nyomda élére. Itt teljes megalégedésre működött négy esztendeig, akkor egyenesen Debrecenbe került, mint a városi nyomdának tizenkét pályázótársa mellőzésével megválasztott provizora.

A választás szerencsés volt. Alig hogy hivatalába lépett, első dolga volt a nyomdát új betűkkel s egyéb

felszerelésekkel ellátni. Azután arra fordította figyelmét, hogy a nyomdát megrendelésekkel, munkával lássa el. E célból még megválasztatása évében, 1844 novemberében kérvénnyel fordult a tiszántúli egyházkerülethez, melyben a következőkre kérte a kerületet: 1. eszközölje ki a szuperintendencia, hogy az énekes könyvek csakugyan kizárólag a városi nyomdában készüljenek (amit különben is privilégium biztosít számára); 2. tegyen rendeltést az ábécés könyvek kiadásáról; 3. az ezután kiadandó, újabb módszerű iskolai könyvek kinyomatását bízza a városi nyomdára; 4. az 1842-ben nyomott s már elavuló félben levő magyar grammatika kiadását illetőleg intézkedjék; 5. a régi könyveknek az új helyesírás szerinti nyomására adjon utasítást; 6. végre minden, a tiszántúli kerületben használt iskolai könyvnek a városi nyomdában való kinyomatására kéri a kerületet. Az egyházkerület 1845 január 25-ki gyűlésében foglalkozott is a beadvánnyal, erkölcsi támogatását készséggel ígérte, de érdembeli határozott ígéretet semmi irányban sem tett.

Tóth Endre most a városi tanácshoz adott be tervezetet a nyomda jövedelmezőbbé tételére. Itt már nemcsak meghallgatásra, hanem jóakaratú támogatásra is talált. Nagyon természetesen, hiszen a városnak elsőrendű érdeke volt a nyomda felvirágoztatása.

Javaslatára első sorban azt célozta, hogy a nyomda raktárában felgyülemlett kiadványokon mielőbb túladhasson. A nyomda eddig a példányok értékesítésében vagy úgy járt el, hogy a még Csáthy idejében Bőszörményi Pál városi jegyző — később főbíró — javaslatára 1804-ben a külső vásártéren felállított sátorban adta el vásárok idején a példányokat, vagy pedig könyvkereskedőknek adta bizományba. Újabb időben a második

eljárásmód vált rendszeressé. Tóth Endre vissza kívánt térni a régebbi módszerhez, mely a nyomdát a vásárló közönséggel közvetlen kapcsolatba hozta, de módosított, modernebb formában. Azt javasolta t. i., hogy a nyomda helyiségei közül egy utcára nyíló szobát alakíttasson át a város bolthelyiségnek és ott árúltassa a nyomda raktáron levő példányait. A tanács célszerűnek találta a tervet, elfogadta s a város könyvkereskedése élére a művezetőt és ellenőrt állította. Külön fizetést a munkatöbbletért nem rendelt nekik, hanem a városi üzem egészen modern felfogásával *nyereményrészessé* juttalmazta őket. A tiszta jövedelem 2 százalékát a művezető, 1 százalékát az ellenőr kapta jutalék gyanánt.

A nyomda föllendítése ügyében annyi buzgalommal járt el, hogy (Kulini Nagy Benő feljegyzése szerint) a városi tanácstól elismerő okiratot nyert, azonkívül „a betűk és öntvények megrendelésénél tanúsított tapintatáért az európai hírű Haase Gottlieb prágai nyomdásztól dicsérő nyilatkozatot kapott“.

Az első vassajtót is az ő sürgetésére és utánjárására szerezte meg a városi tanács. Még 1846 január havában folyamodott a tanácshoz, hogy a tiszaszabályozás ügyében kiküldött Frank Antal tanácsnokkal együtt ő is felmehessen Pestre „a nyomda részére szükséges vassajtók vizsgálása s választása végett“. A tanács ezt megengedte neki, a vásárlásból azonban egyelőre nem lett semmi. Csak 2 év multán, 1848-ban, mikor a nyomda munkája nagyon megszorodott, szánta rá magát a tanács két vassajtó megrendelésére és felállítására.

A nyomda tehát a rohamos fejlődés útján haladt ismét a buzgó művezető fáradozásai következtében. Ám azért Tóth Endre provizorkodása sem telhetett le a nélkül, hogy hosszabb herce-hurca kellemetlenségei

ne akadályozták volna a nyomda előrehaladását. Ezúttal megint a helytartó tanács akadékoskodása okozott sok bajt. Mintha az új idők szelét s vele a saját elmúlását érezve, még egyszer, ezúttal utoljára, ki akarta volna tölteni minden mérget a debreceni polgárságon és nyomdáján.

A XVIII. század folyamán még Mária Terézia kormánya kezdette pengetni azt a kérdést, van-e a városi nyomdának királyi szabadalomlevele. Tekintve azonban azt, hogy a magyarországi nyomdák nagy része ebben az időben külön szabadalom nélkül működött, a kormány a debreceni nyomdára nézve sem élezte ki a kérdést. Hallgatólag hozzájárult ahhoz, hogy szabadalom nélkül is működjék a nyomda, melynek a város már századok óta háborítatlan birtokában van.

1835-ben a helytartó tanács újból felvetette a kérdést egy dec. 29-én kelt leiratában, melyben az után tudakozódott, vajjon e könyvnyomtató műhely királyi adománylevél által meg van-e erősítve. A következő év dec. 27-én kelt leiratában pedig egyenesen elrendelte, hogy a város folyamodjék szabadalomlevélért.

A város közönsége nem nézhette ezt másnak, mint hiábavaló, ok nélküli zaklatásnak. Aminthogy nem is volt más. Hiszen a nyomdának a király aláírásával ellátott kiváltságlevele volt az énekeskönyv nyomtatására még 1812-ből, abban hallgatólag benne volt a szabadalom is. Hiszen az énekes könyveket csak úgy nyomtathatja, ha egyszersmind működése is meg van engedve. Ennek tudatában a debreceniek nem törődtek sokat a leirattal. Egy időre úgy látszott, hogy a helytartó tanács sem bolygatja tovább a dolgot. 1843-ban a június 26-ki tanácsülésen azonban újból elő kellett venni a már elsimítotttnak vélt ügyet. A város t. i. ebben az évben

a nyomdával kapcsolatos *könyomó intézet* felállítására ügyében intézett felterjesztést a helytartó tanácshoz, mely a kérés teljesítését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a város folyamodjék előbb a nyomda szabadalmáért, az engedélyt csak úgy kapja meg. A tanács és a *választott hites közönség* (a régi *esküdt polgárok* testülete) egyező értelemben azt a választ adták, hogy ilyen áron a könyomó intézet sem kell. Ha a nyomda szabadalma iránt kell előbb folyamodnia, akkor a város inkább lemond a tervbe vett új intézményről, mert „annak, miszerént Könyvnyomtató Intézetére, mellynek birtokába, századokat meghaladó békességes birtokába van, szabadalmi oklevelet kérjen, semmi szükségét felforogni nem látja“. (Okmánytár XCII.) A helytartó tanács nem válaszolt azonnal, csak két év múltán, de akkor annál kategorikusabban. 1845 július 29-ki leiratában a városnak „ebbeli kötelességeinek mulasztását rosszalván, komolyan meghagyja, hogyha a Könyvnyomda birtokában maradni kíván, magának a szükséges K. Kiváltságlevelet minél előbb megszerezni szoros kötelességének tartsa“. A tanács látva, hogy ennek fele sem tréfa, augusztus 25-ki üléséből az egész ügyet kiadta az ebben a tárgyban már azelőtt kiküldött bizottságnak s a választott hites közönségnek „tárgyalás és vélemény előterjesztés végett“. (Okmánytár XCIX.) A városi polgárság testülete azonban ismételt felszólításra sem adott véleményt, hanem az egészet haszontalan, egyedül a polgárság bosszantását célzó zaklatásnak egyébnek nem tartva „mágán véleményének adását a Tanács irányába tekintélyt sértő s jegyzőkönyvébe helyet sem foglalható kitételekkel tellyes nyilatkozatában megtagadta“. A magisztrátus élén akkor *Poroszlai Friderik* főbíró és *Reviczky Menyhért* polgármester állottak. Mindketten a felsőbb-

ségtől rettegő, a nyers szókimondást óvatosan kerülő emberek, az utóbbi egyenesen aulikus érzelmű ember, aki a szabadságharc utáni időkben megyefőnökséget is vállalt. A királyi biztosság is latba vethette minden hatalmát, hogy a tanácsot régebbi állásfoglalásától eltérítse. Így érthető csak, hogy az 1846 március 26-ki tanácsülés egészen más húrokat pengetett, mint egy évvel ezelőtt. A polgárságnak kálvinista nyakasságra valló nyers állásfoglalását elítélve, jobbágyi hódolattól csepeggő jegyzőkönyvi végzésben azt határozta, hogy reméli ugyan „miszerint Ő Cs. Kir. Apostoli Felsége a jobbágyi hódolattal felterjesztett jogszerű adatokat s körülményeket kegyelmes figyelemre méltatva e Városnak ez érdekében jogát magas kegyelmével pártolni méltóztatik“, azonban, ha ez a reménye be nem válnék és „Ő Cs. Kir. Felségének változhatatlan kegyelmes akaratja és parancsolatja leend e Várost kir. kegyelmes szabadalom-levél eránti folyamodásra utasíttatni, az e részbeni jobbágyi *engedelmességet tanúsítani késni nem fog*“. (Okmánytár C.)

Gondolni lehet, hogy erre a görnyedező derekú határozatra a helytartó tanácsnak más felelete nem volt, mint, hogy a szabadalom-levelet igenis meg kell szerezni. A folyamodás felment s a helytartó tanács 1847 február 16-án kelt leiratában tudatta, hogy a szabadalom-levelet Debrecen városa megkapta. (Okmánytár CI.) Nemsokára leérkezett *Német Lajos* udvari ágens levele a szabadalom-levél *áráról*. (Okmánytár CII.) 198 forint és 57 krajcárjába került a városnak az a kis tréfa, hogy szabadalmat kapjon egy olyan jogra, aminek évszázadok óta gyakorlatában van. Ha az elszámolást nézzük s fontolóra vesszük, hogy *kiknek* volt az egész dologból egyedül haszna, egyrészt megértjük, miért sürgette a

helytartó tanács a szabadalom-levél kiváltását, másrészt, miért küldött a városi polgárság olyan goromba választ a városi tanács felszólítására. Egy dologban mégis volt valami látható eredménye a szabadalom-levélnek. Ettől az évtől kezdve nem a művezető neve olvasható a városi nyomda kiadványainak impresszumán, hanem ez: *Nyomatott Debreczen Sz. Kir. Város könyvnyomdájában.*

Egészen más csattanóval végződött a városnak egy másik kellemetlen ügye, melybe szintén a nyomda miatt sodródott. Detrich Miklós királyi biztos még 1844-ben megpendítette egy átíratában azt az eszmét, hogy legjobb volna a nyomdát bérbe adni. A városi tanács erre még csak nem is reflektált, annyira nem tartotta komoly-nak Detrich eszméjét. Annál nagyobb meglepetést és felháborodást okozott azután az udvari *kincstári tanácsnak* egy 1847 szeptember 29-én kelt leírata, melyben a város önrendelkezési jogának lábbal tiprásával, a városi tanács minden előzetes megkérdezése nélkül, egyszerűen felszólítja a várost, hogy nyomdáját adja bérbe, a bérleti szerződés pontjait dolgozza ki a királyi biztossággal egyetértve s küldje fel jóváhagyás végett. Mivel pedig a bérbeadás következtében ellenőri állásra nem lesz szükség, Mezei József ellenőr részére fizetést nem engedélyez, hanem eddigi szolgálataiért jutalomdíjat adjon a város és erre irányuló javaslatát terjessze föl. (Okmánytár CIV.)

A kincstári tanács leíratát azzal indokolta meg, hogy a nyomdának — nem tudni mi módon, valószínűleg a királyi biztos útján — hozzá felterjesztett számadásaiból azt a meggyőződést szerezte, hogy a nyomda már évek óta nem hoz semmi jövedelmet, sőt veszteséggel dolgozik.

Ez a hallatlanul önkényes eljárás még a bárány-türelmű városi tanácsot is felbőszítette, a leíratot elküldte a hites polgárok testületének véleményadás végett, ennek beérkezte után pedig 1848 február 3-ki üléséből egy önérzetes hangú, férfias nyíltsággal írott jegyzőkönyvi határozatban kereken visszautasította a város önrendelkezési joga ellen intézett támadást. Alapos okfejtéssel kimutatta, hogy a kincstári tanács nemcsak törvénybe ütköző dolgot művelt, hanem a bérbeadás erőszakolásával egyenesen kárára akar lenni a városnak, mert az az állítás, hogy a nyomda veszteséggel dolgozik, nem felel meg a valóságnak. A kilenc évre visszamenő számadások ellenkezőleg azt igazolják, hogy a nyomda átlagszámításban évenként 1128 forintot jövedelmezett. Minden anyagi és szellemi érdeke a városnak amellet szól, hogy nyomdáját ne engedje idegen kézre. A tanács és polgárság egyező értelemmel megtagadja az engedelmességet és fölhívja a kincstári tanácsot, hogy álljon el kívánságától s ne vezettesse magát a királyi biztosságtól, mely különben is csak az 1844-ki tisztújításra volt kirendelve, jelenleg tehát működése és fennállása magában véve is törvénytelen. (Okmánytár CV.)

A részeletes megokolással ellátott, szépen kidolgozott fölterjesztésre a kincstári tanács nem válaszolt. Nem is válaszolhatott. Az 1848 márciusának forgószele elfújta a cenzurát, elsöpörte a helytartó tanácsot, udvari kincstári tanácsot, királyi biztosságot s a régi kormányzati rendszer minden akadékoskodó, önkényeskedő szervét.

A bérbeadás ügyét Szemere Bertalan belügyminiszter zárta le egy 1848 május 7-ről kelt leiratával, melyben értesítette a városi tanácsot, hogy az új törvény alapján választandó képviselőtestület hatáskörébe utalja

a város mindennemű anyagi ügyének intézését, a királyi biztosságot pedig megszünteti. (Okmánytár CVI.)

Ezzel a nyomda történetében elérkeztünk a forradalomhoz, mely, mint mindenbe, a városi nyomda fejlődésébe is új szellemet, friss elevenséget, gyorsabb vérkeringést hozott — sajnos, nem hosszú időre, rövid másfél évre.

A március tizenötödikével megszületett sajtószabadság hamarosan éreztette a maga felszabadító, lendítő hatását a debreceni nyomdában is. A röpiratok, proklamációk, alkalmi beszédek és versek, felhívások, buzdító szövegek egész áradata zúdult ki a gyors munkára buzdult sajtógépek alól. Így volt ez a franciáknál, németeknél is, mikor a cenzura ránehezedő súlya alól felszabadult sajtó a szabadság mézes heteit élte. A régi elnyomó rendszer bukásával a gúnyiratok, politikai támadó röpiratok tömege támadt neki az elnyomóknak. Nálunk a néplélek ilyen kárörvendő megnyilatkozása elmaradt. Feljegyezni való tény, hogy a cenzura eltörlésével immár szintén felszabadult debreceni sajtó alól *egyetlen gúnyirat, egyetlen személyt támadó pamflet nem került ki 1848-ban*. A negyvennyolcadiki sajtótörvény (XVIII. törvénycikk) első paragrafusa kimondotta a nagy szót, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti, de ezt a szabadságot a városi nyomda nem a sokáig elfojtott keserűség és hosszúság kiöntésére használta.

A márciusi napok viharos lelkesültsége végigszágulott az egész országon. Debrecenben a városi nyomda több száz és ezer példányban kinyomott röpíveken tudatta a március tizenötödike eseményeit a lakossággal. Nem sokkal utána Révész Bálintnak a főiskola auditoriumában és Péczely József tanárnak az ifjúság előtt

tartott beszédeit nyomtatták ki a város sajtóján. Az öröm, lelkesedés, a felszabadulás mámoros érzelmei töltötték el mindenkit. A forradalom forró lehellete a debreceni civiseket is felrázta csöndes nyugalmukból. Majd, mikor a tettek napjai is elérkeztek, lázas cselekvésre buzdult az egész város. A nyomda mindenütt serényen kísérte az események rohanó váltakozását mozgékony betűhadseregével.

Tóth Endre 1848-ról készült számadásai között egy félivre följegyezve olvasható azon nyomtatványok sorozata, melyek a város költségén kerültek ki a sajtó alól, ingyen szétosztás céljából. Tisztán ezek címeiből ki lehet találni, minő dolgok foglalkoztatták akkor a debrecenieket :

márc. 3. Kérelem a középponti vasút tárgyában Magyarország Karaihoz és Rendeihez (500 példányban).

márc. 3. Rögtönítélési (statarium) hirdetés.

márc. 14. Hirdetés a bankjegyek tárgyában (3000 pld.).

márc. 19. Örvendetes tudósítás a Nemes Város részére (1250 péld.).

márc. 20. Tudósítás a Népgyűlés határozatáról a Ns. Város részére (4350 péld.).

márc. 23. Felszólítás a polgárokhoz (4000 péld.).

márc. 26. Petitio az Országgyűléshez Farkas Károly Úr által a Ns. Város részére (2000 péld.).

márc. 26. Tudósítás a Bátorsági Választmány részére (2000 péld.).

ápr. 15. Egyházi beszéd a Nagytiszt. Úré a Bátorsági Választmány részére (12,000 péld.).

ápr. 20. Honfi szózat a Bátorsági bizottmány rendelkezésére (2000 péld.).

ápr. 25. Polgári felszólítás a bankjegy tárgyában (4000 péld.).

máj. 2. Választók összeírási rovata (1 kötés, 18 konc, 16 ív).

máj. 10. Nemzeti őrsereg összeírási rovata (4 konc, 4 ív).

máj. 30. Nyugtatvány a haza felsegélésére (4000 péld.).

jun. 18. Hirdetés a Nemzetőrökhöz fegyverek átvételére (3000 péld.).

jun. 18. Felszólítás a haza részére adandó kölcsönről (4000 péld.).

jun. 18. Nyugtatvány a haza részére adandó kölcsönről (300 péld.).

júl. 10. Ujonc önkénytesek összeírási rovata (6 konc).

szept. 4. Honvédi rovat a város részére (6 konc, 6 ív).

szept. 4. Honvédek orvosi megvizsgálási rovata (1 konc).

szept. 20. Biztosítási kötelezvény az önkénytes nemzetőrök számára (700 péld.).

szept. 27. Hirdetmény a bujtogatókra nézve (4000 péld.).

szept. 28. Hatósági felszólítás eskütételre (4000 péld.).

okt. 1. Képviselőháznak a nemzethezi proclamatioja (3000 péld.).

okt. 13. Proclamatio a Jellasics és a Récsey Ádám kineveztetésök irányában, a képviselőház elnökétől (4000 péld.).

okt. 21. Hirdetés Simonics és társai elfogatásáról (100 péld.).

okt. 31. Halottak jegyzőkönyve (5 konc).

Ingyen nyomtatványokra elfogyott összesen 27 kötés, 11 konc és 22 ív papíros.

Ezeknek nyomtatásán kívül sok más alkalmi kiad-

vány szaporította a művezető gondját. Sőt 1848 júliusában megindult a *legelső hírlap* is Debrecenben, a Telegdi testvérek szerkesztésében és kiadásában: az *Alföldi Hírlap*, melynek nyomtatási feltételeit egy szerződésben pontonként megállapítván, a városi nyomda a tanács engedélyével július havában megkezdte az első debreceni ujság nyomtatását. (Okmánytár CVIII.)

Az időközben megindult katonai előkészületek és hadi gyakorlatok alól a nyomda személyzete fel volt mentve. Mikor azonban egyre aggasztóbb hírek érkeztek a bánáti harcterről, a Dunántúlról s az oláhság mozgolódásáról, a harci láz becsapott a csendes officinába is. Tóth Endre kérvényt intézett a városi tanácshoz, hogy az Arad alá rendelt 400 debreceni nemzetőrrel együtt hadd mehessen ő is. A tanács azonban sem ő neki, sem a személyzet többi tagjainak, mint akik „a szellem művelődését és az átalakulási mozgalmaknak gyors tudomásra juthatását eszközölni hivatvák“, a táborba vonulást nem engedte meg. A város és a közügy több hasznukat látta a sajtó mellett, mint a harctéren.

A sok munkát így is csak nehezen győzték. A Pestről hozott vassajtók már működtek, de mihamar ezek sem bizonyultak elegendőknek.

A politikai helyzet egyre jobban bonyolódott. A dunántúli diadalok, Roth és Filipovics hadseregének elfogatása, a bánáti győzelmek meg nem akadályozhatták, hogy a szervezett császári haderő el ne foglalja a fővárost. A magyar kormány 1849 első napjaiban kénytelen volt az országgyűléssel együtt átköltözni Debrecenbe. Az ország középpontja ezentúl Debrecenben volt. Ide futottak össze a politikai kormányzás és hadvezetés szálai.

E helyen azonban nem térhetünk ki a debreceni

állapotok rajzolására, bármennyire csábitana is rá a tárgy érdekessége és sok tekintetben kidolgozatlan volta, csupán annyiban foglalkozunk velök, amennyiben a nyomda életét érintik.

Az események lázas gyorsasággal kergették egymást. Kossuth Lajos bámulatos energiával és emberfölötti munkabírással a honvédelem középpontjából, Debrecenből intézte az ország különböző részeiben folyó harcok irányítását, kiváltképen a hadkiegészítés és felszerelés óriási erőfeszítéssel járó munkáját. A körlevelek, buzdító szövegek, rendeletek állandó sürgős munkát adtak a nyomdának.

A január 27-ki tanácsülésen Tóth Endre jelentést tett róla, hogy ő és az ellenőr az összehalmozódott munka miatt a nyomda vezetésére már elégtelenek, ezért a nyomdai ügyvitel, a jegyzőkönyvek vezetése és a korrektúrák végzésében segítségül egy arravaló hivatalnokot állítson melléjük a tanács. A munkát azonban így sem győzte a nyomda. A kormány ekkor segítségül, a rengeteg sürgős nyomtatni való elvégzésére a kolozsvári katolikus lyceum nyomdáját rendelte Debrecenbe.

A lyceumi nyomda művezetője, Bartók Lukács, e korból való naplójegyzetei nyomán így írja le debreceni küldetését: „Január 31-én 1849-ben indultam Debrecenbe 11 egyénnel s ott voltunk június 4-ig. A róm. kath. lyceum könyvnyomdájából elvittem rendelet következtében 2 vasprést, a ref. kollegium nyomdájából egy vasprést s mind a két nyomdából garmond és cicero betűket nagy mennyiségben, úgy, hogy a lyceum nyomdájában nagyon kevés betű maradt volt meg. Nyomattattam a Martius 15-két mindennap fél íven, hol 800, hol 600 példányban. Nyomattattam a hivatalos „Közlönyt“ is egynehány ívben; hivatalos nyomtatvá-

nyokat is nagy számmal“. Egészen június elejéig maradt a nyomda Debrecenben. Ekkor az események fordulata miatt többé nem volt szükség rá s június 9-én az egész személyzet a felszerelésekkel együtt hazament Kolozsvárra.

A munka így megoszolván, a városi nyomda inkább meg tudott felelni sokféle kötelezettségének. Legfontosabb ezek között az országgyűlés jegyzőkönyveinek nyomtatása volt, melyre nézve a szerződést Tóth Endre az országgyűlés korelnökével, *Almás Pállal* március 3-án kötötte meg. A szerződésben, melyet két nappal később a tanács is jóváhagyott, arra kötelezte magát a nyomda művezetője, hogy „köteles olly író papírra, millyenre a jegyzőkönyvek Pesten nyomattak s éppen olly betűkkel a neki átadandó jegyzőkönyvi íveket 600, vagy ha rendeltetnék, több példányokban is gyorsan és hibátlanul nyomtatni“. (Okmánytár CX.)

Az Alföldi Hirlap most már április 1-től kezdve hetenként háromszor jelent meg jóval nagyobb terjedelemben, mint mikor megindult. Január havában megindult a *Táncsics Mihály* lapja, a *Munkások Ujságja*, melynek azonban csak három száma jelenhetett meg, mivel a városi tanács január 30-ki gyűlése Csáthy Károly nyomdai felügyelő tanácsnok javallatára a nyomtatást megszüntette, mert a sajtótörvény-kívánta biztosítékot a szerkesztő le nem fizette s „nehogy a szerkesztő s kiadó ezen mulasztása miatt a város nyomdája compromittáltassék“, a lap további nyomásától a nyomdát eltiltotta. Hasonló ok miatt ugyanígy járt a *Radákovics József* (Vas Gereben) *Népbarát* című ujságja, melynek nyomtatását ugyancsak a biztosíték le nem fizetése miatt szüntette meg a február 22-én tartott tanácsülés.

Mindkét esetben valószínűleg a *Madarász László* rendőrminiszter keze játszott közre. A *gyémántos mi-*

niszteré, akinek szomorú hirhedtségre vergődött alakja ebben az időben félelmes hatalommal nehezedett rá a debreceni közvéleményre. A Táncsics lapja nyomásának megszüntetéséről a tanács sürgős jelentést tett a honvédelmi bizottmány rendőri osztályának. Ebből lehet gyanítani, hogy ez a rövid úton való elbánás alighanem a rendőrminiszter egyenes felhívására történt.

Madarásznak különben más szívességet is tett a nyomda útján a tanács. Az április 5-én tartott tanácsülés Madarász azon kérelmére, hogy egy tót nyelvű hirlap kiadásához szükséges bál papirost adasson ki számára a nyomda raktárából beszerzési áron, azonnal utasította a művezetőt, hogy a kérelmet teljesítse. (Okmánytár CXIII.) Megjelent-e ez a tót hirlap, vagy sem, nyoma nem maradt.

Gondolni lehet, hogy annyi mindenféle sürgős alkalmi nyomtatni való mellett a nyomda egyáltalán nem ért rá tudományos, iskolai, vagy akármiféle más munka kiadására. Terjedelmesebb kiadványai is mind alkalmi jellegűek. Amilyen pl. a hadügyminiszter rendeletére kiadott „Utasítás a nemzeti szabad lovas csapatokkali harcvitel tárgyában“, vagy „A magyar hadsereg szolgálati rendszabályai és hadi törvényczikkelyek“. Egyetlen nevezetes, irodalomtörténeti szempontból is értékes kiadványa a Sárosi Gyula híres *Arany Trombitája*, a szabadságharc irodalmának ez időkben páratlan népszerűségű, forradalmi terméke.

A felgyülemlett munka elvégzésére ideiglenes alkalmazottakat is állított a sajtók mellé Tóth Endre, amire a március 19-ki tanácsülés hatalmazta fel, egyszersmind utasította arra is, hogy a személyzet fizetésében „az ezen városi tanács által is elfogadott pesti árszabályhoz alkalmazza magát“. (Okmánytár CXI.)

Az ideiglenes alkalmazottakra nemcsak a nagy munkaszaporulat miatt volt szüksége a nyomdának, hanem azért is, mert az év elejétől kezdve négy kipróbált, régi munkását nélkülözni volt kénytelen. Még 1848 december 4-én Bem tábornok magához hívatta Tóth Endre művezetőt s tőle a város nyomdájából egy sajtót a hozzá való betűkkel, továbbá két nyomtatót és két betűszedőt kért, hogy Erdélybe magával vigye tábori használatra. Tóth jelentést tett a városi közgyűlésnek, mely az engedélyt rá megadta. A nyomda alkalmazottai közül négyen: Ujvárosi József, Hegedűs István, Pál-falvai Károly és Kuttor Sámuel Bem táborával részt vettek az erdélyi hadjáratokban s a tábori nyomtatványok mellett ők szedték és nyomtatták Petőfi lelkesítő csatadalait. A háború végeztével az első három haza-került, Kuttor Sámuel azonban odaveszett. A sajtó is odamaradt augusztus 20-án Nyárádszentannán, Lázár gróf udvarában. (Okmánytár CXV.)

A szabadságharc bukása előtti időkből az április 5-én tartott tanácsülés jegyzőkönyve őrzött meg egy fontos adatot a nyomdát illetőleg. A forradalmi idők magisztrátusának utolsó jelentősebb ténykedése volt ez a nyomda ügyében.

Tóth Endre művezető még 1848 augusztus 21-én egy tervezetet nyújtott be a városi közgyűléshez a nyomda ügykezelésének átalakítását illetőleg. A tervezetet a közgyűlés véleményadás végett kiadta a számvevői szakosztálynak, melynek munkálata az eredeti tervezettel együtt csak 1849 április 5-én került a tanácsülés elé (egészében közölve Okmánytár CXII. sz. a.). Részletes, a nyomda igazgatásának egész körét felölelő munkálat volt ez, melyet a tanács is jóváhagyott. Megvalósítására azonban nem került a sor.

1849 május végén a kormány és országgyűlés eltávozott Debrecenből. Ezzel egyszersmind megszűnt az élénk, mozgalmas élet is, Debrecen újra a régi, csöndes, vidéki város lett. Az országos események színtere másfelé tolódott el. A tavaszi hadjárat győzelmeinek és Budavár bevételének nyomában járt diadalmámor hamar szertefoszlott. Az orosz haderő áttört a határokon s egyre szorosabbra vonta vasgyűrűjét a kifáradt, elcsüggedt honvédseregek körül.

Augusztus másodikán megtörtént a szerencsétlen végű debreceni csata, a honvédsereg utolsó nagyobb összecsapása az orosz túlerővel. Az események rohamosan vitték a szabadságharc ügyét a végleges bukás színhelye, Világos felé.

Debrecen azonban hamarabb érezte meg a dolgok új rendjét, semmint a világosi katasztrófa bekövetkezett. A csata utáni napon bevonult a városba az orosz haderő. Nyomában az osztrák hivatalnoki-kar. A bosszú, a megtorlás lett úrrá Debrecenben is. Katonai uralom alá került a nyomda. Majd az új kormányzat polgári hivatalnokai fogtak hozzá a „rendcsináláshoz“.

Ezzel megint befejeződött a nyomda történetének egy fejlődési korszaka. A lázas munka egyszerre véget ért s beállott a csüggedt fásultság, az idegen hatalom önkénykedésének szomorú kora a halottaiból új életre ébredt cenzura minden szabadabb moccanást megfojtó hatalmával.

A NYOMDA FEJLŐDÉSE A SZABADSÁGHARC UTÁN. JELEN ÁLLAPOTOK.

XI. FEJEZET.

Az abszolútizmus kora — a szabadságharc utolsó emlékei — az új rend — működik a cenzúra — a bürokrácia haszna — Tóth Endre távozása — Fodor Ruben — a kétfejű sas mint nyomdai címer — Csorba János érdemei — az első gyorsajtó — fizetésjavítási mozgalmak — a nyomda bérbeadási terve — Fries József — élete — újjászervezi a nyomdát — a debreceni nyomdásztársulat — nyomdászjubiläumok — a nyomda újabb hanyatlása — Ember Lajos — Keresztessy István — a XX. század nagyszabású föllendüléssel köszönt be — a nyomda modern városi üzemévé lesz — mai állapotok — befejezés.

Az orosz sereg bevonulása Debrecenbe s a nyomában járó új rend a nyomda mindennapi életében egyelőre nagyobb változást nem okozott. A munka tovább is folyt, bár a minimumra redukálva. A személyzet a régi maradt, a művezető és ellenőr

is ugyanazok maradtak. Mint alárendelt tisztviselőket, a felelősség nem őket terhelte a nyomdában történektért. A harcban mint honvédek nem vettek részt, így még az a veszedelem sem fenyegette őket, hogy besorozzák az osztrák seregbe.

Tóth Endre, kiről tudták, hogy lelkes híve volt a szabadságharc ügyének, gyanús lehetett ugyan az osztrák hivatalnokok előtt, de azért nem bántották, meghagyták hivatalában, zaklatásokban csak annyiban volt része, mint a város összes többi lakosainak akkoriban. Az első időkben különben is az elnyomás nem volt oly elkésérítő és kicsinyes zaklatásokban nyilvánuló, mint egy év elteltével, mikorra már az új hivatalnoki rend szerveződött s rendszeresen munkába vette a közviszonyok át-

alakítását. Az osztrák kormánytól kinevezett megyefőnök, Uray Bálint, a város vezetőségét meghagyta állásában, úgy, hogy egészen 1854 újévéig a még alkotmányos módon, a negyvennyolcas időkben választott hatóság vitte az ügyeket.

Sőt, ami közelebbről a nyomdát illeti, a teljes hatalommal fölruházott országos főbiztos, báró Geringer, egy 1849 december 17-én kelt leíratában egyenesen az 1847—48-ki XVIII. törvénycikkre hivatkozva rendelte el, hogy a városi nyomda az ott készült nyomtatványokból, képekből és metszetekből egy példányt küldjön fel a nemzeti múzeum számára. Az új hivatalnoki kar szervezéséig tehát az elnyomó osztrák hatalom nem érezte a maga teljes súlyát. Debrecen lakossága inkább anyagilag érezte meg legelsőbbben a viszonyok nagy fordulatát. Az orosz sereg itt táborozása ugyanis körülbelül egy millió forintnyi kárt okozott a lakosságnak élelmi szerek fogyasztásában és rombolásokban, ezeknek megtérítését a városi hatóság többszöri felterjesztése után is az államkincstár kereken megtagadta. A Kossuthbankók elégetése is tetemesen növelte a vagyonban esett kárt.

Az 1849-ik év második fele, ellentétben az első félév pezsgő mozgalmasságával, a legnagyobb csendben tölt el. Munka alig volt. A nagy nemzeti szerencsétlenség általános érzete, fásúlt, mindenkit lesújtó hangulatával ránehezedett a nyomdai személyzetre. Újításra, tervezgetésre nem gondolt senki sem. A városi hatóságnak a nyomdára vonatkozó egyetlen intézkedése ebben a félévben az volt, hogy elrendelte a Debreceni Kalendáriumnak a jövő esztendőre 5000 példányban való ki nyomtatását, mert „úgy esett értésére, hogy az egész országban csak két nyomdában jelent meg Kalendárium,

s itt e városban még mostanig is a város lakosainak e részbeni szüksége ellátva nincs“. (Okmánytár CXIV.)

Bár a cenzura szintén nem nyert még szervezetet, gondolni lehet, hogy a legnagyobb vigyázattal ügyelt a városi hatóság arra, hogy valami olyas meg ne jelenjék a nyomdában, ami a hatalom bosszúját vonhatná a városra. A városi ügykezelésben szükséges nyomtatványok s a megyefőnökség útján leérkező rendeletek és hirdetmények nyomtatása tette javarészt a nyomda munkálkodásának nemcsak ez év hátralevő részében, hanem a következő esztendőkből is.

A szabadságharc emlékei még egy ideig foglalkoztatták a nyomdát és a városi tanácsot. Így a Bemtől elvitt tábori nyomda felszereléseinek már említett ügye. Továbbá a szabadságharc kormánya és országgyűlése után kifizetetlenül maradt nyomdai megrendelések elszámolása. Az 1849 január és február hónapokban tett megrendelések árát a nyomda annak idején megkapta, a március—május hónapokban történt megrendelések azonban kifizetetlenül maradtak. Mikor a kormány és országgyűlés sietve Pestre távozott, a fizető hivatalhoz benyújtott számlát nem fizették ki, hanem azt mondták a művezetőnek, hogy az utalványt majd Pestről fogja megkapni; ez azonban nem történt meg. Tóth Endre kérdést intézett tehát a tanácshoz, hogy a kifizetetlenül maradt s 3821 váltó forint és 50 krajcárra menő hiányzó összeget miként számolja el. Az 1850 március 4-ki tanácsülés erre azt az utasítást adta, hogy ezzel az összeggel, mint bevehetetlenül számoljanak el. (Okmánytár CXVI.) Csakugyan ez volt a legjobb módja, hogy a város megmenekedjék a további kínos hercehurcától.

Ezzel a tanácsvégezéssel lezárul a szabadságharc moz-

galmas idejének még az emléke is. A szívek fenekén, rejtve ott él a nemzet páratlan erőfeszítésének hősi korszaka minden dicsőségével és minden fájdalmával, de a hivatalos aktákban semmiféle vonatkozásban elő nem fordul hosszú időre.

Az új rend, az elnyomatás egyre súlyosabban nehezedik rá közéletünkre. A nyomda is kénytelen megismerkedni sok olyan dologgal, amit eddig hírből sem ismert. Az 1850-ik év novemberében pl. megismerkedik a bélyegdíjjal. A kalendárium minden egyes példányáért ezentúl három pengő krajcár bélyegdíjat kell fizetni. E miatt a tanács a naptárak árát is felemelte. Eddig 100 példány ára tíz váltó forint volt, ezentúl huszonnégy váltó forint lesz. A nagyváradi kerületi főispán 1851 december 20-án kelt rendeletében utasításul adja, hogy a városi nyomda művezetője köteles minden negyedév elején az előző negyedév folyamán a nyomdában megjelent művek egy-egy példányát, a róluk szóló kimutatás kíséretében, a bécsi császári udvari könyvtár számára beküldeni.

A cenzura most már teljes erővel működik. A nagyváradi cs. kir. rendőrigazgatóság bírálja el, minő munkák jelenhetnek meg a nyomdában. A kerületi főispán rendeletére pl. a városi tanács 1852 május 21-ki gyűlése kénytelen oda terjeszteni még az olyan jámbor, államfelforgató célzattól igazán nagyon messze álló munkát is, mint a Kis Bálint encsencsi református pap Egyházi beszédei. A cenzura dolgában nem értett tréfát az abszolutizmus kormánya. Tóth Endrét pl. csak azért, mert az 1853. évi kalendáriumnak az államügyész előtt való bemutatásával megkésett, az ügyészség kereset alá vonta, melynek eredményeképen a váradi kerületi főnökség 25 forint büntetésre ítélte. A büntetést a polgári kórház pénztárába be is kellett fizetnie.

Hogy az abszolutizmus idejében mi mindenféle fórumnak volt kénytelen köteles példánnyal szolgálni a debreceni nyomda, azt legjobban látni az 1856 november 8-ki tanácsüléshez benyújtott számvevői jelentésből, mely szerint : „...az új sajtótörvény életbe lépte oltá csaknem minden nyomtatott példányokból következő helyekre kell a példányokból kiadásoknak történni :

Polgármesteri hivatalhoz	6 példány.
Álladalmi ügyésznek	2 „
Rendőrfőnökséghez	3 „
Városi rendőrséghez	1 „
Jegyzői hivatalhoz	1 „
Minden városi dolgot illető nyomtatványokból a városi számvevőséghez .	1 „
Városgazdai hivatalhoz	1 „
Számadáshoz mindenféle nyomtatványokból	2 „
Pénzért nyomott mindenféle munkából a Contóhoz	1 „
Revisiora	1 „
Mindenféle munkából későbbben előkerülhető használatra maradandó példányoknak kell lenni	4 „
összesen 23 példány“.	

Ami a nyomdai ügykezelést illeti, e tekintetben az új rendszer tagadhatatlanul némi haszonnal járt. Az osztrák hivatalnoki pedantériának, mint már a XVIII. század folyamán is láttuk, sok aprólékossága és boszszantó kicsinyessége leszámításával kétségtelenül meg volt az a haszna, hogy a magyar városi önkormányzatnak leggyakoribb hibáját, a hivatalnoki hanyagságot és felületességet szigorú ellenőrzéssel és pontossággal helyet-

tesítette. Az abszolutizmus idejében szabályszerű könyvvezetéshez, a hivatalos ügykezelésben pontos eljárási módokhoz szokott a város tisztviselői kara s ennek jótékony hatása későbbre is fennmaradt.

A nyomdai számadások pár év óta egyáltalán nem állottak szigorú ellenőrzés alatt, a szabadságharc zűrzavaros időszaka szintén nem volt alkalmas idő a pontos számonkérésre. Az új rend alatt azonban csakhamar meg kellett történnie a pontos elszámolásnak, aminek aztán szomorú következményei lettek.

A XVIII. század folyamán láttuk, hogy Margitai István, mint ellenőr, a Kállai Gergely hibája miatt mily nehéz helyzetbe jutott, ártatlan létére börtönbe került. Ugyanez az eset állott elő most is, csak hogy megfordítva. Tóth Endre, a művezető, állását veszítette, mert nem kísérte kellő figyelemmel az ellenőrnek, Mezei Józsefnek manipulációit.

1852 áprilisában egy előre nem jelzett vizsgálat a nyomdai jövedelmek kezelésében vétkes mulasztások nyomára jött s erről jelentést is tett a tanácsnak. Tóth Endre, aki maga sem tudott ezekről, neki látott a régibb számadások átvizsgálásának s ennek eredményeképpen Barcsay István városi ügyész útján ez év júliusában egy vádlevelet adott be a tanácshoz, melyben az ellenőrt hűtlen kezeléssel és sikkasztással vádolta meg. Az ellenőrt azonnal felfüggesztették állásától s vagyonát bírói zár alá helyezték. A hiány 749 frt 43 krajcárra rugott. Az ellenőr viszonyvázat emelt Tóth Endre ellen, a vizsgálat folyamán azonban beigazolódott, hogy a művezetőnek nem volt része a sikkasztásban, őt csupán a hivatali hanyagság és nemtörődömség terhelte, melynek oka legfőképen „a nyomdától magán dolgai végetti gyakori eltávoztása“ volt. Tehát inkább felületessége és

könnyenrivósége sodorta a bajba, semmint rosszhiszeműsége. A városi tanács 1853 január 29-ki gyűlése azonban így is oly menthetetlennek találta Tóth Endre hibáját, hogy állásától azonnal felfüggesztette és a szenvedett kár fele részének megtérítésére kötelezte. A nyomda élére pedig, egyelőre ideiglenes minőségben, a legidősebb szóciust, *Fodor Rubent* állította. (Okmánytár CXVIII.)

Az új művezető régi szolgája volt a városnak. 1806-ban lépett a nyomda szolgálatába. Mint szócius szorgalmas, lelkiismeretes munkása volt a nyomdának. A magasabb szakbeli képzettség azonban hiányzott nála. Koros volta, törődöttsége alkalmatlanná tette arra, hogy újításokkal, a személyzeti viszonyok, vagy a felszerelés újjászervezésével a nyomda továbbfejlődésének lendületet adjon. Őt inkább a szükség, megfelelő képzettséggel bíró művezető hiánya állította a nyomda élére, semmint arravalósága. Hogy vezető képesség híjával van, azt érezte maga is, mert több ízben folyamodott nyugdíjazásáért a tanácshoz, mely azonban csak az 1859-ik év végével engedett a kérésnek, mikor a megfelelő képzettségű utódot Fries József személyében föltalálta.

Így, erélyes vezető és irányító kéz híjával a nyomda nem is haladt előre, sőt inkább hanyatlott a Fodor Ruben művezetősége alatt.

A kiadványok ez idő alatt ugyanolyan jellegűek voltak, mint az abszolutizmus első éveiben. Túlnyomó részt hivatalos nyomtatványok, melyeknek címlapjain a debreceni nyomdában eddigelé teljesen ismeretlen címer látható: *a kétfejű sas*. Ezzel együtt feltűnnek a debreceni nyomdában *az első német nyelvű kiadványok is*. Eddigelé német betűi a nyomdának egyáltalán nem voltak. A németesítést következetesen erőszakoló abszolút kormány rákényszerítette a nyomda vezetőségét, hogy

ilyenek szerzéséről is gondoskodják. 1854-ben már német nyelven jelent meg egy névtelen szerző 17 lapos füzetet tevő munkája: „Historisch Statistische Skizze der K. Freistadt Debresin“ címmel, melynek címlapján a viszonyokat szomorúan jellemző következő impresszum olvasható: *Aus der Städtischen Buchdruckerei zu Debresin*. 1854. Mivel azonban a német betűkészlet oly csekély volt, hogy miatta több német nyelvű munka kiadását vissza kellett utasítani, a régi választott hites közönség testülete helyébe újonnan szervezett *városi községtanács* 1856 április 1-én tartott gyűlése nagyobb mennyiségű német betűkészlet bevásárlását rendelte el.

1854-ben az addig hivatalban levő s még alkotmányos úton választott Poroszlay Fridrik helyébe a kormány új polgármestert nevezett ki *Csorba János* személyében. Csorbát a városban a legnagyobb bizalmatlanság és ellenszenv fogadta. Törvénytelen kormány kinevezettje lévén, helyzetét még az is súlyosbította, hogy nem volt debreceni ember, teljesen idegenül jött s vette át a városi ügyek vezetését. Amellett nyers modorú, hajthatatlan erélyű ember volt, aki egyáltalán nem kereste a népszerűséget. Azt az elégtételt azonban az elfogulatlan ítéletű utókornak meg kell adnia és a személyes vonatkozásoktól eltekintő s tisztán a tényeket mérlegelő megítélés alapján el kell ismernie, hogy nem volt még Debrecennek főbírája, vagy polgármestere, aki oly rövid ideig tartó, mindössze öt esztendőre terjedő működés alatt annyi, a *köz javát* célzó intézményt létesített volna, mint ő. Figyelme kiterjedt minden városi ügyre. Városszépítés és rendezés, közjótékonyosság, iskolázás, színház, közrendészet, vagyoni ügyek rendezése, ingatlanok kezelése, ipari és kereskedelmi ügyek, közlekedés, fizetésrendezés, városi hivatalok és

levéltár újjászervezése terén mindenütt feltalálható e bámulatos tevékenységű polgármester jótékony működésének a nyoma. Mindenben a városi polgárság egyetemének érdeke, a szó szoros értelmében vett közjó vezette. Az egyéni érdekeken, melyek ily irányú tervei- nek útjába állottak, irgalmatlanul keresztülgázolt. Természetesen ezzel csak növelte népszerűtlenségét olyanok előtt, akik ily módon érintve voltak, de a polgárság kénytelen volt elismerni, hogy a népszerűtlen polgármesternek többet köszönhetett a város, mint bárki másnak.

Ami a nyomda érdekében 1859-ig történt, az mind a Csorba János kezdeményezéséből indult ki. Mindjárt polgármestersége első évében a városi községtanács 1854 július 5-ki gyűléséről egy bizottságot küldetett ki azzal a megbízatással, hogy keressen módot a nyomda jövedelmezőbbé tételére, egyszersmind ugyancsak az ő előterjesztésére elhatározta a községtanács, hogy megbízza a polgármestert egy gyorssajtó mielőbbi megrendelésével. (Okmánytár CXIX.) A gyorssajtó — a legelső Debrecenben — még az év folyamán megérkezett s megkezdte működését. Sajnos, e gyorssajtó készítője, Vankó János pesti gépész még nem volt oly gyakorlott az ilyen gépek készítésében, hogy teljesen megfelelő gépet tudott volna alkotni s így e sajtón teljesen tiszta nyomású munkát nem tudtak előállítani, másrészt maga Fodor Ruben, aki csaknem ötven esztendőn át mindig az egyszerű fa-, utóbb vas kézisajtók mellett működött, nem értett annyira az új rendszerű gyorssajtó kezeléséhez, hogy megfelelően ki tudta volna használni. Mindamellett Csorba a községtanács 1855 november 23-ki gyűlésén felolvasott polgármesteri jelentésében a nyomda jövedelmének gyarapodásáról számolhatott be. Jelentésének a nyomdát illető része így hangzik:

tanácsot, hogy az állásra a pályázatot hirdesse meg. (Okmánytár CXXII.)

A megerősítés végett a cs. kir. helytartósági osztályhoz fölterjesztett nyugdíjazási ügy azonban nem nyerte meg a felsőbb jóváhagyást. Legalább is nem úgy, mint ahogy a községtanács fölterjesztette. A felsőbbség ugyanis szokatlanul magasnak találta a megállapított nyugdíjat s legfőképpen azon az alapon, hogy a „Fodor Rubennel hasonló viszonyok közt álló államtisztviselőt törvény szerint illető nyugdíj illetéktől nagyon elüt“, leszállította 348 frt 40 krajcárra. Egyszersmind felhívta a községtanácsot, hogy a nyomda többi személyzetére vonatkozó fizetési javaslatot, melyet már eddig is sürgetett, készíttesse el és terjessze föl. (Okmánytár CXXV.)

A szabadságharc lezajlása után u. i. nem múlt el év, hogy a nyomdai személyzet újabb, meg újabb fizetésrendezési kérelemmel elő ne állott volna. Az abszolútizmus kormánya Uray Bálint kerületi főispán útján, valószínűleg azzal a célzattal, hogy az új kormányzatnak a tisztviselők körében népszerűséget szerezzen, rendeletben utasította a városi hatóságot, hogy a tisztviselők és velük a nyomdai személyzet fizetését az eddiginek kétszeresére emelje föl. Az 1850 november 7-ki tanácsülés, tekintettel arra, hogy ezt a város pénzügyi helyzete egyáltalán meg nem bírná, oly értelemben határozott, hogy ezt a fizetésemelést a nyomda személyzetére nézve nem teljesíti, csupán a házzal bíró nyomdai alkalmazottaknak juttat évi 40 frt pótlékot, mert ezeket a katonatartás terhe sújtja, ami alól eddigelé fel voltak mentve. (Okmánytár CXVII.) A nyomdai személyzet azonban, értesülvén a dologról, egyik kérvényt a másik után adta be, melyekben hol kérő hangon, hol követel-

lözve, hivatkozva egyszersmind a beállott drágaságra, fizetésének fölemelését sürgette. A városi tanács azonban a kérelmet állhatatosan visszautasította. Néha-néha történt valami csekélyebb engedmény. Így 1852 novemberében mindössze annyi, hogy az eddigi eljárással ellentétben ezentúl a havonkénti fizetést nem utólag, hanem a hónap elején előlegesen adták ki.

1854 február 6-ról keltezve az egész nyomdai személyzet (művezető, ellenőr és 9 nyomdai alkalmazott) aláírásával újból részletesen megokolt folyamodást nyújtott be az újonnan kinevezett Csorba János polgármesterhez, abban a reményben, hogy az új polgármester kérésüket teljesíteni fogja. „Jelenleg a munka igen sok, — írják a kérvényben — az emberek száma pedig kevesebb, mint azelőtt volt. Mi részünkről megteszünk mindent, mi a nyomda javára, virágzására tőlünk kitelhetnek. De a naponként nevekedő terhek, különféle adózások, bóldogabb időkben, bóldogabb korra, s minden adózástól mentes egyének részére rendelt évi fizetésünket nagyon elvonják magunk s családunk fenntarthatóságától. Többnyire béres házban lakunk, melynek árra most annyira felment, hogy két annyit, sőt többet is kénytelenítettünk fizetni, mint azelőtt“. Ezért kéri, hogy a már régebben beadott kérvényeikben megjelölt fizetésemelésben részesítse őket. Reményükben azonban csalódtak. Csorba a kérvényt vissza küldte ezzel a hátírral: „Folyamodók a nem sokára bekövetkező rendezésig várakozásra utasíttatnak“. Az újabb kérvényezés sem használt. Sőt egyik kérvényükre hátíratképen azt írta a türelmét vesztett polgármester, hogy a nyomdai alkalmazottakat figyelmezteti, ha a biztos kenyeret meg akarják tartani, — húzzák meg magukat. Ez a nyers elbánás nagyon elkésérítette a személyzetet úgy,

hogy egy éles hangú felebbezésben a megyefőnöknél tettek panaszt miatta, egyszersmind fizetésük rendezését ott is megsürgették, de nem sok eredménnyel. A felebbezés megíróját a tanács dorgálásra ítélte, a fizetés maradt a régi, nevezetesen a művezetőé 464 frt, az ellenőré 256 frt, a tizenháromra szaporodott szóciusé (ekkori nevükön nyomdászsegédeké) 263 frt 20 kr, a négy inasé (ekkori nevükön gyakornokoké) 84 frt 25 kr. Ehez járult a művezetőnek 9, az ellenőrnek 3, a nyomdászsegédeknek 8 öl fa a város fájából deputátumképen.

A személyzet fizetése végleges rendezésének legfőbb akadályja az időközben egész komoly formában fölmerült új terv, a nyomda *bérbeadásának* terve volt. Az eszme nem a városi hatóságtól indult ki, hanem a cs. kir. helytartósági osztálytól, éppen úgy, mint a szabadságharc előtt a helytartó tanácstól. 1857-ben akadt vállalkozó is egy helybeli könyvtáros, *Telegdi Lajos* személyében. Ő tíz évre terjedő bérletre ajánlkozott oly módon, hogy 1857 november 1-től kezdve évi 800 forintot fizet a helyiségért, 2271 forintot pedig a nyomdai jog és felszerelés használatáért, az utóbbit köteles tíz év múlva ugyanolyan karban, mint ahogy kapta, a városnak visszaadni; a raktáron levő példányokat is átveszi s a kelen-döbök árát 10% levonással három esztendő alatt lefizeti, a többieket bizományba veszi. Ezt az ajánlatot úgy a város vezetősége, mint a községtanács kedvezőnek találta s el is fogadta. A helytartósági osztálynál azonban megakadt a bérbeadás dolga, főképpen azért, mert Werfer Károly nyomdász személyében váratlan konkurrens akadt, aki miatt egyre késett a bérbeadási szerződés jóváhagyása. Időközben Telegdi maga állított nyomdát a városban — a városi mellett a legelső állandó jellegű nyomdát Debrecenben —, de a bérbeadás gon-

dolatáról sem mondott le. Hogy a helytartósági osztálynál mutatkozó akadályokat leküzdhesse, társult az igen jó összeköttetésekkel rendelkező Okolicsányival s mint „Okolicsányi és társa“ 1859-ben újabb ajánlatot tett a városnak, — de most már sokkal kedvezőlenebb feltételek mellett. És most egy pár nap alatt telegramm útján megjött a helytartósági osztály engedélye: „Ha Okolicsányinak a Nyomda bérletére vonatkozó ajánlata alkalmas s a Községtanács azt elfogadhatónak találja, az azonnali bérbeadás ellen nincs nehézség, a Ratifikálás Polgármester úrra bízatik“.

A város szerencséjére Csorba János inkább a város javát nézte, mintsem a felsőbbség esetleges hajlandóságát és határozottan ellene szegült a tervnek, melyet a városra nézve károsnak talált. Nézetében osztozott a városi tanács és községtanács is. Ezért a községtanács 1859 március 21-én tartott gyűlésén, a polgármester javallatára egyértelműen a bérbeadás ellen foglalt állást és egész terjedelmében magáévá tette a városi tanácsnak gondos érveléssel megalapozott határozatát, mely szerint „a világos számokkal és hiteles forrás szerint kimutatott haszon tekintetéből sem, de ha a körülmények a versenytárs miatt [*célzás a Telegdi nyomdájára*] annyi tiszta hasznot nem nyújtanak is ezen nyomdából, hanem csak azt tanusítanak, amit bizonyára tanusítani fognak is, hogy a közigazgatási életnek ezen gyors organuma és a vidéki cs. kir. hatóságoknak eddig tett és teendő készséges szolgálattétele volna is a tiszta eredmény a világos haszon helyett: a Tanács még ezen esetben sem szavazhat arra, hogy ezen ős intézetnek a most fölmerült eme versenytársa miatt árendáját s ez által halálát kimondja, hanem inkább oda központosítja minden erejét, hogy kitartás mellett — egy ügyes művezetőt szerezve,

— az elhasznált nyomdai részeket és szereket megújítgatva, az Ország fejedelmei által megerősített eme jogot a most támadt versenytársnak e Város népessége, a vidéki hatóságok, s az egész vidéknek közhasznára megtartsa“. (Okmánytár CXXVI.)

Ez volt, a sok között, az utolsó jó szolgálat, melyet Csorba a városnak tett, mert még ez év júliusában távozott a polgármesteri székből, a kormány a pozsonyi úrbéri törvényszék elnökévé nevezte ki.

A községtanács határozata értelmében a művezetői állásra meghirdették a pályázatot a már régen nyugalomba vágó Fodor Ruben helyére, aki ez év május végén hagyta ott a művezetőséget, de az óhajtott nyugalmat nem sokáig élvezhette, mert a következő év augusztus 7-én meghalt.

A pályázat szerencsés eredménnyel járt. A nyomda kitűnő szakbeli jártassággal bíró, tevékeny, fiatal művezetőhöz jutott *Frics József* személyében, aki 1859 november 1-én kezdette meg a nyomda életében új korszakot nyitó működését.

Frics József Besztercebányán született jómódú polgári családból. Az elemi iskolák után a miskolci gimnázium hat osztályát elvégezve, 1842-ben Tóth Lajos, a városi nyomda volt művezetőjének nyomdájában kezdte meg nyomtatói működését. Itt négy esztendeig oly buzgósággal látott neki a nyomtató mesterség elsajátításának, munkája közben oly rátermettséget és ügyességet tanúsított, hogy vezetőiben jövője iránt a legjobb reményeket ébresztette. Balla Károly színigazgató, ki sokszor megfordult a nyomdában, gyakran mondogatta Tóth Lajosnak: meglássa barátom, ez a fiú valaha még utóda lesz Debrecenben. A tanuló évek után Pestre ment föl, hol a Beimel és Kozma nyomdájában nyert

alkalmazást, majd Pozsonyba ment át, hol az 1847-ik országgyűlés idején az országos nagy átalakulás eszméi már forrongásban tartották az ország rendeit. A márciusi napok idején megint Pesten volt. A sajtó felszabadulása és a vele járó nagy föllendülés tág tért nyitott a működésre egy olyan ügyes, lelkes fiatal nyomdásznak, mint ő volt. A beállott háborús világ azonban nem sokáig hagyta meg békés foglalkozásánál. Nemzetőrré lett s mint ilyen, táborba vonult a Dráva mentéről előre nyomuló Jellasics serege ellen. Részt vett a pákozdi és schwechati ütközetekben.

A honvédelmi bizottmány azonban nyomdászai ügyességét értékesíteni akarván, a Kossuth Hirlapja mellé rendelte. Itt működött mindaddig, míg a Pest felé nyomuló osztrák sereg elől az országgyűlés Debrecenbe nem menekült. Ő ekkor Miskolcra távozott testvéréhez, Frics Károlyhoz. Miskolcon Szemere Bertalan, aki kormánybiztosi minőségben működött a környéken attól fogva, hogy Klapka tábornok Miskolc vidékét az osztrák seregektől megtisztította, egy tábori nyomda szervezésével bízta meg, melynek élére a hadügyminisztérium hadnagyi ranggal őt állította. A szervezés munkája azonban nem sikerült, mert Pest felé, ahonnan a felszereléseket hozatni kellett volna, az utakat az osztrákok elállották. Ekkor a minisztérium a kormány hivatalos közlönyéhez Debrecenbe rendelte s itt működött mindaddig, míg a tavaszi hadjárat győzelmeinek eredményeképpen Pest ismét föl nem szabadult. A kormánnyal együtt ment azután Pestről Szegedre, innen Aradra, ahol a világosi fegyverletétel után Schlicktől útlevelet sikerült szereznie. Egy darabig Pesten időzött, majd a kényszersorozás elől egy kis félreeső lipót megyei helységbe menekült testvéréhez, Jánoshoz. 1850-ben a Lu-

kács László, majd az Emich Gusztáv nyomdájában kapott alkalmazást.

A szabadságharc alatti működése miatt azonban utólagosan hadi törvényszék elé állították s az elítél-tetést csak nagynehezen tudta elkerülni. Börtönbe nem került ugyan, de sokáig volt még rendőri felügyelet alatt mint gyanús egyéniség.

1853-ban külföldre ment. Bécsben és más külföldi városokban számos nevezetes nyomdai vállalatnál megfordult és alapos szakbeli képzettséggel tért haza Pestre 1854 végén. Itt Herz János nyomdai vállalatának vezeté-sét vállalta el. E minőségében érte az egri érseki lyceum meghívása az ottani nyomda vezetésére. Fries azonban nem fogadta el a meghívást, mert tudomást szerzett arról a pályázatról, melyet Debrecen városa éppen abban az időben hirdetett meg. Pályázott a városi nyomda művezetőségére s a városi községtanács egyhangúlag őt választotta meg a nyomda élére. 1859 november 1-én foglalta el állását s ettől kezdve kevés híjával negyven esztendőn át szolgált hűségesen Debrecen városát.

Mint már annyiszor, most is beigazolódott, hogy a nyomda felvirágzása vagy hanyatlása szoros össze-függésben van az élére állított művezető egyéniségével. Fries József nagy lelkesedéssel látott neki a lehanyat-lott nyomdai vállalat újjászervezésének. Mindjárt mű-vezetősége első hónapjában egy szorító- és egy simító-gépet rendelt Röck István pesti hírneves gépgyárából, melynek kitűnő készítményei a külföldi legjobb gyárt-mányokkal is sikeresen fölvtették a versenyt. A követ-kező évben ugyanebből a gyárból megrendeli a második gyorssajtót a nyomda számára, mert a Fodor Ruben művezetősége alatt beszerzett első gyorssajtóval csinos nyomást nem lehetett elérni. A személyzet szaporításá-

ról is gondoskodott. 1866-ban a Gutenberg folyóirathoz intézett, a nyomdát ismertető levelében közli, hogy a nyomda jelenleg két gyors- és két vas kézisajtóval, egy papírsimító és egy nyomtatványszorító géppel rendelkezik s személyzete 18 tagból áll, kik közül többen pár év múlva nyomdászáguk ötven éves jubileumát ünnepelehetik.

A városi tanács 1860-ban csinos kiállítású hirdetményt küldött szét, melyben a hatóságok és magánosoknak tudomására hozta, hogy közel háromszáz éves nyomdáját újjászervezte, kellő mennyiségű és formájú betűkkel, új gépekkel ellátta s gondoskodott arról is, hogy az intézet szakját értő s a könyvnyomdászat minden ágában jártas művezetővel birjon.

Az igazi föllendülés azonban a dolog természeténél fogva akkor állott be, mikor a kiegyezés meghozta a rég óhajtott békét az uralkodóházzal s vele együtt a sajtószabadságot. A békóitól megszabadult irodalmi élet nekilendülése a nyomdászat számára is meghozta a virágzás korát. Egész Magyarországon mindenfelé új meg új nyomdai vállalatok keletkeztek, de a régiek is megújodva, felfrissülve állottak a fölpezsdülő szellemi és társadalmi munka szolgálatába.

Kivált a hirlapirodalom indul neki a fejlődésnek mértföldlépő csizmákkal. Debrecenben, ahol az első hirlap a forradalom hatása alatt indult meg nagyon szerény formában, hetenként kétszer, 1871-ben már számos napilap, folyóirat, élclap és szaklap állott a közönség szolgálatára. Magában a városi nyomdában három napilapot nyomtattak: a Debreczeni Értesítőt, Alföldi Hirlapot és Tiszavidéket.

A város és iskolák, valamint az egyházak részére szükséges hivatalos nyomtatványokon kívül egyre több

szépirodalmi, tudományos és gyakorlati szakmunka jelent meg a nyomdában. A vidékről is szívesen fölkeresték a nyomdát, mert izléses, a kor színvonalán álló nyomtatványokat tudott előállítani. A fővárosi lapok egyenlő rangban emlegették a nevesebb pesti nyomdavállalatokkal. Hogy a nyomda jó vezetés alatt állott, mutatják azok az elismerő oklevelek és éremjutalmak, melyeket kiadványaival az 1868-ki pesti országos, 1871-ki londoni nemzetközi, 1876-ki szegedi és 1878-ki budapesti kiállításokon szerzett.

A nyomdai személyzet helyzete is mindegyre javult. 1873-ban megalakult a debreceni nyomdászok egylete, éppen Frics József kezdeményezésére, aki e társulatnak megalakulásától kezdve tevékeny elnöke volt.

A XIX. század folyamán nem ez volt az első társulása a debreceni nyomdászoknak. Az első nyomdászegylet a városban 1828-ban keletkezett Tóth Ferenc provizorsága idejében. Ez a „Könyvnyomdai társaság” egy vándorpénztárt tartott fenn, mely 1828-tól 1845-ig számos, a városban megfordult idegen, sokszor külföldről jött s vándorúton levő nyomdászt látott el útisegéllyel, valamint gondoskodott tagjainak segélyezéséről is. A társaság jövedelme a tagsági díjakból s az évenként rendezett farsangi multságok jövedelméből került ki.

1845-ben Tóth Endre kezdeményezésére ez a társulat rendes alapszabállyal bíró „Temetési költséget nyújtó, özvegyeket s árvákat segítő pénztár”-ra alakult át, melynek 45 pontból álló alapszabályait Tóth Endre dolgozta ki (eredeti fogalmazása megvan a nyomda irattárában). Hogy meddig állott fenn ez a társaság s minő működést fejtett ki, arra nézve adatok nem állnak rendelkezésünkre.

Az 1873-ban Frics József elnöklése alatt keletkezett

nyomdászegylet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nyomdászok társadalmi tekintélyét magasabbra emelje. 1874-ben igen szépen sikerült jubiláris ünnepséget rendezett a nyomdai személyzet két veterán tagjának, a város nyomdáját ötven év óta szolgáló *Csontos Ferencnek* és *László Lajosnak* tiszteletére. Ez alkalommal egy igen értékes emlékfüzet is jelent meg, mely *Szücs Istvánnak* (a város története megírójának) az ünnepeltekhez intézett szép beszédét és a kiváló történettudós *Révész Imrén*ek az ünnepély alkalmával felolvasott tudományos értékű alkalmi beszédét tartalmazta a debreceni nyomdászat első korszakáról. Továbbá Oláh Károlynak, a „Debreczen“ szerkesztőjének egy rövid köszöntő beszédét, valamint az ő és Balkányi Szabó Lajos alkalmi költeményeit.

1884-ben az általános tisztelettel és szeretettel övezett művezető debreceni működésének huszonöt éves jubileumát ünnepelte meg a debreceni nyomda személyzete. Ennek maradandó emléke az az *Emléklap*, mely a nyomda kiadásában díszes kiállítású füzet gyanánt jelent meg s tartalmazta a Könyves Tóth Kálmán által mondott megnyitó beszédet, Frics Józsefnek Gyügyey Józseftől írott életrajzát és azt az üdvözlő beszédet, melyet Zelizy Dániel intézett az ünnepelthez a nyomdai személyzet nevében, mikor a személyzet ajándékát, egy ezüst billikomot, nyújtotta át.

Ebben az időben virágzó állapotban volt a nyomda. Lassanként azonban hanyatlani kezdett. Frics József előregedett, az ügyeket nem vezette többé azzal a fiatalos hévvel és buzgalommal, mint művezetősége első két évtizedében. A megrendelők lassankint elmaradoztak, úgy, hogy a múlt század kilencevenes éveiben már deficittel kellett küszködnie a nyomdának. Felszerelése

is elmaradt a kortól úgy, hogy az 1896-ki millennáris kiállításon a nyomda kiadványain nagyon meglátszott, hogy a nyomda felszerelése egyáltalán nem áll azon a színvonalon, mint a fővárosi vállalatoké. A nyolcvanas évek elejétől kezdve a nyomda mind jobban elmaradt a kortól, holott a fővárosi, egymással versengő vállalatok rohamosan haladtak előre a fejlődésben, kivált a sokszorosító ipar technikai részének fejlesztésében.

A városi tanács érezte a nyomda hanyatlását, látta a bajokat, azonban segíteni egyelőre nem tudott rajta. A nyomda eladásának, vagy bérbeadásának gondolata is fölmerült, mint egyik megoldási módozat. Végül a város akkori főjegyzője, a tevékeny *Komlóssy Arthur* vette kezébe a nyomda elárvult ügyét. Mindenek előtt olyan szakember után nézett, akiről feltehetette, hogy a nyomda élére állítva, azt versenyképesé tudja majd tenni. Fel is találta *Keresztessy Istvánban*, a nyomda jelenlegi üzletvezetőjében. 1898-ban Keresztessy egy emlékiratot nyújtott át a főjegyzőnek, melyben részletesen megírta a módozatokat, melyek mellett a nyomdát ismét a kellő színvonalra lehetne emelni. Ajánlatba hozta egy tömöntöde felállítását, új szerkezetű gyorsajtó beszerzését, hajtó erőül egy légszieszmotor beállítását, új betűk megrendelését, kifejtette nézeteit a nyomdai munkák szaporítását, a műszaki vezetést és a személyzet fizetését illetően is. A városi tanács látva, hogy a szükséges átalakítások és újjászervezés munkájának eredményes keresztülvitelét az előregedett, törődött *Frics Józseftől* nem igen várhatja, az arra különben is hajlandó művezetőt hűséges szolgálatainak s a városi nyomda körül szerzett nagy érdemeinek előismerése mellett a jól kiérdemelt nyugalomba engedte (meghalt 1908 szeptember 13.).

1899 novemberében pedig *Ember Lajost*, a nyom-

dának régi munkását, aki működését a városi nyomdánál kezdette s 1890-től kezdve mint ellenőr szolgálta a nyomdát, választotta meg üzletvezetőnek. Melléje azonban helyettes üzletvezetőnek *Keresztlessy Istvánt* rendelte.

Keresztlessy István, aki névleg mint helyettes üzletvezető működött, de tényleg a nyomda ügyeit vezette ezentúl, 1865-ben, Nagyváradon született. Mint régi debreceni család sarjadéka, iskoláit a debreceni kollégiumban végezte. 1880-ban nyomdásztanulónak vették föl a Tiszai örökösök nyomdájába. Tanuló évei végeztével előbb a fővárosban működött több nagyobb vállalatnál mint nyomdászsegéd, majd hosszabb ideig tartó külföldi utazás után a m. kir. Tudományegyetem nyomdájában osztályvezetőként működött. 1895-ben Budapesten a Rózsa K. és neje nyomdavállalatánál talált alkalmazást mint helyettes üzletvezető. 1899-ben innen lépett a városi tanács meghívására a városi nyomda szolgálatába, ez év december 1-től mint helyettes üzletvezető, Ember Lajosnak 1907-ben történt megbetegedése és nyugdíjazása után pedig 1907 február 12-től mint a nyomdai vállalat üzletvezetője, — ebben az állásában Debrecen város nyomtatói sorában harmincadikul.³⁰

Mint a múlt század elején Csáthy György vezetése alatt, úgy a XX. század első évtizedében az ő szakértő irányításával a városi nyomda hatalmas lendülettel ismét az ország legszármottevőbb nyomdavállalatai sorába emelkedett.

Emlékiratában kifejtett alapelvei szerint legelsőben a nyomda modern sokszorosító gépekkel való ellátását tűzte ki feladatául. E célját a város áldozatkész támogatásával el is érte. Jelenleg a városi nyomda felszerelés dolgában egy színvonalon áll a főváros legelőkelőbb nyomdavállalataival, sőt a múlt 1910. év folyamán be-

szerzett s üzembe állított Lanston Monotype amerikai szerkezetű szedő- és öntőgép felszerelésével elébe vágott számos nagyobb szabású fővárosi nyomdavállalatnak. A huszadik század a technikai csodák századának indul. Ennek megfelelően a városi nyomda is tíz év alatt felszerelésekben oly óriásit haladt, amilyen haladásról régebben álmodni sem lehetett. 1900-tól 1910-ig a következő gépeket rendelte meg s állította üzembe a nyomda :

- 1900 : tömöntőde (Wörner J. és Társa. Bpest.).
- 1901 : 1 gyorssajtó (84×116 nyomófelülettel. Wörner J. és T. Bp.)
- 1901 : 1 amerikai sajtó (30×40 nyomófelülettel. Wörner J. és T. Bp.)
- 1901 : 1 papírvágó-gép. (Wörner J. és Társa. Bpest.)
- 1901 : 1 lehúzó-gép. (Wörner J. és Társa. Bpest.)
- 1905 : 1 gyorssajtó. (95×126 nyomófelülettel. Wörner J. és T. Bp.)
- 1905 : ugyanaz. (76×108 nyomófelülettel. Wörner J. és T. Bp.)
- 1905 : Phönix-sajtó. (25×30 nyomóf. Schelter és Giesecke Lipcse.)
- 1905.: Fűző-gép. (Krause Károly. Lipcse.)
- 1905 : Lyukasztó-gép. (Krause Károly. Lipcse.)
- 1905 : Papírsimító-gép. (Galitzenstein H. Bpest.)
- 1907 : Jegygyomó-gép. (Goebel György. Darmstadt.)
- 1908 : 1 gyorssajtó. (63×95 nyomófelülettel. Wörner J. és T. Bp.)
- 1909 : 11 db villanyos motor. (Debrecen város világít. váll.-tól.)
- 1910 : 1 gyorssajtó. (95×126 nyomófelülettel. Wörner J. és T. Bp.)
- 1910 : 3 db Lanston Monotype szedőgép. (Henry Garda. Lipcse.)
- 1910 : 2 db öntőgép (ugyanattól).

Az ügykezelés és személyzeti viszonyok rendezése is megtörtént a modern kor kívánalmainak megfelelően. 1900-ban Komlóssy Arthur indítványára a városi közgyűlés elhatározta, hogy nyolc műszaki munkást (5 betűszedőt, 1 gépmestert, 1 raktárnokot és 1 tömöntőt) nyugdíjjogosultsággal állandósít.

Igazán modern városi üzemmé azonban tulajdonképpen 1905-ben lett a nyomda, mikor önálló kezelésű vállalatként új szabályzatot nyert. A városi közgyűlés 1904-ben hozott 267/14,420. számú, kormányhatóságilag jóváhagyott határozatával 1905-től kezdődőleg egyelőre

három évre életbe léptette a nyomda külön kezeléséről szóló szabályrendeletet. 1907-ben, látva a nyomdának az új szervezet alapján való fölvirágzását, a szabályrendeletet némi módosítással újból kiadta s ezzel a nyomdát, mint Debrecen város önálló iparvállalatát, véglegesen külön kezelésbe helyezte.

Ezen szabályrendelet, — melyet az Okmánytár függeléke gyanánt egészében közlünk, — a nyomda felügyeletét egy felügyelő-bizottságra bízta, körvonalozta a nyomda jogi helyzetét, megállapította a nyomda alkalmazottainak kötelességeit, rendezte fizetésüket, intézkedett az ügykezelés mikéntje felől.

A nyomdai felügyelő-bizottság, mely a régi *typographiae inspectoratus* hivatását tölti be, jelenleg a következő tagokból áll:

elnök: *Vecsey Imre* városi főjegyző,

alelnök: *dr. K. Tóth Mihály* városi tanácsnok,

jogi tanácsadó: *dr. Dóczy Emil* városi alügyész,

a városi közgyűléstől választott tagok: *Dávidházy Kálmán, Szávay Gyula* és *ifj. Schwarz Vilmos*,

hivatalból tagok: *Keresztlessy István* üzletvezető és *Budaházy Dezső* könyvvezető.

A nyomda személyzete 62 tagból áll, kik közül az üzletvezetőn és könyvvezetőn kívül nyolcan a szabályrendeletben megszabott fizetéssel és nyugdíjjogosultsággal bíró *állandó alkalmazottak*. Ezek a következők: öt betűszedő, egy gépmester, egy tömöntő-betűraktárnok és egy papírraktárnok.

Nem állandósított alkalmazott van 28:

2 gépmester	34 és 43 korona heti fizetéssel.
3 gépszedő	34 „ „ „
1 gépöntő	50 „ „ „
13 betűszedő	28—30 „ „ „
Ezekhez járul 9 tanuló.	

Segéd munkások :

17 ívrakó leány	11 korona heti fizetéssel.
4 formahordó	14—16 „ „ „
3 szolga	14 „ „ „

A nyomda helyiségei a városháza épületében vannak elhelyezve. Az üzletvezető irodája megfelelő bútorzattal az 1909. év folyamán a városháza Kossuth-utcára néző egyik földszinti helyiségében kapott helyet. A többi része a nyomdának a souterrainben van elhelyezve. Nevezetesen a kis- és nagy szedőterem (az utóbbinak egy üvegfallal elrekesztett részében vannak elhelyezve a legújabbban beszerzett betűszedő- és öntőgépek), a gépterem, a kézi papírraktár, a tömöntőde és három pincehelyiség a nyomtatványok és papiros számára; míg a kisebb szedőterem szintén üvegfallal elkerített részében a korrektor végzi munkáját.

Hogy a nyomdának modern átalakítása és újjászervezése mily virágzó állapotba hozta a városnak ezen ősrégi vállalatát, arra nézve befejezőül elegendő lesz az 1905-től évenként csinos füzetekben kiadott zárszámadások összefoglaló tételeit felsorolni :

1905-ben 2419 megrendelésre készült	118,399 K 35 f.
1906-ban 2707 „ „	138,017 K 34 f.
1907-ben 3147 „ „	186,281 K 24 f.
1908-ban 3175 „ „	189,735 K 27 f.
1909-ben 3233 „ „	209,054 K 76 f.
1910-ben 3181 „ „	198,583 K 86 f.

értékű nyomtatvány.

Az évi tiszta nyereség volt :

1905-ben : 32,077 K 27 f.	1908-ban : 49,031 K 80 f.
1906-ban : 31,577 K 85 f.	1909-ben : 51,876 K 18 f.
1907-ben : 45,000 K — f.	1910-ben : 48,600 K — f.

A nemes város áldozatkészsége, a városi hatóság támogatása, a nyomdai felügyelő-bizottság ügybuzgalma, az üzletvezető szakértelme és tevékenysége, a nyomdai

személyzet odaadó munkássága együttesen a fejlődés oly magas fokára emelték a nyomdát, amely teljesen méltó ehhez a Magyarországon páratlan jubileumot ülő intézményhez.

Debrecen városa, amely méltó büszkeséggel tekint-het vissza nyomdájának háromszázötven éves küzdel-mes múltjára, épp oly meglelégedéssel és önérzettel néz-heti mai virágzó állapotát s épp oly erős bizalommal és reménységgel tekinthet a jövőbe, melyben a nyomda minden bizonnyal meg fogja tartani időtlen-időkig a magyar művelődés múltjában és jelenében elfoglalt díszes és jelentős helyét.

Adja Isten, úgy legyen !

JEGYZETEK.

¹ A magyarországi nyomdák keletkezésök sorrendjében

1473 : Buda,

1499 : Zeng,

1520 : Zágráb,

1531 : Fiume,

1535 : Brassó,

1537 : Ujsziget (Sárvár),

1550 : Kolozsvár,

1558 : Magyaróvár,

1561 : Debrecen,

1565 : Nagyvárad stb.

Debrecen tehát kilencedik a sorban. A budai, zengi, zágrábi, fiu-
mei, brassói nem nyomtattak magyar könyveket. A magyar nyomdák
között a negyedik a debreceni. Az újszigeti és magyaróvári nyomdák
igen rövid életűek voltak, a Heltai-féle kolozsvári is megszűnt 1660-
ban. Eszerint a debreceni a legrégebbi azon magyar nyomdák között,
melyek a XVI. században keletkeztek s folytatólag fennállanak mind
ma napig.

² A debreceni nyomda keletkezési idejének meghatározásával a
következők foglalkoztak :

Bod Péter, mint láttuk, nem bízik meg teljesen Pápai Páriz ada-
tában. „Legelső könyvnyomtató — írja további jegyzetében (Erdélyi
Féniks. 1767. 33—34. l.) — akit megjegyezhettem, *Török Mihály* ;
aki 1563-ik Eszt. nyomtatta ki a Melius Péter Innepekre válogatott
Prédikációit, és a Rómaiakhoz írott Levélre való Magyarozatját“. Ő
tehát korábbi debreceni nyomtatványt nem ismert s *Török Mihályt*
tartotta első debreceni nyomtatónak.

Kulini Nagy Benő, aki a debreceni nyomda történetének nagyon
is hűzagos, hibáktól hemzseggő vázlatát állította össze a Debr. Közl.
1860. évf.-ban s körülbelül ugyanezt közölte az 1860-ki Csokonai-Album-
ban megjelent „Debreczen irodalomtörténetének rövid áttekintése“
című dolgozatában (A Csokonai-Album 249—274. lapjain szól a nyom-
dáról), ezt írja a nyomda keletkezéséről : a debreceni reformátusok
„a reformationnak nagy pártolója s a reformatiot terjesztő irományok-
nak nyomtatója és szorgalmas terjesztője, Hofhalter Rafael — vagyis

tulajdon nevén Szkrotruszky [*sic*] — lengyel születésű nyomdászhoz folyamodtak, ki is minden elővigyázat dacára, betűkkel és sajtóval, már 1562-dik évben Debrecenben termett és a könyvnyomtatást a mondott év Május havában megkezdte“. (Debr. Közl. 8. sz.) Látnivaló — amit különben a Kulinitól ugyanott közlött debreceni nyomtatók névsorából is látni, — hogy Kulini nem ösmerte Bod Péternek annyiban helyét megálló följegyzését, hogy 1562-ben Török Mihály nyomtatott Debrecenben, nem pedig Hoffhalter, bár ezek egyike sem volt az *első* debreceni nyomdász.

Szűcs István Debrecen történetében (1872. II. köt. 556. l.) szintén Hoffhaltert tartja az első debreceni nyomdásznak, aki „a Mélius Péter által is serkentett debreceni tanács hívására már 1561-ik évben betűkkel és sajtóval Debrecenben termett“ és még ez év májusában megkezdte a nyomtatást. Az évszámban ráhibázott ugyan az igazságra Szűcs István, de hogy nem öntudatosan tette, abból látszik, hogy Hoffhaltert hozza 1561-ben Debrecenbe, holott e nyomdász csupán Török Mihály után, mint Debrecen harmadik nyomtatója, 1565-ben került e városba. 1565 előtt semmiféle debreceni nyomtatványon sincs ott a Hoffhalter impresszuma.

Szabó Károly (Régi Magyar Könyvtár. 1879. I. 19. l.) első debreceni nyomtatványul Huszár Gál: „Isteni dicsiretek és Psalmusok“ című énekeskönyvét veszi ugyan föl 1560-ból, jegyzetben azonban oda teszi, hogy a munka maga nem maradt ránk, csupán „így van említve e könyv a Debrecenben 1602-ben nyomtatott énekeskönyv előbeszédében, a Sz. Ujfalvi Imre által a régibb énekeskönyvekről készített lajstromban“. Tehát az adat csupán Sz. Ujfalvi följegyzésére van alapítva, melyet Szabó Károly félreértett s ezért került ez adatában ellenkezésbe Huszár Gál okiratilag bizonyítható életrajzi adataival. Mint kétségtelenül bizonyos és meglevő első debreceni nyomtatványt, Szabó Károly az 1561-ben megjelent Melius: A Krisztus közbejárásáról való prédikációit közli (l. még Századok 1867. 150—154. l. és Erd. Múz. Év-könyve V. köt. 39—40. l. ugyancsak Szabó Károly cikkeit e kérdésről).

Révész Imre igen értékes, bár vázlatos értekezésében a debreceni nyomda keletkezéséről és első korszakáról (A debreceni nyomdászat első korszakáról. Emlékbeszédek... stb. Debrecen, 1874.) határozottan az 1561-ik évet jelöli meg a debreceni nyomda keletkezése évéül. Ő azonban valószínűen legelső debreceni nyomtatványnak a szintén 1561-ben megjelent Melius: A Szent Pál apostol levelének... magyarázatya c. munkáját tartja, melyet Szabó Károly második kétségtelen debreceni nyomtatványnak vesz föl.

Legújabb összefoglaló munkáink Szabó Károly és Révész megállapításai után mind az 1561-ik évet veszik föl a debreceni nyomda megalapítási évének. Így a Pallas Lexicon (X. k. 909. l.), Beöthy: Képes Irodalomtörténete (II. kiad., I. k. 8. l.), Ballagi: A magyar nyomdászat történeti fejlődése (Bpest. 1878. 54. l.), Pintér Jenő Irodalomtörténete (II. k. 8. l.) stb.

Érdemes megemlíteni, hogy a debreceni városi tanács 1823 május 20-án tartott gyűléséhez beterjesztett bizottsági jelentés, mely bevezetésében röviden megemlékezik a város legrégibb nyomtatóiról, Huszár Gál működéséről semmit sem tud. (L. az Okmánytárban LXXIX. sz. a.), a nyomda keletkezéséről csak ennyit mond: „...amennyire az akkori időkbeli viszonyosságai után mind ezen Országnak, mind különösen ezen Városnak ki lehetett tapogatni, ez a Könyvnyomtató Műhely már 1563-k Esztendőben ezen Városban Völt, és akkor annak Provisora Török Mihály völt“. A bizottsági jelentés készítője minden bizonnyal a városi jegyzőkönyvekben nézett utána a nyomda keletkezésének, már pedig e jegyzőkönyveknek éppen az a kötete, melyben az 1560—1562 terjedő évek följegyzései lennének, hiányzik, elkallódott valamelyik török dúlás, vagy tűzvész alkalmával. Ezért van, hogy Huszár Gál debreceni működéséről a debreceni városi levéltárban semmiféle adat sem tanúskodik, egyellen okirati bizonyossága ittlétének a tiszántúli református egyházkerület levéltárában azon okmány, melyben Arany Tamás 1561 december 13-án unitárius tanait visszavonja s melyben a tanúk nevei között mindjárt a Somogyi Péter neve után ott van a *Gál papé* is (az okmány közölve: Magy. prot. egyh. és isk. Fgyelmező. 1873. 49—50. l.).

⁸ Itt helyre kell igazítanom Szinnyei József egy tévedését (Magyar Írók IV. 1448.), mely Huszár Gál életrajzába csúszott bele s melyet Gyalui Farkas is átvett (Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon. Magyar Könyvszemle. 1902. 62. l.). Szinnyei u. i. tévesen azt írja, hogy a kassai főkapitány, Zay Ferenc, Gál papot titkon Egerbe hurcoltatta s az ottani nép szabadította ki a börtönből. Huszár Gált Zay Ferenc nem vihette magával Egerbe, mert még Kassán kiszabadult. Kassai hívei szabadították ki a börtönből, nem pedig az egriek. Az eredeti latin nyelvű tudósítás erről a dologról így hangzik: „1560. XXVII. die Decembris seditio periculosa exorta Cassoviae sub noctem circa horam 6-tam, quae duravit ultra 7-mam, ob concionatorem Gallum, quem voluit Capitaneus eo vespere Agriam mittere“. (Kovachich: Scriptores rerum Hung. minores. I. köt. 114. l. Gyalui Torda Zsigmond jegyzése.)

Ugyanez derül ki Thüri Etele kutatásaiból is (Huszár Gál élete. Prot. egyh. és isk. lap. 1887.).

Hogy Debrecenbe vette útját, arra hatással lehetett talán az is, hogy már előzőleg összeköttetésben állott valamelyik ottani vezető emberrel; erre azonban adatunk nincs. Különben egymagában az az ok is elegendő lehetett, hogy ott biztonságban érezhette magát Verancsictól, aki az elfogott protestáns papokat ha szabadon bocsátotta, esakis oly föltétellel tette, hogy Egertől húsz mérföldnyi távolságban sehol meg nem állapodnak s nem tanítanak.

⁴ Szabó Károly Huszár Gálról írott tanulmányában (Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Századok. 1867.) főlemlíti, hogy érdekes volna

tudni, vajjon Meliusnak Arany Tamás tévelygéseiről frott s 1562-ben Debrecenben kiadott műve ugyanazon betűkkel van-e nyomva, mint Huszár Gál óvári nyomtatványa? Ő nem tud rá feleletet adni, mert az utóbbinak egyetlen példánya a bécsi császári könyvtárban van s az összehasonlításra nem nyílt alkalma.

A kérdés csakugyan nagyon fontos, mert ha az egyezés bebizonyul, akkor kétségtelen, hogy a debreceni első nyomda nem volt más, mint az a nyomda, melyet Huszár Gál Bécsben szerzett be s Óvárrott állított föl és működtetett először.

A kérdést Gyalui Farkas fejtette meg (Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon. Magyar Könyvszemle 1902. 61—91. l.), akinek sikerült egy régi könyv fedeléből kiáztatni Bullinger zürichi reformátor Institutio c. kis művének töredékét, Huszár Gál 1559-ből való eddig ismeretlen óvári nyomtatványát.

Gyalui összehasonlította ezt Huszár Gál debreceni nyomtatványai-val s beható vizsgálat után e nyomtatványok egész nyomdai kiállítását teljesen azonosaknak találta. Megegyezésüket oly határozottan állítja, hogy kétségtelen ténynek kell elfogadnunk azt a körülményt, hogy Huszár Gál Debrecenben az Óvárrol Kassára, onnan Debrecenbe hozott nyomdai felszereléssel nyomtatta az első debreceni kiadványokat.

Az óvári nyomtatványból Gyalui két fakszimilét közöl. Ezeken már első tekintetre feltűnik az ajánlás apróbb, valamint a szöveg nagyobb antikva betűinek, továbbá az iniciálisnak megegyezése a debreceni nyomtatványokéval.

⁵ Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának első kötetében első debreceni nyomtatványnak Huszár Gál: Isteni dicsőretek és Psalmusok című, állítólag 1560-ban kiadott műve van megemlítve. Hogy ez a megállapítás tévedésen, az 1602-ki debreceni énekeskönyv előbeszéde egyik passzusának félreértésén alapszik, azt már Gyalui is észrevette (idézett értekezésében. Magyar könyvszemle. 1902.). „Nyilvánvaló — írja Gyalui, — Szabó Károly tollhibája, mert forrása, melyből Huszár Gálnak tulajdonítja az énekeskönyvet, Sz. Ujfalvi Imre, A Keresztényi Énekek praefatiojában, 1602-ben azt mondja, hogy ezt (az 1602-ki) kiadást megelőzte negyven esztendővel, tehát 1562-ben, mint maga Szabó Károly is mondja e mű leírásánál. És ez a helyes“.

De még abban az esetben is, ha Sz. Ujfalvi csakugyan az 1560-ik évet jelölné meg ez énekeskönyv nyomtatási évének, hitelt nem lehetne adni néki, annyira kétségtelen, hogy Huszár Gál csak az 1560. év legutolsó napjai egyikén jutott Debrecenbe s így ebben az esztendőben itt nem nyomtathatott.

A hibát átvette Szabó Károlytól Szinnyi (Magyar Irók. IV. 1448., Huszár Gál munkái felsorolásánál) és Pintér Jenő is (Irodalomtört. II. 25.)

Sorrendben második, az 1561-ki debreceni nyomtatványok között első, tehát a legrégebbi kétségtelen debreceni nyomtatványnak veszi föl Szabó Károly Melius Péter prédikációs könyvét a Krisztus közbenjárásáról. Ez is tévedés.

1561-ből ugyanis Huszár Gálnak csupán két nyomtatványa maradt ránk egy-egy példányban. Mindkettő Melius munkája. Az egyik a Krisztus közbenjárásáról, a másik a Pál apostol levelének magyarázattya. Az előbbinek impresszumán fel van tüntetve a hely és évszám, de a nyomtató neve hiányzik; az utóbbin egyáltalán nincs impresszum. Az ajánlás kelte és a nyomdai kiállítás után azonban kétségtelenül meg lehet állapítani erről is, hogy 1561-ki debreceni nyomtatvány. „A nyomtatási évet, — írja az utóbbiról Szabó Károly — biztosan tartom 1561-re határozhatónak azért, mert Melius ajánlása 1561 május 1-én kelt: tapasztalásom szerint az azonkori magyar nyomtatványokban az ajánlás a nyomtatással együtt szokott kelni“. A megállapítás helyes. Annál meglepőbb, hogy Szabó Károly ennek ellentmondva, a sorrendben előbbre teszi a Krisztus közbenjárásáról szóló prédikációs könyvet, holott ennek ajánlása Mindszent havának 1. napján kelt. Míg tehát ezt 1561 őszén, addig a Pál apostol levelének magyarázattját ugyanezen év tavaszán nyomatta Huszár Gál. Ezért vettem legelső debreceni nyomtatványnak ezt az utóbbit. Révész Imre (i. m. 26. l.) szintén Meliusnak ezt a munkáját tekinti a debreceni nyomda első termékének.

⁶ Ferenczi Zoltán a kolozsvári nyomdászat történetében (Kolozsvár. 1896.) közli az összes kolozsvári nyomtatványok bibliográfiai pontos címét 1711-ig. Én részemről nem követtem ezt az eljárást, mert, néztem szerint, fölösleges. Elegendőnek tartottam a munkák rövid címét megemlíteni; ettől csupán oly munkák leírásánál tértem el, melyek Szabó Károlynál hiányzanak. Szabó Károly kiváló munkája, a Régi Magyar Könyvtár, oly pontos és megbízható bibliográfiai leírását adja a XVI. és XVII. századbéli nyomtatványoknak, hogy arra teljes biztossággal lehet támaszkodni. A régi nyomtatványokból vett idézetemet sem betűhíven közlöm, hanem mai helyesírásunkhoz idomítva, amit eléggé megokol az, hogy magát a nyomdatörténetet a nagyközönségnek szántam.

⁷ Hogy Huszár Gál élete végén pápai lelkész lett volna, amit Tóth Ferenc állít a túlادunai püspökök életrajzában, sem Szabó Károly, sem Révész Imre, sem Thúri Etele (idézett munkáikban) nem tartják valószínűnek, sőt az utóbbi határozottan állítja, hogy Huszár sohasem volt Pápan prédikátor. A kérdést azonban Tóth Ferenc javára döntötte el Komáromy András, aki Hol és mikor halt meg Huszár Gál? (Magyar Könyvszemle. 1888. évf.) című értekezésében kétségtelen okirati bizonyságokkal igazolta, hogy Pápan lelkész volt s ott halt meg 1575-ben pestisben. Szinnyei Huszár életrajzában szintén ez után indul.

⁸ Kanyaró Ferenc (Melius ismeretlen és elveszett művei. Magyar Könyvszemle. 1906. 292. l.) Török Mihálynak szegedi tartózkodásáról is megemlékezik: „Az elmenekült könyvnyomtató, Török Mihály, a török hódoltság földén, Szegeden nyomtatta ki ezután Melius Uj-

testamentomát“. Hogy honnan vette ezt az adatot, nem mondja. Azt hiszem, nem csalódom, ha fölteszem, hogy ezt az adatát egyedül Szabó Károlynak a Melius Uj-Testamentomával kapcsolatos fejtegetéseire építi (Régi Magyar Könyvtár. I. 33. l.). Melius e könyve t. i. nem maradt reánk, csupán Horányi és Debreceni Ember Pál emlékeznek meg róla és pedig — mint Ballagi elmondja (A magy. nyomd. tört. fejl. 1878. 61—64. l.) — nagyon bizonytalanul. Ember Pál „emlékezik“ á, hogy „hajdan“ látta e könyvet. Horányi ugyan Memoria Hungarorumában, mint könyvtárában meglevőről beszél e szegedi kiadványról, Horányi adatai azonban megbízhatatlanok.

Csakugyan rejtélyes dolog is a szegedi nyomda XVI. századbeli működése, melynek egyetlen bizonyítéka lenne ez a munka. Létezésének ellene szól az, hogy török birtokban levő városoknak sehol nyomdájuk nem volt (Debrecen csak adózott a töröknek, tulajdonképpen az erdélyi fejedelemséghez tartozott), ellene szól az is, hogy egyetlen emlékezetben maradt kiadványa Melius tollából való, akinek rendelkezésére állott a debreceni sajtó, így semmi értelme sem lett volna, hogy az akkori bátorságtalan viszonyok között Szegedre vigye könyvét kinyomatni.

Ballagi oly módon igyekszik megfejteni a rejtélyt, hogy a munka impresszumán a *Szeged*-et *Czegléd* helyett nyomdahiának veszi. Ebben az esetben Melius e munkája debreceni nyomtatvány lenne, melyen a „Czegléd“ a műhely utcáját jelentené, a *Czegléd-utcát*. A magyarázat nagyon erőltetett. Egyetlen debreceni nyomtatvány sincs, melynek impresszumán az utca lenne megjelölve s nem a város, melyben készült. Tudtommal más városok nyomtatványain sincs efféle impresszum. Miért lenne éppen ez a könyv ilyen különlegesség. Azután meg a XVII. század elejéről, 1623-ból van egy adatunk, hogy a sajtó a róla elnevezett *Nyomtató-közön* (Angiportus Typographiae) állott; jó ideje ott lehetett már, ha az utcát is róla nevezték el, valószínűleg az elejétől kezdve ott volt, nem a Czegléd-utcán, amiről adatunk nincs.

Szerintem egyszerűbben lehet a kérdést megfejteni. Horányi e szavakkal emlékezik meg a könyvről: „Novum Testamentum in hungaricam lingvam conversum editumque Szegedini XDLXVII“. A *Szegedini* egyszerűen tollhiba *Debrecini* helyett. Az Ember Pálé homályos emlékezés, melynél a két nagy alföldi város nevének összetévesztése szintén nem lenne feltűnő.

Eszerint Melius Uj-Testamentoma is valószínűleg debreceni kiadvány volt, melyet Török Mihály nem Szegeden, hanem Debrecenben nyomtatott. Kanyaró adata tehát — amennyiben Szabó Károly fejtegetésein alapszik — szintén téves.

⁹ Hogy a protestáns pap maga Melius, azt Komlóssy Arthur igyekezett bebizonyítani.

Nem lehetetlen dolog, de bizonyítva egyáltalán nincsen. Komlóssy szerint a keret a régi Szt.-András-templomot ábrázolja, melyben Melius prédikált. Bizonyítéka azonban nincsen rá. A kép nem annyira temp-

lom belsejét, mint inkább díszkaput ábrázol, Kanyaró is annak nézi. (L. i. m. a kép leírását.)

Ez a fametszet legelőször Melius Magyar prédikációinak címlapján fordul elő, de főlatalálható később más írók munkáin is, melyek a debreceni sajtóból kerültek ki, így Félégyházi Tamás 1586-ki Uj-testamentomán, sőt a következő században is, így Derecskei Ambrus 1603-ki Szent Pál levelei fordításán és sok más munka címlapján.

Nekem nagy a gyanúm, hogy a keret maga külföldi munka a pap alakjával egyetemben, melybe az itthoni fametsző csak beleapplikálta Debrecen címerét. Különösnek találom u. i., hogy az állítólagos Melius nem magyar ruhát, hanem karinget és helvét süveget visel. A kálvinista prédikátorok tüntettek magyarságukkal s nem ok nélkül, mert a kálvinizmust így teheték népszerű „magyar vallássá”. Melius bizonyára magyar papi ruhában járt éppen úgy, mint Szegedi Kis István, akinek magyar ruhás képe ránk maradt. Megjegyzendő, hogy a zászlós bárány sem bizonyít a képnek okvetetlenül Debrecenben készülté mellett. Mint nyomdai címer előfordul pl. egy 1582 tájáról való bécsi nyomtatványon, Valentinus Farinola nyomtató kiadványán is (I. Magyar Könyvszemle. 1894. 345. l.)

Világosságot a kérdésben úgy lehetne deríteni, ha tüzetesen átvizsgálnók az egykorú német és helvét nyomdák termékeit, nem található-e fel valamelyiken e fametszetű kép eredetije. Mindaddig, míg ezt valaki meg nem teszi, Melius állítólagos képe marad egyáltalán nem bizonyított gyöngé föltevésnek.

¹⁰ Naményi Lajos (A nagyváradi nyomdászat története. Magyar Könyvszemle. 1901.) több ízben is határozottan állítja, hogy „az első debreceni nyomdász, Huszár Gál, a bujdosó kassai pap buzgólkodásának köszönhető, hogy Hoffhalter Rafael már 1561-ben Debrecen tanácsa által meghívatott”. A forrást azonban nem mondja meg, ahonnan adatát vette. A debreceni levéltárak semmiféle útbaigazítást arról nem adnak, tudtommal máshol sem találhatni ezt az adatot igazoló följegyzést. Így Naményi állítását nem tekinthetem másnak, mint valóságnak vett, de nem igazolt hipotézisnek, melyet azután Kanyaró is átvett (Magyar Könyvszemle. 1906. 292. l.). Révész Imre (i. m. 31. l.) óvatosabb s csupán föltevésként említi, hogy Hoffhalter a Huszár Gállal való ismeretség kapcsán került Debrecenbe, amíthogy itt bizonyosságról nem is beszélhetünk. Ha a városi tanács már 1561-ben csakugyan meghívta volna Hoffhaltert, úgy különös dolog, hogy 1652-ben, mikor Bécsből menekülnie kellett, nem jött egyenesen Debrecenbe, hanem előbb három évig kóborolt erre-arra. Én inkább azt hiszem, hogy a városi tanács nem lévén megelégedve Török Mihály nyomtatványaival, melyeknél a Hoffhalteréi csakugyan hasonlíthatatlanul különbek, mikor meghallotta, hogy a híres nyomtató Bécsből távozott, bujdosás közben hívta meg Hoffhaltert, akinek azonban az unitarizmusához való szítása miatt Meliustól egy év múlva már nem volt maradása, és így Török Mihály megint visszakerült a nyomda élére.

Persze, ez is csak föltevés, de a körülményekkel megegyezőbb, mint a Naményi állítása.

¹¹ Kanyaró Ferenc írja (Magyar könyvszemle. 1906. 306. l.), hogy „A csengeri hitvallás volt Komlós Andrásnak 1570-ben utolsó debreceni nyomtatása. Már itt igyekszik elrejtőzni s Melius példájára tudós nevet vesz fel: Excusa ab Andrea Lupino. Mihamar oda kellett hagynia a Nyomtató-utcát; de a sajtót is magával vitte. Még ugyanaz év végén nyomtatja ki Váradon A Szent Vallás... védelmezését a kiadó megnevezése nélkül“. Csak három év múlva tér vissza sajtójával Debrecenbe.

Mindezek határozott állítások. Hogy minő alapon? annak nem tudtam nyomára jutni, Kanyaró sem mondja meg, honnan veszi adatait.

Melius idézett mondására, melyben panaszkodik *tanult* nyomtatók hiányáról, nem alapíthatja, mert 1569-ből, e levél megírásának évéből, maradtak debreceni Komlós-féle kiadványok.

A Szabó Károlynál található egyetlen 1570-ki váradi kiadványt, Sásvári Gergely: Az Szent Vallásnak igaz Titka stb. című művét (I. 43. l.), melynek impresszumáról hiányzik a nyomtató neve, milyen alapon tulajdonítja Kanyaró a Komlós sajtójából kikerültnek, nem tudom megérteni. E munkának u. i. egyetlen példánya sem maradt ránk, tehát nyomdai kiállítását sem lehetett egybevetni a Komlós kiadványaival.

Csanádi Demeter: Vita Joannis Secundi stb. című hely és év megjelölése nélkül megjelent históriás énekét, melyet Szabó Károly (I. 46. l.) nyomdai kiállítása után jogosan vesz debreceni nyomtatványnak, Kanyaró szintén váradi kiadványnak veszi, de nem 1571-ből valónak, mert „sajtó Debrecenben nem működött 1571-ben“. Hogy állítását mire alapítja, azzal adós marad.

Mivel tehát egyáltalán nem maradt ránk olyan nyomtatvány, vagy másféle adat, mely Komlósnak váradi működését bizonyítaná, nem volt okom eltérni attól a nézetemtől, hogy Komlós 1569-től 1575-ig mindvégig Debrecenben működött.

¹² Révész Imre (i. m. 34. l.) szintén megemlékszik erről a följegyzésről, melyben a városi tanács a nyomda élére Lipsiai Pál fiait állítja, ez azonban, szerinte, inkább csak hatósági felügyeletről, semmint birtoklási jogról tanúskodik. Ballaginak szintén ilyenforma a véleménye: „Valószínű, hogy ez átruházással a város csupán hatósági felügyeletet gyakorolt a nyomda fölött, mely még nem volt tulajdona“. (A magyar nyomd. tört. fejl. 75. l.)

Részemről ebben az esetben is megmaradok azon véleményem mellett, hogy a nyomda Huszár Gál távozása után a város birtokába került s Lipsiai Pál is, éppen úgy, mint elődei, csupán valamilyen, közelebbről meg nem határozható, bérleti vagy jogátruházási viszonyban állott a várossal. E mellett bizonyít az is, amit, mint erős dokumentumot, sem Révész, sem Ballagi figyelembe nem vesznek, hogy t. i.

a följegyzésben Lipsiai mint *Typographus Civitatis* van említve. A *Civitas* szó ebben az időben Debrecen várost, mint jogi személyt jelentette, mindenütt így van említve, ahol birtokairól vagy jövedelmeiről történik emlékezés. A „*Typographus Civitatis*“ kifejezés nem jelentette csupán azt, hogy a „*városban lakó nyomdász*“, amire esetleg magyarázni lehetne, hanem világosan azt: „a város nyomdásza“. Bizonyíték erre az, hogy a XVII. század folyamán ez a kifejezés mintegy hivatalos címe a városi nyomda élén álló nyomtatóknak oly időben is, amikor már kétségtelen bizonyossággal tudjuk, hogy a nyomda a város tulajdona volt.

Ha tehát Lipsiai Pált a jegyzőkönyv a város nyomdászában nevezi, két fiát a városi tanács a nyomda élére egyenesen kirendeli oly utasítással, hogy szorgosan gondját viseljék, másképpen a dolgot nem magyarázhatjuk, mint ha föltesszük, hogy a nyomdáról a város mint tulajdonáról rendelkezhetett.

Révész Imre annak bizonyítékául, hogy a nyomda 1633 előtt, mikor a város a nyomdai felszereléseket lefoglalta, még nem volt a város birtokában, felhossa azt, hogy a XVI. század nyomtatói közül pl. Csáktornyai, kiadványai címlapjára ilyen impresszumot nyomtat: „*Debrecini. Typis Joan Czaktorniai*“, tehát *Csáktornyai belüivel* készült a munka, nem a városéval. Ez az argumentum azonban nem állja meg a helyét. Mert pl. 1633 után is sokszor fordul elő az efféle impresszum: „*Apud Paulum Cassoviensem*“, „*Per Stephanum Töltési*“, „*Apud Georgium Karancsi*“, sőt előfordul ez az impresszum is: *Typ. Melchioris Fodorik*, egy 1634-ből való munka címlapján (Szabó K. II. 135. l.), tehát egy évre rá, hogy a debreceni tanács Fodorikkal a nyomdára, mint a város tulajdonára vonatkozó szerződést megkötötte. Teljesen megdönti azonban ezt az argumentumot az az alkalmi füzet, mely „*Sympathia*“ címmel Köleséri Mihály halála alkalmából, 1679-ben jelent meg s mely a debreceni kollégium becses unikuma. Ennek impresszuma: „*Debrecini, ex Officina Joannis Rosnyai, Amplissimae Civitatis Typographi. 1679*“. Tehát kikerült a Rosnyai János műhelyéből, mely azonban voltaképpen a város tulajdona volt s Rosnyai annak élén csupán mint a város megbízottja működött. Az efféle impresszum nem jelentett egyebet, mint hogy a kiadott munka az illető nyomtató *vezetése alatt* álló nyomdából került ki.

Ezek és a Huszár Gál sajtójával kapcsolatban mondottak alapján tartom igen valószínűnek, hogy a nyomda Huszár Gál távozása óta állandóan a város birtokában volt. Teljesen bebizonyítottak azonban magam sem tartom, aminthogy Révész is homályosnak, zavarosnak látta a város és nyomda közötti viszony dolgát egész 1633-ig.

A város vezetősége eleitől kezdve városi tulajdonnak tekintette a nyomdát már rég időtől fogva. Az 1752-ki tisztségviselőválasztás alkalmából érkezett királyi leiratra válaszul küldött Relatio (Okmánytár XXXIII.) ezt mondja: „*Verum cum Typographia, omnisque eius apparatus et proventus a duobus jam prope seculis Communitatis,*

et non privati Typographi sit...“ stb. Ugyanezen a véleményen van a városi tanács 1823 május 20-án tartott gyűlésén tárgyalt bizottsági jelentés, mely bevezetésében éppen a nyomda keletkezésének kérdésével foglalkozik. (L. Okmánytár LXXVIII. és a 2. sz. jegyzetét.)

Talán teljes világosságot lehetne deríteni az ügyre, ha átvizsgálhatná valaki a város titkos, vagy más néven *magán levéltárát*. E levéltárat az abszolutizmus éveiben Csorba János polgármester létesítette s a város összes birtoklási és kényesebb természetű iratait helyezte el benne, pontos tárgymutatókat is készíttetett hozzá. A levéltár azonban nincs megnyitva a tudományos kutatásnak. Szigorú rendelkezés van érvényben, mely szerint csupán a levéltáros és a titoktartásra esküvel kötelezett felügyelőbizottsági tagok tekinthetnek belé a levéltár anyagába. Hiába próbálkoztam meg, hogy legalább az elencheseket nézhessem át, nem sikerült elérnem. Pedig nagyon valószínűnek tartom, hogy a nyomdának első korszakára innen lehetne világosságot deríteni. A levéltáros úr csupán a város 1812-ből való énekeskönyvi szabadalomlevelét és három ugyanerre vonatkozó nyugtát adott ki felhasználás végett, ezeket az Okmánytárban közlöm is.

Így hát várni kell jobb időkre, míg a városi közgyűlés egy határozatával a magánlevéltárat a tudományos kutatásnak meg nem nyitja.

¹³ Ballagi (i. m. 74. l.) azt írja a debreceni nyomdáról, hogy „itt adatott ki 1607-ben Károly Péter nagyváradai ref. pap *Elementa Grammaticae Graecae* című munkája: a legelső debreceni könyv, melyben görög betűk használtattak“. Tévedés. A kilenc esztendővel előbb kiadott Keresztyéni felelet az első debreceni nyomtatvány — legalább tudtommal, — mely görög betűket is használ. A tévedés feltalálható Szűcs István Debrecen történetében is (II. 557. l.), azzal tetézve, hogy Károly Péter görög grammatikáját Rheda Péter kiadványának tartja, holott ez csak 1620-ban vette át a nyomda vezetését.

¹⁴ A legelső magyar kalendárium valószínűleg 1538-ban jelent meg Krakóban. Székely István nyolcadrétű, 15 levélből álló kalendáriuma ez, mely évszám és hely megjelölése nélkül jelent meg. Utána az Egyedúti Gergely fordítása következik Cüreloviai Szaniszló krakói csillagász művéből, mely 1571-ben Bécsben jelent meg, melynek egyetlen példánya (ism. Stettner György a Tudománytár 1834. évfolyamában.) elveszett. A Magyarországon kiadott kalendáriumok közül legrégibb az 1579-ben megjelent nagyszombati, melyet Pécsi Lukács készített Slovacius, krakói asztrológus műve után. Utána az 1582-ben Galgócon megjelent naptár következik, mely szintén Slovacius munkája után készült. Ezután jön a debreceni 1593-ki naptár, mely Tenatius János, szintén krakói asztrológus munkája után készült s melyet úgy Veszprémy (Succincta Memoria Medic. Hung. Cent. II. pars 2. 135. l.) mint utána Sándor István Könyvesháza a második ismert magyar nyelvű kalendáriumnak tartottak. Tévesen, mint látjuk, mert a magyar nyelven megjelentek között ötödik, a Magyarországon nyo-

mottak között a harmadik a legrégibb debreceni kalendárium. A többi magyarországi városok legrégibb nyomású naptárai mind a XVII. század folyamán jelentek meg. Így a kassai 1618-ban, a gyulafehérvári 1626-ban, a lőcsei 1628-ban, a pápai 1629-ben, a sárospataki 1660-ban stb.

Az 1599-ki debreceni kalendárium Ujfalvi Imre munkája. Egyetlen csonka példánya (az első ív) az Erdélyi Múzeum birtokában van. Az 1613-ki kiadásnak is csupán a *D* íve van meg egyetlen példányban Szabó Károly tudomása szerint. (Régi Magyar Könyvtár. I. 439.) Csoválom, hogy Szabó Károly, aki a debreceni kollégiumi könyvtár egész könyvvállományát átnézte, nem szerzett tudomást arról, hogy ez a kiadás itt is meg van, még pedig két példányban, sajnos, csonkán, s ami még bosszantóbb, ugyanaz a *D* ív két példányban.

Nem tudott Szabó Károly arról az 1630-ki debreceni kalendáriumról sem, mely szintén a debreceni kollégiumi könyvtár tulajdona. Címe: *Uy es O Kalendarium. Christus Urunk születése után 1630.* Esztendőre, rend szerint az napoknak szamlalasaval es egyeb valasztasokrol. Ehinger Illyes által irattatott. Debreczenben, Nyomtatta Rheda Peter.

Közepén Magyarország címere látható, két oldalt ágaskodó szárnyas griffekkel. Csak az *A* ív négy levele van meg a címlappal. Ez is két példányban maradt meg.

¹⁵ Véleményem szerint ez a följegyzés elárulja, hogy milyen volt a viszony a város és nyomtatója között a XVI. század végén és a XVII. elején. A város „bizonyos conditiok alatt” kezéhez bocsátotta a nyomdát a kiszemelt nyomtatónak, vagyis átadta a nyomdai felszerelést „az miben a Várasnak ál”. Az illető nyomtató azonban a fölszerelés épségben tartásáért vagyonával volt felelős, mint láttuk Rheda Péternél is; a nyomda tehát nem lett tulajdonává, hanem csupán a bérbevétel bizonyos formája állott fenn a város és nyomtatója között. Azok a „bizonyos conditiok” eddig is fennállhattak, írás azonban nem maradt róluk. Körülbelül azt tartalmazhatták, amit a Fodorik-féle szerződésben olvashatunk. Ez a szerződés tehát valószínűleg nem tartalmaz új dolgokat, csupán az eddigi hallgatóságos megállapodásokat szentesíti.

¹⁶ A kolozsvári nyomda történetében ismeretes legrégibb nyomdai szerződés egészen más jogi viszonyt tüntet fel. Itt Apafi Mihály fejedelem évi fizetésre szegődötti Veresegyházi Mihályt, aki az 1668 szeptember 27-én megkötött conventio szerint készpénzben másfélszáz forintból, naturáliákban ruházat, búza, kása, borsó, 3 disznó, 6 bárány, 16 lece vajból álló fizetést kapott. (Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomd. tört. 41. l.) Ebben a szerződésben a nyomdász egyszerű munkavezető, Apafi pedig munkaadó. A debreceni Fodorik-féle szerződés tehát egy régibb jogállapot maradványa, azért tartom nagyon valószínűnek, hogy pontjai a már eddig is hosszú időn át érvényben volt megállapodások egyszerű írásba foglalása.

¹⁷ E tanácshatározat (I. Okmánytár XIII. sz.) egyik mondása figyelemre méltó: „Literae vero credentiales, ut antea caeteris artificibus fuerunt exhibitae et traditae“. Ez a credentialis mást nem jelenthetett, mint: *megbízó levél*, ugyanolyan szerződésforma, amelyet a város Fodorikkal kötött. E passzus szerint azonban nemcsak Fodorikkal, hanem a többi, régebbi nyomtatókkal is, „caeteris artificibus“, ilyen szerződéses viszonyban állott a város. Másként nem tudom magyarázni a dolgot, mint hogy a város már Fodorik elődjével is kötött írásbeli szerződést, csak hogy ezeket nem vezette a protocollumba s így nem maradt ránk. Ime, megint egy olyan nyom, mely azt igazolja, hogy a nyomda 1633 előtt is a város tulajdona volt.

¹⁸ Részemről azt gyanítom, hogy ez a beszerzés Váradról történt. Váradnak kitűnő nyomdásza volt 1640-től kezdve: Szenci Kertész Ábrahám. 1660-ig működött ott s a többi között ott nyomtatta szép, új betűkkel a Károli-féle bibliát is, melynek befejezése végett az ostrom elől Kolozsvárra menekült. Sajtóját és betűit iktári gróf Bethlen István hozatta számára Lüneburgból. (Magyar Könyvszemle. 1901. 288. l.) Váradon egy pincében volt elhelyezve az egész fölszerelés. Könnyen megtörténhetett, hogy Kertész távozása után a debreceni tanácsbeliek, akik sűrűn megfordultak Váradon, a török őrizőktől valami „kézbeli ajándékkal“ megszerezték egyet s mást a gazdátlan holmiból. Egyes Kertész-féle keretdiszítések, fejlécek, iniciálisok ugyanis az 1660 utáni debreceni nyomtatványokban is előfordulnak. Sőt egy Kertész kiadványait jellemző címer is látható egyik-másik Karancsi-nyomtatványon: koszorú közepén nyíllal átlőtt torkú, egymással szemben álló két hattyú-féle madár (az iktári Bethlen-család címere, melyet utóbb Karancsi nyomdái jelvény gyanánt címlapdíszül használt); szintén a várad pincéből kerülhetett Debrecenbe. Ez a címer ugyanis ott látható a Kertész-féle biblia címlapján.

¹⁹ A latin eredetiben így hangzik a befejező rész:

„Ego in his nihil inveni, praeter Synceram Orthodoxiam; quare promulgatione et impressione dignas judicavi, quarum pia lectione suas conscientias in veritate illa, quae est secundum Deum, consolari studebunt pii lectores. Valete Deo.

Ex Nagy Bajom. An 1673. Die 24. julii. Vester in Christo *Matthias Nogradi* Superintendens“.

A második munka, mely ilyen imprimaturral jelent meg, ugyancsak Kölesérinek „Szent Iras Ramaiara Vonatott Fel-Keresztyen...“ című, 1677-ben Rosnyaitól kiadott prédikációs könyve, melynek címlapja hátulján ez olvasható:

„Lectori Candido Salutem!

Sub diebus Vindemialibus misit ad manus meas Clar. ac S. Doctr. Christi Servus, Samuel Köleserinus, pro nunc Ecclesiae celebris Debrecinae Concionator, Practicas suas Conciones, quas, quantum potui legi et inveni dignas Typographis tradendas, et ad bonum publicum

excudendas, quibus fideles, et Domini Candidandi possunt uti, Laboribus suis promovendis, Valet et vivete Deo. Anno 1677. Die 23 Septembris. In Debrecen. Tuus in Domino

Matthias Nogradi,
Reformatus Episcopus“.

Mint látni való, mindkettőnél az engedély formulája: „méltónak ítélem a kinyomatásra“. Az első munka, melyben kifejezetten olvasható, hogy a megjelenés a püspök *engedélyétől* van függővé téve, Diószegi K. István „Kiosztatott Talentom...“ című, 1679-ben megjelent egyházi beszédgyűjteménye. Ennek 6-ik lapján olvasható a püspök approbációja:

„Ad piam recordationem Sacri hujus operis approbatio.

Nuper in Generalis Synodi Congregatione, pro die 27. Januarii Debrecinum convocata, accesserat me, Vir Clarissimus ac Doctissimus Stephanus Diószegi S. Sanctae Theologiae Doctor Syncerus, in praesentia mea doctas suas Conciones, lingua materna propositas exhibuit, quas ego quantum potui, pro illius temporis brevitate et legi et volvi, in quarum decursu, nihil aliud inveni praeter veram et Orthodoxam Religionem. Utinam omnes, Ecclesiarum nostrarum Ministri, suum ante bustum sic suas ornarent Sedes! quibus Lucubrationibus aedificarentur Tyrones. Quas quidem doctas meditationes *ego excudendas concessi*. Valet et Deo gratias agite lectores, pro verae Religionis plantatoribus. Ex Nagy Bajon [sic]. Anno 1677. Die 20 Febr.

Matthias Nogradi,

Generalis Ecclesiae Insp. Cupit tibi foelicitatem illam L. A. quam speras a Deo“.

Utána még egy approbáció következik, a Mislei Mihály érmelléki esperesé, aki a munkát, mint az igaz tudománytól el nem térőt („nihil a sana doctrina alienum“) kinyomathatónak ítéli („typis mandari posse iudico“).

²⁰ Szabó Károly szerint (Régi Magyar Könyvtár. I. 517. l.) 1856-ban még megvolt a debreceni városi nyomda irodájában egy példánya, melyről Lugossy József címmást is vett. Az irattárt és régi kiadványokat tartalmazó szekrényt (mert csak erről lehet szó) gondosan átkutattam, azonban sehol nyomát sem találtam ennek az értékes kiadványnak, mely így most már csak egyetlen példányban van meg a sárospataki kollégium könyvtárában.

²¹ Töltésivel kapcsolatban Ballaginak három állítását kell helyreigazítanom, illetőleg kiegészítenem. Idézett munkája 79-ik lapján írja: „A prédikátorok buzdítására, Debrecen városa is, rendesen a maga költségén, Belgiumba szokott volt kiküldeni fiatal embereket a nyomdászat tanulására“. Ezt nem vehetem másnak, mint egyedül a Töltési kiküldetéséből levont általánosításnak, mert a XVII. századból a Töltésre vonatkozóan kívül semmiféle más adatunk nem maradt, mely azt igazolná, hogy a város ily kiküldetésben mást is részesített volna.

A 80-ik lapon Lisznyainak 1685-ben Láng Jánoshoz intézett levele egyik passzusából arra a következtetésre jut Ballagi, „hogy már ekkoriban nemcsak a könyvnyomdával kapcsolatban, hanem külön műhelyekben is önállóan működtek könyvkötő mesterek“. Ezt azzal egészíthetem ki, hogy Debrecenben már jóval előbből, 1630-ból van rá adatunk, mely évben, mint láttuk, a városi tanács a hivatalos könyvek kötését Fodorikra, akkor még *kompaktorra*, bízta. (L. Okmánytár VIII. sz.)

Legtöbb fejtörést okozott azonban Ballaginak egy olyan adata, melynek forrása felől nem tájékoztat. Azt írja ugyanis (i. m. 78. l.): „...Töltési István könyvnyomtatót a debreceni főbíró tömlöche záratta, azért, mert Pósházi János sárospataki református tanárnak Coccejus és Cartesius ellen írt munkáit ki merészelte adni“. Ez alapon mondja azután, hogy Debrecenben a cenzor a főbíró volt, „ki türelmetlen, mint az orihodoxia, mely az ő kezébe játszotta a cenzurázó erőszakot“. Bármint kutattam utána, ennek az adatnak semmiféle följegyzésben nyomát nem találtam. Egyetlen adalék, mely homályosan céloz valami effélére, Komáromi István debreceni főbírónak 1685 július 12-ről kelt s Apafi fejedelemhez intézett levele (közölve Tört. Tár. 1895. 756. l.), melyben értesíti a fejedelmet, hogy parancsa szerint elküldte hozzá a debreceni tipográfust a levelet vivő tanácsbeliek kíséretében s kéri, hogy kegyelmes resolutiojával bocsássa vissza őket, „...kiváltképpen szegény typographusunk mellett nagyságod mint kegyelmes urunk előtt alázatosan instalunk, ha mi defectus vagyon dolgában, az egyszer légyen Gratiája, ezután minden közönséges jóban Isten dicsőségére, hazánk javára occupálni fogja magát“.

Ha ez a levél összefüggésben van Töltésinek állítólagos fogságba vetésével, úgy a levél azt gyaníttatja, hogy az nem a debreceni főbíró kezdeményezéséből, hanem a fejedelem parancsára történt. Az mindenestre kitűnik a levélből, hogy a főbíró Töltésinek nem annyira szigorú és kérlelhetetlen cenzora, mint inkább jóakarató fautora volt, aki a fejedelemtől kegyelmet könyörgött számára. Az egész úgy azonban annyira nincs tisztázva, hogy Töltési életrajzi adatai közé föl sem vettem. Lehet, hogy még előkerül valamikor olyan adat, mely rávilágít a dologra, addig azonban az egészet függőben kell hagynunk.

²² Ennek a bibliának viszontagságos története érdekesen jellemzi a kor közállapotait. A XVII. század protestánsai kezdettől fogva érezték egy új bibliafordítás kiadásának szükségét. A fordításra Komáromi Csipkés György, a nagytudományú debreceni pap vállalkozott. A fordításhoz nagy reményeket fűztek, mert Csipkés csakugyan e feladatra termett ember volt. Héberül és görögül oly jól tudott, hogy pl. az utrechti egyetemen egy zsidó nyelven frott értekezéssel nyerte el a szentírásmagyarázás doktorátusát. A fordítást, elkészülte után, Csipkés kortársai oly sikerültnek ítélték, hogy az 1681. évi margitai zsinat jóvá hagyta s magáénak nyilatkoztatta, sőt Apafi fejedelem késznek nyilatkozott a kinyomatás költségeinek elvállalására is. A

közbejött változások, zavaros politikai viszonyok s Apafi halála miatt azonban a kiadás dolga elhalasztódott jobb időkre.

A Rákóczi-szabadságharc lezajlása után, a bekövetkezett csendesebb időkben ismét fölmerül a biblia kiadásának ügye. A debreceni eklézsia maga veszi kezébe az elárvult ügyet s annyira viszi, hogy 1715 december 23-án megkötheti a szerződést Campegius Vitringa leydeni tipográfussal 4000 példány nyomtatására s ki is fizet 300 forint előleget. A nyomtatással 1718-ra készültek el. Ez év végén 12 ládába csomagolva útnak is indította a könyveket a nyomtató lengyel földön át a duklai szoroson. De csak az eperjesi harmincadig juthattak. Itt, mint csempészett könyveket, lefoglalta s zár alá tette a szepesi kamara. Hosszú huza-vona kezdődött ezzel. A debreceniek felírtak az udvari kancelláriához, mely megígérte kiadatásukat, előbb azonban cenzura alá kívánta vétetni s egyben meg is bízta azzal Erdődy Gábor egri püspököt. Ez viszont az egyetem jezsuita tanárait jelölte ki a feladat megoldására. Ezek számos bibliakiadással vetették egybe a fordítást s úgy találták, hogy az tele van tévedésekkel és eretnekséggel. Áperzte azt javasolták, hogy a kancellária égettesse meg mind. Ez azonban szabadelvűbb lévén a jámbor egyházi férfiaknál, úgy rendelkezett, hogy csak adják ki a bibliákat a debrecenieknek egy pár megjelölt hiba megjavításának feltétele mellett. A rendelkezés végrehajtása azonban a püspök ellenkezése miatt elmaradt. Hogy mi történt azután a bibliákkal, biztosan nem tudni. Egyik verzió szerint Kassán egy pincében rothadtak meg, a másik valószínűbb verzió szerint Erdődy püspök Egerbe szállíttatta s ott utóda, báró Barkóczy Ferenc a püspöki palota udvarán megégettette. Annyi bizonyos, hogy mindössze 905 példány került Debrecenbe 1789-ben. (L. bővebben Illésy János értekezésében: Komáromi Csipkés György bibliája. Magyar könyvszemle. 1889. és Zoltai Lajosnál: Egy könyv, melyre 33,000 forintot költött a város. Debreceni Független Ujság Naptára. 1905.)

²³ A nyomtatványnak címe nincsen. Kezdősorai, melyek egyszerűsrimen az egész címlapot elfoglalva címül szolgálnak: „Mi Fejedelem Felső Vadászai Rakoczi Ferencz, Isten kegyelméből Erdély Országának Választott Fejedelme, Magyar Ország Részeinek Ura, Székelyek és Saáros Vármegye Fő-Ispanya, Munkácsi 's Makoviczai Herczeg, Es Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regecznek, Etsednek, Somlyonak, Ledniczének, Szerencsnek, Onodnak, & c. Örökös Ura“. 4. rét. A—E₃, 20 számozatlan levél.

Ugyanitt megemlítem, hogy Vinczének egy másik, tartalmilag ugyan jelentéktelen, de könyvészetileg értékes kiadványa sincs felvéve a Régi Magyar Könyvtárba. Egy 1704-ből való gyászbeszéd Kolozsvári Istvánné Purki Kata asszony fölött; negyedréti, 4 számozatlan levélből álló nyomtatvány, egyetlen példány ugyanabban a H. 878. l. jelzésű kolligátumban, mely a Rákóczi hadi rendszabását is tartalmazza. Pontos címe:

„Vegső Bucsuzo. Az hozzá tartozó felekhez nyujtott Szozat, Melly

Ama' kegyességnek utáiban tellyes világi életében járn láttatott, már az Urban bldogúl ki-múlt Nehai Nemzetes Mezö-Szegedi Purki Kata Aszszonynak Tisztiben serényen vigyázó, életében egyenesen járn igyekező Tiszteletes Férfiunak Kolosvari Isvan Uramnak A' zarándi Tractusnak néhai Seniorának mostan pedig a' Kis-Várdai Reformata Szent Ecclesiának tizenegy esztendőknék el-folyásoktól fogva húséges Lelki Pásztorának kegyes Istenfélő házas-társának meg-hidegedett testének el takaríttatásának alkalmatosságakor el-mondatott; és azután meg-láttatott újjabban, és ilyen formában ki-botsáttatott. Debrecenben. Anno 1704.²⁴

²⁴ Miskolczi Ferencnek a debreceni ref. kollégium könyvtárában R. 684. sz. alatt őrzött naplója (félig-meddig albuma) eddigelé sehöl ősmertetve nem volt, pedig értékes művelődéstörténeti emlék. Nyolcadretű hosszúkas albumformátumú kötet, a régi debreceni könyvkötészet termékeit jellemző munkával készült préselt bőrbe kötve. Belső lapján a kemény könyvtáblának egy-egy kép látható: elől Jacobus Grynaeus heidelbergi tanár képe, hátul előkelő kuruc tiszt képmása.

A címlapon círádás betűkkel olvasható a tulajdonos neve a következő vers alatt:

Te peto, te cupio, te diligo, te colo Christe,
Tu mihi Dux, mihi Lux, mihi Lex, mihi Rex, mihi Vindex,
Sum tua pila Deus jacias quocunque per orbem,
Tu ne dejicias, ne modo rejicias

[Utána]: Franciscum Cs. Miskolczi. Claudiopoli. Ao. 1697.

A címlap után mindjárt egy „Acrostichum Hecatodistichum Elegiacum de Comite Nicolao Zrinio“ című latin distichonokból álló költemény (Josephus Guttovienus, Pozsony város hites írnokának szerzeménye) következik; a distichonok kezdőbetűiből ez állítható egybe: „Comes Nicolaus a Zrinio perpetuus regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae Banus flos procerum Hungaricorum vivat diu“.

Azután számos u. n. *kilövési tábla* következik, vagyis a szedés-kolumnák elosztásának különböző módjai, miként kell őket a présfelület alá úgy elosztani, hogy a nyomás után összehajtogatott árkus lapjai a megfelelő helyre kerüljenek. Ezek lőcsei tanulmányainak eredményei. Azután közli a kolozsvári és debreceni betűszekrény betűelhelyezési rajzát (az utóbbit 1697 szeptember 16-ról keelve). Egy csomó üres lap után 1701 május 1-ről kelezett emléksorai *Johannes Tilsch*, fiatal nyomdásznak, Miskolczi barátjának. Ismét egy csomó üres lap után következnek a könyv végén a naplójegyzetek.

²⁵ A debreceni városi közlevéltár Időrendi tárgy- és névmutatójának 23. lapján e rendelet tartalma így van közölve: „1714. május 10. VI. Károly császár Leirata a Városi Tanácsához, melyben a hozzá felfolyamodott s a Magyar Naptárak kiadására kizárólagos egyed-

árúsági kiváltsággal ellátott Töltesy Istvánnak, Debreceni lakos Miskolczi Ferencz elleni azon panaszára, — hogy ez utóbbi felsőbb engedély nélkül panasztevő nagy kárára a Magyar Naptárak jogosítlan árulásával foglalkozik; miért is ezt attól eltiltatni s büntettetni esedezik, — nevezett bepanaszlottat a naptárak árulásától egyelőre eltiltatni, többire pedig, magát a dolog valódi állásáról értesíttetni parancsolja. Latin. 1 drb.“

Magához az eredeti okmányhoz hozzájutni nem tudtam.

²⁶ A XVIII. század derekán, 1723-tól kezdve, mely évben a nyomdai felügyelőséget, mint tiszteletbeli, fizetés nélküli hivatalt megalkották, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a következők töltötték be ezt a hivatalt:

- 1723—1724: Miskolczi Ferenc és Váczi János,
- 1725—1726: Szőke Mihály és Baranyi István,
- 1727: Baranyi István és Váczi János,
- 1728—1729: Baranyi István,
- 1730: Domokos Márton (a későbbi főbíró),
- 1731—1733: a két városi jegyző (domini notarii),
- 1734: ugyanazok és Miskolczi Ferenc,
- 1735—1737: Miskolczi Ferenc és Szeremlei Sámuel,
- 1738: Miskolczi Ferenc és Baranyi Sámuel,
- 1739: Miskolczi Ferenc és Farkas István,
- 1740: Miskolczi Ferenc és Tóth István,
- 1741: Tóth István és Szeremlei Sámuel,
- 1742: Tóth István, Szilágyi Mihály és Szeremlei József,
- 1743: Szőke János és Szeremlei József,
- 1744—1746: Szeremlei József és Pándi János,
- 1747—1750: Pándi János és Herczeg János,
- 1751—1754: Pándi János és Forró István,
- 1755—1766: Pándi János és Herczeg János,
- 1767—: Komáromi György és Nádudvari József.

²⁷ Ferenczi Zoltán a kolozsvári nyomdászat történetében (84. l.) elmondja, hogy 1755-től a kolozsvári ref. kollégium nyomdáját Páldi István vezetésére bízták, aki Belgiumban 10 évig tanulta a nyomdászatot és betűöntést. A szűkös anyagi viszonyok miatt azonban nem tudott boldogulni s keze alatt a nyomda nem prosperált. Ezért a kollégium Pataki Sámuelnek küldte ki 1768-ban, hogy a nyomda állapotáról jelentést adjon be. E jelentésben elszámolja Pataki mindazon nehézségeket, melyekkel Páldinak küzdenie kellett, holott igen ügyes, szakját értő ember, akét még Debrecenből is megbízással kerestek föl. „A debreceniek nyomdáját — írja Ferenczi, — az ő egyik tanítványa igazította meg, nekik matrixokat csinált, ami ott az első eset s betűivel a fél zsoltárt kis alakban ki is nyomatták“.

Ez a tanítvány nem lehetett más, mint az a *Jusor Farkas István*, akivel Margitai már 1760-ban levelezésben állott s aki 1765-ben a

város számára nagyobb mennyiségű betűt öntött. Az 1765-ki számadáshoz csatolva egy negyedív papíron így számol be róla Margitai:

„Die 13. Aug. A. 1756.

Fel-mérettetvén azok a betűk, melyeket a Ns. Város részére Fusor Farkas István Úr öntött, lettek e szerint

Cicero Ant. Versal et Current. 203 $\frac{3}{4}$ font.

Capital 21 $\frac{1}{4}$ „

Summa: 225 font.

Új titular. és Dupla Cicero Betűk 44 $\frac{1}{2}$ „

Öntött Lineák 5 $\frac{1}{2}$ „

Summa: 50 font²⁸.

Abban azonban téved Ferenczi, hogy ez az első eset, mikor a debreceni nyomda itthon készült betűkkel nyomtat. Láttuk, hogy már a XVII. század elején Lipsiai Rheda Péter s a század végén Töltési István is adtak ki debreceni öntésű betűkkel készült nyomtatványokat.

²⁸ Itt ismét helyre kell igazítanom Ballagi Aladár két rendbeli tévedését. A magyar nyomdászatról írott munkájának 116. lapján ugyanis ezt írja: „Szolgálat utolsó évében [*t. i. a Margitai Jánoséban*], 1752-ben az történt, hogy az általa nyomtatott Molnár Gergely-féle latin nyelvtan, mert Rákóczi Ferenc viselt dolgait veszedelmes (!) bővítésekkel magasztalta, a helytartótanács parancsából elkoboztatott²⁹.

Ebben az évben t. i. nem Margitai János vezette a nyomdát, hanem özvegye. Azután nem Rákóczi Ferencről van szó a kifogásolt chiában, hanem II. Rákóczi Györgyről. Azt nagyon bölcsen tudta a városi tanács, hogy Rákóczi Ferenc neve vörös posztó a kormány szemében, ilyen rebellis könyvet semmi szín alatt nem engedett volna ki a prés alól. Azt azonban igazán nem gondolhatta, hogy Rákóczi György is indexen van a hatalom kezelőinél.

²⁹ Ballagi szerint (i. m. 116. l.) „Margitai János vezetése alatt a nyomda sokat termelt s magyar és latin művek mellett szláv szent könyveket is adott a közönség kezébe³⁰.

A magam részéről mindössze két ilyen szláv nyelvű kiadványnak tudtam nyomára jutni. Az egyik az a *tót szollár*, mely a Biró Mihály és a nyomdai személyzet pörében szerepel (Okmánytár XXXVI., XXXVII.), a másik egy tót nyelvű *Fundamentum*, melynek 200 példányát 1767-ben a tiszántúli ref. szuperintendens, Szilágyi Sámuel a tót ekklézsiák között ingyen kiosztatta s az erről szóló nyugtát átadta Margitai István provizornak, aki ezt évi számadásához csatolta a több iratokkal együtt.

³⁰ Kulini Nagy Benő a debreceni nyomda történetéről írott rövid vázlatában (Debreceni Közlöny 1860. és Csokonai-Album) összeállította a debreceni nyomdátok névsorát, feltüntetve azt is, mettől-meddig tartott működésük. Az összeállítás azonban telve van hibákkal.

Nem lesz felesleges dolog ezt a sorozatot újból egybeállítani természetesen az újabb adatok felhasználásával megjavítva és kipótólva. Némely évszámot illetőleg azonban adatok hiányában ma sem vagyunk teljes bizonyosságban, ezeket kérdőjellel jelöltük meg.

A névsor a következő:

1. Huszár Gál 1561—1562.
2. Török Mihály 1563—1564.
3. Hoffhalter Rafael 1565.
Török Mihály (újból) 1567—1568.
4. Komlós András 1569—1576. (?)
Özvegye 1577.
5. Hoffhalter Rudolf 1577—1588.
Özvegye (?) 1588—1589.
6. Csáktornyai János 1590—1596
7. Lipsiai Rheda Pál 1596—1619 jan.
Örökösei 1619.
8. Rheda Péter 1620—1630.
9. Fodorik Menyhért 1630—1661. (?)
10. Karancsi György 1662—1676.
11. Rosnyai János 1677—1682 dec. 8.
Özvegye 1683.
12. Töltési István 1683—1685.
13. Kassai Pál 1686—1695.
Özvegye 1696.
14. Vincze György 1697—1705 okt.
15. Miskolczi Ferenc 1706 (?)—1722.
16. Viski Pál 1722—1732.
Özvegye 1733.
17. Margitai János 1733 ápril 1—1752 jan. 1.
Özvegye 1752 jan. 1—június 1.
18. Biró Mihály 1752 jún. 1—1753.
19. Kállai Gergely 1754 jan. 25—1759.
20. Margitai István 1759 aug. 1—1786 okt. 31.
Örökösei 1786 nov. 1—1787 nov. 30.
21. Huszti Riskó Sámuel 1787 dec. 1—1792 febr. 3.
22. Szigeti Mihály 1792 febr. 3—1804 jan.
23. Csáthy György 1804 febr. 1—1817 aug.
Özvegye 1817 aug.—okt.
24. Tóth Ferenc 1817 nov. 1—1832 máj. 14.
25. Tóth Lajos 1832 jún. —1843.
26. Tóth Endre 1844 jún. 10—1853 jan. 29.
27. Fodor Ruben 1853 jan. 29—1859 okt. 31.
28. Frics József 1859 nov. 1—1899 máj.
29. Ember Lajos és Keresztessy
István 1899 dec. 1—1907 febr. 12.
30. Keresztessy István 1907 febr. 12—

FORRÁSOK JEGYZÉKE.

I. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.

a) Országos levéltár.

A helytartó tanács levelezéseinek *Centralis Indexe*.

b) A debreceni ref. kollégium kéziratára.

Series Studiosorum (más néven *subscriptionalis könyv*, az iskolai törvényeket aláírt tógátus diákok névkönyve).

Cs. *Miskolczi Ferenc* debreceni nyomdász albuma naplójegyzetekkel. (R. 684. sz. a.)

c) A debreceni ref. egyház levéltára.

A debreceni ref. egyháztanács jegyzőkönyvei.

d) A tiszántúli ref. egyházkerület levéltára.

A tiszántúli ref. egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvei.

e) Debrecen város magánlevéltára.

A városi nyomda énekeskönyvi szabadalomlevele s a kiállítás költségeiről szóló nyugtatványok 1812-ből.

f) Debrecen város közlevéltára.

Városi jegyzőkönyvek. (Latin címük: *Protocolon*. 1547-től kezdődnek. Sok kötet hiányzik közülök, így az 1558—1563. évekről, tehát a nyomda keletkezésének idejéről szóló is. Tárgymutató csak 1750-ig terjedőleg készült, az sem pontos.)

Diarium, seu Consignatio Rerum memorabilium intra et circa Civitatem Debrecen, dietim occurrentium incipiens ab Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo usque 1685 mart. (A városi eseményekről szóló félhivatalos napló. Valószínű írója: Takács István deák.)

Protocollum Nigrum 1726—1737.

„ „ 1737—1744.

„ „ 1751—1755.

Protocollum Restauratorium 1752—1766.

Protocollum Relationum 1742—1755.

Protocollum Commissionale 1773—1774.

Protocollum Commissionis Geöczianae de Anno 1794.

Protocolum Commissionis Regiae Ibranyianae. 1813.
M. Kir. Biztosi Jegyzőkönyvek. 1823—1831.
Királyi Biztosi Jegyzőkönyv. 1844 február 5—1845 július 9.
Protocolum oeconomicum et politicum. 1791—1792.
Protocolum Politico Oeconomicum. 1799—1828.
Rendtartási jegyzőkönyv. 1828—1853.
Községtanácsí jegyzőkönyv. 1854—1860.
Extractus Intimatorum Excelsi Consilii Regii Locumt. Hung. 1799—1807, 1808—1815, 1816—1825, 1826—1839.
M. Kir. Helytartó Tanács Rendeleteinek Mutató Könyve. 1839—1844.
Rationes Typographicae. (Nyomdai számadások : 1728—1859. Levéltárilag rendezve még nincsenek. A legtöbb számadáshoz csomagba kötve mellékelve vannak a csatolt iratok is. Sok évről nem maradt meg a számadás, tehát a sorozat nem teljes. A számvevői hivatal levéltárának selejtezése alkalmával Zoltai Lajos akkori segédlevéltáros mentette meg számos igen becses gazdaságtörténelmi értékű jegyzőkönyvvvel és irattal együtt. Jelenleg valamennyi a városháza pincéjében ládákba hánnya van elhelyezve és várja a rendezést.)

g) A városi nyomda irattára.

A nyomdai személyzet fizetésjavítására vonatkozó iratok és az 1828-ban keletkezett, 1845-ben átalakult nyomdásztársulat alapszabályainak eredeti fogalmazása.

II. NYOMTATÁSBAN MEGJELENT FORRÁSMŰVEK.

Ballagi Aladár : A magyar nyomdászat történeti fejlődésének vázlata. Bpest. 1878.

Bartha Boldizsár : Rövid Chronica. 1666.

Bartók Lukács : A kolozsvári kath. Lyceum nyomdája Debrecenben. Vasárnapi Ujság. 1871. 33. sz.

Beőthy Zsolt : Képes irodalomtörténet. III. kiad. I. köt.

Bod Péter : Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós. 1767.

Dr. Dézsi Lajos : Misztótfalusi Kis Miklós. Magyar Tört. Életrajzok. XIV. köt.

Eötvös Lajos : A pápai nyomda története. 1577—1867. Századok. 1868. évf.

A debreceni ev. ref. főgimnázium *Értesítője* az 1894—95. iskolai évről.

Faulmann Károly : Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst. Wien. Pest. Leipzig. 1882.

Ferenczi Zoltán : A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár. 1896.

Ferenczi Zoltán : Kapronczay Ádám nyomdász levelei Benkő Józsefhez. Magyar Könyvszemle. 1899. 276. l.

Frics József jubileuma. (Emlékfüzet. Benne Frics életrajza Gyűgyey Józseftől.) Debrecen. 1884.

Fries József: Levél a debreceni nyomda állapotáról. Gutenberg. 1866. 2. sz.

Gyalui Farkas: Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon. Magyar Könyvszemle. 1902. 62. l.

Dr. Illéssy János: Nyomdászati és könyvészeti adatok. Magyar Könyvszemle. 1896. 173. l.

Dr. Illéssy János: Komáromi Csipkés György bibliája. Magyar Könyvszemle. 1889.

Kanyaró Ferenc: Protestáns vitairatok Melius idejéből. Magyar Könyvszemle. 1896. 321. l.

Kanyaró Ferenc: Melius ismeretlen és elveszett művei. Magyar Könyvszemle. 1906. 289. l.

Keresztlessy István: Emlékirat. Bpest. 1898.

dr. Komáromy András: Hol és mikor halt meg Huszár Gál? Magyar Könyvszemle. 1888. 211. l.

Kováts László: Könyvnyomdánk a jelen század harmadik tizedében. Magyar Könyvszemle. 1899. 359. l.

Kulini Nagy Benő: Debrecen irodalomtörténetének rövid áttekintése. Csokonai-Album. 1860.

Kulini Nagy Benő: A nyomdászat története Debrecenben. Debreceni Közlöny. 1860. 8—9. sz.

Lakatos József: Halotti elmélkedés. (Tóth Ferenc nyomdai művezető temetése alkalmával a debreceni kistemplomban elmondott gyászbeszéd.) Debrecen. 1852.

Lampe (Ember Pál): Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania. Trajecti ad Rhenum. 1728.

Markovics Sándor: A legelső magyar ábécés könyv. Magyar Könyvszemle. 1883. 87. l.

Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászat története. Magyar Könyvszemle. 1901. évf.

Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászat a XIX. században. Magyar Könyvszemle 1902. 127. l.

Németh János: Memoria Typographiarum incltyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transsylvaniae. Pesthini. 1818.

Dr. Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb idők-től Bessenyei György fellépéséig. Budapest. 1909.

Prohászka Ferenc: A komáromi nyomdának történeti vázlata. Gutenberg. 1866. 13—14. sz.

Révész Imre: Napló II. Rákóczi Ferenc magyar nemzeti szabadságharcainak idejéből Debrecen városának azon kori jegyzőkönyve szerint, egy kis elő- és utó-szóval. Magy. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. 1872. évf.

Révész Imre: A debreceni nyomdászat első korszakáról. (Emlékbeszéd, melyeket sz. kir. Debrecen város könyvnyomdájában működő két veterán nyomdász Csontos Ferenc és László Lajosnak 1874. évi július 18. napján tartott félszázados emlékünnepélykor elmon-dottak.) Debrecen. 1874.

Szabó József: A censura története hazánkban. Gutenberg. 1866. 13—19. sz.

Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. I. és II. kötet.

Szabó Károly: Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Századok. 1867. 146. l.

Szabó Károly: Még néhány szó Huszár Gál életéről. Századok. 1867. 421. l.

Szabó Károly: Adalékok régi protestáns nyomdáink történetéhez. Erd. prot. Közlöny. 1871. 1—3. sz.

Szabó Károly: A XVI. századi magyar nyomdászatról s különösen Heltai Gáspár nyomdájáról. Vasárnapi Ujság. 1870. 18—20. sz.

Szilágyi Sándor: A debreceni nyomdászat történetéhez. Prot. Figyelmező. 1873. 275—277. l.

Id. Színnyei József: Magyar írók élete és művei.

Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. Debrecen. 1871. III kötet.

Thaly Kálmán: Adalék a kolozsvári ev. református egyház és főtanoda nyomdáinak történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1882. 274. l.

Thaly Kálmán: Adalék a debreceni könyvtár és nyomda történetéhez. Századok. 1872. 121. l.

Thúri Etele: Iskolatörténeti Adattár. II. köt. Pápa. 1908.

Thúri Etele: Huszár Gál élete. Prot. egyh. és isk. lap. 1887. 1. és 3. sz.

Varjú János: A magyar szellemi művelődés történelme. Debrecen. 1907.

Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalatának Zárószámadásai. 1905—1910.

Zoltai Lajos: A város levéltáraiból. Régi okiratok és levelek tára. Debrecen. 1905. III. füzet.

Zoltai Lajos: Debrecen város történelmének nevezetesebb eseményei. Debreceni Független Ujság Naptára. 1906—1911.

Zoltai Lajos: Egy könyv, melyre 33,000 forintot költött Debrecen városa. Debreceni Független Ujság Naptára. 1905.

Zoltai Lajos: A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó-cég száz éves története. 1805—1905.

Névtelenül: A debreceni nyomda történetéhez. Tört. Tár. 1895. 757. l.

OKMÁNYTÁR.

A MAGYAR KÖZÖSSÉG ÉS A MAGYAR KÖZSÉGEK KÖZÖSSÉGE.
OKMÁNYTÁR 1911-1912.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.

1911. évi XLV. törvény.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.
A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.
A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.
A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.

OKMÁNYTÁR.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.
A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény.
1911. évi XLV. törvény.

OKMÁNYTÁR.

A DEBRECEN VÁROSI NYOMDA TÖRTÉNETÉNEK NEVEZETESEBB OKMÁNYAI 1571—1860.

I.

Somogyi Máté lelkipásztor egyezsége Szabó Dáviddal és Thorkos László városi jegyzővel néhai Török Mihály könyvnyomtató tartozását illetőleg. 1571.

[1571 márc. 25-kél követő hétfőn.]

Cum Domino Mattheo Simigio praedicatore Verbi Dei, per Dominum Davidem Szabó, et notarium oppidi Joannem Thorkos, de libris quondam pro debito Michaelis Thörök defuncti typographi conventio inita hoc modo, cum prius inita fuit conventio manserat tunc D. Mattheus debitor fl. 22. — hy hoc pacto sunt ad rationem oppidi ab eo persoluti ad edificandam domum ex voluntate magistri Hospitalis Joannis Csizsár fl. 2, den. 25, — libri restituti sunt in valore fl. undecim, denr. 82, pecunias dedit fl. 7, den. 37.

(Debrecen város jegyzőkönyvei. 1571. 99. l. — Debrecen város közlevéltárában.)

II.

Özv. Heltay Gáspárné Komlós András könyvnyomtatót 32 forintnyi tartozásáért ügyvéde útján feleletre vonja. 1575 március 1.

Andreas Komlós Typographus Debrecinensis contra procuratorem Dominae Relictae Casparis Heltay de debito fl. 32, ad tertium diem proxime sequentem respondere debet et tenetur.

(Vár. jkv. 1575. 524. l. — Debr. vár. közlár.)

III.

Határozat Lipsiai Pál elhunyt könyvnyomtató hagyatékáról. 1620 március 23.

Ex bonis defuncti Pauli Lipsensis piae memoriae Typographi Civitatis olim istius, exceptis bonis aviticis, domo, et

instrumentis omnibus Typographiam spectantibus, quarta pars relictæ uxori Helenæ excidi, hæredes vero ejusdem filios Paulum præsentem, Petrum vero absentem adhuc dictæ officinae Typographicae præesse, et ejus curam sollicitè gerendo administrare, deliberatum est.

(Vár. jkv. 1620. 232. l. — Debr. vár. közltár.)

IV.

Rheda Péter könyvnyomtató tiltakozik elhunyt nővére végrendelete ellen. 1622 január 16.

Petrus Lipsensis Typographus testamento sororis suae consortis Nicolai Eötvös Makai, cui primum consenserat, sigilloque ac manuscripto proprio confirmarat, paenitentia ductus postmodum nondumque sepulto cadavere dictae sororis, contradicit.

(Vár. jkv. 1622. 360. l. — Debr. vár. közltár.)

V.

Rheda Péter könyvnyomtató egyik házát eladja Kecskeméti Máté deáknak 1623 jan. 28.

Petrus Rheda Typographus, coram nobis personaliter constitutus fassus est: — Domum suam quandam propriam, ex aduerso domus suae in platea Peterfia in angiportu Typographiae a plaga occidentali inter vicinitates domorum a meridie Martini Ötves, a septemtrione vero Francisci Szabó sitam et existentem, jure perpetuo dedisse et vendidisse Provido Matheo Literato Kecskemeti in et pro florenis centum et decem persolutis et levatis, inscriptionis hujus testimonio. — Super qua literae extradantur.

(Vár. jkv. 1623. 439. l. — Debr. vár. közltár.)

VI.

Rheda Péter elhunyt könyvnyomtató házát és háza berendezését 200 frtnyi tartozása fejében lefoglalja a város. 1630 február 4.

Petri Rhedae, Typographi defuncti, bona invententur, et pro florenis 200, quos debebat civitati, domus et clenodia domus inhibeantur.

(Vár. jkv. 1630. 367. l. — Debr. vár. közltár.)

VII.

Rheda Péter házát a nyomtató felszereléssel együtt a városi tanács, miután az özvegyet a hagyatékból kielégítette, birtokába veszi. 1630 február 23.

Typographi olim Petri Rhedae domus per arbitros aestimata est ad flor. 300, instrumenta Typographica ad fs. 150. caracteres iam triti ad fs. 50. Pro debito vero fs. 250 domum Dnus. Senatus inhibet.

Sed postmodum, excontentata Relicta Typographi, de quarta matrimoniali, domum una cum Typographia, Dnus. Senatus pro se vindicauit.

(Vár. jkv. 1630. 374. l. — Debr. vár. közltár.)

VIII.

Fodorik Menyhért megállapodása a várossal a könyvek kötését illetőleg. 1630 márc. 2.

Conventio Melchioris Fodorik Compactoris. Usque ad ultimum Decembris praesentis anni, pro labore suo, soluitur D. Compactori pecunia, in parato fln. 90 libros vetustos, rancidos, laceros, poterit interdum interpolare, compingere, solutionemque talium pro se vindicare. Novos vero si compegerit, a talibus solutio in rationem Civitatis caedat.

(Vár. jkv. 1630. 375. l. — Debr. vár. közltár.)

IX.

A nyomdát a város Fodorik Menyhértre bízza. 1633 febr. 26.

26. Febr. ad postulatam Melchioris Fodorik Typographi moderni Senatus hoc modo se resoluit: hogy bizonyos conditiók alatt az Typographiat és az hazat kezéhez botsiattiak eő kegyelmenek arra szerent az miben az Varasnak ál.

(Vár. jkv. 1633. 691. l. — Debr. vár. közltár.)

X.

Fodorik Menyhért szerződése a várossal. 1633 április 13.

1633. 13. Aprilis. Conditiones Melchiori Fodorik Typographo, ratione domus, et Typographicorum instrumentorum, ab Amplissimo Senatu datorum, et venditorum.

1. Hogy ha az betsületes Tanats Menihart Deaknak elegendő erejét, avagy mesterseget ez állapotra nem itelne alkalmasnak lenni, tehát az elő penzet letévén, annak adhassa, az kinek akaria.

2. Hogy ha elő neki, leania után avagy fia után oly tudos successori nem maradnának, kik ez miltosagos tisztnek elegendes keppen megh felelhetnének, tehát, az betsületes Tanats azoktól el vehesse, es penzek le tévén, az kinek akaria, illendőbnek, annak adhassa. Ha penigh az Successorok ketten talaltatnak lenni, az mellyk miltob arra, az betsületes Tanats liberum arbitriuma legien, es az ki illendőbnek iteltetik az masikat eleghitse ki belőle.

3. Mind az hazat, mind az Typographiat, ugy epitse, hogy az Tanatsnak is tessek, mert arra az betsületes Tanatsnak Inspectioia leszen esztendőnkent, es hogy ha gonduseletlensége miatt szenuethetetlen fogiatkozást, avagy pusztulást ismerhetnek raita, tehát azzal az okkal is tőle az Varas el vehesse, es az kárát raita megh vehesse.

4. Az Varas könyveit, kivalkeppen az Templomba valo enekes Gradualekat, ujonnan, az mikor kivantatik, az Varas Protocolumaval egietemben, be köötni es heliere allatni tartozzek.

Az Ado szedeő Deakok es Borbirak Registromaul egietemben, penz nekeől, papyrosat adnã hozza nekie.

5. Semminemő Uytast, az keőniueknek ki botsiatasaba, sem valami heiaban valo pasquillust, de kivalkeppen Theologiát, az Varasnak betsületes Praedikatori és az betsületes Tanats hire nekől, ki botsiatani ne mereszellien.

Ez Conditiokat minden reszeiben acceptalvan, az betsületes Tanats az hazat es Typografiat kezehez botsiattia, in fln. 500 az Matriaesekkel egietemben. Actum ut supra. könyvekert Materialekert deponalt ket izben Fodorik Menihart f. 737.

Az haz es Typographia f. 500. ezzel edgiütt teszen annyit az summa.

(Vár. jkv. 1633. — Debr. vár. közlár.)

XI.

Bevállás a nyomtató házról. 1633 április 14.

Fassio super domo Typographica.

Nobilis ac Circumspectus Franciscus Juhos Judex Pri-

marius medio Nobilium ac Circumspectorum Pauli Mike, Ambrozii Szabó, Joannis Tiszta, domum Typographicam olim Petri Rheda, ad rationem Civitatis post mortem eiusdem Petri Rheda Typographi revolutam, totalem et integram, in vico... inter vicinitates ab Aquilone...¹ ab austro vici, qua itur ad Plateam Csiapo, cum cunctis eiusdem pertinentiis, et domus Clenodiis, ut puta, instrumentis, ad artem Typographicam pertinentibus, item libris nonnullis iam compactis, et nonnullis in materia existentibus, dedissent vendidissent Agili Melchiori Fodorik.

(Vár. jkv. 1633. 713. l. — Debr. vár. közlár.)

XII.

A nyomda megvizsgálására bizottságot küld ki a városi tanács. 1663 január 27.

Az Typographus házát, betűivel, matriculaival és materiaival egybe, az 1663 [*íráshiba 1633 helyett*] esztendőbeli contractus szerént lustralni kell. Destinati ad id: Joannes Erdődi, Stephanus Kabai, Andreas Balyik, Stephanus Gyárfás et Balthasar Bartha Domini vident Senatores.

(Vár. jkv. 1663. 132. l. — Debr. vár. közlár.)

XIII.

A nyomdát a város Karanesi Györgyre bízza. 1663 márc. 5.

De Domo Typographica concluditur.

Domus Typographica resignanda erit Georgio Karancio perennaliter. Literae vero credentiales, ut antea caeteris artificibus fuerunt exhibita et tradita, [*helyesen: exhibitae et traditae.*]

(Vár. jkv. 1663. 166. l. — Debr. vár. közlár.)

¹ A kipontozott helyek az eredetiben is üresen vannak hagyva. A jegyzőkönyv írója, úgy látszik, mikor a bevallást megírta, még nem tudta a pontos helyrajzi adatokat, a megfelelő helyeket üresen hagyta, hogy majd később pontosan beírja, de azután megfélekedett róla. Kár pedig, mert ha a pontos beírást a jegyző el nem felejtí, most meg tudnók határozni a városi nyomda XVII. századbéli helyét, míg így csak találgatni vagyunk kénytelenek.

XIV.

A város Fodorik elhunyt könyvnyomtató örököseit kielégíti. 1663 márc. 12.

Pro memoria.

Volvitur in discursu; az Typographus maradékinak 145 forintot kell adni, az bötüket éppen redimalni kell váras számára, az ház az atyafiaké leszzen, contentallyak Fodoriknét belőle. De contractu post hac concludi necessum fiet.

(Vár. jkv. 1663. 169. l. — Debr. vár. közltár.)

XV.

A városi tanács új könyvnyomtatót kíván az elhanyagolt nyomda élére. 1671 jún. 21.

Die Lunae 21 Juny in Senatu.

Az Typographia ruinában leven uyob (= újabb) Typographust kel allatni.

(Vár. jkv. 1671. 134. l. — Debr. vár. közltár.)

XVI.

Tanáeshatározat a pataki könyvnyomtató meghívásáról. 1672 jún. 23.

Az Pataki Typographust is hini kel ad Typographiam.

(Vár. jkv. 1672. 347. l. — Debr. vár. közltár.)

XVII.

Töltési Istvánt a város Belgiumba küldi a betűöntés és betűmetszés megtanulására. 1681 aug. 6.

Schólánk Seniora Hunyadi Ferencz és Töltési István városunkbeli Feleséges Compactor indultak Belgiumba, emez Deáki Tudományának öregbitésére, ez penigh az Bötü öntésnek és metszésnek tanulására; kik méltó késérőül 4 szekerekkel adjungaltatik az T. Tanácsi rend közzül N. Dobozi Benedek és Szentesi János uraimék az Hálót is el vivén vélek; melly háló nem lévén alkalmas az Tiszához, igen kövér halakat eleresztettek ő kegyelmők hálój, mindazonáltal ugyan hijába nem lött fáratságok.

(Diarium seu Consignatio Rerum Memorabilium . . . stb. 1680—1685. c. napló 1681 aug. 6-ról kelt följegyzése. — Debr. vár. közltár.)

XVIII.

A nyomdát feldúlják és kifosztják a labancok. 1705 okt. 21.

....Typographiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla, nagyobb része a betűknek castákba rakattatott vólt, a Tarcata nevű város háza kapujának észak felől való bólt-nak rejtékében; de az kivágattatván az kuruczok által¹ még kedden, a betűk a Castákból kiforgattattanak. Párnákból kihagosgattatott és széllyel szórattatott tollakkal, porral, gazzal, szemettel, bóltbeli aprólékokkal öszve kevertettenek. Kiváltképpen bécsi korom is lévén a betűkkel együtt, mellyel nyomtattni szoktanak, annyira elfogott mind betűt, tollat, port a bóltban, nagy bajjal sepertettenek egyben a betűk mind gazostól. Sok betűt az utczákon, mezőkön és táborhelyeken, mind itt, mind másutt hintettenek el. A typographia háznál maradt betűk, sotú és egyéb eszközök is oda vadnak.

Patikabeli szerszámainknak a javából három ládával, amint hamarjában össze lehetett kötöztetni, elvitettük, de a mi itthon maradt, mind a póczokból, mind a mely edények ön s réz mozsárok eszközök el ásattattanak a földben,

¹ Ballagi Aladár (A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Bpest. 1878. 81. lapján) szintén idéz pár sort, hiányosan és hibásan, ebből a följegyzésből. Annak magyarázatául, hogy a följegyzés szerint a *kurucok* forgatták ki a betűket a castákból, jegyzetben ezt írja: „A kuruc elnevezés alatt a németek értendők . . . Jellemző, hogy Debrecenben még a Herbeville seregét is így nevezik, ezzel azt bizonyítva, hogy a császáriaknak a kálvinista Rómában inkább vallási, mint politikai missiót tulajdonítottak“. — Mind a magyarázat, mind a belőle levont következtetés merőben téves. Herbeville katonáit a debreceniek soha sem nevezték kurucoknak. Az egésznek a magyarázata az, hogy okt. 19. és 20-án még a kuruc táborozott a város alatt. Károlyi Sándor, a kuruc hadak fővezére, tudván, hogy a várost meg nem védelmezheti a nyomában levő Herbeville seregétől, ráüzent a város lakosságára, hogy perzselje föl a várost és meneküljön el inkább, semmint az ellenségé legyen. A lakosság el is menekült. A kurucok ekkor elszádelek a városban, a vermetek fölverték és sok ott hagyott holmit elvittek. Ekkor történt, „még kedden“ (amit Ballagi az idézetből kifelejtett) a bólt rejtékének kivágattatása a kurucoktól. Október 20-án a kurucok elvonultak a város alól, másnap 21-én pedig bevonult Herbeville labanc hada, mely azután vandál módra rombolt és pusztított minden ok nélkül az üresen maradt városban. Mindezek bőven le vannak írva a följegyzésnek a tipografiát illető sorait megelőző részében.

oda vagyon. Laistrom szerint szedte kezébe a Tábori Patikarius, a mint az ott felejtett vagy hagyott írásból látszott. Némelly vizek, fűvek, gyökerek meghagyattatának intacte. Ezt mindazáltal, ha Isten megtart városostól, hamarább felépíttethetjük, mint a typographiát, meg lévén a praecipuumok; lett legalább frt. 4000 kár Tanács házaknál. Az öregben az asztalokról a zöld posztók le szagattattanak, székek, asztalok össze forgattattanak, üres ládák fel bontattanak, a Falakon lévő képek, Insignék el tépedtettenek. A Pataki typographia ott lévén, a betűk hasonlóképen mint a magunké, kiforgattattanak s elhordattanak. Ott lévő missilis csomóbeli levelek elszagattattanak, szélyel hintettenek... stb. *[A följegyzés további folyamán nincs többé szó a nyomdáról.]*

(Vár. jkv. 1705. 910. l. A rendes jegyzőkönyv után *pro memoria* írt függelék. — Debr. vár. közlár.)

XIX.

Tanáeshatározat Baranyi Mihály kérését illetőleg. 1708.

Baranyi Mihály úr instantiájára, udvaráról, a Typographia udvarán által ki a Német-útczai folyóra, a Sütőház és Istálló között folyó engedtetett, maga költségével tartva.

(Vár. jkv. 1708. 466. l. — Debr. vár. közlár.)

XX.

A városi tanács Miskolczi Ferenc könyvnyomtatót elszámolásra és bér-fizetésre kötelezi. 1715 jan. 7.

Determinaltatik az is, Typographus Miskolczi Ferencz Uram keze alatt lévő betűkről és appertinentiákról s eddig való jövedelméről, hasznáról számot adgyon. Mellyre

Rationum Exactor és Posalaky János, Tóth István és Maróthi György K. deputaltatnak.

Ennek utánna a Typographiatul f. 180 árendát fizessen.

(Vár. jkv. 1715. 500. l. — Debr. vár. közlár.)

XXI.

Feljegyzés az 1719 júl. 17-ki nagy tűzvészről, mely a nyomdát is elpusztította.

Eadem die [1719 júl. 17] circa quartam horam pomeridianam, pariter ex stabulo stramine tecto Petri Kis Szikszay

Relictae in vicinia publici stabuli Civitatis, unde Euro vehementer flante, et sole ardentissime splendente in Platea Csapó combustae sunt domus nro. 17. Vento tandem ad meridionalem plagam declinante in Platea Czegléd nro. 15. domus. Rursus vento aliunde surgente flamma ad Domos Civicas advolavit, et ad Plateam Piacz vocatam irruit, ubi omnes fornices, seu Officinae Mercatorum, etiam fornicibus tectae, et ferratis januis clausae una cum mercimoniis variis refertae, miserando modo, et inextingvibiliter, ab orientali et occidentali plagis magno cum fragore sunt exustae, Templum minus, Typographia, Apotheca, 5 Domus Educillorum publicorum, duo Hospitia, seu diversoria publica, Domus Pastoria...
[A leírás további folyamán nem esik többé szó a nyomdáról.]

(Vár. jkv. 1719. 682. l. — Debr. vár. köztár.)

XXII.

Typographus esküvésének Formája. 1719.

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Sz. lélek, tellyes Sz. Háromság, hogy a melly Typographusi Hivatalban ezen N. Városban bé állittattam, abban tehetségem szerint igazán és serényen eljárók, a Typographiában lévő minden némű materialékra, eszközökre és Város hasznára vigyázok, hír és engedelem nélkül semmit nem imprimálok és mindenekben Előjáróimtul függök, a kezem alatt forgó Typographia hasznát és jóvedelmét csak ideig is magam vagy más hasznára nem fordítom, hanem a Perceptoratusba adminisztrálom, és annak idejében mindenekről igazán számot is adok. I. E. U.
[Isten engem úgy segéljen.]

(Az 1719. évi vár. jkv. függeléke. — Debr. vár. köztár.)

XXIII.

Tanácshatározat a biblíanyomatás ügyében. 1720.

A biblíák dolgában Bécsben Baranyi Mihály és Miskolczy Ferencz úr deputáltaknak és expediáltaknak.

(Vár. jkv. 1720. 136. l. — Debr. vár. köztár.)

XXIV.

A főbíró jelentése a lefoglalt bibliákról. 1720 július 1.

T. Bíró úr relatiót tészén, Mlgos. Egri Püspök úr ő Nga. ő Felségének az arestált neo-nyomtattatott Bibliák iránt minémű relatiót tett, praeter essencialem et substantialem, quoad Baptismum, *Atyának, Fiúnak s Sz. Léleknek nevére* errorem. A Cassai Universitasbeli P. P. Jezsuiták által censuráltatván, több hatszáz tetemes vétkek is találtattanak benne, contra Orthodoxiam Fidei.

(Vár. jkv. 1720. 191. l. — Debr. vár. közltár.)

XXV.

Baranyi Mihály jelentése a debreezeni tanácsnak a biblia kiadása ügyében tett útjáról. 1720 aug. 11.

Baranyi Mihály uramék Bécsi expeditiójokról relatiót tesznek. A Bibliákat nisi erga gravissimas reversales a Felséges udvar ki nem adhatja, a benne talált hibákat és errorokat mind quoad Baptismum ad nomen In Nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti, s egyéb tetemes errorokat is ante praelectionem corrigáltassuk, és Tek. Szepesi Camarának remonstrállyuk. Többeket sine consensu, praescitu, et annuentia Suae Mattis nem imprimáltatunk, sub onere confiscationis omnium bonorum Fisco Regio applicandorum. A reversalisnek párját is, melyet a Felséges Cancellária kiadott ő Kegyelmekek, lehozták, tessék mit cselekednünk. Magok megadására nem léphettenek. Hic Rhodus, hic saltus etc.

(Vár. jkv. 1720. 202—203. l. — Debr. vár. közltár.)

XXVI.

Viski Pál könyvnyomtató kérelmével kapcsolatos tanáeshatározat a nyomda ügyében. 1723 júl. 26.

Typographus Viski Pál úr instantiájára a T. N. Tanácstól még 10. Januarii resolvaltattott:

1. Lejövetelekor tett költsége refundáltatik.
2. Tavaszig patientálja azon Officinában magát.
3. A Tyro eránt tészén dispositiot a N. Tanács, hogy a N. Városéból legyen intertentioja.

4. Fizetése pro hic et nunc abban marad.

5. Sociust szerezzon maga mellé.

(Vár. jkv. 1723. 749. l. — Debr. vár. közlár.)

XXVII.

Viski Pál provisor conventioja. 1725 jan. 1.

Anno 1725. Die 1-a Januarii.

A Város Typographusa N. Viski Pál úr conventiója:

Készpénz	f. 240 ung.
Köből Búza Nro	10
Gönczi Bor	4
Sertésre	f. 8
Sóra	3 f. 50 dr.

Minden procudalando ujj munkából maga papyrossára
100 Exemplár.

Edgy Legény intertentiójáért pedig:

Kész pénz	f. 80
Köből Búza Nro.	4
Gönczi Bor	2
Sertésre	f. 6
Sóra	2

Edgy Inas intertentiójáért:

Kész pénz	f. 40
Köből Búza Nro.	2
Sertésért	f. 2
Sóra	1.50
Esztendőt által való gyanta főzésért. . . .	f. 3.60

Per Jur. Notarium extradatum.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy
íven. — Debr. vár. közlár.)

XXVIII.

Viski Pál provizor nyomdai számadása az 1723. évről.

A Nemes Város Typographiájában 1728. Esztendőben lett Reditusok és Erogációk Renddel:	Kötés No.	Egy kötés constál		Summa	
		fr.	dr.	frt.	dr.
Tiszta papiros, melly 1727. Esztendő-ről 1728. Esztendőre által jött, és ugyan 1728-ban imprimált Exemplárokra egészen felment Summa	134	—	—	160	59
Papiros Vásárlás:					
Die 20. Aprillis	180	1	27	228	60
Die 5. Octobris	27	1	20	32	40
Die 5. Octobris	62	1	10	68	20
Summa:	269	—	—	329	20
Ebből ismét ment az 1728. Esztendőben imprimált Exemplárokra	177	—	—	220	35
Felgyebbvaló Summával az 1728. Esztendőben imprimált Exemplárokra felmentt Papirosnak Summája	311	—	—	380	94
Tiszta Papiros, melly 1728. Esztendő-ről megmaradott, és 1729. Esztendőre által-jött Summa	92	—	—	108	85
Egész Summa:	269	—	—	329	20

(Debrecen város közlevéltárának jelenleg birtokában levő legrégibb nyomdai számadás. A legrégibb két számadás, az 1723. és 1724. évek elvesztek, az 1725. és 1726-ból valókát közölte Zoltai Lajos a Kardos Samu folyóiratában (Régi okiratok és levelek tára. 1905. 3. füz.) E közlemény eredeti okmányai már nincsenek meg a levéltárban. Jelenleg tehát a levéltár birtokában levő legrégibb számadás az 1728-iki. Puhafedeli négyleveles folio varrott füzet.)

Az 1728. Esztendőben imprimált Exemplárok- nak számok renddel:	Ennyi árkusból áll egy magános Exemplár:	Ennyi kötés papiros ment minden rend- béli Munkára:	Száma minden rend- béli Exemplárnak ennyi:	Ennyiben constál minden rendbéli Exemplár- nak a papi- rosa:		Egy magános Exem- plárnak az ára ennyi:
	Árkus No.	Kötés No.	No.	fr.	dr.	dr.
Az 1727. Esztendőről 1728. Esztendőre megma- radott és általjött egész Capitalis jószág árrának Summája:	—	—	—	—	—	—
Egész Énekes könyv. . .	39	240	3000	304	80	100
Fél Soltár in 12-mo . . .	18	18	500	22	84	42
Deák ABC.	2	21	5000	21	10	4
Álmos könyv	3	32	5000	32	20	6
1728-ban imprimáltt Exemplároknak Summája:	—	311	—	380	94	—
Az egész Capitalis Jó- szágának Summája:	—	—	—	—	—	—
Az 1728. Esztendőben imprimált Exem- plárokra felment papirosnak Summája:						
Ennyiben Constál az 1728. Esztendőben imprimált Exemplároknak a papirosa:						

Az 1728. Esztendőben imprimált Exemplá- roknak számok renddel :	Minden rendbéli Exemplár- nak az ár- nyire extendál:		Ennyi számú költ el minden rendbéli Exemplárból :	Az eladott Exem- plároknak árrok ennyire extendál:		Ennyi számú mara- dott meg minden rendbéli Exem- plárból :	A benn ma- radott Exemplá- roknak az árrok ennyire extendál :	
	fr.	dr.		fr.	dr.		fr.	dr.
Az 1727. Esztendőről 1728. Esztendőre meg- maradott és általjött egész Capitalis jószág árrának Summája :...	5260	46	—	1893	09	—	3367	37
Egész Énekes könyv...	3000	—	299	299	—	2701	2701	—
Fél Soltár in 12-mo...	210	—	13	5	46	487	204	54
Deák ABC	200	—	1425	57	—	3575	143	—
Álmos könyv	300	—	70	4	20	4930	295	80
1728-ban imprimaltt Exemplároknak Summája :	3710	—	—	365	66	—	3344	34
Az egész Capitalis Jó- szágának Summája : ..	8970	46	—	2258	75	—	6711	71
Az 1727. Esztendőről megmaradott és 1728. Esztendőben imprimaltt Capitalis egész Jószágának Summája :								
Az egész Capitalis Jószágból 1828. Esz- tendőben elkölt és ingredialtt pénznek Summája :								
Az 1728. Esztendőről 1729. Esztendőre megmaradott és általjött egész Capita- lis Jószág árrának Summája :								

Erogátíók :	fr.	dr.		fr.	dr.
Munkára való Nyom- tató Papiros No. 269 kötések	329	20	Lúgos üsthöz való vas- láb	—	52
Prélumhoz való szürke Papiros két kötés .	1	80	Gyantafozó rézfazék két dongavashból álló fülével és kovácsnak munkájával együtt.	11	64
Közönséges Szürke Papiros 3 kötés . . .	1	80	Prélumhoz új Pergá- men és rámajának vasazása	3	—
Olaj 80 ittze	14	40	Az Inasnak Gergely- nek lába curáltatá- sáért	1	02
Bál kötni való kötelek	1	60	Fa	59	—
Lapta-szegek	1	20	Cicero és Gármond Typus defectusáért N. Szeremlyei Sámuel ur által	35	84
Laptafának való Hárs- fa	—	30	Ennek Vámjáért és Vecturájáért	2	88
Arvas	—	06	Ismét Tertia Typus defectusáért ugyan ő klme által	29	40
Kilencz Lapta-bőr . .	4	50	Ennek Vámjáért és Vecturájáért	2	32
Czéna	1	08	Latus Summája :	164	54
Spárga	2	22	Inasnak Istvánnak in- tertentioja	43	50
Gyertya	15	20	Búza két köből	4	—
Egy Fejsze	1	26	Inasnak Gergelynek intertentioja	43	50
Legénynek Deák Györgynek egy Las- nak	2	04	Búza két köből	4	—
Ugyan annak egy le- pedő	1	02	Deák György Typo- graphus Legény in- tertentioja	43	—
Gergelynek az Inasnak három pár Tszima .	4	14	Sertésre	6	—
Istvánnak az Inasnak két pár tsizma . . .	2	83	Sóra	2	—
Mind két Inasnak Tszimataltatásért	1	08	Két Gönczy bor	12	—
Lúgos kádnak abron- csolásáért	—	25	Búza 4 köből	9	59
Két Veder	—	24	Maga részére való So- lutioja, dolgozván a 1-ma Januarii az Esz- tendőnek végéig 52 heteket p. fr. 1	52	—
Szurok	24	27	Typographus Legény Margitay János inter- tentioja	80	—
Ennek Vádról haza- hozataláért	2	04	Sertésre	6	—
Az Inasnak Gergely- nek két pár fehér ru- hának való házi vá- szon, 16 Sing p. dr.	2	72	Sóra	2	—
17	2	72	Két Gönczy bor	12	—
Latus Summája :	415	25	Búza 4 köből, kettel p. fr. 2:38 kettői p. fr. 2:40	9	56
Istvánnak az Inasnak ugyanannyit	2	27			
Ketskéméreléven res- tántiák sollicitálni, szekérbér és expensa	4	—			
Szappan	1	06			
Postára	8	32			
Nyolcz ittze kocsonya sír p. dr. 24	1	92			
Prélumhoz párnának való posztó	—	90			

	fr.	dr.		fr.	dr.
Maga részére való Solutioja, dolgozván a 1-ma Januarii az Esztendőnek végéig No. 52 heteket, egy hétre p. f. 1'80 dr.	93	60	Itt való és távol lévő Compactoroknál kinn maradtott Restantiák:		
			Siry Gáborné Asszony-nál	25	65
Latus summája:	422	75	Rottmeister József budai Compactornál	19	04
			Valther Mihály Urnál ugyanott.	8	96
Magam Conventiom .	240	—	Turóczy Mihály Urnál Komáromban . .	53	30
Négy Gönczy bor . .	24	—	Sátor Péter Urnál ugyanott.	63	27
Sertés	8	—	Latus Summája:	170	22
Só	3	—	Summa totalis:	2234	67
Búza No. 10 köből,					
4 p. fr. 2'38 dr. . .	9	52	A Typographia által-költöztetésekor Expen-sák:		
4 p. fr. 2'72 dr. . .	10	88	Kőművesnek ablakok általvágásáért . . .	2	—
2 p. fr. 2'10 dr. . .	4	20	Három rúdvasak a Prélum tartására és ahoz való gerendának faragásáért . .	4	12
A Tek. N. Tanács számára kiment Exemplárok békötésekkel együtt:			Hat Sing Vasak ráma foglalni való szegekre és foglaló vasakra .	1	26
16 Januarii a Fels. Regium Consilium számára 16 pár Articulusok p. dr. 50 .	8	—	Prélum támasztó rudak	—	48
Négy Jus Tavernicale	—	36	Kovácsnak rúdvasak foglalásáért és egyéb aprólék igazításért .	—	68
Az Articulusok békötetésekért p. dr. 40	6	40	Tíz napszamos p. dr. 30	3	—
7. Maii. Posoni Diaetára No. 12 pár Articulusok p. dr. 50	6	—	Talyigásnak	—	70
Békötetések p. dr. 40	4	80	Asztalosnak rámák és egyéb aprólékok igazításáért	1	02
A Tek. N. Tanács számára és Tiszt. Prédikátor és Kántor Uraknak Énekes Könyvek Exemplárban No. 42	42	—	Létz szegek 500 . . .	—	90
Ezekben köttetődött bé No. 34	34	—	Prélum színnek való szál-fák 22	1	98
T. Perceptor Tóth István és Barla János Uraknak a N. Város Cassájában adminisztráltatott készpénz	656	75	Ugyanannak 29 szál deszkák	5	22
Pénzbeli Defectus . .	4	—	Átsnak felállításáért .	2	72
Latus Summája:	1061	91			

Mellyeket is alázatosan instálom a T. N. Tanácsot és a T. N. Deputátiót, méltóztassék acceptálni.

(Más kéz írásával)

Acceptat. per Deputationem die 5 Maii 729. Specificat. 24 fr. 8 dr.
Jur. Notar.

Zieser János dobsinai papírgyáros kérvénye a városi tanácshoz.

Wohl Edl. Gebohrne, Hoch-Weise, Ehrnteste, Wohl Fürsichtige und Gross Achtbare, besonders Hochzuehrende Herrn, Hochgeehrte und Hochschätzbare Gönner!

Ein Wohl Edler Magistrat geruhe nicht ungeneigt zu nehmen, dass ich mit gegenwartig unwürdigen Zeilen Hoch-Selbten zu interturbiren mich unterfange: Indeme die, zum Bedürfen der Löblichen Stadt-Buchdruckerey accordierte Papier-Lieferung, noch bey Lebzeiten meines (Seeliger Gedächtniss) Hochgeehrten Vaters, neun Jahr, nach dero Ableben ich succediret und schon in die 26 Jahr mit aller Mühe und Fleiss nach Befehl, auch vielmahl ohne desselben, ungeachtet der grossen Wassers-Gefahr, schlimmen und gefährlichen Weegs, besonders, ehe die Brücken unter der Stadt Tokay über den Theiss Fluss zu Stande gebracht worden, Leben und Gut in die Schantze geschlagen, um nur meine Schuldigkeit ein Genügen zu leisten, als auch dadurch mich dero fernern Hochschätzbahren Huld und Gewogenheit verzichert zu halten, solche oberwehnte Lieferungen ohne einige Difficultäten befördert, biss vor weniger Zeit da mir eine, gantz ungnädig und nachtheilig angesehen worden ist.

Ich will nicht hoffen, dass selbe sollte durch meinen Unfleiss in schlechterer Güte, denn die vorhin in oberwehnten Jahren, Theils geschickten Theils auch selbst überbrachten Lieferungen bestehen oder wahrzunehmen seyn, zumahle, ich meine meiste Bemühung dahin anwende, dass solche nicht zu schlechterer sondern vielmehr besterer Güte könnte gebracht werden. Derowegen ich mir vollkommen flattiere, es wird ein obtitulierter Wohl Edler Magistrat dieser meiner Unterthänigen Supplique, aus Ansehung meiner obangeführten so viel jährigen treuen Diensten, ein geneigtes Einsehen, auch dabey fernere Huld und Gewogenheit gnädigst angedeyen lassen, und nebst der anjetzo zu Befehl übermachten Papierlieferung, auch das allda schon ehehin abgelegte in bekannten Werth gütigst anzunehmen. Vor welche hohe Gnade und Gewogenheit ich mit allen Eyfer lebenslang zu dienen mich

verbindlich halten werde; wobey mit aller Veneration und unterthänigsten Respect ersterbe.

Eines obtitulirten Wohl Edlen Magistrate, Meiner hochzuehrenden Herrn Hochgeehrten und Hochschätzbahren Gönnern unterthänigster Diener *Johannes Czieszer* Papiermacher in Topschau.

[*Az iv külső lapján:*] An Seinen Wohl Edlen Hoch Weisen, Ehrntesten, Wohlfürsichtig und Gross Achtbahren Magistrat der Keyser. und Königlichen Frey-Stadt Debreczin (Titulo pl.) Unterthänige Instantz der innen benannten.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy ív papíron. Dátum nincs rajta, tartalmából sem lehet kivenni, melyik évből való. Mindenesetre 1733 előtről. — Debr. vár. köztár.)

XXX.

Özv. Zieserné dobsinai papírgyáros levele Margitai János provizorhoz.
1733 júl. 31.

Generose ac Nobilissime Domine, Domine Fautor mihi colendissime!

Salutem cum benedictione Domini precata, mea humilima offero servitia. Postquam Daniel, auriga noster rediisset, cum pecunia obsigillata, et Literis Vestrae Dominationis, eo momento dedi Literas meas Vestrae Dominationi Responsorias, cum genuina omnium rerum instructione, sicut habere voluit Vestra Dominatio, quas per Postam Leutschoviensem Debreczinum misi: Tales meas Literas, si Praet. D. Vra. percepit et intellexit, possem sane mirari, quod hacusque nihil certi habeam a Praet. D. Vra., post mortem enim Domini Principalis sui, necessum est, ut una atque altera Pars correspondeat, et sibi in negotio mercaturae bene intelligat. Ego pro Papyro Domino Principali tum temporis exmissa, non sum plenarie contentata, connumeratis enim connumerandis, taliter rem nostram intelligere debemus: exmiseram majoris quantitatis Fasciculos N. 11 per fr. 12. computando unum Fasciculum, minoris vero quantitatis Fasciculum 1. fr. 11. Adhaec solvebat Dominus Principalis a quolibet Fasciculo praeterea pro Auriga exsolvendo per 2 Mariales: facit summa pecuniae, quam pro Papyro, tam Auriga Hung. fr. 151. dr. 16.

Ego vero percepi paratae pecuniae Hung. fr. 101. dr. 92. Pro Sale imputando, et empto fr. 5. dr. 36. Aurigae Danieli dati sunt fr. 20. dr. 40. pro Schmegmate dr. 70. facit acceptae et erogatae pecuniae summa fr. 128. dr. 38. Ergo habeo restantiae apud Praet. D. Vram in paratis adhuc Ung. fr. 22. dr. 78. placeat computare.

Pro Papyro et Auriga veniunt solvendi.	fr. 151 dr. 16
Soluti et acceptati	fr. 128 dr. 38
Restantia in Ung. fr.	22 dr. 78

Taliter enim convenerat Dominus Principalis nobiscum, et taliter solvebat, poterit firmiter credere Praet. D. Vra., quem contractum et ego vidua parata sum servare cum D. Vra. si placebit mecum ultro quoque mercari, si contractus iste mutaretur, ego subsistere et servire non possem: quapropter bene discutiat rem D. Vra, quo modo accommodare velit negotium, et me quam citissime instruat, et responsum mittat, voltne mecum accordare et mercari, quodsi Papyro indigeat et indigebit, ante unum quadrantem Anni, debebit significare, quantum Papyri vult habere, quot et quales fasciculos, cuius formae et quantitatis, si enim ante quadrantem Anni non significabit, non habebit, nec acquirat pro voto, nam non potest quovis tempore papyrus praeparari, sed certum tempus debet esse, vel maxime hyeme praeparatur papyrus pulcherrima et optima, et sub autumnum, aestate non semper succedit, ergo in autumnno et hyeme debebit praescribere, quantum papyri indigeat per totum Annum, ego ero excusata et non imputabit mihi, si non acquirat pro cubitu papyrum: ego non urgeo Praet. D. Vram, faciat sibi pro suo cubitu, tantummodo mihi respondeat, ut sciam res meas disponere; vel maxime peto humillime Praet. D. Vram, ut restantiam, simul etiam aliam pecuniam pro altera deposita papyro, si jam Dominis Compactoribus vel aliis vendita est, per 6 Mariales unum Risma, quam citissime per fideles homines exmittere dignetur, nam indigeo pecunia, pro Magistro, Sodalibus, et victualibus, sperarem adhuc circiter fr. 70 acquirere, et si pecuniam non habuero, nihil facere possum, optime novit Praet. D. Vra, quantae expensae sunt

necessariae: si illa scriptoria papyrus per 6 Mariales vendi non posset, poterit remittere aliquot denarios, et modicum vilius vendere, ut eo citius pecuniam acquirere possem; spero Praet. D. Vram haec omnia amico animo facere, me instruere, certificare, et exmittenda mittere, occasione harum iterum Debreczinensium Nundinarum, aderunt ibi Domini Rosnavienses, expectabo firmiter et certo certius, Responsum et ipsam etiam pecuniam. In reliquo adjuvet Deus in omni bono propositio Praet. D. Vram et faciet felicem in negotiis suis, precor devote, petoque humillime salutandos omnes, quos dum Divinae Protectioni commendo, maneo Praet. D. Vrae servire fidelissime et promptissime Vidua *Anna Cziser* Chartopega. Datum Dopschae d. 31 Juliy Anno 1733.

[*Postscriptum* :] Rogo humillime, significet mihi Praet. D. Vra, num priores meas literas perceperit: et Praet. D. Vra frequentius debeat scribere, ut possemus eo melius unus alteri servire.

[*A levél külsején* :] Generoso ac Nobilissimo Domino, Domino Johanni Margitai, Artis impressoriae, in celebri Civitate Debrecz. exstructae et habitae, ex Sodalibus Primario, locum Domini Principalis tenenti bene perito ac meritissimo etc. Domino Fautori mihi colendissimo. Debrecz.

[*Fölötte Margitai kezeirásával* :] Percipiáltam Dobsinárol Czizerné Asszonyomtól die 9. Augusti. 1733.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. A levél külsején gyűrűvel nyomott ovális piros pecsét is van, címerpajzsán madáralakú emblémával, melyet azonban pontosabban meghatározni nem lehet. — Debr. vár. közlár.)

XXXI.

Özv. Zieserné dobsinai papirgyáros levele Margitai János provizorhoz.

Dopschae d. 25. Septemb.

Generose ac Circumspecte Domine Fautor aestumatisime!

Hac occasione papyrum requisitam Praetit. Dominationi Vestrae transmittito et quidem Ligaturas majores tres pro A, B, C. pro quibus veniunt Fl. Hung. 45. Deinde etiam transmittito Ligaturas minores 30 papyri alterius; quae faciunt F.

Hung. 30. Praeterea Praetit. Dominationem Vestram requirendam duxi, ut ad expensas pro auriga etiam 14 Mariales addat, alias, si expensas omnes ferre deberem, subsistere non possem. His Praetit. Dominat. V. Divinae Tutelae commendans maneo Praetit. Dn. V. ad servitia paratissima: Anna derelicta Vidua Zieseri.

[*Postscriptum:*] Obnix Generosam Dominationem rogo, dignetur mihi hoc beneficii praestare et duas pelles pro cothurnis exmittere, unam rubram, aliam vero luteam, quod fatigium omnimode demereri audebo.

[*A levél külséjén:*] Generoso ac Circumspecto Dno Joanni Margitai, Domino ac Fautori meo aestumatissimo tradantur Debreczini.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. Hogy melyik évből való a levél, arra nézve semmi nem igazít útba. — Debr. vár. közlár.)

XXXII.

A debr. ref. egyháztanács határozata a nyomda ügyében. 1749 febr. 25.

Az újobban sub dato... érkezett Felséges Királyi Helytartó Tanátsnak parancsolattya felől a Typographia privilegiuma és az itten kinyomattatott exemplarok felküldése eránt, már egy néhány ízben ennek előtte is sok rendbeli discursus lévén, végezetre legbátorságosabbnak tetszett, ha egy kevésé azon parancsolatra a Tek. N. Tanáts nem válaszol.

(A debr. ref. egyháztanács jkve. 1749 febr. 25. — A debr. ref. egyház levéltárában.)

XXXIII.

A városi tanácsnak az 1752-ki tisztviselőválasztás alkalmából küldött királyi leíratra adott Relatiojának a nyomdára vonatkozó része. 1752 február 11.

Sacratissima Caesareo—Regia Majestas Domina Clementissima.

Ex Benigno Mattis Vrae Ssmae Decreto, d. 16-a Decembris Anni 1751 recenter evoluti, ad Nos die 8-a Januarii Anni currentis perlato humillima atque homagiali cum devotione intelleximus, Mattem Vram Ssmam actum Restamrationis nostri Magistratualis; pro eurrente etiam anno, sine interventu Com-

missarii, Nobis clementer concredidisse. Cuius benignis tenoribus nosmet conformare studentes, sequentem super peracto Restaurationis actu, demissam Mattis Vrae Ssmae submittimus Relationem :

.....

Septimo. Quantum ad Salarium Typographi vel magis Provisoris et Sociorum eius, nulla mentio in Schemate Camerali occurrit, sed in advoluta Intimatione Administrationis Cameralis Scepusiensis, haec verba leguntur : *Ut Typographus qua Civis et beneficio civili etiam per distractionem Impressorum utens, ipse in Publicum contribuat, et non ex Publico solvatur.* Unde evidenter colligitur, Cameram Mattis Vrae Ssmae Aulico — Hungaricam, in es supposito fuisse, quasi Typographia eiusque proventus, ad Typographum tamquam privatum pertineret. Verum cum Typographia, omnisque eius apparatus et proventus a duobus jam prope seculis Communitatis, et non Privati Typographi sit, omnisque ex inde Proventus a Civitate percipiatur, pronti in Rationibus Oeconomicis submissis, videre est, Salarium quoque eiusdem Typographi quam et Sociorum ex communibus Civitatis Proventibus solvi coasvevit. Si tamen Provisor ipse, vel Sodalium aliqui, Fundum Contributioni obnoxiam possideant ab illis omnino contribuunt.

Octavo... [a ref. professzorok fizetéséről.]

(Protocollum Restauratorium 1752—1766. 21. l. — Debr. vár. közlár.)

XXXIV.

Tanácshatározat a Molnár Gergely latin grammatikája ügyében. 1752 szept. 26. és 27.

Die 26. Septembris in Senatu.

Mai napon olvastaték a Felséges Locumtenentiale Consilium Parancsolattya d. 1. Mensis 7.-bris 1752, mellyben Felséges Asszonyunk nevével intimallya, hogy a melly Deák grammatica ez idén Molnár Gergely neve alatt a N. Város Typographiájában ki jött, annak minden exemplári sequestraltassanak, mivel Rákóczi György viselt dolgait perniciosis amplificationibus celebrállya, és ezek connotaltatván a Felséges Consiliumnak submittaltassanak.

A Typographus pedig felellyen, hány exemplárt hova és kiknek adott el.

Melly dolognak effectuatioja Typographiae Inspector Senator N. Pándi János és Forró István Uraiméknak committaltatik.

Die 27 Septembris In Senatu.

Typographiae Inspector Senator N. Pándi János és Forró István Uraimék Relatiot tesznek a tegnapi commissiojokról, hogy a Typographiában el menvén a Molnár Gergely Deák Grammaticaja Exemplariból az elebbi editiobul találtak tizet, ez idei editiobul pedig 3377-et, ezeket mind sequestralták. Hivatták ő kegyelmek a Compactorok Czéh Mesterét Eskütt Kazai György Uramat is.

(Protocollum Relationum 1742—1755. 434. l. — Debr. vár. közlár.)

XXXV.

A kassai kamarától a debreceni főbíróhoz intézett Intimatio Camera-lis-ből a nyomdát illető rész. 1753 jan. 4.

...Typographo autem cum Sociis, ob remonstratam ex Typographia utilitatem, in 968 f. exposita Salaria, ad Triennium ita clementer admittere dignata est summefata Sua Maiestas, ut cum eius effluxu, erga remonstrandum proventus huius incrementum; ulteriorem Salarium eorundem applacitationem, implorare eisdem liberum relinquatur... Non secus et de eo nosmet de tempore in tempus informabunt, qualesnam libri quotannis in Typographia sua Praelo mandati sint anve et quomodo talium Exemplaria, ad praescriptam censuram Excelso Regio Locumtenentiali Consilio submissa habeantur; quoet in hoc passu injuncta eidem Regiae Camerali administrationi invigilantia debitum effectum atque progressum suum nanciteatur. *[Az intimatio többi része nem tartozik a nyomdára.]*

(Protocollum Restauratorium. 1752—1766. 39. l. — Debr. vár. közlár.)

XXXVI.

A nyomda személyzetének pöre Debrecen városával. 1753 okt. 10.

Causa Fisci contra Gregor. Kállai, Steph. Margitai, Gregor. Csákvári, Paulum Medgyesi, Andream Hajdu Socios in Typographia hujate ut Incattos.

A[ctor]. Az elmúlt Esztendőben, midőn az egész Énekes könyvet ki nyomatták, az Incattusok a 25 Exempláron fejl, százat százat vettek magoknak, a kárt restituállyák, ezen kívül arbitrarie érdemek szerént büntetődgyenek.

I[ncatti]. Minthogy némely Exemplárokból Placettéből Thót Soltárból Cellariusból és egyéb aprólékokból nem tettünk fel, most azt akartuk ki pótolni.

Deliberatum est.

Az Incattusok recognoscallyák magok törvénytelen tseledeteket, azért ki ki a száz Exemplárt restituałya deducalván a papiros árrát, mivel az magoké volt, ha pedig distrahálták, az árrát fizessék pénzül, ezen fejl mindenik közzüllök mulettatik singillative 20 rh. fttal.

(Protocollum Nigrum. 1751—1755. 306. l. — Debr. vár. közlár.)

XXXVII.

Bíró Mihály provizor pöre Debrecen városával. 1753 október 10.

Die 10. Octobris in Senatu.

Causa Fisci contra Michaëlem Bíró Typographiae Civitatis hujus Provisorem ut Incattum.

A[ctor]. Az Incattus a maga Sallariumát a N. Tanács híre engedelme nélkül augealta, a midőn az eddig való szokás ellen, a maga számára a száz Exemplaron fejl, az egész énekes könyvből jöllehet a maga papirosára két százat tett fel, ezen kívül az említett exemplárokból a 25-ön fejl, melly eddig szokásban volt, a hat Sociusnak száz-száz exemplárt adott, ő Felsege kegyelmes Inhibitorium parancsolattya ellen a kis Soltárt ki nyomtatta a mint maga és Sociusi examennyekből ki tettik, azért illy törvénytelen cselekedetéért hivatalátúl amoveáltassék, az okozott károkat refundállya, és érdeméhez képest arbitrarie büntetődgyék.

I[ncattus]. Mindezeket meg vallom, erőteleniségből cselekedtem, engedelmet kérek, azért mentem erre, hogy a Placette Ethicájából, Thót Soltárból, Cellariusból és egyéb aprólékokból a magunk Competentiaját nem tettük fel, ez előtt szokásban volt az, hogy ha valamelyikből nem tettünk fel, azt másból pótoltuk ki.

Deliberatum est.

Az Incattus törvénytelen cselekedetét maga is meg vallyá, azért, minthogy a maga Competentiáján kívül száz énekes könyvet nyomtatott a maga papirossára, ennek az árrát fizesse egy forintyával, ki fogván a papiros árrát, ezen fejül ilyen vakmerő aususáért száz rhén. ft. büntetésén marasztatik, és továbbra is hivatala gyakorlásátúl suspendaltatik, minthogy pedig a Typographia Provisor nélkül nem lehet, az Incattus helyében Kállai Gergely substitualtatik.

(Protocollum Nigrum. 1751—1755. 305. l. — Debr. vár. közlár.)

XXXVIII.

Tanácshatározat a tanácstól elvett könyvvizsgálati jog ügyében. 1754
Jan. 20.

Die 20 Januarii In Senatu et Communitate.
Determinatum est.

.....
4-o. Már sok ízben instaltunk a F. Locumt Consiliumon, hogy a fel küldött könyvekből némelyeknek nyomtatására Indultumot adgyon, de semmi válaszunk nincsen, a Typographia hever, egyébtül is félhetni,¹ ha tovább halgatásban leszünk, azért F. Asszonyunknak ujjobban kel instalni, hogy a Censura restituáltassék a Magistratusnak ante etiam effluxum Triennii, mellyet külömben nem reménlhetni, hanem ha egyenesen magának esedezünk ő Felségének és Deputatust küldünk fel, a ki audentiara is mehessen és Ő Felségét magát informálhassa, azt pedig Indultum nélkül nem cselekedhettyük, elsőben is azért Indultumért kell instalni, az alatt is, mig az eránt Resolutionk lenne, dolgozni kell a beadandó Instantianak Conceptusan, és mivel a Censura azért vetetődött el a N. Tanácstól ad triennium, hogy a Molnár Grammaticájának végén lévő Chriaban 2-dik Rákóczi György dícsértetik, meg kell nézni a Historiakat, ha ez a Fejedelem ellensége volt é a F. Austriai Háznak, vagy inkább hűséget tartott hozzá.

(Protocollum Relationum. 1742—1755. 456. l. — Debr. vár. közlár.)

¹ A nyomda teljes megszüntetésétől.

XXXIX.

A nyomdai művezető és ellenőr szolgálati útastása. 1754 Jan. 25.

*Typographiae Provisor Instructiojának Projectuma 1754-dik
esztendőben.*

1-o. Semmi könyvet ne nyomattasson különben, hanem a N. Város Fő Birájának és N. Tanácsának az Inspectorok által hírt tegyen, és onnét várjon parancsolatot arrul is, mi csoda könyvből hány arkust vegyen fel.

2-o. Feljegyezze a napját, mikor mit kezd nyomtattatni, és mikor el végez, hírt tegyen mingyárt az Inspectoroknak, hogy fel számláltassák és Bálba kötöztessék.

3-o. Minthogy az öszve szedésben sokszor sok arkus talál-
tatik, mellynek az exemplarok között helye nincsen, hanem defectusba megyen, azért arra vigyázzon szorgalmatosan, hogy mindenik Betű egyenlő számmal nyomtattassék.

4-o. A Papirosban sok defectust szoktak eddig elő adni a Provisorok, hogy hijja esik, vagy szakadozott árkusok vad-
nak, akar hijja legyen azért, akár rossz árkusok kerüllyenek ki, azonnal számba adgya az Inspectoroknak és a szakadozott árkusokat producállyá is, mert azt a rossz papirost vissza kell adni a Papiroscsinálónak.

5-o. Correcturára is sok Papirost szoktak elő adni az erogatióban a Provisorok, azért az ilyen correcturás papirost is mindenkor adgya számba és producállyá az Inspectoroknak.

6-o. Egy könyvet tartson, a mellyben fel írja naponként, kinek mennyi és micsoda exemplárt ad el, s az árát is mingyárt tegye ki különös rubricában, hogy mindenkor tudgya számba venni hamarjában, mit vett bé, és hová lett a pénz.

7-o. Minden hólnaponként pedig administrállyá a pénzt ad Perceptoratum a Controllor jelen létében, és quietáltassa magát mindenkor, de az administratio előtt a Controllorral mindenkor számot vessen.

8-o. Exemplarokat külföldre hitelbe ne adgyon Inspector Uraimék engedelmé nélkül, sőt az itt valóknak se az ollyanoknak, a kik nehéz és rossz fizetők.

9-o. Papirost Inspectorok híre nélkül ne hozasson és be ne vegyen a Typographiában, anynyival inkább az árrát ne fizesse se vecturáját, hanem az Inspectorok által adgya

bé a T. N. Tanácsnak, hogy onnét Magistratualis Commissio expediáltatván Perceptor uram fizesse ki.

10-o. Más féle erogatiókat is ne tegyen, hanem bé adván a pénzt a Cassába, onnét várja kifizetését Magistratualis Commissiókra, ide kell érteni maga és a Legények fizetését is.

11-o. A keze alá menő exemplaroknak, papirosnak, betűknek s egyebeknek gondgyát visellye, hogy azokban kár ne essék, mert a N. Város rajta fogja keresni.

12-o. A Legényekre vigyázzon, hogy ne mulassanak, hanem dolgozzanak, és a kik közölők mulatnak vagy hevernek, azokat fel jegyezze naponként s Inspector Uraméknak bé adgya.

13-o. A Typographiát minden jövő s járó embernek meg ne nyissa, hanem abban magát okossággal visellye.

14-o. Számadását az esztendő vége után legalább egy hónappal el készítse és be adgya.

15-o. Az eddig való pénzbeli Salariumából el szakasztatik a Controllornak 25 Rh. f. és minden fel tételbül 25 Exemplár.

16-o. Tüzi fára placidáltatik átallyában 50 Rhen. f. esztendőt által, de ezzel az Officinát fűttesse, nem a maga házát. Gyertyára 12 Rh. f.

Lectum, modificatum et approbatum Debreczini in Senatu praesente Domino Tribuno Plebis Die 25. Januar. 1754.

Per *L. D. Jud. Not.*

Extrad. Provisori D. Gregorio Kállai sub Authentico Civitatis 25. Jan. 1754.

J. Pándi, Insp. Typographiae.

Controllor Instructioja.¹

1-o. A feltételben vigyázzon a papirosnak felszámlálására, hogy a Provisor több exemplart ne tegyen fel a protocolumba, mint a T. N. Tanács ki rendelte.

2-o. Vigyázzon arra is, hogy a defectusba és correcturákra menő és szakadozott papiros felszámláltassék és az Inspectoroknak elő adattassék.

3-o. A Provisorra vigyázással legyen, miképpen jár el maga hivatalában, nevezetesen az exemplarok árrát miképpen administrállyá, melly végre ottan meg nézze a Provisornak

¹ Az előbbinek függeléke.

jegyző könyvét, véle számot vessen, és mikor a Cassába adminisztrál, mindenkor jelen legyen.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. — Debrecen vár. közlár.)

XL.

A városi tanács újra megkapja a könyvvizsgálati jogot a Debrecenben megjelent nyomtatványokat illetőleg. 1754 július 19.

Anno 1754. 19. jul. Az Ur Tek. Fő Bíró Domokos Márton Uram haza érkezvén referálja, hogy Felső Asszonyunk Kegyelmes Resolutiojából a Tekintetes Nemes Tanátsnak az itten lévő Typographiában nyomtatandó könyveknek Revisioja és Censurája, a melytől az elmúlt 1752. eszt. a Felső Consilium által három esztendőig megfosztatott vala, ismét vissza adatott. Mely dolog eránt az ő Felső Kegyelmes Resolutioja a Felső Locumtenentiale Consilium által a Nemes Magistratusnak intimaltván, megolvastatott.

Minekokáért kérdésbe jött, hogy ezen Királyi Resolutio mellett hozzá lehessen-e elsőben is a Heidelbergai Catechismus nyomtatásához fogni? Mely kérdés hosszason in utramque partem (kivált a LXXXI. kérdésre nézve) tanácsosabbnak ítéltetett, hogy azon Catechismus nyomtatásával még várakozzunk, és mások opinioját is vegyük. Inkább addig más indifferens könyvek nyomtatódjanak.

Ezen kívül mivel már a Revisionak és Censurának nagyobb vigyázással kell folyni, rendeltettek pro Censoribus a Tek. N. Tanács részéről Tek. Szeremlei Sámuel Uram és az ordinarius Typogr. Inspector Uramék, Tiszt. Collegatus részéről pedig Tiszt. Esperest és Generalis Notarius Vetsei János Uram, én Szilágyi Sámuel és Tiszt. Prof. Szathmári István Uram.

(A depr. ref. egyháztanács jkvéből. 1754. — Debr. ref. egyház levéltárában.)

XLI.

Özv. Margitai Jánosné Gerendási Sára kérés levele Debrecen város tanácsához. 1757.

Tekintetes Nemes Tanács!

A fellyebb való napokban nyújtott alázatos Instantiám-ban bővebben elő-adtam vala, hogy megbóldogult Férjem

Typographusságáról való számadása revidiáltatván, abban én adóssá tétetődtem 350 Rhen. forintokkal és 5 krokkal, melly honnat lett légyen, azt ez ideig is vóltaképen által nem láthatom, mert ugyanis: Idvezült Férjem észre vévén egyszer lett tetemes megkárosításunkat, Ifjúságunkban szerzett pénzbeli egész költségünket az az 700... forintokat (mellyekkel most és ez után neveletlen szegény árváimat táplálhatnám) a N. Városnak fizettük, de ez is elég nem lévén, Idvezült Férjem a kárnak kipótlására három egész esztendőről való fizetését is ki nem vette, ezen adósságot ugyan okozhatta az is: hogy mihelyt Typographussá lett Idvezült Férjem, akkor mindjárt a kárvallás rajtunk meg esett, mert különösön és egyenként nem számláltattak akkor fel minden Exemplárok, mint most, hanem csak azok, mellyek vagy a megkezdett Bálakban, vagy pedig a Thékában bérakva vóltak, a többi Bálakon pedig csak a reá írott számok néződtek és úgy tétetődtek fel. Számlálni kezdvén pedig annak utánna a Bálakat, többnyire hijjánosoknak találtattak az Exemplárok és a kár 200... forintokra ment, Idvezült Férjem ez aránt panaszolkodván, a Bálak újra inventáltattak és a szerént hijjánosoknak találtattak, de minékünk mégis az előbbi summa alább nem szállítattott és még ma is függőben vagyon, mint ezekről (akkor az Inventatióban ott forgolódván) T. Szeremlei József Uram bizonyság lehet. De nevelte ezen kárt az alkalmatlan hely és az essőzés miatt oda folyó, szüntelen tsepegő és a Thékában állani szokott Exemplárokat meg emésztő víz is, mellynek meg igazíttatása aránt akkori Typographiae Inspector Uraméknak sok ízben hirt tett Építtető Inspector Uramékat pedig ottan-ottan szorgalmaztatta, melly miatt minémű és mennyi erő kár eshetett, azt csak a jó Isten tudja, hogy-hogy fizessem már én az ilyen szerentsétlenség miá és nem az én gondviseletlenségem miatt a N. Város jószágában lett kárt? itt ugyan nem azokról szólok, mellyek most utóljára megtaláltattak, hanem azokról, a mellyek az előtt valók, és a rothadás miatt elhányattatván elő nem adattathattak. Ide tartozik az is, mellyet jó lelki-esmérettel mondok, hogy már megbóldogúlt Férjem halálos betegségben lévén, azon Laistromot, mellyen a Typographia szükségére tett költségek feljegyezve

váltak, a betegágyánál lévő süvege mellett tartotta, mely süveg (meg nem gondolván akkor nagy bánatomban, mi légyen mellette) koporsójában tétetett, és ezt az után későn vettem eszemben, mely Laistromon mitsoda költségek és minémű summára mehettek ? bizonyosan nem tudom. Most pedig legközelebb a kortsomára be vitt 76 cseber 3 kanta 5 ittze boromnak az árra 222 frt. 09 kr. azon adósságért be tartattatott. Ezen jó lelki-esmérettel elő adott sérelmes okaimat és nevetlen árváim állapotját (mert jóllehet nekem férjem vagyon, de szegény nevetlen árváimnak nintsen édes Attyok) a T. N. Tanács könyörülő szívére venni és a hátra lévő 198 forintokból álló fenn akadt restantiát szegény nevetlen árváim szükségekre el engedni méltóztassék ! Mely hozzám és hozzájuk tett Atyai irgalmasságáért a T. N. Tanácsot az Ur Isten áldja meg, én pedig maradok a Tekintetes Nemes Tanácsnak alázatos szolgálója

Gerendási Sára.

Tegnap i napon újra vévén meg boldogult Férjem után maradott restantiám aránt való parantsolatját a T. N. Nanátsnak, alázatosan instálok, minthogy olly adósságot kéntelenítetem fizetnem, amely még ma is függőben vagyon, mellyről fellyebb ezen Instantiámban emlékezetet tettem, e mellett szegény két árváimat a Collegiomban kénteleníttetem tartatnom, kikre is esztendő által másfélszáz forintoknál többre mégyen a költségem, mellyre nézve a még hátra lévő restantiát a T. N. Tanács szegény két árváim taníttatásokra elengedni méltóztassék.

Ezekén kívül kéntelen vagyok azt is elő hozni, hogy 1746-dik esztendőben Idvezült Férjem Uram fizetett be készpénzzül 209 frtot és 10 krt a Perceptoratusba, de az a pénz nem vevődött bé a számadásba készpénzzül, hanem tsak úgy, mintha Idvezült Férjem fizetése szállíttatott volna véle, holott én jól tudom, hogy Idvezült Férjem azt készpénzzül fizette bé, azon instalok a T. N. Tanácsnak, méltóztassék akkori Perceptor Úrnak és Idvezült Férjemnek számadását meg vizsgálatni, mert nagy sérelmemet látom s kéntelenségből jelentem is, mert senkit meg nem akarnék sérteni.

[A kérő levél külső lapján:]

A Tekintetes Nemes Tanátshoz alázatos Instantiája a belől meg írt személynek.

[Más kéz írásával:]

Typographiae Inspector Uramék investigallyák a dolgot és hozzák relatoria. Debr. in Senatu. 11. Julii 1757. Per iur. v. Notar.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. — Debr. vár. közlár.)

XLII.

Gerendási Sára kérő levele a városi tanáshoz.

Első férjem Typographus Néhai Margitai János Úr halála után 1752-ik Esztendőbéli Typographiai jövedelemről én számot adván, a Censura szerint találtattam adósnak lenni 350 Rh. frttal és 5 krral. Melly Adósságnak szállításában Borom árrából 1755-ik Esztendőben akkori Perceptor N. Nádudvari József Úr kifogott 185 Rh. forintot és 04½ krt. Még vólnék adós 165 Rh. frttal és ½ krral. Melly aránt úgy értettem, olyan dispositio vagyon, hogy azt is Bor-Bírák Uramék borom árrából fizessék ki és Perceptor Uram végye bé. Minthogy pedig énnékem vólnának Praetensioim és azok aránt alázatos Instantiamat is a T. N. Tanátsnak beadtam és Deputatio is rendeltetett dologomban, alázatosan instalok a T. N. Tanáshoz, méltóztassék a T. N. Tanáts a letartott 165 Rh. frtot és ½ krt felszabadítani. Atyai Gratiáját a T. N. Tanátsnak alázatosan meghálálni igyekezzvén maradok a T. N. Tanátsnak alázatos szolgálója Gerendási Sára, most Kapros Gáspár Férjem Uram Házas-Társa.

[A féliv külső lapján:] A Tttes. Ns. Tanátshoz alázatos Instantiája belől meg-írt Gerendási Sárának.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy féliven. A levél kelte meg nem határozható. — Debr. vár. közlár.)

XLIII.

Kállai Gergely provizornak fogságából írott kérő levele a városi tanáshoz. 1759 jan. 31.

Tekintetes Nemes Tanáts!

A N. Város Typographiájábéli Exemplarokban esett fogyatkozások miatt fogságban tétettem, de azok közzül tsak

egynek is szántsándékkal lett el vesztésében ok nem vagyok azt bizonytal tudom, azon okon eleget gondolkodom, hova lehettek el, de nyomát nem találhatom különben, hanem hogy a közelebb elmúlt esztendőbeli építtetésnek idején, sok ide s tova lett hordozkodásokban eshetett elragadozások, azonban sokáig ajtó sem lévén az epületen, melyben tartattak, és melyben a sok napszamosok szüntelen forogván, utánok unos, untalan nem lehetett vigyázni, azt nappal is hordhatták, annyival inkább éllyel, mivel többnyire itt fen is háltak, de minek utánna ajtó tsinálódott is, a kemencze szájának való lyuk, és a nagy ablakok az állások felett nyitva lévén, a ki akarta hordhatta éjjel, mert ámbár nem mindenik tudott írást, de mindenik tudta, hogy azon jószág pénzt ér, és akármennyin adgya el, ő azon kárt nem vall. Már illy szoross igyemben nem lévén hova folyamodnom, a T. N. Tanáts irgalmasságán kívül, alázatosan reménykedem, méltóztassék rajtam könyörülni, s dolgaimek jobb rendben lehető rendben vételére a fogságból kibotsáttatni, mely irgalmasságáért Isten irgalmát kérvén, maradtam a T. N. Tanátsnak kegyességét váró szegény Rab szolgája Kállai Gergely.

[Kívül a címzés:] A Tekintetes Nemes Tanátshoz alázatos Instantiája Rab Kállai Gergelynek.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. — Debrecen vár. közlár. — A folyamodványon nincsen keltezés. A címzés előtt más kéz írásával azonban fel van jegyezve a beadás napja: *psemt. 31. Jan. 759.*)

XLIV.

Margitai Istvánnak fogságából írt kérő levele a városi tanáeshoz. 1759 jan. 31.

Tekintetes Nemes Tanáts!

Controlóri hivatalomba való vigyázatlanságommal és abból a Ns. Város nagy kára következésével vádoltatván arestomot szenvedek, igaz ugyan, hogy Kállai Gergely Úr res-tantiája tetemes, a melly is noha régi, de tsak most 1759-ik esztendőben jött világosságra, ugyan is: 1754-ik esztendőtől fogva való számadásit Kállai Uramnak az 1758-ikig elő vévén, a T. Nemes Tanáts meg-vizsgálni méltóztassék, meg tetszik, hogy T. Typographiae Inspector Uramék Documentumi az Exemplarok perceptioival mindenütt megegyeznek, és azokat mind itt a T. N. Censura, mind másutt ha fellyebb mentek,

úgy találta, holott az 1754-ik és 1756-ik esztendőbeli három féle Exemplárok Perceptiojában lappangott a tetemes hiba, úgy mint : 3988, ismét 2988 tíz pénzes Exemplárok kihagyása, és 260 Graduálok 180 pénzével való árrok fel nem tétele, (mint ez a Matriculárisból ki tetszik) mellyek csak most tétetődtek belé a fellyebb való napokban lett Inventariumba, és ha a nagy elméjű Böltsek erre reá nem találtak elébb, hát én nyomorúlt tudatlan, hogy vehettem volna észre ? és hogy vádollahattam volna azzal valakit, azon kívül :

A hol valami nints, onnan valamit el vinni mindenkor lehetetlennek hallottam s tapasztaltam is, a mint azért a T. N. Tanátsnak közönséges tudása szerént az én kezembe egy tenyérnyi Exemplár sem adódott, úgy nekem is másnak adnom lehetetlen lévén : nem adtam senkinek csak egy pénz érőt is sem kész pénzen, sem hitelben. Sem Provisor Uram az én híremmel s megegyezésemmel hitelt senkinek nem adott, soha még azt sem tudtam, kik és mennyivel légyenek adósok mind addig, míg az Inventálás után elő nem szedegette s adta ő kegyelme, az Exemplárok ki adásában is, mivel ő Kegyelme volt bízva, én meg nem gátollahattam, sőt a szabad Vásárokon kívül kinek s mit adott, szememmel sem láttam, sem az aránt, a mit még nem tudtam, elébb hírt nem tehettem, sőt ha valamit megtudhattam volna is, abban sem lehetett volna ellent állanom, mind a dologban már megléte után orvosolhatatlanságáért, mind azért, hogy a midőn a mit megtudtam, az aránt hírt tettem is, a mondódott felőlem, hogy a hivatalára vágyok, mennyivel inkább ha elébb valamit említettem volna olyast, amit bizonyosan nem tudtam, a mondódott volna : Alája áskálódom, a melly soha csak gondolatomba sem volt, melly okokra nézve, a mint a meg esett kárnak okozásától ártatlannak biztatom magamat, úgy alázatosan instálok, méltóztassék a T. N. Tanáts dolgomat könyörülő szívére vévén e mostani fogságomból kegyesen kibotsáttatni, és azt alázatosan várván maradok a T. N. Tanátsnak alázatos szolgálója *Margitai István*.

[Kívül a címzés :] A Tekintetes Nemes Tanátshoz alázatos Instantiája belől irt arestans Margitay Istvánnak.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. — Debr. vár. közltár. — A beadás napja ugyanúgy van rávezetve a kérvény külső lapjára, mint a Kállai Gergelyére.)

Ondrejkovics Ádám szenátor jelentése a városi tanáchoz Kállay Gergely javainak bírói lefoglalásáról. 1759 febr. 19.

Aláb írt praesentibus recognoscalom, hogy minek utánna a T. N. Tanácstól exmittaltattam volna a végett: Hogy Typographus Kállay Gergely Uram, Typographiai circiter Ezer Tallérból álló Restantiajára nézve, található javaira Bírói kezemet reá tegyem, vagyis Sequestrum alá vegyem; Akkor nevezetesen pedig die 10-ma praesentis Mensis February legelsőben Sz. Anna Uczára le menvén, és oda Esküdt N. Bodoky Dávid, és Sz. Pétery Ferencz Uraimékat, nem külömben Bacsó István, Jósza Mihály, Huszty György, Ujváry János kovács, Nehéz András, és Szilágyi István nevű Uczabéli becsülletes Gazdákat convocálván, eő kegyelmek jelen létekben Kállay Gergely Uram Szt. Anna Uczában Déli soron lévő Telekjére és rajta lévő épületeire (mely Teleknek szomszédsága Napkeletről Ujváry János kovács, Napnyugotról pedig Leányok Tanító háza) Bírói kezemet reá tettem, vagyis Sequestrum alá vettem, mely telek rajta lévő épületeivel együtt, ugyan azon alkalmatossággal, egyedül azért, hogy Kállay Gergely Úr javai árának quantitassa a T. N. Tanácsnak valamennyire constálhasson, aestimáltatott ad florenos Vonás 350. Azután Kos kertre Esküdt N. Vas Mihály Urammal és Hajdu Nagy János-sal le menvén, és oda Czellár János és Bánhegyesy István nevű kertgazdákat, nem külömben Typographus Inas Király Andrást, és Kis János s Tarcsay János nevű becsülletes szőlős gazdákat convocálván, most nevezett személyek jelen létekben, ott a Kos kerten lévő s 21 sorból álló, két kapu allya szőleit (melynek Napkelet felől való szomszédsága Senator T. Szeremley Sámuel Úr, Napnyugotról gyalog Utt, és azon túl Gombos János, Délről a Gyepű, Északról pedig Öreg Ónody János) Sequestrum alá vettem s arra Bírói kezemet reá tettem, mely is aestimáltatott ad frt. Vonás 40.

Utollyára fen titulalt Vas Mihály Urammal és Hajduval Liba kertbe le menvén, ottan két szakaszban és azon túl is egy kevés helyen lévő s mindenütt víz árokkal distingvált és körül kerítettett 5½ nyilásból álló veteményes kertyét Kállay Gergely Uramnak (melynek szomszédsága Napkeletről Haraszty

János, Napnyugotrúl a Gyepű, Dél felül Lantos István és a többi) Sequestum alá vettem, és a T. N. Tanács további dispositiojáig Bírói kezemet reá tettem, ilyen becsülletes személyek előtt: úgy mint Esküdt N. Vas Mihály Uram, kertgazdák Pércsy István és Berzéky György, és azon kívül Vidlás Páll, Böszörményi István, Jóna Mihály Uraimék előtt, kik is pro moderna circumstantia praeter propter becsültették ad frnos Rhen. 100.

Mely Sequestratio hogy e szerint ment véghez praesentibus recognoscalván, kívántam e szerint a T. N. Tanácsnak alázatosson referálnom.

Debreczenben in Senatu die 19-a Febr. 1759.

Ondrejkovics Ádám Exmissus Senator.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy ív papíroson. — Debr. vár. közlétár.)

XLVI.

A városi nyomda vidéki kompaktoroknál kint levő követeléseinek jegyzéke az 1755—1758. évekből. 1759 (?)

Kinn lévő Restantiák:

De Anno

1755.	Miskóltzi Compactor	Kaszoni János Ur			
	Exemplárok árrával tartozik	U. fr.	5 dr.	64.	
	Debretzeni Compr.	Tabajdi György Ur	„ „	38 „	40.
	Szathmári Compr.	Vetési Ferentz Ur.	„ „	33 „	42.
1756.	Miskóltzi Compr.	Kaszoni János Ur .	„ „	25 „	68.
	Rima Szombathi Compr.	Veresegyházi			
	István Ur	„ „	42 „	16.	
	Debretzeni Compr.	Sarkadi János Ur.	„ „	24 „	72.
	„ „	Tabajdi György Ur	„ „	27 „	16.
	„ „	Bonyhai Sámuel Ur	„ „	5 „	50.
	„ „	N. Kazai György Ur	„ „	56 „	28.
	Pataki Compr.	Mezei István Ur . .	„ „	9 „	52.
1757.	Szathmári Compr.	Viski István Ur. .	„ „	4 „	35.
	Debretzeni Compr.	N. Kazai György Ur	„ „	16 „	52.
	Debretzeni Compr.	Tabajdi György Ur	„ „	13 „	83.
	„ „	Telegdi Peter Ur .	„ „	75 „	44.
	„ „	Bonyhai Sámuel Ur	„ „	14 „	56.

1758. Komáromi Compr. Jókai Mihály Ur .	U.	fr.	20	dr.	08.
„ „ Idősb. Sátor Péter Ur „ „	„	„	32	„	36.
Ketskéméthy Compr. Veresmarthi Sámuel Ur	„	„	35	„	68.
Szathmári Compr. Kisvárdai Pap Sámuel Ur.	„	„	8	„	98.
Vásárhelyi Compr. Hagymási István Ur „ „	„	„	68	„	12.
Debretzeni Compr. Bonyhai Sámuel Ur „ „	„	„	4	„	—.
„ „ Tabajdi György Ur „ „	„	„	8	„	64.
Miskóltzi Compr. Kaszoni János Ur . „ „	„	„	22	„	36.
Ketskéméthy Compr. Óltsai József Ur . „ „	„	„	—	„	24.
Miskóltzi Compr. Munkátsi Sámuel Ur . „ „	„	„	—	„	08.
Szebeni Compr. Kassin Ádám Ur . . „ „	„	„	14	„	96.
Szebeni Compr. Kassin Ádám Ur . . „ „	„	„	18	„	20.
Szathmári Compr. Vetési Ferentz Ur . „ „	„	„	—	„	72.
„ „ Kisvárdai Sámuel Ur „ „	„	„	5	„	26.
Károlyi Compr. Farkas Gergely Ur . „ „	„	„	4	„	28.
Debretzeni Hajduk Strasa Mest. Török Andr. Ur 3 Gradualokat vitt el . . „ „	„	„	4	„	40.
Tttes. Domokos Márton Ur Commisio-jára egy leány vitt egy Énekes könyvet „ „	„	„	1	„	02.
Debretzeni Compr. Sarkadi János Ur „ „	„	„	10	„	20.
Miskóltzi Compr. Mezei József Ur . . „ „	„	„	16	„	16.
Vásárhelyi Compr. Hagymási Mihály Ur „ „	„	„	20	„	12.
Summa : U. fr. 696 dr. 04.					

Ezeknek szállítására fizettek :

Anno 1759. 3. Febr. Tabajdi György Ur . . .	fr.	39.	dr.	78.
Telegdi Péter Ur	fr.	30.	dr.	66.

(A Rationes Typographicae mellékelt Irományai között egy féleven. Végig Margitai István kezeirása. Igen valószínű, hogy az 1759. évben készítette Margitai a provizorság átvétele alkalmával. — Debr. vár. közlár.)

XLVII.

Margitai István provizor folyamodása a városi tanáshoz. 1770.

Tekintetes Nemes Tanács! T. Ns. Electa Jurata Communitas!
Nem szokásom, sőt idegen dolog nálam, hogy vagy Instan-
tiammal, vagy Peres Caussaimmal a T. N. Tanácsot ottan-

ottan terheljem; de a mostani környülálló dolog mulhatatlanul kényszerít arra, hogy más miatt lett ártatlan, de tetemes megkárosíttatásomat a mennyiben lehet, rövideden ezen Írásban előadjam: De, minthogy sok és nagy dolgot kevés szóval értelmesen kitenni igen nehéz, arra nézve, ha ezen Írás a rövidséget valamiben meghaladná is, alázatosan Instálok, hogy ezt a T. N. Tanáts mind elolvastatni, mind meghallgatni, mind pedig kegyességhez szokott szívére venni méltóztassék.

Typographiae Inspector T. Komáromi György Ur ennek előtte mintegy harmad nappal jelentette, hogy a Typographiában Kállai Gergely Uram által tett kár-tételben még én Rh. fr. 211 kr. 29. tartoznám, melyet ha ki nem fizetnék; a T. N. Tanáts rajtam minden bizonnyal exsequáltatná. Szörnyűségnek látszik e dolog előttem! ugyanis, 1759-k Esztendőbéli Domesticus Perceptor N. Tikos János Ur nemhogy a pénznek tsak legkissebb nemét, de jó szót sem adott énnékem, hanem inkább öt hónapról való Sallariumomat azon Esztendőben elfogta. Nem külömben 1760-k és több időbéli Domesticus Perceptor Uramék, kiknek mind neveiket az esztendő számával, mind az elfogott pénzt annak summájával sub Nro. 1-o adnec-talt jegyzésben együgyűen ki tettem, melyet hogy a T. N. Tanáts revideálni méltóztassék, újalag alázatosan Instálok. Hozzájok adván azoknak a Restantiaknak én általam lett beszédését is, melyek Kállai Gergely Uram által maga Instructioja ellen ide-oda hitelben kiosztott Exemplárokból származtak. A melyeknek összeszedégetések mellett óh! minémű sok motskos beszédeket és ortza-pirúlásokat kellett szenvednem! bizony még most is fájlalom, mégis nem én, hanem Kállai Uram szállított azokkal. Ezen dolgot az Ur T. Bíró Uramnak jelentettem volt a fellyebb múlt Hónapoknak egyikén, melyre az Ur azt mondotta, *nem gondolnám*; más felől ismét úgy értettem, hogy a mondódott, minthogy Kállai Uram adta ki, ő Kegyelme szállít véle, a melly ha úgy vagy, mindjárt a jó kérdésben, hát azoknak az Exemplároknak árát, a melylyeket ugyan Kállai Uram adott ki a többekkel együtt hitelben, de sem nem fizetik, sem fizetni nem akarják (Sőt némellyek a T. N. Tanáts eleiben czitaltattak lévén; Hittel is tagadást tettek, hogy ők nem adósok) kinek kell már megfizetni? az illetén Restantia pedig Ung. fr. 143 dr.

19. Melly summa a különösen sub Nro 2. adnectalt Laistrom utolsó Rubricájában világosan ki van téve. Hogy ha ezen megírt okok egymással comportaltatnak; úgy látszik, hogy a reám háramlott R. fr. 627. kr. 53½. már letölt. Mellynek súlyos terhe alól, hogy a T. N. Tanács kegyesen feloldozni méltóztassék, ismét alázatosan Instálok! Ezek aránt lejendő irgalmas válaszáat az Instantia mellett bényújtott Irásokkal együtt elvárván; vagyok a T. N. Tanácsnak alázatos szolgája

Margitai István, Typogr. Provisor.

[A féliv külsején Margitai kezeirásával:] A Tekintetes Nemes Tanátshoz a Ns. Electa Jurata Communitas előtt is elolvasható alázatos Instantiaja belől is megírt Typogr. Provisor Margitai Istvánnak.

[Fölötte más kéz írásával:] Rationum Censor Uraimék nézzék meg a számadásokat és Censurákat s adgyanak circumstantialis informatiot. In Senatu 16 decembr. 1770. Per Jur. Notar.

[Ez alatt ismét más kéz írásával:] Az Informatiot annectallyuk sub signo.

[Közvetlenül a címzés fölött ismét Margitai kezeirásával:] Az Informatio mivel kezéhez nem adódott az Instansnak, productiojat solicialja. 19-a Julii. 1784.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy féliven. A városi jegyzőnek a folyamodás külsejére írt jegyzetéből következtetve 1770-ben írta Margitai, az 1770 dec. 16-ki tanácsülésen szóba is került, azonban további információk végett kiadták a számvevőknek. Ezt és a következő szám alatti elszámolást az eddig követett időbeli sorrendtől eltérőleg itt közlöm, mert tartalmuk szerint szorosan csatlakoznak a megelőző 1759. évi iratokhoz. — Debr. vár. közltár.)

XLVIII.

Komáromi György városi számvevő elszámolása Kállai Gergely és Margitai István tartozásairól és e tartozások lerovásáról. 1772 szept. 28.

1759-dik esztendőbeli Provisor a Typographiában Kállai Gergely és Controlorja Margitai István Uramék convincáltattak,

restantiariusok maradván, juxta Cen-
suram in. fnis. Rhen. 1255 kr. 47

Ebben administráltak Exemplarok
árát, melyet szedtek be ad Cassam
anno 1765. „ 96 „ —

Marad még is restantia fnis. 1159 kr. 47

Ennek fele esik Kállai Uramra fr. Rhen. 579 kr. 53½

Ennek szállításában fizetett anno 1759

szőleje árából fr. 264 kr. 47½

Azon esztendőbeli Salariumával szál-

lított „ 156 „ 47

Juxta Rationes A. 1760 fizetett. . . „ 40 „ 20

Juxta Rationes A. 1761 „ 80 „ 40

Juxta Rationes A. 1771 „ 20 „ —

Summa : fr. 562 kr. 34½

Marad még restans „ 17 „ 19½

Margitai István Uramra esik hasonló-

képen „ 579 „ 53½

Ennek szállításában fizetett anno 1759:

Salariumának elfogásával „ 78 „ 29¼

Juxta Rationes A. 1760 fizetett. . . „ 100 „ —

Juxta Rationes A. 1764 „ 100 „ —

Juxta Rationes A. 1765 „ 37 „ 55¼

Juxta Rationes A. 1769 „ 100 „ —

Summa : fr. 416 kr. 24½

Marad még restans „ 163 „ 29

Papyros árával is azon censura sze-
rint maradtak adóssá, mely a Vectu-

rával együtt teszen „ 19 „ 01¹¹/₂₀

Ennek fele Kállai Uramra esik . . „ 9 „ 30¹⁶/₂₀

Fele Margitai Uramra „ 9 „ 30¹⁶/₂₀

Sigf. de D. 28. Septbris. 1772.

Per Georg. Komáromi, Rationum Censor.

[Az iv külső lapján:] 1759. Esztendőbéli Typographiae Provisor Kállai Gergely és Controlorja Margitai István Uramék Restantiaik Specificatioja annak szállításának Deductiojaval.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy iv papíron. — Debr. vár. közltár.)

XLIX.

Margitai István válasza a városi tanács ajánlatára, mellyel a provizorságra meghívta. 1759 (?)

Tekintetes Nemes Tanáts!

Azon Projectumát a T. N. Tanátsnak, melylyet tegnap T. Typogr. Inspector Uramtól értettem, alázatos engedelemmel tisztelem és köszönöm, de mivel sok környül-álló dolgok vannak, mellyek engemet az Exemplárok distractiojától idegenítenek; magamat abba avatnom nem merészlem, ugyan is:

Először: Elöttem lévén a sok eleven de szomorú példák, vakmerőség volna tölem inkább mint okosság, a dolgokat és történeteket vizsgálásra nem venni, hogy a hol kenyeret akarok keresni, ott békóra ne találjak, mert Viski Pál Uramtól fogva ez ideig, tsak egy Provisort sem tudok, a ki adóssá nem maradt volna, mi legyen az oka, nem tudom, de elég az, hogy mind ez ideig akképen volt a dolog.

Másodszor: A Typogr. Provisornak nem tsak fel-nyílt szemmel vigyázónak, hanem ott lakónak is kell lenni, a honnat tsekély pusztás szállásomat nékem is el kellene hagynom, melly minden részben káros lenne, ha üressen tartanám is, ha bérben kiadnám is, mert üressen állván sok költségemben semmi hasznát nem venném, bérbe pedig az esmeretlenség miatt olly ember fogadhatná ki, hogy még nagyobb pusztulásra jutna.

De a mi ezek között nagyobb, mindenkor félnék az Istentől, hogy az áldás helyett átkot vennék magamra; mert még 1741-ik Esztendőben, a midőn Margitai János Uram sirva való panaszát és tetemes megkárosodását hallottam, nem hittél ugyan, nem is fogadásképen, de ugyan tsak Isten előtt és emberek hallására nagy állatással mondtam, hogy eleve ellátott kárvallásra magamat soha nem adom.

Hanem minden más dolgokban, a mellyek általam véghez mehetnek, mind addig a míg tőlem lehet, a Nemes Város szolgálatjára magamat ajánlom, maradván a T. N. Tanátsnak alázatos szolgálja

Margitai István.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy iv papiros első lapján. Tartalmából következtetem, hogy 1759-ből való. — Debr. vár. közlár.)

L.

Bentzig József nyomdászinas ruházatának költségkimutatása. 1762.

A T. N. Tanáts Indorsatioja szerint sub Litteris B. C. Typogr. Inas Bentzig József ruházatjára tett költségek Specificatioja.

22. Apr. $13\frac{1}{4}$ Réf setétkék Pádúai Posztóért				
Dolmánynek per Ung. fr. 2. dr. 52. adtam	Ung. fr.	4 dr.	41	
$2\frac{1}{2}$ Réf Béliésnek való kanavátzért p.				
dr. 42	„ „	1 „	5	
Egy Szattyánért Dolmány allyára . .	„ „	— „	60	
15 Sing selyem sinórért	„ „	— „	90	
18 Réz gombokért pikkelyekkel együtt.	„ „	— „	42	
10 pár Dolmány újjára való kaptokért.	„ „	— „	14	
2 latt varrni való sodrott Selyemért. .	„ „	— „	36	
27. Apr. A Szabónak Dolmány tsinálásért.	„ „	1 „	20	
Summa :	Ung. fr.	9 dr.	08	

17-a Mayi.

Egy pár tsizmaért fizettem	Ung. fr.	2 dr.	04	
Sinórozásért és patkólásért adtam . .	„ „	— „	24	
Summa :	Ung. fr.	2 dr.	28	

Summa : Ung. fr. 11. dr. 36. Id est Rhen. fr. 9 kr. 28

Margitai István, typogr. Provisor.

Ezen typographus Inasra tett költségeket fr. Hung. tizen-

egy dr. 36. Domesticus Perceptor Uram kged. quietantiára fizesse ki. Debr. ex Senatu 5. July. 1762.

Per. *Steph. Fraler*, jur. v. Notar.

Előttém kifizetődött, recognoscalom: *Margitai István*.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy féllven. — Debr. vár. közlár.)

LI.

Királyi rendelet meghagyja Debrecen városát a nyomda birtokában bizonyos feltételek mellett. 1774 márc. 28.

Die 28-a Martii.

In Congregatione Senatus et Communitatis.

Perceptum et lectum est sequens Inclytae Regiae Commissionis Decretum, in quo intimatur 1-o. Suam Majestatem Sacratissimam numerum Senatorum semel pro semper duobus augendum benigne resolvisse, ita ut pro futuro numerus R. Catholicorum Senatorum in sex subsistere debeat, una etiam pro his neo resolutis Senatorum officiis Dominos Franciscum Hölgyesi et Alexandrum Meszéna clementer denominasse. — 2-o. Ut Magistratus distributioni Fundorum Suburbanorum jam excisorum inanum admoveat, Plagam vero a Nosocomio H. C. addictorum usque portam Plateae Szt. Anna pro R. Catholicis vacuum relinquat. 3-o. Suam Majestatem Sacratissimam clementer decrevisse, ut civitas haec in exercito Typographiae ulterius etiam relinquatur nullum tamen librum absque praevia notitia et Censura Ex. R. L. Consilii imprimi faciat, et duo Typographiae Inspectores, unus R. Catholicus alter H. Confess. addictus Senator constituentur, moderno R. Catholico Inspectore Domino Emerico Reviczky ulterius etiam constituato. 4-o. Ludi Magistri Linguam Germanicam et Arithmeticam ex parte H. Confess. Addictorum tradituri constitutione per Suam Majestatem Sacratissimam clementer ratihabita, eidem parem cum R. Catholico subsistentiam ordinari.

Cujus quidem Decreti tenor sequens est.¹

...3-o. In Typographiae exercitio memoratam Civitatem

¹ A fentebbi 4 pontot részletezi. Közülök csupán a 3-ik vonatkozik a nyomdára, ezért a többit elhagytam.

ulterius quoque relinquendam clementer quidem decrevisse Majestatem Suam Sacratissimam una tamen Civico Magistratui serio et districtim injungendum praecepisse ut sub gravi animadversione et amissione Typographiae nullum dehinc opus, absque praevia notitia et censura E. R. Llis. [*Locumtenentialis*] Consilii in eadem Typographia prelo committatur, pro majori autem securitate et exactiori observantia duo Directores Typographiae ex Senatoribus et quidem unus ex R. Catholicis, quemadmodum pro moderno Dominus Senator Emericus Reviczky praesentibus quoque ulterius confirmatus, eodem officio fungitur, alter vero ex Helv. Confess. addictis constituentur, quibus sub gravi responsionis onere incumbet quibus vis nefors intercedere queuntibus maleversationibus et defectibus sollicitè invigilare....

In obsequium Benignae hujus Resolutionis Regiae, Domini Franciscus Hölgyesi et Alexander Meszena tanquam Senatores Romano-Catholici per Suam Majestatem Sacratissimam clementer denominati, solitum juramentum deposuerunt, sessionemque in Senatu coeperunt.

(Protocollum Commissionale a die 26 Maji 1776 usque 23 Aug. 1776. 91—92. l. — Debr. vár. közlár.)

LII.

Margitai György kérvénye a városi tanáchoz néhai Margitai István provizornak a város ellenében fennálló követelése tárgyában. 1788 dec. 6.

Tekintetes Nemes Tanács!

Szebeni Typographus Sárdi Sámuel Ur, alább irt Néhai Typographus Margitai István Urnak comittalván 1785-dik Esztendőben, hogy számára bizonyos számú nyomtató vékony ordinar. Papirossat venne; kívánságának minden részben eleget tett: de az említett Typographus medio tempore meghalván, a Papiros itt maradott. 1786-ban a N. Város Typographiájának nyomtató vékony ord. Papirossa el fogyván, azomban a Prelum alatt lévő munkát a meg holt késleltetni nem akarván, ezen nálla maradott 130 kötés nyomtató Papirossat azon áron, mellyen maga vette vala, egy kötést a Rh. fr. 1:34 kr. számlálván, in summa 203 Rh. fr. 40 kron a N. Város Typo-

graphiájának által adta, a mint erre minden Typographiae Sociusok bizonyosságok: Méltóztassék a T. N. Tanács commitatlatni. Debreczenben die 6. Dec. 1788.

Esk. *Margitai György.*

(A Rationes Typographicae mellékelt írományai között egy féllíven. — Debr. vár. köztár.)

LIII.

Husztli Sámuel provizort a városi tanács elmozdítja állásától. 1792 febr. 3.

Elolvastatott Senator N. Vadászi László és N. Domokos Imre Uraknak Typographiae Provisor Huszthi Sámuel Ő Kegyelme ellen bé adott panaszoknak Investigatiojáról tett relatioja, melly szerint mind a Protocollumból, mind a maga vallásából nevezett Provisor Ő Kegyelmenek világosan ki jöven az, hogy ő Kegyelme némely exemplárokat kevesebb számba adott fel, mint nyomtatódtak, némellyeket pedig, noha már azokat el is adta és azon Esztendőről a számadását is beadta, abból tellyességgel ki hagyott, ezen kívül maga számára különösen Exemplárokat nyomtattatott, noha ez tilalmas: azért

végeztetik, hogy ezen praevaricatiók miatt Ő Kegyelme Fiscalis Actio alá vettessék. Mivel pedig azon Investigatióból az is világos, hogy ezen Provisor valóságos praevaricatióba és hűségtelenségbe tanáltatott; addig is, míg ezek eránt törvényes úton-módon meghallgattatnék, hivatalától és fizetésétől suspendáltatik és helyette modo provisorio mostani Socius Szigeti Mihály rendeltetik a Typographia Provisiojára. Hogy pedig ez annak rendi szerint administrálhassa a Typographiát, Senator N. Vadászi László és Domokos Imre Uraimék a végre küldtetnek ki, hogy Huszti Sámuel Ő Kegyelmetől mindenféle Typographicum requisitumokat és materialékat, exemplárokat számon vévén, adják által Szigeti Mihály Ő Kegyelmenek és mindeneknek halasztás nélkül való el petsételezésére még a Sessióból ki küldettek. Utollyára az is következik, hogy Huszthi Sámuel Ő Kegyelme a Typographiából kiköltözzön.

(Protocollum Oeconomicum et Politicum 1791—1792. 122. jkv. sz. — Debr. vár. köztár.)

LIV.

A Huszti Sámuel provizor elmozdításakor raktáron maradt példányok
leltára. 1792.¹

Azonn könyvek Exemplárjainak Conscriptioja, a mellyek vólt Typographiae Provisor Huszthy Sámuel ő kigyelme keze alatt a Provisorale Conservatoriumban találtattak:						
No.	Mitsoda könyvek Exemplárjai:	Hány Exem- plár talál- tatott:	a. Rfr.	a. kr.	Summája	
					Rfr.	kr.
1	Fiú ABC Exemplárjai	4945	—	2	164	50
2	Leány ABC	3434	—	1	57	14
3	Colloquia Langii	1267	—	5	105	35
4	Hyeronimi Freyeri Oratoria	310	—	10	51	40
5	Dodrige Filep Elmélkedései	50	—	36	30	—
6	Lelki Hódolás	437	—	5	36	25
7	Cellarii Grammatica	286	—	24	114	24
8	Rudimenta Lingvae Latinae	774	—	8	103	12
9	Ujj Testamentom	193	1	—	193	—
10	Tékozló Fiú Históriaja	2337	—	2	77	54
11	Dodrige Filep 3 prédikáziója	123	—	14	28	42
12	A Sz. Dávid Soltári in 4-o Defec- tus régi editio	10				
13	T. Professor Varjas János Ur Ele- giáji E vocalison	77				
14	La Placette János Elmélkedéseinek az utolsó része Defect	19				
15	Methodus Docendi in Coll. Ref. Debreczinensi	1	—	7	—	7
16	Pictét Benedek Theologiaja	3	1	—	3	—
17	Bujdosásnak Emlékezet köve	1456	—	5	121	20
18	Gileádbeli Balsamom	194	—	18	58	12
19	Ujj Testamentomra Mutató Tábla	63	—	21	22	3
20	Arithmetica Marothii	86	—	30	43	—
21	Bába Mesterséget tanító könyv nyomtató papirosra	400	—	21	140	—
	Dettó író Papirosra	7	—	21	2	27
22	Kis Cellarius	431	—	3	21	33
23	Ciceronis Selectae Orationes	8	—	32	4	16
24	Nagy Cellarius	193	—	34	109	22
25	Sz. Dávid Fél Soltári in 34-o	528	—	18	158	24
26	Hármoniás Soltár	216	—	34	122	24
27	Helvetica Confessio	200	—	20	66	40
28	Mennyei Társalkodás	1134	—	3	56	42
29	Kis Soltár in 18-o	90	—	18	27	—
30	Ujj Testamentom író papirosra	66	1	—	66	—
31	Medulla Picteti					
Trans Lat.					1985	26

¹ A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy ív papiron.

Nro.	Mitsoda könyvek Exemplárjai:	Hány Exem- plár talál- tatott:	a. Rfr.	a. kr.	Summája ¹	
					Rfr.	kr.
	Trans Lat.				1985	26
32	Hübner Historia	2	—	21		
33	Lelki Balsamom	731	—	3		
34	Lelki fegyver	1208	—	6		
35	Benitzki Péter Rythmusai	1082	—	6		
36	Agenda	2550	—	1		
37	Phaedri Fabulae	485	—	6		
38	Keskeny Út	933	—	8½		
39	Mennyei Tár-Ház Kultsa.	1210	—	10		
40	Detto régi editio	11	—	10		
41	Kérdésellen Sz. Historia.	1150	—	1½		
42	Richárd Lukáts Elmélkedései	1125	—	4		
43	Kegyelem Szövetsége	490	—	7		
44	Oktató tanácsadás	1220	—	5		
45	Justini Historia	265	—	30		
46	Ilju Moulin Péter Elmélkedései	265	—	6		
47	Minutins Felix	812	—	4		
48	Plinii Panegiricus	196	—	6		
49	Helvetica Confessio fró papirosra	92	—	20		
50	Keresztyén Catechismus	161	—	17		
51	Pictét Benedek Könyörgései	73	—	22		
52	Floriani Entropii Hist. Rom. cum Metaphrasi Graeca	196	—	45		
53	Kérdés Sz. Historia 100 Rñ:2	1236	—	—		
54	Fundamentum sine locis	14	—	—		
55	Fundamentum cum locis	829	—	1½		
56	Halott temetéskorra való Énekek	136	—	6		
57	Énekes könyv in 4-o vagy Gra- duale	159	1	42		
58	Romlottság kútfeje	116	—	30		
59	Ujjmodi Magyar Sellyem ruha	1317	—	2		
60	Articuli Diaetales anni 1715.	14	—	12½		
61	Detto 1729.	14	—	7½		
62	Benignae Resolutiones Regiae de Christ. Tolerantia	70	—	7		
63	Cebetis Thebani Tabula	61	—	14		
64	Janua Lingvae Latinae	217	—	—		
65	Vestibulum	14	—	7½		
66	Melchior Theológiája	95	—	—		
67	Introductio in Philosophiam Cl. Dni. Hatvani	70	—	20		
	Trans Lat.				3903	52½

¹ E rovat ceruzával volt kitöltve, melynek csak olvashatatlan halvány nyoma látszik. Az első oldalé tintával van írva, azért közölhető.

Nro.	Mitsoda könyvek Exemplárjai:	Hány Exem- plár- talál- tatott:	a. Rfr.	a. kr.	Summája	
					Rfr.	kr.
	Trans Lat.				3903	521 ² / ₂
68	Nagy Cellarius Régi Editio . . .	95	—	34		
69	Énekes Könyv v. Graduale fró pappirosra	31	1	42		
70	Régi Leány ABC.	67	—	1		
71	Hübner Historia H. hijjával Defect	9	—	21		
72	Molnár Grammatica	23	—	10		
73	Articuli Diaetales Anni 1723. . .	2	—	7		
74	Vízbe fulladtakról való oktatások	15	—	—		
75	Tűzfa nevelésről való oktatás . .	48	—	—		
76	Keresztyén Ember egész tiszte . .	2	—	40		
77	Ciceronis Epistolae	1	—	20		
78	Régi Mennyei tárház kultsa . . .	17	—	10		
79	Hármonias Tenor	2	—	—		
80	Cornelius Nepos	2	—	7		
81	Balassa Bálint Énekei	2	—	—		
82	Czeglédi Historiája	1	—	—		
83	Kádár Historiája	1	—	—		
84	Nyúl Historia	2	—	—		
85	Keresztyén Catechismus in 12-o .	2	—	17		
123	Tűzi vigyázásról való rendelkezések ¹	2354	—	—		
130	Ő Felsége II-dik Leopold Oratzioi	79	—	—		
131	Csikók nevelésének módja	8	—	—		
139	Praecepta Morum	422	—	3		
141	Énekes Könyv in 12-o Defectus .	12	—	—		
154	Reductio Orgiar. Quadratar. Com- misslora, maculaturáknak for- ditottuk	527	—	—		
156	Dialogi Castellionis fejeér papiros- sal kipótolva Defect	50	—	—		
	Summa :				4042	13

¹ Ettől kezdve a numerusok sorából sok kimaradt, valószínűleg azért, mert az eredeti lajstromban még bejegyzett példányokat értékteleneknek találták s az erről vett másolatba — melyet itt közlünk — már nem vették föl.

LV.

Szigethy Mihály nyilatkozata a provizorság elvállalását illetőleg. 1793 szept. 11.

Minekutánna a T. N. Tanács Parancsolatja szerint, mindenekről számot adtam volna ; a Thecának nálam álló kultsát többé kezemhez nem vészem mindaddig, míg olyan Typogr. Provisornak nem tétettetem, mint az Antecessoraim voltak,

hogy t. i. mint azoknak, nékem is nevem által nyomtatód-
janak minden könyvek. Elöttem tartván 1-o azt, hogy bizony-
talan állapotban lenni melly bajos állapot légyen; 2-o, hogy
a melly hivataljaim ez előtt fél esztendővel voltak, még azok
közzül edgyet sem halasztottam el; és ha ez előtt szabadúl-
hattam volna innen, jóllehet mások segítsége által, de mind-
azáltal eddig magamnak volna Typographiám. Mellyet is alá-
zatosan declaralok. Debr. 11. Sept. 1793.

Szigethy Mihály, Typogr. Provisor.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy
félíven. — Debr. vár. köztár.)

LVI.

Tanácshatározat a nyomdát illetőleg. 1794 november 26.

[1794. nov. 10-ki gyűlésen :]

Elolvastatott a Tekintetes Commisionak a Város némely
dolgaik illető parancsolattya, melyben eő Felségének ezek eránt
tett Kegyelmes Végzéseit ekképen adja elő :....

10-o. Typographiam Civitatis in ea, in qua nunc sub-
sistit, provisione, ultro quoque relinquendam fore.

[1794. nov. 26-ki gyűlésen :]

El olvasódott az ezen Hónapnak 10-ik napján protocol-
láltatott parancsolatra a Deputatio által ki dolgozott Felelet
és az ezen alább írtt módon meg állapítódván, a Tekintetes
Commissionak el küldetni rendeltetett :

.... *Ad 10-mam.* Circa Typographiam Civitatis observan-
tur ordinationes Commissionis Forgachianae. Sed quia annis
superioribus excessus Typographiae Provisoris notabiles com-
perti sint, propter quos Idem ab officio amotus, ac in nota-
bili summa convictus fuit e re futurum judicavit Magistratus
ad praecavendos ulterioris excessus certum efformare projec-
tum, quod hic sub nro. 7-o demisse accludimus, atque illius
confirmationem petimus.

(A Szombati István főbíró elnöklete alatt tartott 1794 nov-
10-ki tanácsülésen olvasták fel a királyi biztosság átiratát, mely az
udvari kamarának a város ügyeire vonatkozó 15 pontból álló rendel-
kezését tartalmazta. A 10. pont szólt a nyomdáról. A gyűlés Bösör-
ményi Pál főjegyző, Kuzmits József és Domokos Imre szenátorok,

Komáromi Mihály főrmender és Pándi János esküdtből álló bizottságot küldött ki részletes felelet készítésére. Ezt a nov. 26-ki gyűlésen olvasták fel s elfogadván, válaszképen küldték el a királyi biztosságnak. — *Protocollum Comissionis Geöczianae de anno 1794.* 66. és 110. l. — Debr. vár. közlár.)

LVII.

A tiszántúli református egyházkerület határozata a könyvvizsgálat ügyében. 1795 okt. 5.

82. sz. Megküldődött Ttes Bihar vármegye által a Fels. Helytartó Tanátsnak ezen folyó esztendőben július 17-d napján költ és egyenesenn ezen Szuperintendentziának szőlő K. Parancsolatja, mely ezt foglalja magábann: hogy a mely valásra tartozó írások a Szuperintendentzia által kirendelődött Censorok által megvis'gáltatnak és azoktól Tanúbizonyosságok adódnak: az afféle írásoknak, ha a vallásonn kívül még más egyéb dolgokat nem foglalnak magokbann, kinyomtatódása, a könyveknek királyi Censorai által, meg ne akadályoztassék: de ha az olyan írásokbann, vagy magokbann, vagy Titulusokbann, affélék találtatnának, a mellyek kétséget okoznának, hogy úgy kellessék-é azokat tartani, mint tsupán valásra tartozó írásokat vagy sem? ilyen esetbenn, tartozzanak azokat a Királyi Censorok a Fels. Htó. Tanátsnak bjelenteni. Hozzá tevődik ez is: hogy ezen K. Rendelés nem terjed a már nyomtatásbann lévő könyvekre, hanem csak a nyomtatás alá adandó írásokra.

Közlötsék ezen K. Rendelés a több Főtiszt. Szuperintendentziákkal: mivel ez által a vallás szabadságáról szőlő 1791-d esztendőbeli 26-d Articulus sérelmet láttatik szenvedni; hogy mikor a Budai Sinat Canonjai Confirmatioja eránt fog a jövő esztendőbenn Conferentia tartatni: akkor erről is közakarattal lehessen tanátskozni. Arról pedig íródjon Budai Agens Uramnak, hogy menjen végére, mitsoda könyv lehet az, a melyre ezen K. Rendelésbenn czélozás vagon?

(A tiszántúli superintendensia jkvéből. 82. sz. a. 1795. — A tiszántúli református egyházkerület levéltárában.)

Királyi rendelet a városi nyomda felügyelőinek és művezetőjének kötelességeiről. 1797 dec. 15.

Extractus

Benignae Resolutionis Regiae super Actis Commissionibus via Excelsae Camerae Regiae sub d. 15. Decembris 1797 Nro. 17,244. emanatae.

16-o. Instructionibus pro TypographiaeInspectore et Provisore fine corrigendorum defectuum et irregularitatum ad f. sub. nro. 7-o. isthic reaclusis ad invicem combinatis patet equidem, eas ad introducendam rectam inter binos TypographiaeInspectores e Magistratu constitui solitos, et Ratiocinantem Provisorem Controloriam divectas esse, sed quia ex ulteriore earumdem Instructionum, facto etiam ad Rationes Typographiae recursu, combinatione eveniret, quod Rationes Typographiae pro futuro etiam ita, prout hucdum, solum per Provisorem, et dumtaxat super eo ponendae praecipiantur, nempe: quantumnam ille de Charta alba pro impressione e Conservatorio ab Inspectoribus accepit, et quot, cuiusque speciei impressa Exemplaria ad Inspectorale Conservatorium administraverit? quot item et cuius speciei ac pretii Exemplaria pro distractione e Conservatorio perceperit? Quantum ex his distraxerit? Quidve pro subsequo anno prae manibus eius in Exemplaribus nondum distractis remanserit? Sed qualis provisio Chartae albae et impressorum Exemplarium in Conservatorio remanserit? ex Rationibus Provisoralibus non appareat, consequenter nec totus Typographiae status suo modo et ordine cognosci possit, quia Provisor dumtaxat ut super iis, quae e Conservatorio ab Inspectoribus percepit, adeoque solum super una parte ratiocinari tenetur, super reliqua vero Conservatorii parte Inspectores non ratiocinantur, sed nec ad remonstrandum cum fine cujuslibet anni Conservatorii statum in praemissa Instructione adstringuntur, verum solum ad communicandum occasione revisionis Rationum Provisoralium cum Rationaria Civica Quietantiale Protocollum obligantur. Hinc quo parte ab una totus Typographiae status cum fine cuiuslibet anni clare cognoscatur, parte vero ab altera, quaesita inter Inspectores et Provisorem Controloria in effectu produ-

catur, necessarium fore statuitur, et Civico huic Magistratui de Altissimo Jussu Regio imponitur, ut Inspectores quoque cum fine cuiuslibet anni Rationes ponant, statumque Conservatorii tam quoad Chartam, quam quoad impressa librorum Exemplaria, et alia eorum curae concredita remonstrent, omnis enim qui se ad Perceptionem et Erogationem immittit, rationari tenetur. Caeterum esto Inspectores Senatores sint, et Senatoribus obiecta reddendis Rationibus annuis obnoxia manipulare normalibus vetitum foret, cum nihilominus Inspectores Typographiae ex ipso rei obiecto Senatores esse oporteat, hique non pecuniam, ast solum albam Chartam pro Typographia comparatam, et impressa Exemplaria, suam sub curam pro securitate Cassae Civicae, et ob subversantem Controlloriam recipiant, in hoc speciali casu, benigna normalia exceptionem patiuntur, et ideo praemissae Instructiones, in suo tenore (exceptis paucis paulo infernis attingendis) relictæ ea lege hisce ratificantur, ut Inspectores etiam, qui semet vigore Instructionis ad Perceptionem et Erogationem immittere debent, annuas Rationes tam super omnis generis Charta, quam impressis librorum Exemplaribus in conformitate sub $\frac{1}{2}$. adnexi schematis, prout et super Schaedis Forensibus et Telonialibus eorum curae puncto Instructionis 17-o concreditæ ponant, omnemque Perceptionem et Erogationem Documentis ex Protocollo Quietantiarum extrahendis, ac in uno corpore numerica tamen serie signatis, Rationibus copialiter advolvendis legitiment, cautela tamen Instructione tenus in eo praescripta, ut Inspectores Quietantionale suum Protocollum, occasione revisionis Rationum Typographiae Provisoris nec non Fori et Telonii Inspectoribus, cum Civica Rationaria in originali erga restitutionem communicare teneantur, in salvo permanente. Porro siquidem Typographiae Provisori tenore praemissae Instructionis Punctis 3-o, 4-o, 9-o et 11-o praecipitur, ut Diarium unum super Charta alba, progressu item et productis Typographiae, aliud vero speciale Diarium super distractis librorum Exemplaribus, et percepta pro iis pecunia ducat, taliaque Diaria occasione revisionis Rationum suarum cum Rationaria Civica erga restitutionem committet, hinc ut huic... irregularitati ob subversantem altiore Rationum revisionem obvietur, Civico eidem Magistratui com-

mititur, ut in locum praescriptae puncto 14-o Diariorum communicationis ad Puncta 3-m, 4-m, et 9-m modificative addatur. Diaria Typographiae iuxta acclusam isthic Formam in Duplici Exemplari ducendo, quod unum pro usu Officii deserviet, aliud autem fine cognoscendi Typographiae progressus Rationibus adnectendum erit, omnia accurate et continuative, nulla habita Perceptionis aut Erogationis ratione servato tamen currente positionum numero inserat, pari ratione in speciali Diario super distractis Exemplaribus perceptam singuloque trimestri iuxta Punctum 12-m ad Cassam Civicam administratam Diario Typographiae, ex quo Rationes tempestive et continuative conficiendas habet pro notitia inserat; in cuius sequelam Rationes secundum adiacentem sub .///. formulam facili negotio et absque remora de tempore in tempus continuative confici, statusque Cassae seu pecuniae pro distractis Exemplaribus incassatae et iuxta Punctum 12-m (uti praemissum) singulo trimestri ad Cassam Civicam sine defectu administrandae erui, ac ipse quoque Exemplarium indistracte prae manibus Provisoris remansorum status de trimestri in trimestre, aut etiam occasione visitationis Cassae accurate et in promptu cognosci poterit. Finaliter Typographiae Provisori harum serie committitur, ut Philerae tam eidem pro Diario et Rationibus requisitae, quam etiam Inspectoribus pro remonstrando Conservatorii statu necessariae Typo pro pluribus annis excudantur.

A Typographia Inspectorai Instructioja.

A Typographiának Inspectorai, valamint más egyéb Inspectorok is nem mondódhatnak ugyan olyan tulajdonképpen és szoross értelemben való számadóknak, mint az olyan subalternus officialisok, a kik inspectiójik alatt vagynak, de mindazonáltal mivel az eddig vólt Rendelések szerint is a Typographiának inspectiójával ez a kötelesség is egybe van kötötte, hogy mind a pappirossat, mely a Typographia számára vásároltatik, mind az Exemplárokat, mellyek abba nyomtatódnak, az Inspectorok a Provisortól számonn, a magok keze alatt lévő Conservatoriumba bévegyék és onnan, a mikor mennyi szükséges, a Provisornak kéztől és számon adják ki: innen természet szerint következik, hogy mind arról, ha vajon mind azt a mit

kötelességek szerint kezek alá bé kellett venni, annak rendi szerint bé vették-é, mind arról, hogy a mit kezek alá bé vettek, hova lett vagy hova tették, felelni tartoznak ; mert különben a következnék belőlle, hogy azzal szabadon disponálhatnának, és hogy annyit vennének bé s annyit adnának elő, a mennyit akarnának, azért elmúlhatatlanul szükséges

1-o. Hogy valamikor a Typographiae Inspectorok változnak, az új Inspectorok, mind azt a mi antecessoraiknak kezek alatt volt, a Protocollum és szám szerint s respektive Bálókba vegyék által, az általadást és általvevést a Protocollumba gondosan beírják, s azt mind az általadók, mind az általvevők subscribálják, az után

2-o. Valamikor a Nemes Város Typographiájában akar könyvet, akar valami más egyebet szükséges vagy hasznos lessz kinyomtattatni, mindenkor az Inspectorok kötelessége lessz a Ns. Tanács és Ns. Communitas Gyűlésébe az eránt a proiectumot írásba megtenni, mit és abból hány Exemplárt gondolnának szükségesnek a kinyomtatásra.

3-o. E szerint meg határozatván, mit és mennyit kellessen nyomtatni, a végzés mind a Protocollumba, mind a bé adott proiectumra fel jegyeztetvén, ki fog adattatni a Typographiae Inspectoroknak, kik is azt a Protocollumnak arra rendelt rubricájába, provocálván a végzésre, jegyezzék bé, a végzést pedig el tegyék és conserválják, hogy azt, ha szükséges lessz, annak idejébe producálhassák is.

4-o. Ezen végzés szerint mindenkor írásba adják az Inspectorok commissiót a Provisornak, mit és hány Exemplárt nyomtathasson, mennyit író pappirosra, mennyit közönséges, vagy nyomtató pappirosra. A Provisor pedig ezen Commissiót el tegye, a mikor a nyomtatásnak s az Exemplárok meg sajtolásának vége van, az Exemplárokat e szerint számolja be az Inspectoratus keze alá.

5-o. Az Inspectoratus azonnal írja be a Protocollumnak arra rendeltetett rubricájába, mikor és in summa hány Exemplárt adminisztrált a Provisor az Inspectorale Conservatoriumba, s mennyi van a közt író pappirosra nyomtatva. Másik rubrikába pedig azonnal azt is bé jegyezze, hány Bálba vagynak ezek az Exemplárok kötve ? Mellyik numerusú Bálban hány Exemplár van ?

6-o. Minek előtte az a mi a Város Typographiájába nyomtatódott, e szerint a mint itt feljebb rendeltetik, Bálba kötődött, az Inspectoroknak administrálódott és a Protocollumba bé íródott volna, semmi némű praetextus alatt meg ne engedje az Inspectoratus a Provisornak, hogy előre a nyomtatódott Exemplárokból valamit el vegyen, vagy detraháljon, hanem

7-o. Mindenkor a már Bálba kötve a Conservatoriumba tevődött és Protocollumba beíródott Exemplárokból annyi Bált, a mennyi kívántatik, oly móddal kell a Provisor keze alá ki adni, hogy

a) Az Inspectorale Protocollumba az arra rendeltetett rubrikájába azonnal be íródjon, mi némű Exemplárokból író vagy közönséges pappiroszon melyik Bál és mely nap adódott ki.

b) Ezen Protocollumba való egyzésbe mindenkor provocatio legyen a Provisornak a számadása alá vett Exemplárokról adott quietantiára. Mely quietantiát egy bizonyos és éppen erre a végre készítenő s a Conservatoriumba tartandó könyvbe egymás után renddel következő numerusok szerint maga kezével tartozzon a Provisor ilyen formánn bé írni:

Nro. 1-o. Quietantia.

N. N. könyvnek sub numero vel numeris Bálba lévő ennyi számú Exemplárjairól, melyekről számolni és az árát a nro. számlálván administrálni tartozom. Anno Die n. n.

8-o. Az Inspectoratus pedig mindenkor a Provisor könyvébe itt írja bé a contraquietantiát arról, mikor mit és mennyit adott ki a Provisor keze alá.

9-o. Hogy a nyomtatott Exemplárok árrának meg határozása is annyival jobb móddal lehessen, tehát valamikor olyan nyomtatódik, a mi még a Város Typographiájába nem nyomtatódott, vagy ha újra nyomtatódik is, de nem olyan formába, mint az előtt, mindenkor kötelessége lészen az Inspectoratusnak, mihelyt a nyomtatásnak vége van, az ilyen Exemplárok árrának meg határozása eránt a Ns. Tanács és Ns.

Communitas Gyűlésében írásba jelentést s egyszersmind Proiectumot is tenni, a Könyvnek vagy Exemplárnak meg határozandó árra felől. A mely Proiectumba fel legyen téve:

a) Mennyi papíros ment azon Exemplarokra és mennyi annak az árra.

b) Mennyi ideig nyomtatódott, következésképpen az alatt a Typographiánn lévő Personáknak fizetéséből megnyit lehessen arra az Exemplárra számlálni? Hasonlóképpen egyéb költségekből is.

c) Ha ugyanazon Exemplár ha szinte nem abban a formábann is már más Typographiába ki adódott, vagy ha más országokról hozódott is bé, de a könyv árosoknál az az Bibliopoláknál árultatik, tehát az Inspectoratus a Typographiae Provisor által (kinek is az a többek közt szoross kötelessége lessz) végére fog jártni, az olyan Exemplároknak másoknál mi az árra, ezt is az említett Proiectumba fel fogják tenni.

10-o. Meghatározatván az Exemplárnak az árra, a Notariatus az arról való végzést a Protocollumba is, az Inspectoratus Proiectumára is fel jegyzi és úgy ki fogja adni, melylyet az Inspectoratus a Protocollumába azonnal bejegyez és a Provisornak is pro asservatione ki fog adni. Azomba a Proiectumára lett végezést el teszi és conserválja, hogy a mikor kívántatik, producálhassa.

11-o. Mikor valamely Exemplárnak nyomtatásához fognak, kötelessége lessz a Provisornak a napját, a mellyen a munkához kezdettek, hasonlóképpen azt is, a melylyen el végezték, bé jelenteni, hogy az az Inspectorale Protocollumba bé íródhasson és onnan meg lehessen tudni, mivel mennyi időt töltenek el a Város Typographiájában dólgozó Személyek.

12-o. A már elő számlált Protocollumba lejendő bé jegyzésekre nézve szükséges lészen, hogy új Inspectorale Protocollum kezdettessen és az az itt ./. adnectált módon formáltassék és observáltassék.

13-o. A Typographia számára szükséges papirosról annak idejében gondolkozni és az Inspector urak hirivel meg venni a Provisor kötelessége lészen ugyan, de a meg vásárolt papi-

A Typographiae Inspector Urak Diariumának az Instructioba sub $\%.$ provocált Formulája.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Mikor határozódott meg valaminek a nyomtatása?	Annak a titulusa	Hány Exemplárok nyomtatása?	Mikor kezdett a Typographia a munkához?	Mikor végezte?	In summa hány Exemplárt administralt a Provisor a Conservatoriumba?	Mikor és mennyire határozott az ár?	Hány Bálba van kötve?	A Bálok-nak numerusa	Melyik Bálba hány Exemplár van?	Mikor és melyik Bál adódott ki a Provisor keze alá?
1794. 6-a Januarii utsub A.	Columella De re rustica.	3000.	1794. Die 7-a Januarii.	1794. Die 1. Junii.	3005.	1794. 1. Junii ad kr. 51. ut sub A. A.	6.	1.— 2.— 3.— 4.— 5.— 6.—	500. 500. 500. 500. 505.	Die 1. Junii 1794. a mint sub nro. 1. quietált.

rossat tartozik mindjárt az Inspectorale Conservatoriumba számon bé adni, hogy az Inspectoratus a Protocollumba egy különösen arra rendeltetett helyre bé írhasa, mikor és mitsoda némű papirosból mennyi tevődött bé a Conservatoriumba és mikor, mi végre, mennyi adódott ki a Provisor keze alá.

14-o. Valamikor valamely könyvnek vagy egyébnek a nyomtatása és az Exemplároknak száma meg határozódik, a papirossat mindenkor ahoz képest adja ki az Inspectoratus a Provisornak, a mint előre hozzá lehet vetni, hogy mennyi lessz hozzá szükséges. Mikor azután a nyomtatás el végeződik és az Exemplárok a Conservatoriumba administráltatnak, szükséges lessz mind az ép és Bálba kötött, mind pedig a hibás és elromlott Exemplárokból lévő, úgy a correctura alá elromlott papirosnak is számát, vagy mennyiségét a Provisor keze alatt kiadott papirosnak mennyiségével comporálni, és ha azoknak mennyisége egymástól különbözne, jól végére járni, hogy meg vagyon-é effective az a papiros, a minek meg kellett maradni, és ezt e szerént a papirosról való Protocollatióba inserálni.

15-o. Defectuosum Exemplárokat ezután a Provisornak maga számára suppléálni szabad nem lessz, hanem azok is mind számonn elő kerestessenek, egy különös helyre a Protocollumba be irattassanak és a Conservatoriumba deponáltassanak, hogy annak idejébe a Város számára lehessen suppléálni.

16-o. A tapasztalás bizonyítja, hogy a Ns. Városnak a Typographiájából való jövedelmének nagy kissebbítésére szolgál az, hogy a legkelendőbb könyvekből gyakran olyan kevés Exemplárok nyomtatódnak, hogy azok majd minden két s három esztendőben el fogytak, még is minden két s három esztendőben ismét olyan kevés Exemplárokból imprimáltattak, azért Inspector Uraiméknak kötelességük lessz ennek lehető módon való eltávoztatására vigyázni, és valamikor olyan könyvek recusioja eránt tesznek Proiectumot, a melynek kelendőségét már a próba meg mutatta, a Proiectumba ez eránt a reflexiót mindenkor fel tegyék, hogy az Exemplárok számának meghatározását ahoz képest lehessen intézni.

17-o. A vám czédulák eránt eddig is vólt, a Királyi Com-

missio által tétetett rendelés: hogy Super-Inspector uraknak ezután gondja legyen arra, hogy valahány czédula a Typographiába nyomtatódik, accurate fel jegyezzék, mellyik esztendőben, mely nap, hány koncz czédula nyomtatódott, mikor mennyit vett az Inspector keze alá, mennyi maradt a Typographiába a Typographiae Inspector keze alatt.

Ezen rendeléshez szükség ezt is hozzá adni:

a) hogy a Protocollumnak különösen arra szakaszatott részében ne tsak a jegyeztessék fel, hány koncz czédula nyomtatódott, hanem 1-o A neme a czéduláknak p. o. vám czédula, építettő Inspector, Vásár-Bíró czédula. 2-o. A czédulák speciesse is p. o. Vám czédula 6 kr. ennyi koncz van benne, czédula ennyi. Vásár-Bíró 30 kros. czédula, ennyi koncz van benne, czédula ennyi, 1½ kros. ennyi koncz van benne, czédula ennyi, s renddel valahány speciesse van.

b) Valamikor Typographiae Inspector urak ezekből a czédulákból ki adnak a sub-alternus számadóknak, mindenkor azonnal a magok Protocollumba is fel jegyezzék ugyan, de azomban azzal, a ki czédulákat percipialja, a quietantiát a már feljebb említett Quietantionale Protocollumba be írássák, magok pedig a percipienst contraquietálják, mely contraquietantiát a számadó mindenkor tartozzon e számadásába adnectálni, mikor pedig az ilyen czédulákból való jövedelmekről számadó officialisoknak számadásai pro revisione az Exactoratusba bé adódnak pro comportatione perceptionum mindenkor ki fogja az Exactoratus a Typographiae Inspectoratustól a Quietantionale Protocollumot kérni és az arra a végre ki fog adattatni.

c) Az efféle czédulák körül a Praevaricatio a nyomtatás alkalmatosságával történhetik meg legkönnyebben, hogy azért a gyakorta való alkalmatosság eltávoztathasson, szükséges, hogy egyszerre nem fél vagy egy, hanem több esztendőkre elégséges czédulák nyomtatassanak, és hogy azoknak számát meg lehessen határozni, Inspector Urak annak idejében in Senatu cum Opinione tegyék meg a Propositiót, és a mint a meghatározás in

Extractu Protocolli ki fog adódni, a szerént írják be a magok Protocollumába is, a szerént adjanak a Provisor-nak Commissiót is, pappirossat is. Hogy pedig az ilyen czédulák nyomtatása alkalmatosságával a Typographus Legények az azt illető számadókkal ne colludálhassanak, a czédulákat e végre készített Stampelekkel meg kell jegyezni, mely Stampelek az Inspector uraknál fognak állani, és mikor az ilyen czédulák nyomtatódnak, edgyik közülök mindég ott légyen és vigyázzon.

d) Ha nyomtatás után való számba vételkor hibás árkusok találatnának, azokat Inspector Urak mindjárt meg égettessék és mennyi vólt, a Protocollumba fel jegyezzék.

18-o. Ha a Typographiához Inspector Urak hírivel (külömben pedig szabad nem lessz) akárminémű Instrumentumoknak, Betűknek, Kótáknak, Számoknak nemei, vagy valamely Házi Eszközök, vagy Mobiliák készittődnének, vagy vevődnének is, az Inspector Urak de casu in casum azon Inventariumba írják bé, mely szerént a Provisornak, mikor be állítódott, holmi által adódott.

19-o. Nevezetesen pedig a Betűket, Számokat, Kótákat, s minden a mi a nyomtatásba a közzé tartozik, azoknak nemei és nevei szerént font számra adja által az Inspectoratus a Provisornak és az Inventariumba bé jegyezze.

20-o. A Királyi Commissiónak rendelése szerént a Typographiának nagyobb securitássáért tevődött a Typographiának két Inspector, a kik a feleletnek nehéz terhe alatt tartoznak akar mely meg történhető maleversatiókra és hibákra s azoknak el lávoztatására szorgalmatossan vigyázni.

21-o. Ezen Instructio mellett az Inspectoratusnak ki adódván a Provisornak, a Sociusoknak és Inasoknak ki szabott rendtartás is, annak megtartására vigyázni és őket annak rendi szerént szorítani fogja az Inspectoratus.

22-o. Eő Felsőge Kegyelmes Rendelése szerént tartozni fognak Inspector Uraimék minden esztendőben a feljebb irt forma szerént számadásaikat be adni.

A Nemes Város Typographiája Provisorának Instructiója.

1-o. Kötelessége lessz a Provisornak mindent, a mi a Typographia körül szükséges lessz, idejébe az Inspector Uraknak bejelenteni írásban, és azokat írásba adott Commissio szerint meg vásárolni, vagy készíttetni, úgy, hogy a miatt a Typographiának hátra maradása ne légyen.

2-o. Ha a Typographia számára papirossat vásárol, azt mind minéműségének, mind árának specificatiója mellett minden halasztás nélkül tartozik Inspector Urak keze alá a Conservatoriumba administrálni és azt protocolláltatni.

3-o. Inspector Uraknak Commissiója nélkül, valamint eddig, úgy ezután is csak egy sort vagy egy szót is nyomtatni nagy büntetés alatt tilalmas lessz: hanem mihelyt Inspector Uraktól a Commissiókat veszi az eránt, hogy mit és mennyit kelljen nyomtattatni, annak nyomtatásához mindjárt hozzá foghasson. Az alatt, míg a nyomtatás tart, az Officinában olly szorgalmatosan vigyázzon mind a Sociusokra, mind az Inasokra, hogy azok alattomban se magoknak, sem másnak Exemplárokat, czédulákat, vagy egyebet ne nyomtathassanak; mert különben mint igen gondatlan és alkalmatlan Provisor amoveáltatni fog.

4-o. Tartson egy Diáriumot két egyenlő Exemplárba, melynek edgyike mindenkor az Officina számára maradjon, a másikat pedig számadásával edgyütt mindenkor bé adja. Ezen Diáriumba jegyezze fel, melly nap fognak hozzá valamely könyvnek nyomtatásához, melly nap végezik el, mikor tett valamely Exemplárt a sajtó alá és mikor vette onnan ki. Jegyezze fel továbbá azt is, mikor, mitsoda és mennyi pappirossot vagy Exemplárt veszen a keze alá Inspector Uraméktól, írja fel a pappiros nemét és mennyiségét, az Exemplárok titulussait, számát, és a Bál numerussait, az esztendő és napot, mellyben percipiált, provocálván egyszersmind bizonyos és renddel következő jegyeknél fogva az alább megírandó Contraquietantiákra. Egy szóval ezen Diáriumba mindent, a mit vagy percipiál, vagy erogál, vagy egyéberánt is hivatalához tartozik, belé írjon, úgy hogy, ha mikor a Cassája és a Typographia statussa visitáltatik, ezen Diáriumból mindenek ki tessenek.

5-o. Mihelyt a sajtóból az Exemplárt kiveszi, mindjárt

Bálba köttesse és Inspector Uraméknak hirt advánn, adja számon és protocolláltassa.

6-o. Minekelőtte azt, a mi nyomtatódott, az Inspectoratusnak számon bé nem adta, abból valamit elvenni vagy eladni, akarmely praetextus vagy mentségnél fogva is, male-versationnak büntetése alatt szabad nem lesz.

7-o. Valahányszor az Inspectorale Conservatoriumból Exemplárokat veszen által, mindannyiszor és minden Exemplár neméről külön-külön Quietantiát a maga kezével tartozik a Quietantionale Protocollumba bé írni, hasonlóképpen a pappirosról is.

8-o. Mind az Exemplárokról, mind a pappirosról contra-quietáltassa magát az Inspectoratussal.

9-o. Edgyik főbb kötelessége a Provisornak az, hogy a Ns. Város Typographiájában nyomtattatott Exemplárokat a szabott árron minél hamarább distrahálja, ezenn azért szorgalmatosan igyekezzék, és nem csak az itt való, hanem a külső Compactorokkal sőt Bibliopolákkal is correspondenter legyen; mert ha tapasztaltatni fog, hogy azonn annak rendi és módja szerént nem igyekezik, és az Exemplárok provisorsága alatt nem kelnek, tehát a Ns. Város mint haszontalan szolgáját, minden Processus nélkül el fogja eresztetni, mert hijába nyomtattat és költet, ha el nem tudja adni és hasznót nem fordít.

10-o. Az általa el adandó Exemplárokra nézve tartson egy különös Diáriumot. Ebbe írja fel külön-külön helyre, mitsoda és hány Exemplárt, mellyik nap vett a keze alá, és valahányszor Exemplárokat ad el, jegyezze fel, mely nap mitsoda nemű Exemplárból hányat adott el, hogy így, ha valamikor szükséges lessz is, hogy medio tempore az administratiója visitáltassék, ennek a Diáriumnak az effective meg lévő Exemplárok számával való comportatiojából meg lehessen tudni, mitsoda állapotban van. Ezen Diáriumot a számadása mellett Documentumúl be fogja adni.

11-o. Minden negyedrészt esztendőnek a végén kötelessége lesz a Provisornak a Typographiára tett szükséges költségeknek Specificatióját a Kereskedők vagy Mester Emberek quietantiájával vagy recognitiójával, először ugyan az Inspectoratusnak bé mutatni, az utánn pedig pro revisione a

Rationáriára bé adni és committáltatni. Hasonlóképpen minden negyedrészt esztendőnek a végénn azt, a mit a keze alatt lévő Exemplárokba írt, a Nemes Város Cassájába legkisebb híjja nélkül administrálni, arról magát a Perceptoratussal quietáltatni, mely nap mennyit administrált, azonnal a 10-ik Punctumba le írt Diáriumba renddel bé írni és ott a quietantiákra is provocálni.

12-o. A Provisornak a Cassája, az az egy a végre készített Ládátska, mindenkor abba a bőlba álljon, a melybe a számadás alatt való Exemplárok. Valamit az Exemplárok árrából percipiál, azt a Diáriumba in Perceptum feljegyezvén, azonnal a Cassába bé tegye és abból csak ideig semmit maga hasznára vagy szükségére ne fordítson. Mert ha a Cassája visitáltatván, a Diáriumnak a Cassával és az Exemplárok effectivus statusával való comportatiójából ki világosodik, hogy nem administrálta mind azt, a mit kellett volna, azon kívül, hogy azt, a mit a maga hasznára fordított, fizetni tartozik, mint hűségtelen a szolgálatjából is el fog eresztetni.

13-o. Minden esztendő végén okvetetlen tartozik a számadást a Rationáriára pro revisione bé adni, különben a confusa és hibás administratióról magát gyanússá tévén, az administratioja vizsgálás alá fog vétetni, mert ha a Diáriumot rendesen és igazán viszi, könnyen és hamarabb meg esik a számadás készítés, különben is a hűséges számadónak nem csak akkor kell a számadás tsinálásához kezdeni, mikor az esztendőnek vége van,

14-o. A Typographiában levő minden Instrumentumok, Utensilék és Supellectilék felől is tartozik a Provisor számolni és annak idejében az Inspectoratus előtt Successorának által adni.

15-o. Minthogy a Betűk, Számok, Kóták, Jegyek és az efféle apró darabokból állók sokféle módon, hamar elfogyaszthatnak, tartozik a Provisor azokat minden 14-ik napba megfontolni, melyiknek mennyi híjja, azt mindenkor feljegyezni és ha valamelyiknek szembe tűnő híjját találná, azt Inspector Uraiméknak azonnal referálni, mert csak azzal, hogy el fogyott, nem tudom hová lett, nem számolhat, hanem valamint maga font számra veszi által, úgy ő is font számra tartozik rólla

számolni, a midőn a Decrescentia csak olyan Proportioval fog acceptáltatni, mint más Typographiákban.

16-o. A Provisor a Sociusokat illendőképpen meg betsülje, velek dúrván és gorombán ne bánjon ; de azonban mint subordinatussaitól a szófogadást, engedelmességet és betsülletet meg kívánja, és ha valamelyik azt meg nem adná, kötelességéből adott parantsolatját vagy intézését nem fogadná, annyival inkább pedig, ha vagy szolgálatjában a Typographia körül, vagy másképpen is valamely büntetésre méltó Excessust tenne, azt Inspector Uraiméknak jelentse bé.

17-o. Az Inasokkal pedig úgy bánjon, mint szükség olyan Iffjakkal, vagy személyekkel, a kik az ő vigyázása és oktatása alá adódtak, azért azoknak nem tsak a szolgálatbéli, hanem azon kívül való magokviselésére és erköltsére is vigyázzon, a híre nélkül való kinn járást nappal se, éttzaka pedig kinn kóborolni, annyival inkább a Typographiánn kívül háltni semmi módonn se engedje, azokat a mesterségbe oktassa, tanítsa, a dologra reá hajtsa, a mellyik nem engedelmeskedik vagy excédál, vagy teljességgel alkalmatlan, azt az Inspectoratusnak be jelentse.

18-o. A Provisornak olly szoros kötelessége a Typographia körül szüntelen való vigyázás, hogy maga is mind dél előtt, mind dél után tartozik a rendes dolgozó órákon, a mikor kívántatik, több ízben is az Officinába meg jelenni, sőt a mikor a dolog úgy hozza magával, continuo is ott lenni, ott a Sociusokat és Inasokat igazgatni nógatni, a Városról pedig csak egy napra is nem hogy a maga dolgábann, de még a Typographiájében is Inspector Urnak hire nélkül el menni szabad nem lesz. Akkor pedig, mikor valamely könyvnek a nyomtatása el kezdődik, míg annak harmadik Árkussai is ki nem nyomtatódik, és a Betűi is széllyel nem hányattatnak, vagy ha a munka olyan, hogy tsak három Árkusból álló, míg az egészen ki nem jön, telyességgel nem mehet el a Városról a Provisor. Hogyha ilyenkor a Provisor meg betegednék és nem vigyázhatna, Inspector Uraimék fognak rendelést tenni, hogy nem vigyázhatása miatt Excessus vagy kár ne történjen.

19-o. Minden a ki a Nemes Városnál Provisor akar lenni, ezen Instructiót előre meg olvasván, ennek megtartására és

minden dolgoknak, mellyek a Typographiára és az Exemplárok distractiójára tartoznak, az itt elő nem számláltatott esetekben is hűségesen való végben vitelére magát hittel kötelezze.

Ezenn Királyi Kegyelmes Parancsolat, a mellette lévő Instructiokkal edjűtt a szoross meg tartás és meg tartatás végett Typographiae Inspector Senator N. Kuzmits József és Tikos István Uraiméknak kiadódik.

Debrecini ex Senatu 22-a Martii 1798.

Per iur. R. Notarium

Paullum Bőszörményi.

(A Rationes Typographicae 1798. mellékelt irományai között.
— Debr. vár. közlár.)

LIX.

**A városi nyomdára vonatkozó helytartó tanácsi leiratok másolatai
1793—1799.**

4491.

Prudentes ac Circumspecti Nobis Honorandi! Hicce advolutum Cathalogum generalem librorum diversorum sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Pesthiensis impressorum, Civico huic Magistratui innexu Benignae Resolutionis Regiae sub 22-a Novembris 1793 Nro. 27,463. item alterius sub 1-a Maii 1798 Nro. 10,133. circulariter publicata pro notitia et directione ac eo subnexo Communitati, ut quae in provocatis Benignis Ordinationibus continentur, eadem denuo republicare, ac eorum exortae observantiae invigilare, effectumque desideratum procurare noverit. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Budae Die 26-a Febr. 1799. Eorundem Benevoli Franc. Szent Iványi, Mathias Nitrai. mp.

27,463.

Prudentes ac Circumspecti Nobis Honorandi! Visum est Suae Maiestati Sacratissimae clementer decernere, ut reimpressio librorum in aliqua Typographia introregnum excusorum, tamquam privilegiatis Typographis, et quaestui librorum noxia sub gravi pro ratione circumstantiarum dictanda poena, ac insuper damnis Typographo illi, cuius Typis excutum opus per

alterum reimprimeretur, illati, refusione circulariter prohibeatur, nisi fors Typographus aliquis, seu propter defectum exemplarium libri in alia Typographia excusi, seu vero elevatum eius pretium talem librum reimprimendi facultatem consequeretur, reimpressione in reliquo librorum in exteris Provinciis excusorum, et secus admissorum tametsi tales iam per aliquem gremialium Typographorum reimpressi essent cuivis Typographo in salvo relicta.

Cuius modi itaque Benigna Resolutio Regia Civico huic Magistratui fine instituenda pro eorum, quorum interest, notitia publicationis hisce nota redditur, eo in reliquo addito, quod circa reciprocum hoc in passu inter Haereditarias Hungaricas et Germanicas Provincias qualiter observandum ulterior B. Resolutio Regia subsequenda sit. Datum ex Consilio R. Locumtenentiali Hungarico Budae Die 22-a Novembris 1793. Eorundem Benevoli Comes Carolus Zichi, Franciscus Stettner, mp.

10,133.

Relato Suae Maiestati Sacratissimae eo, quod nonnulli Typographi et Bibliopolae libros scholasticos in usum Academicarum, Gymnasiorum et Nationalium Scholarum praescriptos, in obversum Privilegii exclusivi Typographiae Regiae Universitatis Pesthiensis, adhuc per gloriosae memoriae Imperatricem et Reginam Mariam Theresiam Anno 1779. elargiti reimprimere, aut in aliis Hereditariis Provinciis impressos introducere et vendere, sicque praefatae Typographiae damnum manifestum inferre praesumant, visum est altetatae Suae Maiestati Sacratissimae clementer ordinare, ut librorum scholasticorum pro usu Academicarum, Gymnasiorum et Scholarum Nationalium in Lingvis Latina, Hungarica, Germanica, Croatica, Illyrica, Sclavo Serbica, et Valachica praescriptorum, ac Typis memoratae Typographiae Regiae Universitatis excusorum Cathalogi imprimantur, iisque tam supra attactum Privilegium exclusivum, quam etiam Typographiae Illyricae olim Novakovitsianae, nunc autem iam Typographiae Regiae Universitatis incorporatae specialiter elargitum adnectatur, atque Cathalogi hi, iisque adnexum Privilegium exclusivum Civico huic Magistratui ea cum inviatione communicentur, ut Privilegia haec utriusque ordinis ad notitiam omnium privatorum

Typographorum, Bibliopolarum, pro exactissima observantia republicentur.

Advolutis proinde dictorum librorum Cathalogis Civico huic Magistratui de Benigno Jussu Regio committit Consilium isthoc Locumtenentiale, ut iis adnexa Privilegia in gremio sui eo addito republicare noverit, quod in his Cathalogis specificatos libros neque adiecta qualicunque Lingva (siquidem Typographiae Regiae Universitatis iam omnium usitatarum in Regno eique adnexis Provinciis Lingvarum Typis provisa sit, prout etiam libros illos, qui in futurum in usum Scholarum Latinarum et Nationalium praescribendi forent, ullo sub praetextu reimprimere, aut aliunde quam a Typographia Regia Universitatis comparatos venui exponere liceat sub poena confiscationis et pecuniaria in praetactis Privilegiis expresse denotata, transgressores indubie mansura. Datum ex Consilio R. Locumtenentiali Hungarico. Budae Die prima Mensis Maii. Anno 1798. celebrato. Eorundem Benevoli Paulus Almási, Franc. Darvas, Jos. Babothy, mp.

Prudentibus ac Circumspectis: Judici Primario Consuli, caeterisque Senatoribus ac Juratis Civibus, totique Communitati L. R. Civitatis Debrecinensis. Nobis Honorandis. Debrecinum. Ex Offo.

Az előll le írtt Parantsolat a benne provviált két Parantsolatokkal egygyütt N. Senator Typographiae Inspector Uraiméknak, pro notitia et directione párbann ki adódik. Debr. in Sen. et Cotte 10-a Maii. 1799.

Per. Jur. Prim. V. N. *Georg. Komáromy.*

27,442.

Prudentes ac Circumspecti Nobis Honorandi! Siquidem nulla librorum novorum in Regno isthoc Hungariae Typis prodeuntium Exemplaria a longiori iam tempore horsum pertigerint, hinc Civico huic Magistratui de Altissimo Jussu Regio praesentibus committitur, ut serio invigilet, quatenus ad praescriptum editorum eatenus ordinum de singulis per gremiales Typographos excudendis operibus, aut opellis tria impressorum Exemplaria horsum inomisse submittantur. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico. Budae Die 26-a No-

vembris Anno 1799. celebrato. Eorundem Benevoli Paulus Almásy mpr. Franciscus Darvas mpr. Antonius Joha mpr.

Titt: Prudentibus ac Circumspectis N. N. Judici Primario, Consuli, caeterisque Senatoribus, ac Juratis Civibus, totique Communitati L. R. Civitatis Debreczen Nobis Honorandis. Debreczinum. Ex offo.

Ezenn Parantsolat Typographiae Inspector Senator Uram éknak pro directione et observatione párbann kiadódik.

Debr. in Senatu et Cotte 29-a Jan. 1800.

Per. Jur. Ord. Not. *Georg Komáromy.*

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. Másolat. — Debr. vár. közlár.)

LX.

Tanáeshatározat a köteles példányok felküldéséről. 1800 jan. 29.

72. sz.

Sub dato 26-ae ejusd. Nro. 27,442. parantsolatik, hogy mivel az országba nyomtatódott ujj könyveknek rególta semmi exemplárja sem küldődik fel a F. K. Helytartó Tanátshoz, azért a Magistratus úgy vigyázzon, hogy az idevaló Typographiában nyomtatódott mindenféle nagyobb vagy kissebb Könyvből három Exemplár mindenkor fel küldődjön.

[*Határozat:*] Valamint eddig mindenkor megtartotta a Magistratus ezen parantsolatot, úgy ez utánn is meg fogja ezt tartani.

(Protocollum Politico-Oeconomicum. 1800. 72. jkvi sz. — Debr. vár. közlár.)

LXI.

Tanáeshatározat egy vásári sátor felállításáról a városi nyomda termékeinek árusítása végett. 1804.

209. sz.

Typographiae Super Inspector N. Böszörményi Pál Uram proponálván, hogy a Typographia hasznának előmozdítására jó volna a Typographiában kijött Könyveknek a Vásárbann lejendő árulására a Külső Vásárbann valamely sátort rendelni: Determináltatott, hogy Építettő Inspector Uram Senator N.

Böszörményi Pál Urral cointelligenter lévén, assignallyon a Provisornak alkalmas áruló sátrat.

(Protocollum Politico-Oeconomicum. 1804. 209. jkvi sz. — Debr. vár. közlár.)

LXII.

A nyomda személyzetének folyamodása a városi tanáshoz helyzete jobbításáért. 1807 júl. 29.

Tekintetes Nemes Tanács!

Az a nagy drágaság, melly Országszerte uralkodik, kényszerít bennünket, hogy a T. Nemes Tanátsnál, mint Patronus Urainknál zörgessünk, kikenn kívül másuvá nem is folytathatunk, hogy tekintetre méltó nyomorútt sorsunkon segítsen: Ugyan is

Egy Typographiae Sociusnak hivatala olyan, hogy ha volna is valami módja az oeconomia folytatásba, ez egészen elvonja tőle; mivel reggeli hat órától fogva estvéli hat óráig az Officinába kell lenni szorgalmasan, melly szerént egyenesen csak a Sallariumra kell támaszkodni, a melly 200 forint lévén, ha házbérbe kiveszünk belőle 70 Rhénes forintokat, mellynek elmúlhatatlanul meg kell lenni, egyikőnknek sem lévén házunk, csak 130 forint marad, ez pedig akárkinek is élelmére és ruházatjára, tselédess állapottal lévén, egyenes ítélet szerént nem elég egy esztendőre. Már minden Privatus Typographusok tekintetbe is vették a mostann uralkodó drágaságot és a fizetést az időhöz képest mindenütt megjobbították, melly szerént más Typographiákban egy Typographiae Sociusnak nyoltz s kilentz forint fizetése is van egy hétre. Ezen kívül az Universitas Typographiájában olly rendelés is van, hogy a melly Sodalis 10 esztendeig szolgál, annak ha valami nyomorúsága esik és a további szolgálatra alkalmatlan...¹ holtig kijár.

Mi is azért, kik életünknek jobb részét, egész Ifjúi időnket, 17—20 esztendőket ezen Nemes Város typographiájában eltöltöttünk, melly idő alatt meg is tselédessedtünk, könyörülő szívére terjesztvénn a Tekintetes Ns. Tanátsnak sanyarú állapotunkat, instálunk alázatosan vagy Quartélyt rendelni,

¹ Egy fél sor kiszakadt, olvashatatlan.

hogy subsistalhassunk, vagy pedig Quartély pénzt, hogy Quartélyaink árrát fizethessük; mert már alig kaphatunk béres házakat is a Városba, 80—90 Rhénes forintokat kérnek egy tsekély Quartélyért is. Kegyes Resolutioját ohajtva várva, maradunk Debreczen die 29. Júlii 1807. A Tekintetes Nemes Tanátsnak alázatos szolgálai: *Vatai Mihály, Báthori János, Z. Göntzi László, Rábai István, Tóth Ferencz, Schgrájer Aloisius, File György*, Typographiae Sociusok.

[A félv külső lapján a címzés:] A Tekintetes Nemes Tanátshoz alázatos Instántiájok a Typographiae Sociusoknak.

[U. o. a városi jegyző rávezetett jegyzete:] Az Instansok fizetése a folyó militaris esztendőnek elején jobbítottván meg, a belől kitett kéréseket most telyesíteni nem lehet. Debr. ex Senatu et Cotte. 5. Aug. 1807. Per. Jur. Notarium *Danielem Komlósy*.

(A városi nyomda irattárában egy rongyollott féliven.)

LXIII.

Tanáeshatározat a nyomdai személyzet fizetéséről és a nyomdai felügyelők számadásáról. 1807.

843. sz.

A Nemes Város Typographiájában dolgozó Sociusok Instanciát adván bé mostani fizetéseknek az uralkodó drágasághoz képeest való jobbítása iránt: abbeli kérések nem applacidáltatott, mivel a Rationaria remonstratiója szerint az ő fizetések tsak mostanában u. m. a folyó militaris esztendőnek kezdetekor 186 Rforintról 20 krról vivődött 200 Rforintra. Ezen alkalmatossággal elő hozódván a Typographiának állapota és az eránt d. 13-a decembris 1797 nro. 17,244. költ Kegyelmes Királyi Resolutionnak 16-ik cikkelye fel olvastatván, minthogy abban nyilván parantsoltatik, hogy a Typographiae Inspector Urak a Typographiához tartozó mindenféle papirosokról és nyomtatott Exemplárokról minden esztendő végén számot adjanak és mind a Perceptiot mind az Erogatiot a Quietantiák Protocollumából kivett Documentumok párával remonstrálják, annál fogva mind azért, hogy azon Kegyelmes Parantsolatnak elég tétetődjön, mind pedig, hogy a Nemes Város Typographiájának állapotja és környül állásai

mindenkor világosan ki tétzhessenek, meghagyódott a Typ. Inspector Uraknak, hogy számadásaikat 1797. esztendőől fogva az említett Klmes Resolutioban provocalt schema szerént készítsék el, mellyeknek jobb móddal lejendő ki dolgozására nézve segítségül adjungáltatik Eskütt Rosnyai Sámuel Uram.

(Protocollum Politico Oeconomicum. 1807. 249. l. — Debr. vár. közlár.)

LXIV.

Tanáeshatározat a köteles példányok felküldéséről. 1807 aug. 5.

Az 1804 febr. 28-án 4333-ik szám alatt költ Parantsolathoz képest újra reflectáltatnak a Typographusok, hogy mindenféle nyomtatott munkákból, úgyszintén az Országban nyomtatódni szokott Ujságokból is minden esztendőben négy Exemplárt Ő Felségének és a nemzeti Bibliothecának a számára, a millyenek a Széchenyiana és a Királyi Universitas Bibliothecái, fel küldeni el ne mulassák.

[*Határozat :*] Ki fog adódni Typographiae Provisor Uramnak, hogy magát ezen parantsolat értelméhez tartsa.

(Protocollum Politico-Oeconomicum. 1807. 789. jkvi sz. — Debr. vár. közlár.)

LXV.

A nyomdai személyzet fizetésjavítás iránti kérvényével kapcsolatos tanáeshatározat a nyomda jövő sorsát illetőleg. 1807 dec. 2.

1022. sz.

A Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Kamara a folyó esztendőben october 21-én a 16763-ik szám alatt azon két rendbeli felírássra, mellyek innen aug. 22-én és oct. 3-án a Typographiae Provisor és Sociusok fizetésének jobbítása iránt tettek, azt válaszolja, hogy megnézetten a számadások, úgy látszik, hogy a Typographiából nem csak nyeresége nints a Városnak, hanem inkább kárára van, azért sem a Provisor, sem a sociusok fizetését jobbitani nem lehet, sőt mivel a Typographia tartása kárára van a Városnak, jobb volna azt sufferálni.

[*Határozat :*] Ezen Resolutio ki fog adódni Typographiae Inspector Uraiméknak, hogy a Provisort meg halgatván, ha mi Reflexiojok lessz, adják bé.

(Protocollum Politico-Oeconomicum. 1807. 309. l. — Debr. vár. közlár.)

LXVI.

Tanáeshatározat a nyomda leltározásáról. 1808 nov. 23.

692. sz.

N. Fáy Ferencz és Vetsey Sámuel Senator Urak jelentik, hogy a Typographiának Inspectoraivá tétetvén, elmúlhatatlanul szükséges, hogy ottan mindenek inventaltassanak, s úgy legyen meg annak rendi szerént az inventalt holmik által adása.

[*Határozat :*] E végrepro inventione Senator N. Rakóvszky Dániel és Fürmender Orbán István Uraimék exmittáltatnak ad Relationem.

(Protocollum Politico-Oeconomicum. 1808. 245. l. — Debr. vár. közlár.)

LXVII.

A debr. ref. kollégium a városi nyomdát meg akarja venni. 1811 febr. 15.

A városi tanács 1811 febr. 15. ülésének jkvéből.

51. sz.

A Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Kamara dd. 4. Decz. 1810. nro. 20,925. az ide való Reformatum Collegium külső és Belső Elöljáróinak Instantiáját, mellyben a Város Typographiáját illendő áronn a Collegiumnak által adatni kéri, olly parancsolattal küldi le, hogy az iránt maga vélekedése mellett küldjön Tudósítást a Magistratus, egyszersmind a Typographiának mind költségeiről, mind jövedelméről referáljon.

[*Határozat :*] Repraesentáltassék, hogy a Magistratus a projectált Conditioók szerént nem lesz idegen attól, hogy a Typographia a Collegiumnak adódjon, de valamig a Typographia nem inventalódik, addig végső Relatiót nem tehet.

(Protoc. Polit. Oecon. 1811. 206—207. l. — Debr. vár. közlár.)

**Rakovszky Dániel szenátor jelentése a városi nyomda leltározásáról.
1812 jan. 24.**

Die 24-a Januarii in Senatu.

Praesentibus Titt. Dominis Samuele Simonffy Judice Alexandro Meszena, Ignatio Petrótzi, Stephano Sz. Sáray, Georgio Margitai, Michaelae Komáromi, Daniele Rakóvszki, Samuele Vecsey, Gabriele Revitzki, Francisco Somosi, Ladislao Laky Senatoribus, Carolo Szilágy Notario.

11. Senator N. Rakóvszki Dániel Ur kiküldetvén a múlt 1811-ik esztendő febr. 15-én a helybeli Typographia inventatiojára beadta a maga Relatioját, mely szóról szóra így következik:

A Typographiát inventálni még a múlt 1811-ik esztendőben Cancellista Pándi Lajos és Typographiae Provisor Csáti György Uraimék jelenlétekben legelőbb az úgy nevezett Komáromi háznál lévő Depositoriumba el kezdtem, a hol a Bálokat fel őldoztatván, minden exemplárokat darabról darabra meg vizgáltam, de az exemplárok sok volta és ilyen szoros meg vizsgálása miatt naponként kevésre mehettam, a következett Aprilis hónapban pedig a kéttzeri pusztító tűz által a Városnak majd két harmada meg égvén, ezen munkámat félbe kellett hagyni és azokat tselekedni, mellyek vagy a tűz által megemésztett Városunk, vagy Polgárjaink és Lakossaink segítségére s elrendelésére, vagy egyenesen a királyi szolgálat halasztást nem szenvedő előmozdítására parantsoltattak. Ezek egy kevés tágulást engedvén, ismét a meg irt módon folytattam az Inventatiót, és azt el végezvén a Komáromi Háznál lévő Depositoriumban ismét a Typographiába magába, azután a Piaczon lévő boltban folytattam. — A Typographiához tartozó műszereket betsülték Böszler Jakab, Kórosi István Esztergariusok, Kapros Sámuel, Mezei Mihály Asztalosok, a lakatos s vas munkát Bauer Antal Lakatos és Vasáros E. Auer Sámuel ő Klmek. A betűk pedig font számra vétettek fel, a mint azokat maga a Nemes Város közelébb vette, ha mindjárt kopottak voltak is: a betű ment a közelebb folyamatba hozott Váltó Tzedulákba, a mint azokat a Patens ki hirdette.

Ezek szerint a Typographiának három helyen lévő exem-

plárjai, műszerei és egyéb hozzá tartozók a sub. nro. 1-o Inventarium szerint tészen Rf. 85,451 kr. 47.

Mellyhez járul a sub. nro. 2. lévő operatum szerint a múlt 1811-ik esztendőben ugyan az ottan lévő és specificie kijegyzett quietantiák szerint a Provisornak kiadott 64,865 exemplárokból, általa el adott exemplároknak az ára, a mint ez ugyan azon Documentum végén a Recapitulatióba a két utolsó Rubricaba specificie ki vagyon téve in summa: 7141 kr. 53.

Azért a Typographia mostani statusa tészen: Rf. 92,593 kr. 40.

Szükségesnek tartom itt meg jegyezni azt, hogy sub. nro. 2-o a Recapitulatio 2-ik rubricájában specificált exemplárok, mellyek in summa 5912 darabba vagynak ki téve, a Typographia most ki tett Statusához azért nem adódnak, hogy már a sub. nro. 1-o lévő Inventarium 3-ik szakaszában pag. 11. 12. 13. a hol a piatzon lévő bőltnban talált exemplárok specificaltatnak, be mentek s így kéttzer nem inducaltathatnak.

Találtattak még ezeken kívül a Nemes Város Vám és Vásárbeli Beneficiumit illető külömb-külobb féle czédulák, mellyeknek specificumát sub. nro. 3. azzal a meg jegyzéssel zárom ide, hogy a régibb esztendőkben ú. m. 1770. és 1780. közt nyomtatott czédulákon, mellyek sub. nro. 3. ezen nevezet alatt: *Stempel nélkül valók* specificaltatnak, meg stempelezve vagy a Nemes Város czimere reájok nyomva nintsen; — vagynak olyanok is, mellyek már cassálva vagynak, mint p. o. a legelőre szólló egy krajczáros czédulák; amazokat meg kellene stempelezni, ezeket pedig a rajtok lévő nyomtatást két húzással el törteni, és a tiszta oldalát fordítván, azokra lehetne vagy Rőzse vagy más czédulát nyomtatni, és e szerint a Nemes Város részére használni.

Szükségesnek tartom itt megjegyezni: hogy a czédulák közül, mellyeket a moly haszon vehetetlené tett, azokat közülök, mint el rongyollottakat, és hogy a többi is rólta meg ne emésztődjön, kivágattam és tsak a használhatókat hagytam meg, és ez az oka, hogy a czédulák calculussa az árcusra a norma szerint nyomtatni szokott czédulák számát az árkusok számához képest néhol meg nem üti: — ezen Nemes Várost magát illető czédulákat a sub. nro. 1-o lévő Inventarium

riumba azért nem tettem belé, hogy ezeknek egyedül tsak a Nemes Város veheti hasznokat, és ezeket a Nemes Városnak minden esetre szükséges meg tartani, de azért sub. nro. 3. mind specificalva vagynak. A Komáromi háznál lévő Depositoriumba az 1775-iki nyomtatásokból rész szerént defectusok, melyeket helyre hozni már nem lehet, rész szerént meg rothadtak találtak ezek: Pictet Theológiájából...¹

(Protoc. Polit. Oecon. 1812. 8—10. l. — Debr. vár. közlár.)

LXIX.

A debr. városi nyomdának a ref. énekeskönyv kiadására vonatkozó privilegiuma. 1812 szept. 18.

Nos Franciscus Primus divine favente Clementia Austriae Imperator, Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galliciae et Lodomeriae Rex Apostolicus; Archidux Austriae; Dux Lotharingiae, Salisburgi, Virceburgi et in Franconia; Magnus Dux Cracoviae; Magnus Princeps Transylvaniae, Dux Styriae, Carinthiae et Carnioliae, superioris et inferioris Silesiae; Princeps Berchtoldsgadenae et Mergentheimii; Comes Habsburgi etc: etc: Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis: Quod Nos ad demissam quatuor Superintendentiarum Helveticae Confessioni addictarum Ecclesiarum in Regno Nostro Hungariae existentium Supplicationem Nostrae propterea factam Maiestati, quo super novo suo sub Titulo: *Közönséges Isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv* Typis vulgando Psalterio velut Novis Additionibus aucto et normaliter etiam jam censurato Benignum Privilegium Nostrum exclusivum de non reimprimendo pro parte Typographiae Debreczinensis clementer elargiri dignaremur, humillimis his Precibus clementer deferre volentes, id Eidem Typographiae Debreczinensi de Caesareo-Regiae Potestatis Nostrae Plenitudine, et Gratia speciali benigne annuendum, et concedendum esse duximus, ut eadem Typographia praeattactum Psalterium privative adeoque nemo alter Typographorum sub Poena Confiscationis absque tamen Prae-

¹ A jegyzőkönyvi bejegyzés itt véget ér. A jegyző, úgy látszik, a jelentésnek ezt a részét is be akarta írni a jegyzőkönyvbe, de megfeledkezett róla s az inprotocollatio így félbe maradt.

judicio praememoratarum quatuor Superintendentiarum imprimere possit, ac valeat; Imo privative penes eandem Typographiam, velut per saepefatas quatuor Superintendentias indicatas imprimendi Facultatem benigne concedimus, et annuimus praesentium per Vigorem. Quocirca Vobis cuiuscunque Status, Gradus, Conditionis, et Praeeminentiae Fidelibus Subditis Nostris harum Serie firmiter praecipientes committimus, et mandamus, qua tenus repetitam Typographiam Debrecziniensem in Impressione saepefati Psalterii nullatenus turbare, impedire, molestare, et prohibere, neque praeattactum Psalterium imprimere, vel reimprimere praesumatis, sed ipsam hac Benigna Gratia, et Annuentia Eidem praevio Modo concessa libere, secure, et absque omni Damno, Molestia et Impedimento, uti, frui, et gaudere permittere, ac per eos, quorum interest, permitti facere Modis omnibus debeatis, et teneamini, harum Nostrarum secreto sigillo Nostro quo, ut Rex Hungariae Apostolicus utimur, in pendenti communitarum Vigore, et Testimonio Literarum mediante, quas post earundem Lecturam semper reddi volumus et jubemus Praesentanti. Datum per Manus Fidelis Nostri Nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Josephi Erdödy de Monyorókerék, Aurei Velleris, ac una Insignis Ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici Magnae Crucis Equitis, Montis Claudii et Comitatus Verasdinensis Perpetui ac Supremi Comitis, prout et Arcis Civitatisque ejusdem Nominis haereditarii, Capitanei, Camerarii, et Actualis intimi Status Consiliarii Nostri, Dapiferorum Nostrorum Regalium per Hungariam Magistri, Comitatus Nitriensis Supremi Comitis, ac per Regnum Nostrum Hungariae Aulae Nostrae prout et dicti Ordinis Sancti Stephani Cancellarii, in Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae Die decima octava Mensis Septembris Anno Domini Millesimo octingentesimo duodecimo, Regnorum Nostrorum Hungariae, Bohemiae et reliquorum Anno vigesimo primo.

Franciscus.

Comes Josephus Erdödy.

Comes Nicolaus Szécsen.

(Debr. vár. magánlevélt. — Pergamenre írva; függő pecséttel. A pecséten Magyarország és Ausztria egyesített címere; a körirat azonos az oklevél elején felsorolt címekkel.)

A királyi kancellária nyugtatóványai a debr. nyomdának adott kiváltáságlevél költsége fejében átvett összegekről. 1812.

a)

Ad nros. 7064/6590—810.

Quod ad Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae Taxatoratus Officium Camerale Aulicum ex parte quatuor Superintendentiarum Helveticae Confessionis pro collato Privilegio exclusivo ad Impressionem Psalterii sui. Titulo minoris Taxae et Expensarum, ut pote pro Pergamena, Zona vericea, Capsula lignea etc. Floreni Viginti Tres cruciferi 51 in Schaedis Reluitionalibus soluti sint, hisce recognoscimus

Viennae die 28. April. 1812.

Egidius Puchwein,

Taxator Aulicus

Carolus Moser,

Contraagens.

b)

Quietantia quod ad Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae Taxatoratus Officium Camerale Aulicum per Typographiam Debreczinensem, circa ad Nrum. 7064—810. collatum Privilegium Typographicum, super Helveticae Confessionis addictorum: novo Typis vulgando Psalterio, tenore Decreti Aulici dd. 6-a Augusti 812 sub. Nro. 20,872., in complementum totalis Taxae Valutae Viennensis adhuc octodecim Floreni depositi sint, hisce recognoscimus. Viennae die 7. Septembris. 1812. *Egidius Puchwein*, Taxator Aul. *Carolus Moser*, Contraagens.

c)

Quod Floreni viginti octo — cruciferi Titulo Minoris Taxae pro Expeditione B. Privilegii exclusivi super Helveticae Confessionis addictorum novo Typis vulgando Psalterio pro parte Typographiae Debreczinensis ad Instantiam Superintendentiae elargiti ex parte antelatae Typographiae Debreczinensis in expediente Cancellaria Regia Hungarico-Aulica rite depositi sint, praesentibus testatum redditur. Viennae die 26 Mensis Septembris 1812. Id est: Fl. 28 kr. — in Schaedis Reluitoriis.

Per Directionum Expeditores Officii Excelsae Cancellariae
Regiae Hungarico-Aulicae. *Josephus Borosány*, Adjunctus.

(Debr. vár. magánlevéltárából.)

LXXI.

Csáthy György könyvárulhatási ügye. 1812 szept. 26.

A depr. vár. tanács 1812. szept. 26. üléséből:
441. sz.

A Nagy Méltóságú M. Királyi Helytartó Tanács dd. 23.
Dec. a. p. nro. 31,757. parantsolja, hogy könyv árulásra való
Privilegiumért esedező helybeli Typographiae Provisor Csáthy
Györgynek a dolgában, 15 nap alatt küldje fel a Magistratus
tudósítását.

[*Határozat:*] Exmissus Senator N. Rakóvszky Dániel Ur
el végezvén a helybeli Typographia inventiatóját, s annak
Inventariumát e folyó januarius 3-án be is adván, fel fog kül-
dödni a Relatio azon alázatos vélekedés mellett, hogy a mint
még 1808 febr. 22-én végeztetett, árulhatja az Esedező azon
könyveket, mellyek az itt való Depositoriumban nem talál-
tatnak s itten nem nyomtatódnak, úgy m. a. hogy ezen enge-
delem monopoliummá ne vállyon.

(Protocollum Politico-Oeconomicum. 1812. 209. l. — Debr.
vár. közlár.)

LXXII.

A nyomda eladásának ügye. 1813 jan. 28.

1813 jan. 28-án tartott tanácsülés jkvéből:

140. sz. dd. 8. Jan. a. c. nro. 988. Mivel az ide való Ref.
Collegiumnak a Város Typographiája meg vétele iránt fel kül-
dött és a Magistratussal 1810. decz. 4-én a 20,925-ik szám alatt
közlött Esedező levelét a Magistratus a múlt esztendőben
Januarius 24-én tett remonstratioja mellett vissza nem kül-
dötte, annak fel küldését parantsolja a Felsőges Kamara.

[*Határozat:*] Ezen, hibából itt maradt Instántia stante
sessione fel küldődött a Felsőges Kamarának.

(Protoc. Polit. Oecon. 1813. 43. l. — Debr. vár. közlár.)

Csáthy György művezető tervezete a nyomdai személyzet ellátását illetőleg. 1813 jún. 28.

Tekintetes Nemes Tanács!

Minekutánna már az Exclusivum Privilegium az újj Énekes könyvre meg vagyon nyerve, hogy az tsak a Debreczen Várossa Typographiájában nyomtatódjon, már a második Impressumhoz ismét hozzá kellene fogni, hogy a Privilegiumnál fogva a Publicum kívánsága néminémű részben tellyesítődne; de a Typographiának mostani kevés subjectumaival, kik már egyéb aránt is 24 s több Esztendők óta elgyengültek, sőt némellyik el is nyomorodott, ezenn munkának véghez vitelében semmire sem mehetek, annál is inkább, hogy tsak két Préssenn dolgoztathatok, és azonn is tsak lassan, azombann ezenn két Préss is más munkák által többnyire elfoglaltatik: szükséges volna tehát még a két heverő Présshez is subjectumokat szerezni; én ugyan most legközelebb Pestenn lévén, próbáltam Sociusokat hívni; de tudokra adván az ide való Sociusok fizetését, ezt felelték: hogy ő nállok egy Inas is többet keres annál, e szerént egy sem vállalkozott; most már legjobb volna a Collegiumból valami négy Ifjat Inasságra fel venni: ez eránt is szóllottam már Prof. T. Sárvári Pál Urnak, és küldött is hozzám négy alkalmas, jó termetű Ifjakat, a kiknek kevés idő múlva hasznokat lehetne venni a Préss mellett; de mivel sem Intertentiójoknak, sem ruházatjoknak semmi bizonyos meghatározása nintsen mostann; mind ekkoráig tsak szóval tartom és várakoztatom őket: a mostani időhöz képeest tehát, a mint már mindeneknek végére jártam, lehetne egy Typographus Inasnak adni egy esztendei Intertentióra 120 Váltó forintot, 4 köből tiszta búzát, 2 köből rozst, ez előtt is adódott 100 fr. és ennyi búza és roz.

Ruházatja egynek egy esztendőre:

Egy posztó Leybl per.	4 Rfrt.	12 kr.
Két nadrág	11 „	36 „
Egy kalap	3 „	— „
Két pár csizma	6 „	— „
Két nyakravaló	3 „	— „

Két pár fehér ruha	6 Rfrt. — kr.
Két sebbeli keszkenő	1 „ 20 „
Mosásra	6 „ — „
Ezek mellett 3 esztendőre lehetne adni:	
egy újjas köpönyeget	15 „ 36 „
Egy újjas Leyblit	7 „ 18 „
melly in Summa téssen	62 frt. 22 krt.

Ezenn dologról leendő végezéseért a T. N. Tanátsnak midőnn alázatosann instálnék, maradtam érdemlett tisztelettel Debr. die 28 Juny. 1813. A T. N. Tanátsnak alázatos szolgálja

Csálthy György, Typ. Provisor.

[*A félv külső lapján :*] A Tekintetes Nemes Tanátshoz alázatos Instántiája a Typ. Provisornak a Typographiába fogadandó Inasoknak Élelmekre és Ruházatjokra adandó fizetésnek meghatározásáért.

[*U. o. más kéz írásával :*] Typographiae Inspector Urak meg vizsgálván ezen projectumot, adjanak informatiot. Debr. in. Senat. d. 1. Julii. 1813. per. Jur. Notar. Frid. Poroszlai.

[*Alatta ismét más kéz írásával :*] Ezen projectumot megolvastuk, megvizsgáltuk, és jónak találtuk azért, mivel a Typographia már most az Exclusivum Privilegium által folyvást munkára kapvann, maga ki keresi bőven a Legényekre és Inasokra tejendő költséget, mellyet alázatosan referálunk. Debreczen. Július 5-kén. 1813. *Fáy Ferencz és Vecsey Sámuel*, Typogr. Inspectorok.

[*Ez alatt megint más kéz írásával :*] Typographiae Provisor Ur fogadhat négy jó reménységű Ifjakat a Typographiára Inasoknak ; kiknek Conventioja lessz egynek-egynek : 100 idest száz Vft. Deputatuma 2 köből búza és 4 köből rozs, és a belül specificált árrú, nemű, és meghatározott időre adandó Ruházattyok. Egyébb eránt igyekezzen Provisor Ur a bójelenített munkát mennél több Exemplárba és tisztábban nyomatni. Debr. in Sen. 5. Julii 1813.

Per Lad. Laky, Senatorem.

(A nyomda irattárában egy féliven.)

LXXIV.

A nyomda eladásának ügye. 1813 szept. 9.

Az 1813 szept. 9-én tartott tanácsülés jkvéből:
669. sz.

Continuatio 4-ae Sept. 1813. A Fels. K. Magyar Kamara dto. 20. Aug. a. c. sub nro. 17,913. a helybeli Ref. Collegiumnak a Város Typographiájának licitation kívül, és tsak betsült áron lehető meg vétele eránt tett, és a Magistratus által is assecundált Recursusára, tudtára adván a Magistratusnak, hogy Ő Felsége által a Város Typographiájának el adása semmiképen meg nem engedtetik, a Végezést különösen is közli a Magistratussal oly parantsolattal, hogy az a helybeli Ref. Collegiumnak adódjon ki. Mely szórul szóra ekképen vagyon: *Proposita per Civicum Magistratum Debretzinensem, ejatis Typographiae civicae Distractione, ab altissimo loco nullo modo admissa, supplicantes a petito, pro sibi extra licitationis viam, erga persolvendum aestimationale praetium adendo adtactu Typographia formato simpliciter amoveri. Ex Consilio R. Cam. H. A. Budae die 25. Aug. 1813. Franciscus Novák mp.*

Egyéb aránt meg hadgya ezen Magistratusnak, hogy olyan módokról gondolkodjon s tanátskozzon, a melyek által ő Felségének kívánságához képeest a Város Cassája szaporodjon, és azon plánumot ki tsinálván, az itten munkálkodó kir. Commissarius Urral közöllye, a ki ezennel azon dolog eránt tudósíttatik.

[*Határozat:*] A Fels. Kir. Kamara által leküldött Indorsata in origine ki adódik Fő Tisztelendő Superintendens Urnak. Egyéberánt pedig a Város Cassájára nézve, a hasznosabb módok felől fog a Magistratus tanátskozni, és arról a Tudósítást meg teszi.

(Protoc. Polit. Oecon. 1813. 611—612. l. — Debr. vár. közlár.)

LXXV.

A nyomda eladásának ügye a tiszántúli ref. egyházkerületnél. 1813.

Felolvasódott a N. M. Királyi Udvari Magyar Kamarának e folyó esztendőben augusztus 25-dik napján a 17,913.

szám alatt költ Resolutioja, melly által a Debreczeni Collegium azon kérésétől, hogy a Debreczen Városa Typographiáját kótyavetyénn kívül, betsú szerént meg vehesse, elmozdítódik.

[*Halározat:*] Tevődjék bé az Archivumba.

(A tiszántúli superintendencia jkvból 1813. 79. sz. a. — A tiszántúli ref. egyházkerület levéltárában.)

LXXVI.

**A nyomda számára vett új ház és a szóciusok szálláspénzének ügye.
1814 nov. 2.**

1814 nov. 2-án tartott tanácsülés jkvéből:

677. sz. ddo. 5. Oct. 1814. nro. 21,575. Minthogy az itten munkálkodó Királyi Commissarius Úr is hasznosnak és szükségesnek ítélte a Typographiára nézve a Magistratus által a folyó esztendőben Aug. 8-án projectált ház megvételét, azért azt meg engedi a Nagyméltóságú Kamara, valamint azt is, hogy a Typographus Legényeknek quartély pénzre esztendőnként 80 frnt fizetődjön.

[*Halározat:*] Notarius Uramék committályák Perceptor Úrnak, hogy a régibb Typographus Legényeknek, és a 15. Sept. 1814. usque ultimam Octobris a. c. a 80 frt. quartély pénzből eső Rátát fizesse ki, a bé állott Katonai Esztendőre nézve pedig íródjon bé a salarialis statusba.

(Protoc. Polit. Oecon. 1814. 306. l. — Debr. vár. közlár.)

LXXVII.

Csáthy György provizor kérvénye a városi tanáshoz az újonnan fel-fogadott személyzet útköltsége tárgyában. 1815 april. 29.

Tekintets Nemes Tanáts! A Magyar Kurirnak 24-ik numerusú Ujságában először, és több következendőkben is azután publicaltattam a N. Város Typographiájában a Sociusok fizetések, és meg hívtam a jó erköltsű, tudományokat jól értő Sodalisokat: mellynek e lett az Effectusa, hogy már ígérkeztek is négyenn Kolosvárról, egy pedig Brassóból, a kik azonnal meg indulnak, mihelyt arról bizonyossá tészem őket, hogy mennyi Viaticumot kapnak, Kolosvár ide 24 mérföld, Brassó pedig 48 mérföld: instálom alázatosann a T. N. Ta-

nátsot, méltóztasson mind a két rendbelieknek a Viaticumot meg határozni, hogy minél előbb írassak nekik. Melly mellett érdemlett tisztelettel vagyok Debr. 29. Apr. 1815. a T. N. Tanátsnak alázatos szolgája *Csáthy György*, Typ. Prov.

Indorsata: A Brassóból jövőendőnek 50, a Kolosvárról jövőendőknek 25 frt. Viaticum resolvaltatik, adja tudtokra Provisor Uram, de egyszersmind azt is, hogy ha eljönnek, legalább Esztendeig egy helybenn maradjanak, annyival inkább, hogy a Deputatumok a mostani környül állásokbann két öl fával szaporítódott. Debr. in. Sen. 29. Apr. 1815. Per Jur. Not. *Frid. Poroszlay*.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy féltiven. Másolat. — Debr. vár. közlár.)

LXXVIII.

Csáthy György számadása. 1817 okt. 11.

A városi tanács 1817 okt. 11-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből:

743. sz.

Az Ur Fő Bíró Ur [*Simonffy Sámuel*] proponálja, hogy Oeconomicus Perceptor Uram jelentést tévén az eránt, hogy néhai Typographiai Provisor Csáthy György Uram a múlt esztendei számadását bé nem adta, és hogy az özvegye is mind eddig bé nem adta, holott felette nagy summa lett volna, a miről számolni tartozott volna. Ezen kívül azt is jelenti, hogy a Nemes Collegiumtól is több rendbeli exemplárokra feles summát vévén fel, az exemplárokat nem administralta, következőképpen az árával tartozik. Erre való nézve szükségesnek ítélné, hogy a néhai Typographiae Provisor számadásai és a keze alatt volt közönséges exemplárok conscribáltassanak és vizsgáltassanak meg.

[*Határozat*:] Typographiae Superinspector Senator Vetsey Sámuel és Lukátsy András Uraknak meg hagyódik, hogy meg vizsgálvan a Nemes Város Typographiája exemplárjait, a néhai Provisor számadásait is vizsgálják meg minél előbb s referálják, hogy az halogatás miatt a Város Cassája kárt ne szenvedjen.

(Protoc. Polit. Oecon. 1817. 321—322. l. — Debr. vár. közlár.)

LXXIX.

A nyomda elhelyezése a tervezett új városháza épületében. 1823
május 14.

Die 14. Maii in Senatu.

Praesentibus titt. Dominis Paulo Böszörményi Judice Primario, Daniele Rakovszky, Samuele Vetsey, Ladislao Laky, Stephano Tikos, Stephano Orbán, Andrea Lukátsy et Francisco Miklóssy Senatoribus, Friderico Poroszlai, Gabriele Dömsödy et Alexandro Nagy Notariis. Absentibus vero Dominis Joanne Fáy Consule, Francisco Somossy, Daniele Komlósy, Georgio Markos, et Samuele Fodor Senatoribus.

Az Ur Fő Bíró Böszörményi Pál Ur proponállya, hogy a Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Kamara sub dato 15. Januarii a. c. nro. 2066. költt K. Rendelése szerint az Ótska Város Házának mostani állapotjának megvizsgálására ki nevezett Földmérő Heyne Ferencz Ur már el érkezvén, az épületet megnézte. Minthogy pedig a Tiszt. K. Rendelésnél fogva, a fent említett Geometra Urnak a van kötelességébe téve, hogy a hely színén meg vizsgálván az Ótska Város Házát, adja arról a vélekedését, hogy lehet-e még rajta valamit igazítani s mennyi költséggel, hogy úgy még egy néhány esztendeig használható lehessen, abba az esetben pedig, hogy ha múlhatatlanul szükséges volna az újonnan való felépítése, a mostani Város Házánál meg lévő Hivatali Helyeket az újonnan építendő Város Házának fel osztásával combinállya, és hogy könnyebben fel lehessen szemmel venni, az Ótska Város Házát rajzolja le, és referállyon rólla, hogy a Commodítások, a 18 bóltok, és Typographia öszve szorítása által, a szükséghez képeest a költségeket miképpen lehetne kevesíteni és hogy van-e a Városnak szabadsága arra, hogy a Typographia a Város Házánál legyen, és hogy abban van-e a Városnak valamely haszna. Ehezképeest szükségesnek véli az Ur Fő Bíró Ur, hogy mind a két tárgyra nézve, úgy mint, mind az újonnan építendő Város Házába való Commodítások meg nézésére, mind a Typographiát illető pontra nézve Deputatio rendelődné.

[Határozat :] Mely szerint a Város Háza dolgában deputáltnak Polgármester Fáy János, Senator Rakovszky Dániel és

Laky László Urak a végre, hogy a ki küldött Heine Urral egyget értőleg visgállyák és határozzák meg, mennyi és minémű Commoditások múlhatatlanul szükségesek a Város Házában; figyelemmel lévén egyszersmind ennek a Város díszére és szükségére tartozó épületnek a mai tsinos Gustus szerint, és a Cassára hasznót hajtható építésére nézve is. Minthogy pedig ebben az operatióban szükséges a Notariatus és Fiscalatus dólgaire is tekintettel lenni, Fő Notarius és Fő Fiscalis is legyenek jelen a Deputatióban. A Typographia dolgában pedig Senator Vecsey Sámuel, Kis Orbán István, és Lukátsy András Urak ad Relationem, kik a ki adott utasítás szerint visgállyák meg mind azokat, a mellyek a Typographiára tartoznak.

(Protoc. Polit. Oecon. 1823. 211—212. l. — Debr. vár. közlár. — E tanácsülés más végzést nem is hozott, csakis ezzel az egy kérdéssel foglalkozott.)

LXXX.

A városi tanács 1823 május 20-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből az új városháza építésével kapcsolatosan a nyomdáról szóló bejegyzések.

Provocatum sub A).

...A Város Typographiájának további publica administratioja a Magistratusnak egyik fő kötelessége lévén ennek manipulatiojára a városonn, a közönséges házaknál éppen semmi alkalmas hely nem találtatik, de különben is a régi elavult és öszve repedezett s omlott Város Házánál volt a Typographia, annak a Városonn lett felállása idejétől fogva ember emlékezetét fejül haladó időtől fogva: ennek tehát az ezen nyomtató Műhelyre könnyebben lehető felvigyázás és securitásba tétele tekintetéből is, a dolgozó Individuumok számához és foglalatosságához képpest, a rajzba kitett szobákra és depositoriumokra az építendő Város Házánál mind mulhatatlan szükség van...¹

2-or. Felvétellett köz tanácskozás tárgyául a Typographia dolgában ki küldött másik deputatio sub B. relatioja, melybe

¹ Ezután a tervezett városháza egyéb helyiségeinek elhelyezéséről szól részletesen a jegyzőkönyv, valamint egyenként tárgyalás alá veszi a deputationak rájuk tett észrevételeit. Csak azután tér át a B) alatti tárgyra, a nyomdára.

hiteles Documentumokkal bé bizonyíttatik az, hogy a Város Typographiájának esztendőnként szép jövedelme folyván bé a N. Város cassájába, valóba meg érdemli, mint különben is Publica Administratio alatt lévő Institutum; amelynek a Nemes Város más közönséges Házaknál alkalmas hely ily kiterjedésbe általán fogva nem találtathatik, hogy az építendő újj Város Házánál a különben is éjjel-nappal fenn álló Strázsák őrzése és felvigyázása alatt tellyes securitású alkalmatosságokat nyerjen magának és körülötte munkálkodó Individuumainak.

Provocatum sub B).

A N. Város Typographiája Statusa és annak hova és mi módon lehető elrendeltetéséről szóló Relatio.

Ezen sub. A) előadott Exmissiónknál fogva öszve gyűlvén, Typographiae Provisor Urammal egyet értőleg, e következő dolgokat tudtuk meg:

1-sőben magára a könyv nyomtató Műhelyre nézve azt, hogy a'mennyire az akkori időkbeli viszontagságai után mind ezen Országnak, mind különösen ezen Városnak ki lehetett tapogatni, ez a Könyv nyomtató Műhely már 1563-k Esztendőben ezen Városban vőlt, és akkor annak Provisora Török Mihály vőlt, 1565-k Esztendőben Hofhalter Rafáel, 1875-ben Komlóssy András, 1577-ben pedig Hofhalter Rudolf, és ez a Könyv nyomtató Műhely mindenkor a Város dispositioja alatt vőlt mind e mai napig.

2-or A mi ennek a mostani állapottyát illeti, az abban most meg lévő nyomtatott, és minden nap kelendő Exemplárok designatioját, az azoknak valóságos árával egygyütt, ezen sub B) lévő specificatióban alázatosan ide rekesztjük, úgy

3-or. Annak öt esztendők alatt való jövedelmét, a mely időtől oltta t. i. ezen Műhely a mostani Typographiae Provisor Uram által administraltatik, hasonlóul sub C) ide rekesztjük.

4-er. A mi ezekenn a valóságos jövedelmeken kívül, a Publicumra való nézve, hasznát illeti ezen Könyv nyomtató Műhelynek, azt ezen sub D) ide tsatolt Laistromból nyilván láthatni, mellyeknek az ezen egész Városra nézve nyomtatódni kellett, ha ezek pénzért nyomtatódnának, úgy ezeknek ára több ezerekre menne.

A mi pedig 5-ör azt illeti, hogy ezen Typographiának a Város Házában kell-e lenni ? vagy más különös Fundusra kellene-e a Városnak ennek számára egész épületet tenni ? arra ezen Deputationnak ez az alázatos vélekedése :

Hogy mivel ezen Typographiának, melynek most effective 8 presse van ; de a hely szűk volta miatt azok közül tsak 6 járhat, a mellyek közül az Innep napokat kivévén minden nap 10 Sociusok, és 8 Inasok dolgoznak szorgalmatosan a Provisoron kívül, kinek a munkák kiosztása és a számadás, mely mindenkor Magistratualis fel-vigyázás alatt megyen véghez, a kötelessége, az el-helyeztetésére kívántatik :

a) Egy 5 öl hosszúságú és 4 öl szélességű Szoba, Betű szedő Háznak:

b) Egy 7 vagy 8 öl hosszúságú és 4 öl szélességű Szoba nyomtató Háznak.

c) Árkus szedő és azokat a nyomtatásra el-készítő Háznak 5 öl hosszúságú és 4 öl szélességű Szoba.

d) Az el-adó Exemplárok Thékájának egy 5 öl hosszúságú és 4 öl szélességű Szoba.

e) A Provisor dolgozó Szobájának is egy Szoba.

f) A Betűk és más Instrumentumok mosására nézve egy konyha.

g) Az Inasok számára is a hol háljanak egy Szoba.

h) Az Exemplárok szorítására és bálozására egy 3 öl szélességű fojosó, a melyen a kéznél lévő Exemplárok is megférhessenek ; és

i) három jó száraz Depositoriumok, a mellyekben a bálban lévő Exemplárok és nyomtató Papirossak, mellyek mindenkor a Typographiae Inspectoratus hírével tevődnek bé és adódnak ki, és a mely Szobáknak a nyomtató Papirossak és hasonlóul Bálokban lévő nyomtatványokra nézve föld szint kell lenni.

Magától láttzik, hogy ezen el-multhatatlanúl megkívántató Szobák sokkal kevesebb költséggel tétetődhetnek ilyen tágas Fundusra, mely emeletre tevődván egy fedél alatt minden megférhet, mintha ezek egy különös fedél alá tejendő épületbe tétetnének, a mely oly közönséges felvigyázás alatt, milyen a Város Praetoralis Házánál Fegyveres Hajdúk által tartatik,

privatus helyen nem lehetne; pedig magának van Cassája, melyről a Typographia Provisora minden Esztendőben a Rationariának számolni köteleztetik. Mellyekhez még ezen alá-
zatos reflexióinkat tesszük:

k) Hogy mind ezen Betű szedő, mind nyomtató és Arkus szedő szobák nem elegendők arra, hogy azokban a kész nyomtatott és száradást kívánó Árkus Papirossak, oly Commoditással, mint a mint a munka foly, fel-függesztethessenek, hanem ezek számára lehetne a securitással készítendő Ház fedél alatt, egy bizonyos részt, melyhez a Typographián kívül senkinek accessusa ne legyen, el rekeszteni.

Melyekről tesszük ezen Hivatalbeli alázas Jelentésünket. Debr. 18-a Mai. 1823 Senator *Vetsey Sámuel* m. p. *Kis Orbán István* m. k. Senator, *Lukátsy András* m. p. Senator.

Minthogy ezen Relationak első lapja utolsó sor előtt való Sorában Magistratualis felvigyázásról vagyon emlékezet, azt a Magistratualis felvigyázást ekképpen magyarázza meg ezen Deputatio, hogy ennek a Typographiának régtől fogva van a Magistratustól két Senator Inspector, a kiknek hírek és tudtok és Coramisatiojok nélkül semmiféle akár Betű, akár nyomtató papiros, akár más az ezen Typographia számára vásároltatni szokott Matériálék meg nem tevődnek; sem onnan ezeknek hírek és tudtok nélkül ki nem vevődnek, s ennél fogva a Crudus Exemplárok és nyomtató papirossak Depositoriuma kultsai mindenkor az Inspectoratusnál állanak, úgy hogy abba a Provisor az Inspectoratus tudta nélkül sem perceptio, sem erogatio végett soha be nem megyen és Számadásait ezen documentált Documentumokkal szokta beadni, a nélkül, hogy ezekkel a Város Oeconomica Cassája leg kissebben is terheltettne. Debreczen mint fellyebb, ugyanazon Senator *Vetsey Sámuel* m. p. és *Lukátsy András* m. p. Typographiae Inspector.

Provocatum sub A).

Extractus Protocolli Politici Liberae ac Regiae Civitatis Debreczinensis
dd-to 14-a Maii 1823.

Az Ur Fő Bíró Böszörményi Pál Ur proponálja, hogy a
N. M. M. Kir. Udvari Kamara sub dato 15-ae Január. Nro.

2066 költ K. Rendelése szerint, az óltska Város házának mostani állapotjának megvizsgálására ki nevezett földmérő Heyne Ferentz Ur már el-érkezvén, az Épületet meg nézte... stb.¹

*Provocatum sub B).*²

Az 1822-ik Esztendő October Hónapja végével a N. Város Typographiája Exemplar tartó Tékájában és Depositoriumában taláztatott kész és fojamatban lévő Exemplároknak, azok árának és egész értékének feljegyzése.

Provocatum sub C.)

Liquidatioja az 1817-ik Esztendő November 1-ső napjától fogva az 1822-ik Esztendő October 31-ik napjáig a N. Város Typographiája administratiojának. Jövedelem.

Esztendő	Wft.	kr.	Wft.	kr.	Wft.	kr.
1817/8	25,173	38	20,700	1 ⁵ / ₆	4,473	36 ¹ / ₆
1818/9	18,507	40	14,874	3 ² / ₃	3,633	36 ¹ / ₃
1819/20	16,588	41	14,361	16 ¹ / ₃	2,223	24 ² / ₃
1820/21	14,931	54	12,390	35 ¹ / ₃	2,541	18 ¹ / ₃
1821/22	17,271	53	14,605	17	2,666	36
Summa :	92,473	46	76,931	14 ³ / ₈	15,542	31 ³ / ₆

Tóth Ferencz mp. Typogr. Provisor. — Összehasonlittatván a számadásokkal, azokkal egyezőeknek lenni találta 17-a Maii 1823. A *Helybeli Rationaria*.

¹ L. szórul-szóra a megelőző szám alatt közölt, 1823 május 14-én kelt tanácshatározatot.

² Tóth Ferenc provizor munkálata, melyet a deputatio előterjesztéséhez csatoltak. (Lásd 421-ik oldalon.)

Száma	Az Exemplárok Titulussa vagy Nevezetei	Árra per		Tészen in Summa	
		wft.	kr.	wft.	kr.
		Száza			
5775	Ábéce, Fiú és Leány gyermekeknek való	10	—	577	30
825	Agenda vagy Katechismusi Oktatás	4	—	33	—
8	Bába Mesterséget tanító Könyv	—	10	1	20
52	Benitzki Rithmusi	—	10	8	40
958	Bujdosásnak emlékezet köve	—	12	191	36
672	Cebetis Thebani Fabula	—	20	224	—
1777	Cellarii Liber memorialis	1	—	1777	—
169	Cicero de Oratore	—	51	143	39
726	Ciceronis Selectae Orationes	—	40	485	20
608	Cornelii Nepotis Vitae Excell. Imperatorum	—	20	202	40
1436	Deák nyelv kezdete	—	20	478	40
937	Deák török szók	—	12	187	24
3364	Énekes könyv	—	45	2523	—
900	Fundamentum vagy Kis Katechismus	6	—	54	—
433	Gradual in quarto	2	30	1085	30
3492	Halottas Könyv	—	18	1047	36
304	Hasse De Causis Styli Latini	—	45	228	—
392	Helvetica Confessio	—	20	130	40
1367	Keresztyén Katechismus	—	48	1093	36
964	Kis Tükör	—	30	482	—
960	Langii Colloquia	—	12	192	—
677	Lelki Fegyver	—	10	112	50
844	Lelki Hódolás	—	12	168	48
1168	Lelki jó Illat Tétel	—	10	194	40
921	Magyar Grammatica	—	15	230	15
837	Mennyei Tárház Kultsa	—	24	334	48
705	Mennyei Társalkodás	—	10	117	30
234	Minutius Felix	—	10	39	—
443	Phaedri Fabulae	—	20	147	40
630	Plinii Panegiricus	—	10	106	20
924	Pictét Benedek könyörgései	—	40	616	—
2105	Stosii Introductio in Theologiam	—	24	842	—
1819	Stosii Institutiones Theologiae	—	36	1091	24
516	Szent Dávid Soltári in 24-o	—	15	129	—
825	Szent História	6	—	49	30
226	Terentii Comoediae	1	—	226	—
750	Csendes Muzsika	—	24	300	—
3932	Utmutatás első Darab	—	24	1572	48
263	Utmutatás második Darab	—	24	105	12
1401	Utmutatás harmadik Darab	—	30	700	30
1952	Ujj Testamentom	2	—	3904	—
398	Jegyzések a régi és újabb Kalendari-umokra	—	45	298	30
	Summa	—	—	22,433	56

Tót Ferencz mp., Typogr. Provisor.

*Provocatum sub D).*¹

Rendes árak szerint való fel jegyzése azon munkáknak, mellyek az 1817. Esztendő November 1-ső napjától fogva az 1822. Esztendő October utolsó napjáig a N. Város részére úgy nyomtatódtak, hogy azokért a Typographiának semmi sem fizetődött.

[*Tabella : 4 ivoldal.*]

[*Aláírva :*] Tóth Ferencz, Typographiae Provisor.

[*Határozal :*] Meggyőződött a Méltóságos Kir. Commissarius Ur és Cameraliter leküldött Kir. Geometra Heyne Ur a Magistratussal és Civitassal egyetembe ezen Relatióhoz tsatolt Documentumokból a felől, hogy a N. Város Typographiájába nyomtatni szokott Exemplárokból Esztendőnként szép jövedelme van a Cassának, mert ha az abban elő adott 5 esztendei számadás extractusa szerint azon 5 esztendők alatt a Typographiából bé vett Jövedelem Summája 15,542 for. 31 kr. Diametralis Calculus szerint 5 egyenlő részre fel osztatik, nyilván való, hogy az 5 közelebb el fojt Esztendők alatt a Typographia a Város Cassájának Esztendőnként 3108 fr. 30 kr. tiszta Jövedelmet hozott bé ; innen a Typographiára nézve közönségesen a vólt ezen közgyűlésnek vélekedése, hogy a Typographia, egy a végre kirendelt Provisor által, a Magistratusból ki nevezett két Super Inspector Senatorok Inspectioja alatt Publice administráltatván, ezen Typographiához meg kívántató minden Commoditások az újjonnan építendő Város Házánál is állíttassanak fel, azon fő tekintetből is, hogy az el-készült nyomtatványok az Instrumentumok és Betűk a Város Házánál állandóan fenn álló Strázsák által, annál nagyobb bátorsággal őriztethessenek, és a nyomtatásbeli munka, pontosabb Magistratualis felvigyázás alatt még nagyobb előmenetellel és haszonnal a Város Házánál helybe fojtatódhasson.

[*Ezután a városi téglavetőről van szó a jegyzőkönyvben.*]

(E gyűlésen, melyen Bek Pál királyi biztos elnökölt, részt vett Heine Ferenc geometra, mint az udvari kamara kiküldött szakértője is, továbbá Bösörményi Pál főbíró, Fáy János polgármester,

¹ Táblás felsorolása a város részére készített nyomtatványoknak, túlnyomólag vásári cédulák, bizonyság levelek, rubrikás ívek, paléták stb.

a tanácsnokok és városi esküdtek. A szakértő vélekedése szerint is a régi városháza már oly rozoga, hogy javítása lehetetlen, azért az 1820 jan. 15-én kelt 2060. sz. udvari kamarai leíráttal kapcsolatban három fő tárgyat vettek föl tanácskozási tárggyul:

A) alatt azon bizottság munkálatát, mely a leküldött tervrajzokat vizsgálta felül s látta el pótlásokkal,

B) alatt a városi nyomda elhelyezésének tanulmányozására kiküldött bizottság munkálatát,

C) alatt az építési anyag beszerzését illető előterjesztést. — M. Kir. Biztosi Jegyzőkönyv 1821—1831. — Debr. vár. közlár.)

LXXXI.

A nyomdai személyzet fizetésének rendezése. 1823 november 3.

Az 1823 nov. 3-ki tanácsülés jkvéből:

Typographiae Provisor Tóth Ferencz sub dato 25. Oct. nro. 4629 praesentált Instantiájába azt kérte, hogy mivel a Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Kamarának sub 13. Aug. a. c. nro. 23,760. költt K. Parancsolattya mellett le küldött Sallariumok specificatiojába, a Typographiae Provisornak 200, a Sociusoknak pedig 161 Rh forint 20 kr van rendelve, azonba pedig 1798-ik esztendőül fogva, a mikor a Provisornak, az addig kiadott Exemplárok helyett a N. M. M. K. Udvari Kamara K. Helybehagyása mellett 100 Rh fttal póttoltatódván a 200 forint, 300 forint fizetése volt, a Sociusnak pedig az Exemplárok helyett 25—25 forint adódván, 186 forint 20 kr., — ez a fizetés adódna ki mind magának, mind pedig a Sociusoknak.

[*Határozat:*] Provisor Uramnak az Instantiája Informatio végett ki adódván 24. Oct. a. c. Oeconomicus Perceptor és Rationum Censor Uraknak, minthogy a 31. Oct. tett Informatiojokból az jön ki, hogy a régi számadások szerint a Typographiae Provisornak kész pénzbe 200 forint vólt, e mellett a nyomtatványokból 125 exemplár, a Sociusoknak pedig kész pénzbe 161 frt. 20 kr., az exemplárokból pedig 25—25 darab; de 1798-ik esztendő Aprilis 30-kán kellt Magistrualis Végezés által, mely a sokszor tisztelt Magyar Királyi Udvari Kamarának 1801. Esztendő Deczember 17-ki a 19,734-ik szám alatt költt K. Resolutioja szerint helybe hagyódott, az Exemplárok helyibe a Provisornak 100 forint, a Sociusoknak pedig

25—25 rendelődött, és e szerint a Typographiae Provisornak esztendei fizetése kész pénzre reducáltatván 300 Rh forint, a Sociusoké pedig 186 frt. 20 krba defigáltatott, s attól fogva mindég a szerint fizetődtek. — Azért Oeconomicus Perceptor Urnak committáltatik, hogy a Typographiae Provisornak, a Nagy Méltóságú Királyi Udvari Kamarának fent tisztelt K. Parancsolattya mellett le küldött specificatioba ki tett 200 frt. mint competáló és régtől fogva járó fizetését adja ki, a 100 frtot pedig, mint az Exemplarok helyett rendelt, és a Nagy Méltóságú Kamara által is helybe hagyott summát, és így öszveséggel 300 frt. Úgy nem különbem a Sociusoknak is a 161 frt. 20 kr. mint fizetéseket, a 25—25 frtot pedig, az 1798-ik esztendeig fizetések pótlásába adott exemplarokért rendelt summát in summa 186 frt. 20 kr. — Az Inasok fizetése pedig a Nagy Méltóságú Királyi Udvari Kamarának legközelebbi K. Rendelése szerint meghagyódik, s ezen végzés mind Perceptor Uramnak, mind pedig Typographiae Provisor Uramnak pro directione kiadatni rendeltetik.

(Protoc. Polit. Oecon. 1823. — Debr. vár. közlár.)

LXXXII.

Az új városháza építésével kapcsolatosan a nyomda elhelyezésének ügye. 1826 febr. 15.

Az 1826 febr. 15-ki tanácsülés jkvéből:

24. sz.

A N. Mélt. M. K. Udv. Kamara a mult 1825-ik esztendő nov. 23-ról, a 35,457. sz. alatt, az Ujj Város Házának fel építhetése eránt kiadott Felsőbb Utasításhoz képpst, azt parantsolja, hogy mivel azon említett épületre feles kölcsön pénz kívántatna, azomba pedig a Város adóssága 651,164 Wfrtra 47 krba megyen, az itten munkálkodó Királyi Commissarius Bek Pál Ő Nagysága elől ülése alatt tartandó Gyűlésre a V. H. Communitással együtt, tanátskozzon arról, különösen meg fontolván a mostani idő környüállásait, hogy mi képpen szabadulhat meg attól a nagy tehertől vagy adósságtól, s dolgozza ki, hogy mi móddal lehetne azokat leszálítani, ki dolgozván egyszersmind azt is, hogy a Városnak esztendei jövedelmei és költségei mennyire mennek, s azt haladék

nélkül a megnevezett Kir. Commissio által küldje fel. Egyébránt, minthogy a Város¹ építésére meg kívántató költségek Interessének egy része a Város Házánál lévő Typographia jövedelméből telhetik ki, és ez alatt a titulus alatt tsak azt lehetne számba venni, hogy ha t. i. a Typographia másuvá tétetődne, és azért bért kellene fizetni, azért arról tegyen Tudósítást a Magistratus, hogy mit kellene a Typographiáért, hahogy az másutt vólna, fizetni házbért, vagy hogy mi fizetődne azért a helyért, a melyet a Typographia elfoglal.

[*Halározat :*] A tisztelt K. Parantsolat szerént az elő adott Tárgy, az itten munkálkodó M. Kir. Commissio elől ülése alatt tartandó Gyűlésre lévén rendelve, annak tanátskozás alá való vétele akkorra halasztódik, a mikor az eránt a tiszt. Mélt. Commissio Gyűlést fog parantsolni és rendelni, addig pedig, hogy a Nemes választott Communitás azon fontos Tárgyról előre is gondolkodhasson, s jól meg hányhassa s vetesse, a tisztelt K. Parantsolat ki adódik Fürmender Uramnak, hogy azt a N. Communitásnak különös Gyűlésébe vegye elő, s írásba tétetvén, a N. Communitás vélekedését és gondolkodását adja bé.

(Protoc. Polit. Oecon. 1826. 24. sz. — Debr. vár. közlár.)

LXXXIII.

A Bek Pál királyi biztos elnöklete alatt egybegyűlt commissionalis gyűlés határozata a nyomdát illetőleg. 1826 ápr. 24.

A Város jövedelmeinek s költségeinek ki dólgozása és annak a módnak, mely által ez a Város a rajta Fekvő terhektől meg menekedhessen, ki keresése eránt kiadott és a közelebb tartatott Communissionalis Gyűlésben publicalt K. Parancsollattyába a N. M. M. K. Udv. Kamarának, az a különös pont is lévén foglalva, hogy a Város Typographiájának jövedelmei és az arra telt költségek is in specifico dolgoztatódjanak ki, méltóztatott Ő Nagysága parantsolni, hogy a közelebb tartandó Gyűlésig in specifico az is dolgoztatódjon ki.

[*Halározat :*] Rationum Censor Uraiméknak meghagyódott, hogy a Typographiának egynéhány esztendőktől fogva a köze-

¹ Hibásan : *Városháza* helyett.

lebb múlt esztendeig a jövedelmét és a költségeit is specifico dólgozza ki s haladék nélkül referáljon rolla.

(M. Kir. Biztosi Jegyzőkönyvek 1823—1831. — Debr. vár. közlár.)

LXXXIV.

Tanácsvégezés a nyomda részére szükséges papiros beszerzéséről. 1834 máj. 26 és jún. 26.

a)

Az 1834 május 26-án tartott tanácsülés jkvéből:

473. sz.

A könyvnyomtató műhely szükségére kívántató papiros megrendelésének azon módját, melly szerint maga a Typographiae Provisor nem kevésbe kerülő költséggel járja bé a Papiros malmokat, a Házi Pénztárra nézve terhesnek vélvén a Gazdasági Gyűlés, azon javallatot adja, hogy a kívántató végre szükséges papirosokból Levél által kérettetvén mustra, azoknak ára, mind szintén küldetése eránt is a felesleg való utazás meg szüntetésével lehetne postán értekezni, a hozatandó papiros mindenkor a Magistratusnak bémutatattatni rendeltetvén.

[*Határozat :*] A Könyvnyomtató Műhely Fő Felügyelője Senator Dömsödy Gábor Úr ezen Javallat eránt értekezzen a Typographia Provisorával és e Tárgyban teendő Észrevételei felől adja bé Tudósítását.

b)

Az 1834 jún 26-án tartott tanácsülés jkvéből:

603. sz.

Typographiae Provisor Úr a nyomtató papirosnak, melly már fogytán van, honnan és mitsoda quantumban lehető sietős megszerzése eránt megkérdeztetvén, szóval jelentette, hogy a Belényesi Papiros malomból is még 40 hátralevő rizma váratatik; mellynek minél előbb leendő elszállittatását sürgetni szükségesnek vélné.

[*Határozat :*] Senator Bartsay Károly Urra bízattatik, hogy Belényesben a hátra maradt nyomtató papiros mennyiségének administráltatását hová hamarébb foganatba vétetni igyekez-

zen; Typographiae Provisor Úr pedig egyik Utcza szekeren minden haladék nélkül induljon Dopsinára, és más papiros malommal bíró helyekre a szükséges nyomtató papirosnak megszerzése és haza szállíttatása végett; mellyre nézve Város Gazda Urak tüstént tegyék meg a rendelést egy Utcza szekérnek kiállíttatása eránt.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1834. 473. és 605. jkvi sz. — Debr. vár. köztár.)

LXXXV.

Tanácshatározat egy bizottság kiküldéséről a nyomda anyagi ügyeit illetőleg. 1835 nov. 14.

Az 1835 nov. 14-én tartott tanácsülés jkvéből:

944. sz.

Felhozódván, hogy a Város Typographiája nem hoz annyi hasznot a Pénztárra, a mennyit abból a rá fordított költséghez és benne heverő tőke pénznek interesséhez képpest várni lehetne,

[*Határozat:*] Fő Kapitány Komlóssy Dániel, Typ. Sup. Inspector Senator Dömsödy Gábor és Senator Nagy Sándor Urak ki küldetnek a végett, hogy vizsgálják meg, mennyi tőke pénz fekszik a Nemes Város nyomtató Intézetébe, továbbá mennyibe kerül annak esztendei fel tartása, — tekintetbe vevődvén mind a pénz fizetés, mind az élet és fabeli Deputatumok ára —, végre, hogy azon Intézetből mennyi jövedelem jön bé esztendőnként a Nemes Város Házi Pénztárába, — vizsgálatok fogamatjáról Tudósítást tévén.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1835. 375. l. — Debr. vár. köztár.)

LXXXVI.

A városi házipénztár megvizsgálására kiküldött bizottság jelentésének a nyomdát illető része. 1838 jan. 3.

Az 1838 jan. 3-ki tanácsülés jkvéből:

2. sz. 3. alpont.

Figyelmet gerjesztvén a küldöttség előtt, hogy a Nemes Város Könyvnyomtató Intézete nem hajt annyi hasznot, a mennyit az Intézet mostani kiterjedésétől várni lehetne és ennél fogva a küldöttség azon Intézetbe dolgozó személyek-

nek kevesítését javalván, ezen javallat abból az okból, mivel minél több dolgozó kezek foglalatostkodnak a Könyvnyomtató Intézetben, annak annál nagyobb virágzását lehet várni, s belőle annál több hasznot lehet reményleni, el nem fogadódik ugyan, mivel mindazáltal jelentődött, hogy azon Könyvnyomtató Intézet valóban nem tellyesít annyit, mint a mennyit kiterjedésétől s a dolgozó személyek és sajtók számától várni lehetne, Typogr. Super Inspector Senator Úr utasíttatik, hogy a könyvnyomtató Intézet tagjait nagyobb szorgalomra serkentse s kötelességökbe tégye, hogy az ebéd idejét kivéve egész nap folytába dolgozzanak, minden esetre pedig a Typographiae Provisort szállítsa fel az eránt adandó vélekedésre, miképpen lehetne a Könyvnyomtató Intézetet nagyobb haszon hajtóvá tenni. — Egyébaránt, hogy az esztendőnkénti nyomtatott munkák száma a közönség előtt mindenkor tudva lehessen, azokról a Typographia Provisora minden esztendő végivel egy rövid kivonatot, melly a példányok számát is elő terjessze, bé mutatni köteleztessen.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1838. 4—5. l. — Debr. vár. közltár.)

LXXXVII.

A nyomda átköltöztetése az új városháza épületébe. 1838 január 13.

Az 1838 jan. 13-án tartott tanácsülés jkvéből:
50. sz.

Előhozódván, hogy a majd elkövetkező tavasz kezdetével a könyvnyomtató Intézetnek az új Városháza épületjében leendő költöztetését szükséges lenne azon vizsgálódásnak megelőzni, ha valjon azon Épület bólt hajtásai ugy vagynak-é készítve, hogy azok a sujjosabb nehézségű nyomtató műszerekkel való munkálkodással egybekötöttetett rázkódtatást ki fogják állani,

[*Határozat:*] helyettes Polgár Mester Miklósy Ferentz, Senator Nánássy Gábor, Népszónok Vetsey József Urak ki küldetnek, hogy rendes Földmérő Úrral és értelmes Építő Mesterekkel együtt megvizsgálván az épület szerkesztetését, munkálkodásokról Tudósításokat adják bé.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1838. 20—21. l. — Debr. vár. közltár.)

LXXXVIII.

Tóth Lajos provizor kérelme a városi tanáeshoz. 1840 jún. 26.

Az 1840 jún. 26-ki tanácsülés jkvéből:

466. sz.

Typographiae Provisor Tóth Lajos Úr bé nyújtott Kérelem Levelében jelentvén, hogy a Miskóltzi könyvnyomtató Intézetet megvásárlotta, egyszersmind, midőn egy részről magát a mostani hivatalában továbbra is meg hagyatni kéri, más részről az iránt esedezik, hogy az időszakonkénti, de mindenkor rövid ideig tartó eltávozásra néki engedelem adódjon, igérvén arra magát, hogy távol léte alatt a helybeli könyvnyomtató Intézetet mindenkor oly alkalmas személyre fogja bízni, hogy e miatt a Nemes Városnak semmi hátra maradása nem leendő.

[*Határozat:*] Mielőtt ezen lépés iránt határozás tétetne, Typographiae Super Inspector Senator Dömsödy Gábor, Senator Derecskey József, Nánássy Gábor, és Tisztí ügyvéd Komlóssy László Urak, edgyik Számvevő Úrral edgyütt ki küldetnek a végett, hogy megtekintvén az e tárgyban beadott régibb tudósításokat is, a helybeli Typographiáról, ide értve minden ehez tartozó sajtókat, betűket, és más eszközöket, úgy a nyomtatott és nyomtatás alatt lévő példányokat és papirosokat, készítsenek egy tökéletes Inventáriumot, s azt Typographiae Provisor Úr által alá íratva mutassák bé, egyszersmind vizsgálják meg, hogy a Typographia kezelése azon rendelések szerint megy-e, mellyek e tárgyban a fellyebbi esztendőkbén kiadattak.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1840. 253—254. l. — Debr. vár. közlétár.)

LXXXIX.

Tóth Lajos provizor megfédése. 1841 jan. 16.

Az 1841 január 16-án tartott tanácsülés jkvéből:

21. sz.

Ugyan azon napról, 39,844. sz. a. [*a Helytartó Tanács 1840 dec. 15-ki rendeletéről van szó*] méltóztatik meghagyni a Városi Tanátsnak, hogy mivel a Hajdúk története és szabadságait

magában foglaló munkátska, e Város Könyvnyomtató Intézetében, ennek felügyelője Tóth Lajos által, a nélkül, hogy ezen munkátskában maga nevét, úgy a nyomtatásnak helyét és esztendejét az e részben fennálló kegyes könyvvizsgálati rendszabályok szerint feljegyezte volna, nyomtatta ki: annál fogva nevezett Tóth Lajos hibás érintett tetteért s vigyázatlanságáért, hivatalának és kötelességének e részbeni mulasztásáért meg fedje, a terheőbb fenyték következés alatt néki meg hagyja, hogy ezentúl minden általa nyomtatandó munkákra nevét, helyét, és idejét pontosan feljegyezze.

[*Határozat:*] Senator Derecskey József Úr kiküldetik, hogy ezen K. Intézmény rendelés folytában az illető Könyvnyomtató Intézet Igazgatóját megfedje, s jövőre nézve rendeltetési Tisztjének pontosabb bé töltésére intse, munkálkodásáról tudósítást tévén.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1841. 17—18. l. — Debr. vár. közlár.)

XC.

Az országgyűlési törvények kinyomtatása miatt a városi tanács a helytartó tanácsal ellenkezésbe jut. 1841 ápr. 22. és júl. 29.

a)

Az 1841 ápril. 22-én tartott tanácsülés jkvéből:
571. sz.

Tudtára esvén a Nagym. M. K. Helytartó Tanátsnak, hogy a Városi Tanács a legújabb országgyűlési törvényeket városi Könyvnyomtató Intézetében tanátsi rendeletnél fogva az illető könyvvizsgáló, vagy felsőbb engedelem nélkül nyomtatta ki, a tisztelt Httó Tanács folyó év Bőjtmás hava 9-én 7684-ik sz. a. költ Intézményében, valamint ezen tette felett a Városi Tanátsnak rosszalását jelenti ki, úgy egyszersmind m. e. Karátsony hava 15-ről 39,844. sz. a. költ intézet folytában meghagyja: hogy e városi Könyvnyomtató Intézet felügyelőjét, Tóth Lajost is eme hivatali mulasztásáért kellőképpen megdorgálja.

[*Határozat:*] A Nagy Mlgú Httó Tanátsnak vissza íratni rendeltetik: hogy a Törvények az egész Nemzet tulajdona lévén, és így, midőn annak nyomtatásához egy Intézetnek

is kirekesztő joga nints, annak újra nyomtatása senkinek sérelmet nem okozván, — könyvvisgálat pedig ott, hol a törvények a törvényhozó hatalom által szentesítve, az ő Felsége neve alatt a törvényhatóságokhoz nyomtatásban megküldettek és az itteni nyomtatás ezen eredeti példány után történt, e Városi Tanács belátása és meggyőződése szerint helyt nem találhatván, — de különben is a törvények, és más az egész közönséget érdeklő felsőbb rendeletek után nyomtatásának, mellyek csak úgy érhetik el üdvös czélokat, ha minél inkább közönségessé tétetnek, — e Városi Tanács eddig is soha semmi felsőbb észrevétellel meg nem háborított gyakorlatában lévén, a tisztelt Httó. Tanács által ki mondott rosszallást fájdalmas érzéssel veszi.

b)

1841 július 29-én tartott tanácsülés jkvéből :

1196. sz.

A Nagy Mlgú Httó. Tanács f. e. június 22-ről 21,688. sz. a. e Városi Tanácsnak f. e. sz. György hava 22-ről 4103-ik sz. a. költ Felírására, mellyel azon tettéért, hogy a legújabb országgyűlési törvényeket Városi Könyvnyomtató Intézetében, az illető könyvvisgálói engedelem nélkül, kinyomtatta, f. e. Bőjtmás hava 9-ről 7684-ik sz. a. költ Intéző Levél által kimondott rosszallatás s e Városi Könyvnyomtató Intézet felügyelőjének kellőképi megdorgáltatása alól magát felmentetni kéri, ezen Város Tanácsának méltóztatik visszairni : hogy miután Ő Cs. Kir. Felsége, legfelsőbb Kir. Jogainál fogva parancsolni méltóztatott, hogy ezentúl rendes visgálás s kir. könyvvisgálói engedelem nélkül nyomtatás ne történjen, a fel hívott intéző levél által kiadott rendeléstől elállani nem lehet, s annak felelet terhe alatti telyesítése a Városi Tanácsnak tovább is kötelességül tétetik,

[*Határozat:*] bár ugyan érdeklött feliratában kifejtett nézeteihez e Városi Tanács és Választott Hites Közönség most is ragaszkodik : mindazáltal a felolvasott K. parancsolatnak engedelmeskedni kívánván, a helybeli Könyvnyomtató Intézet felügyelőjét, a ki tett elmulasztásért megdorgálta, — az e

részben szenvedett sérelmét azonban a jövő Ország Gyűlésére orvoslás végett feljegyeztetni rendelte.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1841. 227—228. és 468—469. lapjain. — Debr. vár. köztár.)

XCI.

A városi tanács bizottságot küld ki a nyomda ügyeinek rendezésére.
1843 febr. 20 és júl. 31.

a)

A városi tanács 1843 febr. 20-ki gyűlésének jkvéből :
269. sz.

Említés tétetvén az eránt, hogy a Nemes Város Könyvnyomtató Intézetét az eddigleninél jobb rendben hozni és jövedelmezőbb állapotba helyheztenni szükséges lenne :

[*Határozat :*] Senator Deretskey József, Nánássy Gábor, Fő Jegyző Vámosy Károly, Népszószólló Vetsey József, Eskütt Kováts Lajos Urak kiküldetnek a végett, hogy a Könyvnyomtató Intézet jelenlegi állapotját meg vizsgálván, terjesszenek elő egy javallati tervezetet, miképpen lehetne azt czélszerűleg jövedelmezőbbé köz kezelés vagy haszonbérben adás által tenni.

b)

A városi tanács 1843 júl. 31-ki ülésének jkvéből :
1255. sz.

A Város Könyvnyomtató Intézetének czélszerűbb kezelése eránt teendő intézkedés multhatatlanul kívántatván, az Intézet jelenlegi állapotjának a számadások meg vizsgálásával együtti fel fedezése, melly végett már küldöttség lévén rendelve, a czélban vett intézkedés elhatározását tsak a küldöttség tudósításának mind eddigi bé nem érkezése hátráltatja,

[*Határozat :*] hogy ezen halasztást tovább nem szenvedhető tárgyra nézve minél előbb határozás keletkezhessen, Senator Deretskey József és Főjegyző Vámosy Károly Urak oda utasittatnak, hogy kiküldetési munkálatokat a miatt, hogy a régibb küldöttség tagjai akadályoztatván, abba be nem folyhatnak, fel nem függesztvén, azt minél előbb bevégezni igyekezzenek svéleményes tudósításokat terjesszék elő.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1843. 69—70., 340—341. l. — Debr. vár. köztár.)

XCII.

Könyvnyomtatás felállításának ügye. 1843 jún. 26.

A városi tanács 1843 jún. 26-iki ülésének jegyzőkönyvéből :
1031. sz.

A Nagy Méltóságú M. Kir. Helytartó Tanács folyó év május 10-én 17,573-ik sz. a. költ. K. és K. intézményében a Városi Tanácsnak f. e. Martius 4-én 1087-ik szám alatt kelt abbéli felírására, miszerint ezen Városi Könyvnyomtató Intézetrel öszve kaptsolandó könyvnyomtatás felállítására legfelsőbb engedelmet eszközöltetni esedezett, meghagyni méltóztatik, hogy az 1836-ik esztendei Deczember 27-én 38,554. sz. a. tudtára adott legfelsőbb kegyelmes Határozat elégtelenül mindenek előtt az e Városi Könyvnyomtató Intézetre nézve nyerendő kegyelmes szabadalmi oklevél végetti folyamodását multhatatlanul felterjeszteni kötelességének esmérje.

[Határozat:] A Nagy Méltóságú M. Kir. Helytartó Tanácsnak tisztelettel megíratni rendeltetik, hogy e Városi Tanács és Választott Hites közönség annak, mi szerint Könyvnyomtató Intézetére, mellynek birtokába, századokat meghaladó békességes birtokába van, szabadalmi oklevelet kérjen, semmi szükségét felforogni nem látja, — és ha a Könyvnyomtató Intézetnek felállítását, a Könyvnyomtató Intézetre kérendő szabadalmi oklevél nélkül meg nem nyerhetné, az e részben be nyújtott folyamodásáról is lemondani kész.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1843. 282—283. l. — Debr. vár. köztár.)

XCIII.

Tóth Lajos provizor vagyonának zár alá tétele. 1843 november 8.

1843. November 8-án tartott Tanács és Választott Hites Közönség Ülésében. Jelen voltak Helyettes Pólgár Mester, T. Miklós Ferentz, Tanácsnok Poroszlai Friderik, Bayler István, Nánágy Gábor, Jegyző Vámosy Károly, Csátó István, Pfansmid Károly, Népszószólló Vetsey József, Eskütt Földi János, Balogh Péter, Bauer Antal, Sutka Mihály... stb.

1823. sz.

Typographiae Provisor Tóth Lajos Úr az 1836/7 ; 1837/8. és 1838/9. Esztendőkről készített számadásaira a számvevő

Hivatal által tett s mai napon felolvasott nehézségek nagyobb részére kielégítő feleletet nem adván; különösen pedig az a hanyagság és a Nemes Város pénztárának megkárosítása tűn-
vén szembe, hogy 5000 darab Énekes Könyv példányokat, melyeket már 1836/7. évben számadásába igtatni tartozott volna, még a következő két esztendei számadásába sem tette belé, noha az 1836/7-ik esztendei számadására tett nehézségekre adott feleletében annak beigtatását maga is megígérte és ajánlotta.

[*Határozat:*] A Könyvnyomtató Intézet lelettárának elkészítésére már régebben ki nevezett választmány, úgy mint Tanátsnak Deretskey József, Nánágy Gábor, Főjegyző Vámosy Károly, Népszószólló Vecsey József, és Számvevő Kováts István Urak, kikhez mostan a Tiszti Ügyvéd Tikos István, és Eskütt Szentpéteri János Urak is hozzájuk adódnak, rögtön még a közgyűlésből teendő Tudósítás mellett a végre ki küldetnek, hogy netalán itthon nem lévő vagy akármiképpen megakadályoztatott Tagjaikat is bé nem várva, a Typographia kultsait kezőkhöz vévén, minden Typographiához tartozó dolgokat és eszközöket hordassanak oda, azokat tegyék zár alá, és röllok a lelettárt minél elébb, úgy szintén a Provisoroknak jelen ideig hátra levő számadásait is ő magával együtt készítsék s készítsessék el, — egyszersmind Csemetés kertbeli szőlőjét is tegyék bírói zár alá; T. Borsod megye pedig hivatalos Levéllel az aránt megkerestetni rendeltetik, hogy mivel ezen Várost a Typographiae Provisor bémutatott régibb számadásai szerént biztosítani szükséges, többször nevezett Typographiae Provisor Tóth Lajosnak Miskóltzon lévő Könyvnyomtató Intézetét és minden ottan találtatható vagyont inventáltatni és bírói zár alá vétetni s e felől Tudósítását megküldeni ne terheltesen.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1843. 501—502. l. — Debr. vár. közltár.)

XCIV.

A nyomda további kezelésére vonatkozó véleményadásra kiküldött bizottság jelentése. 1844 márc. 4.

A városi tanács 1844 márc. 4-iki ülésének jkvéből:
365. sz.

Olvastatott e Város Könyvnyomtató Intézetéhez tartozó vagyonok összeírására, a volt Provisor Tóth Lajos vagyon-

beli értékének zár alá vétele végett, s egyszersmind az intézetnek jövőendő miképpeni kezelése módjáról véleményadásra kiküldött választmány tudósítása.

[*Határozat :*] A választmány munkálkodása helyben hagyódott s annak folytán megkivántatott további intézkedés végett pótló utasításul kiadatni rendeltetett, hogy az Intézetben összeírt 184 vfrt. 8 kr. összeget a provisorí számadások körül fenforgó nehézségek tisztában jöveteléig a Városgazdai Hivatalnál tegye gondviselés alá, továbbá Balásházy János Úrnak gazdaságról írt munkái 883 példányaihoz tulajdonosi jogot tartó Csáthy Lajos Urat értesítse, hogy mivel a tisztelt Szerző Úr a Város Könyvnyomtató Intézetének másnemű munkái nyomtatásáért feles fizetési összeeggel tartozik, melynek biztosítására azon példányoknak letarthatása a Várost, a követelőt megelőző joggal, illeti, annál fogva azon példányok részére ki nem adódhatnak, hanem azoknak letartatásából, tartozás szállításávali felszabadítását igyekezzen a véle szerződött fél által eszközölni ; a mi az Intézetben talált csonka nyomtatványokat és régi stempelű Vám és Piaczi jövedelemhez tartozó czédulákat, mellyek már a haszonbérlok által már nem használtathatnak, mint szinte más keletlen és csak takarékpapirossúl használható nyomtatványokat és nyomtatás alá nem használható papirossakat, és így csak lomnak tekinthetőket illeti, azoknak árverésen vagy kéz alatti eladását eszközölje, a tűz elleni rendelkezéseket pedig osztassa ki.

Mi pedig az Intézet jövőendőbeli kezelésére nézve előterjesztett véleményt érdekli, arra nézve megbízattatik a Választmány :

a) hogy magának tudományt szerezvén arról, miképpen fizetődnek más Könyvnyomtató Intézetekben a nyomtatási munkálatokért, véleményét kiegészítve terjessze elő.

b) Az Énekes Könyvekért eleitől fogva a nyomtatásért a Város Pénztárát 42 váltó kr., a tulajdonos Egyházkerületi Pénztárt pedig 12 kr. illetvén, és így azoknak egész ára 1 váltó forintba eddig czélszerűtlen követeltetvén, az azt kezelő Provisor által, mely azoknak keletlenségét is következtette, erre nézve már az elmúlt időre nézve, a mennyiben a Provisor köztudomás szerénti gyakorlattal vette ezen példányoktól a 6 kr. keze-

lési díjít, ebbeli intézkedésre nézve, visszaható határozat nem keletkezhetik, a Provisornak hivataltöli felfüggesztése ideje óta eladott Énekes Könyvek példányaira 1 váltó forintjával bevett összeg a 12 kr. superintendentiát illető hiányon kívül egészen rendeltetik a Város Pénztárába befizettetni, jövődőre nézve pedig, hogy ezen példányoknak nagyobb kelendőse eszközöltesen, nem löbbön mint 54 vkron. rendeltetnek árultatni, mely összeg 42 krbán a Város Pénztárában, 12 kr. pedig az illető zsoltár pénztárában lészen szolgáltatandó.

c) Hogy az Intézet minden más nyomtatványai is czélszerűbben és kívántató ellenörködés mellett árultassanak, és azoknak kelendőség szereztessen, a Választmány megbízatattik az eránt a könyvárusokkal leendő értekezés és felölle tudósítástétel végett, hogy mind a raktárban lévő kész nyomtatványokat, mind az ennek utánna nyomtatandó munkák árulását meghatározandó minemű procentuatio és biztositék mellett vállalnák magukra.

d) A számvevői hivatal jelentése szerint a számadások már eddig a szabályzott minta szerint lévén szerkesztve, a Választmány oda útasíttatik, hogy a még be nem adott számadások beadását sürgesse, úgy ennek folytán a csödkihirdetés után Provisorságra magokat jelentő egyének folyamodásaikat öszveszedvén, minőségök eránt annak idejében véleményét közgyűlés elébe terjessze.

Végre minden további rendeletig és kívántató intézkedésekre nézve egyenesen befolyó felügyeleti rendszert alakítani szükséges lévén, Tanátsnok Nánágy Gábor és Eskütt Szentpéteri János Urak, Könyvnyomtatói Intézet Főfelügyelőinek tisztújításig kineveztetnek, kik is a benne vetett közbizodalmat elfogadva, eránta hálás köszöneteket nyilvánították.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1844. 117—120. l. — Debr. vár. közlár.)

XCV.

A királyi biztosság átíratá s a városi tanácsnak erre adott felelete Tóth Lajos ügyében. 1844 ápr. 20 és 27.

a)

A városi tanács 1844 aprilis hó 20-án tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből:

730. sz.

Tekintetes Detrich Miklós Királyi Biztos Úrnak folyó Apr. 18-án 62. sz. a. költ következő hivatalos Levele olvastott fel:

Tekintetes Tanács! A helybeli Könyvnyomtató Intézet volt Felügyelőjének, Tóth Lajosnak, a Királyi Biztossághoz benyújtott s eredeti valóságában ide mellékelt folyamodását, mi szerént saját javainak, úgy elhunyt nője hozománnyának, törvényes kihallgatás és elmarasztás előtti zárosításából származott sérelmét, valamint szinte számvevő Kováts Istvánnak velle éreztetett méltatlan bánását panaszképpen előadva, számadásainak megvizsgálását a nevezett számvevő, mint állítólag rosszakarója helyett más hozzáértő keze alá rendeltetni kéri, — a Tekintetes Tanátsához hivatalos tárgyalás és kellő intézkedés végett, olly hozzátétellel küldöm által, hogy mind az érintett számadások miben léte felől, mind pedig azon intézkedések felől is, melyek ezen Könyvnyomtató Intézetnek jövődöbéli czélszerűbb és hasznosabb kezeltetése eránt a Tekintetes Tanács és N. V. H. Közönség részéről tétettek, vagy tétetni fognak, a Királyi Biztosságot a közbejött vizsgálati és egyéb adatok közlése mellett, még a Tisztujjítás előtt értesíteni ne terheltecsék.

[*Halározat:*] Kiadódik a Könyvnyomtató Intézet volt Felügyelőjének, Tóth Lajosnak, visszavárandó folyamodásával együtt, a Könyvnyomtató Intézet rendbe hozásában munkálkodó Választmánynak, környülményes felvilágosító tudósítástétel végett.

b)

A városi tanács 1844 apr. 27-én tartott gyűlésének jkvéből:
740. sz.

Olvastatván azon küldöttségnek Tudósítása, melly a Tekintetes Királyi Biztosság által f. hó 18-án költ hivatalos Levélhez kaptsolt Városi Könyvnyomtató Intézete volt Felügyelője Tóth Lajos folyamodása egyszersmind sérelmét követelő panassza tárgyában felvilágosító jelentés előterjesztésére bizattatott meg,

[*Halározat:*] a beadott Jelentés kívánt felvilágosítás végett Tekintetes Királyi Biztos Úrhoz által küldetni rendeltetett a

folyamodás többi tárgyaira rendelt Tanács és V. H. Közönség Gyűléséből keltezett következő intézkedés felől előterjesztendő tudósítással egygyütt. Miszerint a folyamodó, mint számadásra kötelezett Felügyelőnek, régibb számadásai egyben vetése után kiviláglott tetemes hiány miatt vétetvén tulajdon rendelkezése alá eső vagyonai a Város Pénztára biztosításául bírói zár alá, és e'béli biztosítéki intézkedés legfelsőbb helyen is helybe hagyódván, annak a Pénztár bátorságosítására, míg a számadó Felügyelőnek utóbbi évekről, sok sürgetések után csak most beadott s számvevői vizgálatra ezennel ki is adott számadásai megvizsgálva s keletkezheto nehézségek alól feloldozva nem lesznek, elébbeni helyezetében maradnia kelletik.

A folyamodásnak pedig Számvevő Kovács István Úr ellen támasztott panasszát, mely szerént az azt ellene személyes gyűlölséggel viseltetőnek és megbuktatásán törekvőnek állítja, nem csak alaptalannak, de megrovást érdemlő méltatlan rágalmi sértésnek találván, a Tanács és V. H. Közönség, a mennyiben megbiztatási kötelességét tellyesítő hivatalnoknak pontos eljárását, s éppen a számvevőnek vizsgálat alá vett számadásokból keletkezett hiány eránti tartozó felfedezését személyes ingerültségből eredettnak tartani nem lehet, a folyamodó azon kérésének, hogy számadásai megvizsgálására más küldődjön ki, helyet nem adhat, midőn különben is a számvevői hivatal által kitett nehézségek mindenkor előbb a számadónál lévén közlendők, annak mód nyújtatik a keletkezett nehézségekre felvilágosítást adhatni s eloszlatásokat eszközölni, de még ezen felül a keletkezett és közöltetés után is el nem háritott nehézségeknek alapossága Tanács és V. H. Közönség Gyűlésében lévén megvitatandó, a Hivatal egyes személyyének állitólágos gyűlölségből eredettnak követelt ellenvetései magán érdektől el vonultan vétetnek tárgyalítás alá s láttatnak el felsőbb helyre felterjesztendő végzéssel.

Végre a Könyvnyomtató Intézetnek jövendőre czélszerűbb kezelése eránt tett s teendő intézkedés felől a Tettes. Királyi Biztosság által rendelt tudósítására nézve az e tárgyban munkálkodott Választmány Jelentése, és arra keletkezett Közgyűlési útasító határozat ált küldetni rendeltetett.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1844. 280—281. és 290—292. lapjain. — Debr. vár. közlár.)

Tanácsvégezés a királyi biztosságnak a Tóth Lajos volt művezető folyamodását és a nyomda további kezelését illető utasítására. 1844 május 22.

A városi tanács 1844 május 22-ki gyűlésének jkvéből :
955. sz.

Olvastatott a Ts. Kir. Biztos Úrnak folyó hó 15-én 80-ik sz. a. kelt Hivatali Levele, melyben a Városi Tanátsnak f. év april 27-ről 2242. sz. a. helybeli Könyvnyomtató Intézet volt gondviselője, Tóth Lajos folyamodása tárgyában tett hivatalos tudósítására válaszol a következőkben :

I. Mivel a Tóth Lajos panasszának elintézése javai zárosítását illetőleg a már beadott számadásainak megvizsgálásától függ : kívánja, hogy ezen számadások haladék nélkül vizsgáltassanak meg, és a számadó gondviselőnek a városi pénztár irányába lehető tartozása világosságra hozattassék, hogy így az Intézet állapotja tisztába jöhessen.

II. A mi a Könyvnyomtató Intézetnek jövődöbenni hasznosabb és biztosabb kezelését illeti, ámbár a haszonbérbe adás által minden nehézségek legkönnyebben elháríttatnának ; ha mindazáltal ezt még most eszközölni nem lehetne, azokhoz, mellyek folyó év Martius 4-én tartatott Köz Gyűlés által a Rendtartási Jegyzőkönyv 365. számja alatt,¹ a küldöttség jelentése nyomán e részben határozattak, hozzá teendőknék vélné :

1. Hogy az Intézet Gondviselője részére, kit minél előbb megválasztani szükséges, kötelességének minden ágait voltképpen elhatározó szoross utasítás készíttessék.

2. Hogy a gondviselő mellé az intézet rendes egyénei között különösen egy ellenőr is választassék, ki az Intézet számára minden évben Város petsétje alatt kiadandó hiteles naplót vezetni s abba minden jövedelmet napról napra bejegyezni köteleztessék, és ezen napló minden hónap végével az illető felügyelő tanátsnok jelenlétében átnéztessen, össze-summáztasson, és valamint az érintett tanátsbeli felügyelő, úgy a gondviselő és ellenőr által is alá íratasson.

¹ L. ott, a nyomda további kezelésére vonatkozó véleményadásra kiküldött bizottság jelentésében.

3. Hogy a nyomtatáshoz megkívántató papirossak az illető raktárból időről-időre a gondviselő és ellenőr közös aláírásával ellátandó előleges felszámítás szerint adattassanak ki, mely végre a papirosraktárban a beszerzett és onnan kiadott papirossokról más külön szinte hiteles napló vezetendő lészen.

III. A néhai Gróf Forgách Királyi Biztossága alatt 1774-ik évben kiadott legfelsőbb királyi Rendelet ezen Várost az érintett Könyvnyomó Intézet gyakorlatába tsak az ott kitett feltételeknek szoross megtartása mellett hagyván és erősítvén meg, hivatalosan szólítja fel a Városi Tanátsot és Nemes Választott Hites Közönséget, hogy miután a fentebb érintett Martius 4-ki Közgyűlés Jegyzőkönyvébe megnevezett Főfelügyelők külömben is tsak Tisztújításig ideiglenesen választattak, a fent tisztelt K. Királyi Rendelet tartalmára figyelmezőleg, az intézet további igazolására megkívántató két Tanátsbeli tagok annak rendi szerint minél előbb megválasztassanak.

Végzés:

Az *elsőre*. Könyvnyomó Intézeti volt gondviselő Tóth Lajosnak számadásai az illető Küldöttség által immár beadva lévén: ezen számadásoknak haladék nélküli megvizsgálására Számvevői Hivatal útasittatik.

A *másodikra*. A Könyvnyomó Intézetnek jövődöbenni hasznosabb és biztosabb kezelése iránti tervnek kidőlgőzésára, úgyszinte a választandó intézeti gondviselő részére szükséges útasítás készítésére Tanátsnok Nánágy Gábor Úr elnöklete alatt Tanátsnok Vámosy Károly, Főjegyző Pfansmid Károly, Népszónok Kováts Lajos, Esk. Szentpéteri János, Kis Orbán Lajos, Rádl József és Balásházy János Urak megbíztatnak, olly módon, hogy figyelemmel lévén a f. e. Mart. 4-én tartott Köz Gyűlés által a Rendtartási Jegyzőkönyv 365. számja alatt e részben tett Határozatra, valamint Tettes. Királyi Biztos Úrnak fentebbi levelében közlött javaslataira is: az ezeknek nyomán általok hova-hamarább elkészítendő tervet és útasítást a Köz Gyűlésnek mutassák bé.

A *harmadikra*. A Könyvnyomó Intézeti Főfelügyelőknek a Tanács és Választott Hites Közönség Tagjai közöli szabad választására a szavazás azonnal elrendeltetvén s megtétetvén: a felolvasott szavazatok következő arányban oszlottak meg:

Tanátsnok Nánásy Gábor Úr nyert 24 szavazatot, Tanátsnok Vámosy Károly Úr 18-at, Tan. Csató István Úr 13-at, Esk. Szentpéteri János Úr 10-et, Tan. Bláskovits Kálmán Úr 5-öt, Tan. Vass Bénéjmin Úr 1-et, Tan. Frank Antal Úr 1-et, és így szavazat többsége szerint Főfelügyelőkül Tanátsnok Nánásy Gábor és Tanátsnok Vámosy Károly Urak választattak meg a Házi Pénztárból veendő rendszeresített díjj fizetésre, — miről a Házi Pénztári Hivatal kellő alkalmazás tekintetéből jegyzőkönyvi kivonat által értesítendő.

(Rendtart. Jegyzőkönyv. 1844. 454—458. l. — Debr. vár. közlt.)

XCVII.

Uj nyomdai művezető és ellenőr választása. 1844 jún. 10.

A városi tanács 1844 jún. 10-én tartott ülésének jkvéből:
1183. sz.

Azon küldöttség, mely a Nemes Város Könyvnyomtató Intézetének jövődöbeli kezelésére nézve szabályok megállapítása eránti véleményes tudósítástételre folyó hó május 22-én költ közgyűlési határozatnál fogva megbízott, bevégzett munkálata folytán javallatját előterjesztvén, melyben egy-szersmind kiküldetése következtében azon egyéneknek névsorát is előmutatta, kik az érdeklött intézet művezetőségére, az előre kihirdetett csőd útján, bizonyítványokkal ellátva magokat jelentették, javallatjában főleg érdekelvén azt, hogy az elválasztandó intézet művezetőjén kívül, az intézetnek czélszerűbb és biztosabb kezelésére egy ellenőrnek elválasztatása is nélkülözhetetlen lenne, ennek folytán, miután mind művezető, mind az ellenőr részére a küldöttség által készített s előterjesztett utasítások is felolvastattak.

[*Határozat:*] A küldöttségnek véleményes tudósítása több időt és egyben vetési tárgyalatást kívánván, de különben is az abban elválasztatni javallt intézeti ellenőr részére, az eddig intézeti segédek számára szabályozott rendszeres fizetési illetőségen felül, nagyobb évi bér ajánlatván, mely felsőbb rendeleteknél fogva a V. H. Közönség magány véleményét mellőzhetetlenül kívánja, mind ez eránti vélemény, mind a javallat többi tárgyaira nézve lehető észrevételeknek előterjesztése végett, a küldöttség tudósítása a Választott Hites Közönség magán gyűlésének kiadatni rendeltetett.

Az előterjesztett küldöttség javallata folytán azonban haszthatatlannak találván a Köz Gyűlés az Intézet művezetőjének minél előbbi elválasztását; miután erre a magokat ajánló tizenhárom rendbeli egyének közül, kiknek bizonyítványaik felolvastattak, a Tanács által kijelöltettek

Tóth András, Kotsi Sándor, Mezei József Urak.

A Választott Hites Közönségnek 33 jelenlévő szavazói által 24 szavazatokkal Tóth András Úr Intézet művezetőjévé elválasztódott.

Az Intézet minél előbbi czélszerű kezelésére nézve, hasonlóul nélkülözhetetlennek látván a Köz Gyűlés az előterjesztett javallathoz képp az ellenőrnek is elválasztását, miután megállapodása lőn az, hogy az elválasztandó ellenőr addig, míg a Választott Hites Közönség magány véleményét előterjesztvén, az ellenőr fizetésének javallt javítása iránt az felsőbb engedelemmel is jóvá hagyódna; az elválasztandó ellenőr csak az intézet segédek részére rendszeresített fizetést vegye, a Tanács által ellenőrségre kijelöltetvén:

Mezei József, Fodor Ruben és Fábián Antal Urak; elválasztódott Mezei József Úr 27 szavazatokba nyilvánult többséggel.

Az eként elválasztott intézeti művezetőnek és ellenőrnek a küldöttség által készített és helybe hagyott útasítások kiadatni, és azok folytán elvállalendő Tisztók betöltésére szükséges hit letétel végett a közelebb tartandó Köz Gyűlés előtti megjelenésre felszólíttatni rendeltettek.¹

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1844. 534—537. l. — Debr. vár. közlár.)

XCVIII.

Tanácsvégezés a városi nyomda termékeinek kelendőbbé tétele dolgában. 1845 márc. 17.

A városi tanács 1845 márc. 17-én tartott gyűlése jkvéből : 610. sz.

Olvastatott Tanácsnok Nánássy Gábor Úrnak véleményes tudósítása, melyben Városi Könyvnyomói Intézet művezetője

¹ Ez meg is történt az 1844 jún. 17-ki gyűlésen. Ugyanekkor a tanács Reviczky Menyhért polgármestert, Nánássy Gábor, Vámosy Károly tanácsnokokat és Kováts Lajos népszónokot küldte ki, hogy a nyomda vagyonát inventálják s úgy adják át az új művezetőnek. Rendtart. Jkv. 1844. 1284. sz.

Tóth Endre előterjesztésére, melyben az a Könyvnyomó Intézet raktárában lévő 1844. évi Országgyűlési Törvényczikkek példányainak, mint szintén az 1840-ki még feles számmal meglévő törvény könyveknek miképpen eladhatása, valamint több az Intézet raktárában létező összevegyült példányoknak hogyan intézhető czélszerű eladhatása tárgyában közli nézeteit, — tudósító Tanácsnok Úr véleményével oda járulván, hogy a Könyvnyomó Intézet készen lévő s készülendő nyomtatványait legezélszerűbb lenne a Könyvnyomó Intézet épületjében egy mellékszobának az utcára áruló boltnak leendő kinyitása mellett azokat ottan a művezető és ellenőr befolyásával árultatni, kik ezen foglalatosság mellett a Könyvnyomó Intézetre való felügyeletet is hátramaradás nélkül folytathatnák.

[*Határozat:*] Kiküldött Tanácsnok Úrnak ezen előterjesztett javallatja szoros kapcsolatban állván az ezen tárgyra nézve is munkálatát kiterjesztett s tudósítását még múlt év jan. 10-én tartott Köz Gyűlés elébe beadott és a V. H. Közönség magán gyűlése által el is fogadott küldöttség véleményével, miszerint a Könyvnyomó Intézet kész példányai eladásának sikeresebbítésére nézve javallatba is tétetett, hogy a Könyvnyomó Intézet utca felőli falára tábla függesztessék ki azon felirással: Sz. K. Debreczen Városa Könyvnyomó Intézete és Raktára; továbbá, hogy a kész példányok jegyzékét az Intézet művezetője elkészítvén, az mind a Hirlapokban, mind nyomtatandó hirdetményekben a közönségnek tudására jutassák, végre a nagyobb kelendőség eszközlése tekintetéből az eladást kezelő művezető és ellenőr ösztönül a tiszta jövedelem egy részének, jelesen száztól 3 frtnak részökre leendő kiadásával biztatódniának meg, mellyből a művezetőt két, az ellenőrt egy rész illetné, hogy annál fogva mind a küldöttségnek már e tárgyban elfogadott véleménye, mind Tanácsnok Úrnak azt módosító javallatja egybe vettétvén a Könyvnyomó Intézet példányai czélszerű eladásának mikénti kezelésére nézve állandó rendszer alapítódhassék, kiküldött intézeti Tanácsnok Úr megbíztatik a végett, hogy mind a művezető, mind az ellenőrtől nyilatkozatot végyen, biztatják-e magokat azzal, hogy az Intézet körüli rendes foglalatosságaiknak szoros betöltése mellett az Intézet példányai eladásának kezelését is

teljesítendhetik-e? egyzersmind őket a Könyvnyomó Intézet évi tiszta jövedelméből részökre három percent kiadása eránt megbiztatván, kiküldetése eredményéről tudósítást tégyen.

Egyéb aránt addig is, míg az Intézet példányainak eladása tárgyában általános rendszer létre hozódhatna, a Törvény Czikkek eladása eránt a művezető által kívánt utasítás kiadása halaszthatatlan lévén, e részben előterjesztett észrevételek folytán művezető Úr oda utasíttatik, hogy az 1844-ik évi Törvény Czikkeket, a példányoknak már elhatározott 20 p. kr. árrok mellett a képpen adja mind a helybeli, mind vidéki könyvárusoknak, mind más azt venni kívánó egyedeknek, ide értetődven azon eggyes példányok is, melyek a Könyvnyomó Intézetből vásároltatnak, hogy azoknak öszves árrából, kötésekre azomba semmi beszámításba nem jöven, 20 pfrt. lészen elengedendő, ez lévén az 1840-diki Törvény Czikkek példányaira nézve is megtartandó, melyeknek árra jövendőre nézve 24 pengő krban állapíttatott meg. Helyhez képpst Felügyelő Tanácsnok Úr, számba vételvén az Intézet raktárában még létező példányokat, azoknak illy módoni eladására nézve a szükséges intézkedéseket tegye meg.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1845. 196—198. l. — Debr. vár. közltár.)

XCIX.

A helytartó tanács megsürgeti Debrecen városát, hogy adja be a nyomdát illető szabadalomlevél iránti kérelmét. 1845 aug. 25.

A városi tanács 1845 aug. 25-én tartott gyűlése jkvéből:
1899. sz.

Olvastatott a Nagy Mlgú M. Kir. Helytartó Tanács folyó évi jul. 29-én 26,549. sz. a. költ K. Intézhvénye, miszerint Detrich Miklós Királyi Tanácsos s e Város kebelében működő Királyi Biztosnak az e Város birtokában lévő könyvnyomdának haszonbérbe adatására vonatkozó jelentése folytán, a mennyiben e Város Tanácsának legfelsőbb K. Udvari rendemény tartalmához képpst még 1836. évi 38554. sz. a. kelt Intézhvény által köteleességül tétetett, hogy a fennálló K. rendszabályok értelmében magát a birtokban lévő könyvnyomdára nézve K. Kiváltság levéllel lássa el, — ebbeli köteleességének

múlasztását rosszalván, komolyan meghagyja, hogy ha a Könyvnyomda birtokában maradni kíván, magának a szükséges K. Kiváltság levelet minél előbb megszerezni szoros kötelességének tartsa.

[*Határozat:*] A K. Intézmény rendelete annyival sajnosabb hatású lévén e Városra nézve, a mennyiben ennek ember emlékezetét haladó idő őlta folytonos gyakorlattal, sőt a zsoltárok ki nyomtatására nézve kizáró K. Kiváltság levéllel erősített joga hozatik kétségbe, mint ez már a K. Intézménybe felhívott 1836-ik évi rendelet folytán felterjesztett felírásban is kifejtetett; annál fogva, hogy ezen meg ujjitott rendelet folytán még bővebb okokkal felterjesztendő tudósítás tétethessen, a K. Intézmény, valamint az e tárgyban már megbízott küldöttség tudósítása a N. V. H. Közönségnek tárgyalás és vélemény előterjesztés végett kiadatni rendeltetnek.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1845. 625—626. l. — Debr. vár. közlár.)

C.

A városi tanács a nyomdát illető szabadalomlevél iránti kérvény miatt ellentétbe jut a választott hites közönséggel. 1846 március 26.

A városi tanács 1846 márc. 26-án tartott gyűlése jkvéből:
720. sz.

A V. H. Közönség f. hó 23-ról a Tanács által hozzája intézett azon újabb felszólításra is, miszerént felsőbb helyről érkezett kegyes útasító rendelet következtében az eránti magán vélemény adásra hivatott fel, hogy mivel az érdekelt felsőbb kegyes útasítás által az adatik tudtára e Városnak, hogy ha e Város Könyvnyomdáját nem csak bírni, de használni is akarja, kir. kegyelmes szabadalom levél kiadása eránt legfelsőbb helyre folyamodás felterjesztésének kötelessége alól fel nem mentőhetik: annál fogva kívánja-e a Választott H. Közönség a már e részben felterjesztett s legkegyelmesebb kezeknél lévő folyamodásban elősorolt indokoknál fogva a Város ebeli jogának megerősítését a keletkezendő kegyelmes királyi határozattól várni, vagy szükségesnek látja-e azt bé nem várva, az elnöki

kegyes útasító rendelethez képest Ő Felségéhez királyi kegyelmes szabadalom levél kiadattatásáért alázatosan folyamodni? a bizodalommal kért s várt véleményadását megtagadván.

[*Határozat:*] Mennyivel inkább tellyes reménnyel vólt a Tanács, hogy a V. H. Közönség, engedve a hozzája intézett bizodalmas felszóllításnak, egyedül csak a Várost annyira nyomósan érdeklő és sürgetős intézkedést igénylő tárgyat, a Város Könyvnyomó intézetének jövendőbeli kétes sorsát méltó figyelembe véve, ha csak ez érdeket is kiemelve a létező surlódások mikénti eltávolításának hosszabb időt kívánó s jelen tárgyra nézve a késedelmeskedés miatt káros hatást vonható vitatásával felhagyván, vagy legalább egyedül e tárgyra szorítkozva, azt kevésbé távolítandja, és kívánt magán véleményének nyilvánításától vonakodni nem fog: anynyival nem várt és sajnosb hatást gerjesztett, midőn a V. H. Közönség felvett és csak kölcsönös felvilágosítások útján megvitatandó vagy ennek nem sikerültével felsőbb rendeletek által megállapítandó elvhez elfogúltan ragaszkodva s nem tekintve a fontos tárgyat, nem a közérdeket, őszinteséggel kértt magán véleményének adását a Tanács erányába tekintélyt sértő s jegyzőkönyvébe helyet sem foglalható kitételekkel tellyes nyilatkozatában megtagadja. Illy kedvetlen helyzetben, a tárgyra nézve pedig késedelemből e Városra háramolható káros következmény elhárítása tekintetéből a Tanács Elöljárói kitüzött s e város javára, bóldogítására nem csak hittel kötelezett, de felelősséggel is őszveköttőt tiszténél fogva fölhevotttnak látja magát azon az úton, melyen Fő Méltóságú Elnöki Felszóllítás folytán a legfelsőbb kegyelmes rendelet felől értesítetett, Mélt. Kir. Biztos Úr Ő Nagyságát felterjesztendő következő véleményéről tudósítani. Ugyanis e Város Könyvnyomda Intézetének több százados gyakorlattal erősített törvényeken alapuló, de több rendbeli legfelsőbb kir. k. engedményekkel is felruházott jogához Ő Cs. Kir. Apostoli Felsége elébe felterjesztett alázatos felírásban bővebben kifejtett indokoknál fogva hazánk legkegyelmesebb attya erányába jobbágyi s fiúi rendületlen bizodalom által lelkesítettve annyira ragaszkodik, hogy tellyes remény által biztatódván a felől, miszerint Ő Cs. Kir. Apostoli Felsége a jobbágyi hódolattal felterjesztett jogszerű

adatokat s körülményeket kegyelmes figyelemre méltatva e Városnak ez érdekbéli jogát magas kegyelmével pártolni méltóztatik, s a kegyelmes szabadalom levél kérésétől felséges hatásához képpel felmentendi; jobbagyi ezen hódolattal párosult bizalomból folyó következetesség kitűzte kötelességének látja, miképen jelenleg legfelsőbb kegyelmes kezeknél lévő esedezésnek reményteljes eredménye a legfelsőbb kir. kegyelmes válasz bévárattassék, azomban hogy ha Ő Cs. K. Felségének változhatatlan kegyelmes akarata és parancsolata leendő Várost kir. kegyelmes szabadalom levél eránti folyamodásra útasíttatni, az e részbeni jobbagyi engedelmisséget tanusítani késni nem fog.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1846. 234—237. l. — Debr. vár. közlár.)

CI.

A helytartó tanács értesíti Debrecen városát, hogy a nyomdára vonatkozó szabadalomlevelet megkapta. 1847 március 26.

A városi tanács 1847 márc. 26-iki gyűlésének jkvéből: 801. sz.

A Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács f. évi február 16-ról 7909. sz. a. költ K. Intézményében arról, hogy Ő Cs. K. Felsége közelébb kelt legfelsőbb határozatánál fogva a város birtokában levő könyvnyomdára nézve kért kir. kiváltság levelet a szokott óvások és a fennálló legfelsőbb szabályrendeletek szoros megtartása mellett kegyelmesen megadni méltóztatta, a végett értesíti e Város Tanácsát, hogy a nyert Királyi Kiváltság levél felvétele végett a M. K. Udvari Kancellária kiadó hivatalához forduljon.

[*Határozat:*] Tudomásul vétetvén, Udvari Ügynök Német Lajos Úr levél által megkerestetni rendeltetett a Kir. Kiváltság levél kiadásának eszközzése végett, a felől eleve értesítés is kérettetvén, hogy mennyiben kerülend a K. Kiváltság kiadattatása. Egyszersmind ez alkalommal a Nagymélt. M. Kir. Udvari Kamara is megkérettetni rendeltetett a végett, hogy mivel a K. Kiváltság levél kiadattatása kegyelmesen elrendelve van, a könyvnyomdai ellenőr fizetését, mellyet ettől függesztett fel, rendszeresíteni méltóztatassék.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1847. 801. sz. — Debr. vár. közlár.)

CII.

Német Lajos udvari ágens értesíti a városi tanácsot a szabadalomlevél költségeiről. 1847 ápr. 12.

A városi tanács 1847 ápr. 12-iki gyűlésének jkvéből :
1074. sz.

Udvari Ágens T. Német Lajos Úr folyó év ápr. 7-én kelt levele által az eránt értesíti e Város Tanácsát, hogy f. év 2840. sz. alatti felszóllítása következtében a Nemes Város részére nyert könyvnyomdai szabadalom levél kiadattatását eszközölni fogja ; ennek megtörténte előtt azonban szükséges lessz az udvari díjjakat és egyéb költségeket a Felséges Királyi Kancelláriának lefizetni, mellyeknek tehát mielőbbi felküldetését kéri, — a melly költségek ezek :

1. Kamarai díj	60 ft. kr	p.	p.
2. Kiadási díj	28 „	—	„
2. Az anyagokért	20 „	57	„
4. A levél fogalmazójának adatni szokott tiszteletdíj	25 „	—	„
5. Az írónak	50 „	—	„
6. Kisebb költségek	15 „	—	„

Összesen tehát 198 frt. 57 kr. p. p.

[*Határozat :*] Ezen a könyvnyomda részére K. Szabadalom kiadatásának eszközzésére szükséges és 198 ezüst frt. 57 krt. tevő összeget házi pénztárnok Szöllősy János eskütt Drágota Ignázt kereskedésébe lefizetvén, arról kiszolgáltatandó váltót eszközöljön és felküldés végett mielőbb terjessze elő.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1847. 1074. sz. — Debr. vár. közlár.)

CIII.

A királyi szabadalomlevél megérkezik Debrecen városához. 1847 aug. 12.

A városi tanács 1847 aug. 12-ki gyűlésének jkvéből :
2496. sz.

Ő Cs. Kir. Apostoli Felsége V. Ferdinánd e városnak ember emlékezetét haladó idő oltai háborítatlan birtokába létező

könyvnyomdáját annak további szabályszerű használata tekintetéből legkegyelmesebben szükségesnek méltóztatván látni királyi kegyelmes kiváltság levéllel elláttatni és az arról szölgg függő pecsétcs oklevelet kegyelmes rendelet folytán fclterjesztett folyamodás következtében a Város részére f. év június 15-én a királyi könyv 165. számja alatt kegyelmesen ki is adatván.

[*Határozat :*] A kegyelmes királyi kiváltsági oklevél felolvasztatván, kihirdettetett és a mennyiben az szabályszerű rendeletek megtartását tűzi ki, hiteles másolatban könyvnyomdai főfelügyelő Tanácsnok Nánásv Gábornak kiadatni rendeltetett a végett, hogy az abban elősorolt szabályok felől a művezetőt értesítse és azoknak időről-időre leendő fogantatására és felelősség terhe alatti megtartásra komolyan figyelmeztesse. Egyszersmind az eránt is rendelkezzen, hogy az ennek utánna nyomatandó könyvek címlapjai alá nem a művezető neve nyomattassék, hanem ez :

Nyomatott

Debreczen Sz. K. Város könyvnyomdájában.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1847. 2496. sz. — Debr. vár. közlár.)

CIV.

Az udvari kinestári tanács felhívja Debreczen városát a nyomda bérbeadására. 1847 nov. 4.

A városi tanács 1847 nov. 4-ki gyűlésének jkvéből :

3175. sz.

Olvastatott a Nmélt. M. Kir. Udvari Kinestár Tanácsának f. év szeptember 29-én 38,864. sz. a költ következő K. rendelete.

E Város Tanácsának folyó év április hó 3-án 2904. szám alatt a birtokában levő könyvnyomda iránt tett Felírására a két királyi kormányssék közös beleegyeztéből visszaíratik, hogy miután ezen intézet házi kezeléséből az e helyen átvizsgált kilencz évi bevételek és kiadásokból készült jegyzékek tanúsága szerént a városra nem csak haszon nem háramlott, sőt vesz-

teség mutatkozott, az érintett Intézetnek a szükséges óvatosságok mellett leendő bérbe adása elhatároztatott.

Minek következtében a szerződési feltételek kidolgozása és megállapításának szüksége forogván fenn, e város tanácsának meghagyatik, hogy egy mind műi tekintetben, mind pedig erkölcsiségre nézve minden megkívántató tulajdonságokkal bíró s ezen kellékekkel bírást mindenkor a bérbeadás idején t. i. az időszakonként tartandó árverések alkalmával kellő bizonyítványokkal is tanúsítandó egyénnel kötendő szerződés feltételeit s az e városban működő s ez iránt e mai napon szinte értesített királyi biztos közbenjöttével dolgozza ki, melyekben az illető vállalkozót a kérdéses intézet kezelésében magának saját felelőssége alatt a fennálló K. Rendszabályokhoz való szoros alkalmazására is kötelezve s az eként szerkesztendő szerződési feltételeket a fenn érintett kir. biztosnak kézbesíttetni eszközölje, ki azokat jóváhagyás végett e helyre felküldendő lészen.

Ezek szerint, miután a könyvnyomdai ellenőri állomás és fizetés rendszeresítésének kérdése önként megszűnik, e Város Tanácsa f. évi okt. 4-én 7958. sz. alatti Jelentésére hivatkozálag oda utasíttatik, hogy Mezei József részére kiszolgálandó jutalom iránt, ki az érintett intézetben eddig ellenőri minőségben működött, a választott polgárság közbenjöttével javaslatot tegyen.

[*Határozat:*] A Nagymélt. M. K. Udvari Kincstári Tanácsnak ezen Rendelete a Választott Hites Közönségnek magánvéleménye előterjesztése végett kiadatni rendeltetett.

(Rendtartási Jegyzőkönyv. 1847. 3175. sz. — Debr. vár. közlár.)

CV.

A városi nyomda bérbeadásának ügye a városi tanács és választott hites közönség előtt. 1848 febr. 3.

A városi tanács 1848 febr. 3-ki gyűlésének jkvéből:
272. sz.

Tárgyalás alá vétetvén a V. H. Közönség mult 1847-ik év december 2-án tartott magán gyűlése jegyzőkönyvének következő czikkje:

Olvastatott a T. Tanácsnak f. évi november 4-ről kelt határozata, mely mellett a V. H. Közönséggel magán véleményének elő terjesztése végett közöltetik a Nagymélt. M. Kir. Udvari Kincstári Tanácsnak f. évi szeptember 29-ről 38,864. sz. a. kelt, a Város Könyvnyomtató Intézetének haszonbérbe adását elhatározó s az eddig ellenőri minőségben szolgált Mezei József megjutalmaztatása eránt javallatot kívánó rendelete.

A Nagymélt. M. K. Udvari Kincstár Tanácsának felolvasott, nem az eddigi gyakorlat szerint, hanem egészen szokatlan módon a Nemes Város Tanácsának s Választott Hites Közönségének előleges értekezése nélkül s a városi mindkét tanácskozó testület kívánságán kívül, azonnal elhatározó rendelete nem kis aggodalommal lepte meg a V. H. Közönséget a felől, hogy a Nmélt. M. K. Kincstár illetően rendeletének életbe léptetése s gyakorlatba hozatala által a Nemes Város saját vagyoniak kezelése eránti rendelkezésbe való egyenes befolyástól a Nemes Városnak mind Tanácsa, mind V. H. Közönsége elesik.

Ezen aggodalom általi meglepetésének felemlítése, de egyszersmind a Város gazdálkodásának mindenik ágazatára kiterjedő, eddig is mindenkor sértetlenül tartott s ezutánra is sértetlenül tartatni kívánt jogának nyilvános fentartása mellett a V. H. Közönség véleményét azon őszinte bizodalommal, hogy véleményének alapos okait a Nmélt. M. Kir. Udvari Kincstári Tanács is méltó figyelemre veendi, oda nyilatkoztatja, hogy a Nemes Város könyvnyomdáját, ha szinte tetemes haszon nem mutatkoznék is, a népnevelésre és kiképzésre hatályos irodalomnak az általi megszorítása nélkül, hogy ez úton a Nemes Város könyvnyomdája a csak nyerészkedés tekintetéből haszonbérlok kezében egyedül nyerészkedési tárggyá válnék, már csak ezen szellemi tekintetből sem lehetne haszonbérbe adni, de nem lehetne haszonbérbe adni anyagi tekintetből sem, mert :

1-ször. Azon 9 évi időszakban is, melyről a Nmélt. M. K. Udvari Kincstárhoz a Nemes Város könyvnyomdája bevételeiről és kiadásairól számvevői kimutatás felterjesztetett, noha az azon időszaki kezelés a mostani kezeléssel főleg a kiállításra nézve egybe hasonlításra is alig jöhet, mégis nem hogy kár, sőt ugyanazon kiszámításban kitett közép számítással

1128 pfrt. 38 kr. egy-egy évre tiszta haszon mutatkozván, azóta pedig a tiszta haszon tetemesen növekedvén, ilyen összevetget kivált minden concurrentia nélküli haszonbérbe adástól még csak reményleni sem lehet.

2-szor. Valamint minden könyvnyomdának, úgy a Nemes Város könyvnyomdájának műszerei is olyanok, hogy azoknak használatánál a szoros és pontos felügyelet, ha csak azoknak rövid ideig való haszonvétel miatt örökös haszonvehetetlenné tételök semmibe sem vététk, elmúlhatatlanul szükséges, — már pedig haszonbérlnők, ki semmi máson nem igyekszik, mint azon, hogy a haszonbéren felül még magának is hasznót csináljon a használat által, s ki nem továbbra, hanem csak a haszonbéri évek elteltéig néz, illy tulajdonosi felügyelést képzelni sem lehet, annyival kevésbbé kívánni: úgy hogy a Nemes Városra nézve a könyvnyomdájának haszonbérbe adásából semmi más jövőendő nem néz ki, mint az, hogy a haszonbéri évek elteltök után a haszonbérő által a Városra nézve olcsón elhasznált s hasznavehetetlenekké tett könyvnyomdai műszereket újdón, de drágán kiállítani, vagy ha ezt nem akarná, az egész könyvnyomdával végképpen és tökéletesen felhagyni lesz kénytelen, a könyvnyomdának pedig újdón szerelése a haszonbéri összegből ki nem telvén, a Város pénztárának anyagi kárt okozna, a könyvnyomdával pedig végképpen való felhagyás nem csak ezen Város, hanem az itteni egész vidék szellemi hátrább maradását eszközölné.

3-szor. A Nemes Város könyvnyomdai intézetének számos egyénei nagyobb részint olyanok, kik ez intézetbe eleve meghíva e Nemes Városban megtelepedett, házzal bíró, adófizető polgárok lévén, kárpótlás nélkül szolgáltatjokból elküldeni őket nem lehet.

4-szer. Szerződéseik lévén a Nemes Városnak bizonyos kiváltságos és közszükségű nyomtatások iránt és ezen szerződések nem olyanok lévén, hogy azok magán egyénekre átruháztathassanak, az illetén szerződésektől a Nemes Városnak kár nélkül visszalépni nem lehet.

5-ször. A Nemes Város könyvnyomdája a Nemes Város praetorialis háza belső részében, és pedig a hatóság egyenes felügyelete alatt lévén felállítva, a Nemes Város praetorialis

házának belső részét, mellynek éppen szomszédságában vannak a tömlöczök is, magános egyénnek a hatóság csak rendőri tekintetből sem adhatná ki haszonbérbe.

És a midőn ezen előszámlált szellemi és anyagi okoknál fogva a V. H. Közönségnek véleménye a Nemes Város könyvnyomtató intézetének haszonbérbe adatásához nem járulhat, a V. H. Közönség a Nemes Város könyvnyomtató intézetének továbbra is az eddigi mód szerénti kezelését kívánja s annál fogva a Nmélt. M. K. Udvari Kincstárhoz 1846. máj. 7-ről 2909. sz. a. és folyó évi ápr. 3-ról 2904. sz. a. a könyvnyomdai ellenőrnek 240 pfrt. évi fizetéssel rendszeresítése eránt felterjesztett kérelemhez ezúttal is ragaszkodik.

Tanácsvégezés.

A V. H. Közönség véleményében a Tanács is osztozik, a mennyiben a Nmélt. Kincstári Tanács szokatlan módoni rendelete által sértetve látja a Város Elöljáróságának alkotmány-szerű állását s innen kifolyó hatósági jogát, a midőn e Városnak nem csak századok olta háborítatlan birtokában létező, de közelebb Felséges Királyunk által kegyelmes kiváltság levél kiadására is érdemesített tulajdonát tevő könyvnyomdának jövőendő mikénti kezelése felett, mellőzve a közvetlen felügyelésre előállított Elöljáróságot, a már magában is sérelmes királyi biztosság befolyásával kíván intézkedni. De sértetve látja a közigazgatási rendszert is, mert midőn minden, még csekélyebb érdekű gazdasági tárgyakban is eleitől fogva nem csak a Tanács meghallgattatni szokott, de még ezen felül a V. H. Közönség magán véleménye is nélkülözhetetlenül felterjesztetni rendeltetik, jelen nagyobb érdekű s több oldalról megfontolást igénylő tárgyban azonban, a nélkül hogy e részben a tulajdonos Várost képviselő Elöljáróságtól felvilágosító tudósítás még csak kívántatott volna is, annak jogszerűleg követelhető befolyásának kizárásával keletkezik döntő határozat. Annálfogva mind az ekként sajnosan érzett sérelmet felfedeztetni mind a V. H. Közönség magán véleménye folytán kifejtetni kívánja azt, miként a Város könyvnyomdájának haszonbérbe adása mennyire káros lenne e Városra nézve anyagilag, de még inkább káros következtetést vonna nem csak a Város s ennek

lakossai, de könyvnyomdával el nem látott vidék erányába is szellemileg: a menyinyiben, bár ugyan 9 évi számadás hívatik föl a kincstári Tanács rendeletében, de hogy az abból készített s annak nem is a maga útján az Elöljáróságtól föl-kívánt kívánatából, vagy annak melly móddali egybevetéséből miként fedeztethetik fel a könyvnyomda eddigi kezelésének e város erányábani káros volta, az Elöljárósággal tudatva nincs, holott ugyanazon évi számadásoknak figyelmetesb egybevetéséből kiszámítható, hogy azon évekről a könyvnyomó intézet kezelése a tulajdonos városnak nem kárt, de évenként egyremásra 1128 ezüst frt. 38 kr. tiszta jövedelmet hozott: azon évek óta pedig rendszeresebb kezelés alá jöven a könyvnyomda, hogy jövedelme felesen növekedett, mindenkor kimutatható, jövője pedig, ha, mint már elhatároztatott részére, egy vas-sajtó megszereztetik, még nagyobb jövedelmet fogand biztosítani. Márhogy csak az eddig kiszámítható jövedelem is haszonbérbe adás útján fedeztetve állandjon, reményleni sem lehet: méltó figyelembe véve főleg azt, hogy e Város mint hatóság könyvnyomdáját nem nélkülözheti s ha a Város mint hatóság részére eddig nyomattak csak kiállítási áron számíttattak bé, azokat a naponta növekedő s eleve meg sem határozható számu nyomtatványokat a haszonbérlo kétségtelenül nyereséggel szolgálándván ki, az ezekért fizetendő öszveg a haszonbéri jövedelmet ha megemészteni nem, de mindenesetre tetemesen csökkenteni fogja. Hozzájárulván ezekhez a haszonbérbe adást gátló azon ok is, miszerint a könyvnyomó intézet a Város praetorialis épületében lévén fölállítva, hol egyszersmind börtönök és köz- s alapítványi pénztárak is léteznek, mellyek gondos rendőri felügyeletet igényelnek, haszonbérlo erányában ezen örködés kivihetatlenséggel küzd. De ha ezen anyagi tekintetből felhozott gátló okok nem léteznének is, habár az eddigi kezelés nagy jövedelmet nem szolgáltatna is a Városnak, még akkor sem bocsáthatja azt magános haszonbérlo kezelése alá, főleg szellemi tekintetből.

Mert nagy megfontolást igényel az, hogy e Városban a két hit sorsúaknak nagyszámú tanuló ifjúságot magokban foglaló anyafőiskoláik, ezen kívül az utcákban 11 rendbeli leányiskolák lévén, ha ezen könyvnyomda és így a kézikönyvek

nyomtatása haszonbérbe adás által nyerésszkedő kezekre juttatna, az nem csak az itteni tanuló ifjúság s növendékek kiképezésére, hanem általánosan az egész városra és ennek vidékére kiterjesztve a népnevelésre hatályosan munkálkodó irodalomnak megszorításával lenne egybekötve.

Ezen indokoknak kifejtése s egyszersmind a V. H. Közönség ez érdeken adott magán véleményének felterjesztése mellett, midőn egy részről a Nagymélt. Kincstári Tanácsot tisztelettel értesíttetni rendeli a Tanács a felől, miként a Város tulajdonát tevő könyvnyomdának haszonbérbe leendő kiadása eránti rendeletét szint úgy anyagilag mint szellemileg káros következt maga után vonó intézkedést el nem fogadhatja, másrészt a Nmélt. M. Kir. Helytartó Tanácsot szinte az elősorolt okok felterjesztése mellett alázatos tisztelettel megkeresi, hogy kegyes figyelembe véve, miként e tárgyban, mint a Kincstári Tanács K. rendeletében elő adatik, a Nmélt. két fő Kormányzások közös beleegyezése folytán keletkezett határozat mennyire sérti e Városnak alkotmányos állását, úgy mint közigazgatási rendszerét, ezen mind szellemi, mind anyagi tekintetben káros következtü intézkedésével fölthagyni és minden eféle de más tárgyakban is a királyi biztosságnak befolyásától, melly különben is Felső Királyunk által csak az 1844-ik évben megtartott s bevégzett tisztujjításra volt elrendeltetve, e Várost fölmenteni méltóztassék.

(Tanácsulési Jegyzőkönyv. 1848. 117—124. l. — Debr. vár. közlár.)

CVI.

**Szemere Bertalan belügyminiszter leírata a városi nyomda ügyében.
1848 május 15.**

A városi tanács 1848 május 15-ki gyűlésének jkvéből:
1041. sz.

Olvastatott Szemere Bertalan Belügyminister Úrnak folyó hó 7-én 465. sz. a. kelt következő levele :

A Város magán nyomdájára nézve s a kir. biztosság megszüntetése iránt tett felírására ezennel válaszolom, miként a

városi választás iránt hozott új törvény nyomán választandó képviselő testület jogához fog tartozni a Városnak nemcsak magán vagyonára, hanem a legfelsőbb felügyelési jog épsége mellett közigazgatási rendszerére nézve is rendelkezni.

Azon képviselő gyűlés elébe terjesztessék tehát a nyomda mikénti kezelésének kérdése s addig a mostani állapotban hagyassék.

A kir. biztos eljárása pedig a leendő tisztújításra nézve az új törvény szellemében megszüntetik.

[*Határozat:*] A könyvnyomda jövőendő kezelése eránti intézkedés az alakulandó képviselői gyűlés teendőjévé hagyatott fel.

(Tanácsülési Jegyzőkönyv. 1848. 453—454. l. — Debr. vár. közlár.)

CVII.

Tóth Endre nyomdaíró művezető kérvénye a városi közgyűléshez. 1848. jún. 8.

Tekintetes Közgyűlés!

A Sajtótörvényekre vonatkozó ministeri rendelet értelmében, minden nyomdában, a megjelent mindennemű munkákról egy olly Jegyzőkönyv vitele parancsoltatik, melly át sinóroztatva, a hatóság pecsétjével hitelesítettve, s mellyben különösen „a nyomtatványok elkészültének ideje, alaka, czíme vagy ismertető tartalma, továbbá a kötetek, példányok, ívek száma bejegyeztessék“. Hogy ezen rendelet minél előbb fogantatosíttassék, egy e célra készített s ./. alatt tisztelettel mellékelt rovatot a végett mutatom bé, hogy ha az alkalmasnak találtatand, több évre mintegy nyolcz koncban leendő kinyomatását elrendelni méltóztassék.

Teljes tisztelettel vagyok Debreczenben Junius 8-án 1848. A tekintetes Közgyűlésnek alázatos szolgálja

Tóth Endre,
könyvny. művezető.

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között. 1848. — Debr. vár. közlár.)

**Tóth Endre nyomdai művezető szerződése Telegdi Lajossal az Alföldi
hírlap kiadása ügyében. 1848 július 2.**

Mi alulírottak, az e folyó 1848-dik évi Julius hó 2-ától kezdve hetenként kétszer megjelenendő *Alföldi Hírlap* nyomtatására nézve következő szerződésre léptünk:

Egy részről mi, könyvnyomdai művezető Tóth Endre és ellenőr Mezei József az említett hírlap nyomtatását az Értesítő-lapféle, úgynevezett Medián nyomtató papírra, félívrét alakban, egy egy számot egy egész ív terjedelemben, ötszáz példányban, minden külön lapon három hasábot számítva, Cicero betűvel, közte azonban egy lap Garmonddal is lehet szedve, tizenöt ezüst forint 20 krért mindenkor a rendelt időre elkészíttetni felvállaltuk; ha azonban a fent kitett ötszáz példánynál kétszázötvennel több kellene, azaz 750 példány, akkor öt pengő forinttal és 4 krral szaporodand a nyomtatási ár; — szóval minden 500-at maghaladó 250-ért külön-külön öt pfrt. 4 kr. számítatik. — Továbbá, ha valamelyik számhoz félív melléklet kívántatik, mindenkor az egész szám lapnak fele árra lesz fizetendő. — Megjegyzendő még: hogy ha egy negyedív nyomatik mind két oldalára: annak árra öt pfrt. 30 kr, ha pedig csak az egyik oldalára, három frt. 50 kr. — A boríték nyomtatás, formánként — egy formában négy boríték számíttatván — magok papirosára 40 ezüst krajczár.

Más részről mi Telegdi László és Telegdi Lajos, fent czímzett Lap szerkesztő s kiadói, kötelezzük magunkat, hogy a Lapba szükséges könnyen olvasható kéziratokat, mindenkor annak idejében pontosan beadjuk; — a Correcturákkal s Revisiokkal foglalkozást, valamint az összehajtogatást, pakolást s az ez ügyre vonatkozó mindennemű expeditiót magunk vagy egyéneink teendőinek ismerjük; — a fentebb elibünk adott vállalat nyomán a nyomtatási költséget, a nyomda művezetője vagy ellenőrije számolata szerint, jelenleg ugyan előlegesen, foglalóul egy hónapra eső nyolcz számért 15 pfrt. 20 krjával százhuszonkét ezüst forint 40 krt lefizetünk, azon túl pedig évnegyedenként, minden kifogás nélkül, mennyire a számolat megyen, eleget teszünk; mellyet is ha teljesíteni nem tudnánk, vagy nem akarnánk, vagy bármi okból elmu-

lasztanánk: a Lap további nyomtatása azonnal megszűnván, az okozott s okozandó költségek meg téríttethetését a nyomdai művezető vagy ellenőrije, vagy a nyomda tulajdonosa a Ns. Város, az 1832/6. 15. és 20. s az 1840. 10. t.-cz. értelmében rajtunk vagy törvényes örököseinken is meg vétetheti, leköt-vén erre nézve található minden vagyonunkat. Mellynek hitelesb voltául kiadjuk ezen saját kezünk aláírásával két egyenlő párban kelt Kötelező Levelünket. Debreczen, Jul. 1. *Telegdi László, Telegdi Lajos mk., Tóth Endre*, könyvnyomdai művezető, *Mezei József*, ellenőr.

[*Másik féllíven Tóth Endre kezeirásával:*] Tekintetes Nemes Tanács! A $\frac{1}{2}$. alatt tisztelettel mellékelt Kötelezvény értelmében az Alföldi Hirlap nyomtatását felvállalván, annak az irt ár melletti nyomtathatását s számadásomba igtathatását elrendelni tisztelettel kérem. Debreczenben, Julius 3-án 1848. A Tekintetes Nemes Tanácsnak alázatos szolgálja *Tóth Endre*, könyvnyomdai művezető.¹

(A Rationes Typographicae mellékelt irományai között egy féllíven. — Debr. vár. közlár.)

CIX.

A városi közgyűlés határozata a nyomdai személyzet katonának állása ügyében. 1848 október 12.

Czikkelye Debreczen sz. k. Város Közgyűlése Jegyző-könyvének 1848 október 12-ről:

1018. sz.

Tóth Endre könyvnyomdai művezető előadván, miképpen a folyó hó 19-én Aradra indulandó 400 nemzetőrrel ő is kész lévén elmenni: elmenetele esetében hivatalában megmaradás iránti biztosíttatását, s egy választmánynak a végetti kineveztetését kéri, hogy a rendezetlen állapotban lévő könyvnyomdának rendbe hozását vele együtt, s számadásának megvizsgálását a harczterre lehető elmenése végett a Számvevő

¹ A városi tanács 1848 nov. 28-án tartott ülésében Csáthy Károly nyomdai főfelügyelő tanácsnok helyeslő véleménye alapján az engedélyt meg is adta.

bizottmánynál tárgyalás alatt lévő nyomda rendező munkálatának fölvétele előtt minél előbb eszközölje.

[*Határozat:*] Jelentő művezető, mint számadó hivatalnok, ministeri rendeletnél fogva föl lévén mentve az elmenés alól; de nem csak ő, hanem a nyomda minden tagjai, mint a szellem művelődését és az átalakulási mozgalmaknak gyors tudomásra juthatását eszközölni hivatvák, nem csak az elmenés, de a helybeli gyakorlatok alól is fel lévén mentve e közgyűlés által, annál fogva jelentő nyomdai művezető el nem is mehetvén: az általa kineveztetni kért választmány szüksége is megszűnik. Kiadta *Kiss Lajos*, főjegyző.

(A nyomda irattárában őrzött iratok között egy félfven. Jegyzőkönyvi kivonat.)

CX.

Tóth Endre nyomdai művezető szerződése a képviselőház elnökével a képviselőházi jegyzőkönyvek kinyomtatása tárgyában. 1849 márc. 5.

A városi tanács 1849 márc. 5-ki gyűlésének jkvéből:
633. sz.

Tóth Endre könyvnyomdai művezető Almási Pál, mint képviselőkori [*sic!*] elnökkel kötött következő szerződését bemutatja.

Alólírt a képviselőház rendelete következtében Debreczen város nyomdaigazgatójával a képviselőház jegyzőkönyveinek nyomtatása iránt következő szerződésre léptem.

A nevezett nyomdaigazgató köteles olly író papírra, millyenre a jegyzőkönyvek Pesten nyomattak s éppen olly betűkkel a neki átadandó jegyzőkönyvi íveket 600, vagy ha rendeltetnék, több példányokban is gyorsan és hibátlanul nyomtatni.

Az álladalom pedig köteles így nyomott jegyzőkönyvi ívekért, — minden ívet 600 példányban nyomva —, s így 600 példányért 20 ezüst forint 40 krajczárokat fizetni, ha azonban több példány rendeltetnék nyomtatni, a többinek ára ezen kötött ár szerint fog kifizettetni.

Ezen kötelezvényt két példányban nevünk aláírásával megerősítettük. Debreczen, Martius 3-án 1849. *Almási Pál* mk.,

a képviselőház alelnöke. *Tóth Endre* mk., mint könyvnyomda művezető, *Mezei József* mk., ellenőr ugyanott.

[*Határozat:*] A szerződés helybehagyatik s ezen jegyzőkönyvi kivonat művezető *Tóth Endrének* kiadatni rendeltetik.

(Tanácsulési Jegyzőkönyv. 1849. 633. sz. — Debr. vár. közlár.)

CXI.

A nyomdai személyzet kérvénye a városi tanácshoz. 1849 márc. 19.

A városi tanács 1849 márc. 19-ki gyűlésének jkvéből: 746. sz.

Tóth Endre könyvnyomdai művezető f. é. martius 19-ről jelenti, hogy a nyomdai betűszedő segédek, martius 15-én nem jelenvén meg az esti lap s így heti keresetök 4 pftal kevesebb lévén, ezen 4 pft. kifizetését kérik, különben a lapot a többiek sem fogják szedni s hogy az előjövő hasonló esetekre nézve jövődre a nyomdai művezetőnek utasítás volna szükséges.

[*Határozat:*] Nyomdai főfelügyelő tanácsnok *Csáthy Károlynak* a jelentésre vezetett véleménye nyomán a 4, azaz négy pft. az esti lap szedésével foglalkozó egyéneknek kifizettetni rendeltetik: jövődre pedig nyomdai művezető *Tóth Endre* oda utasíttatik, hogy az ezután előforduló hasonló esetekben az ideiglenesen felvett nyomdai egyének irányában az ezen városi tanács által is elfogadott pesti árszabályhoz alkalmazza magát.

(Tanácsulési Jegyzőkönyv. 1849. 746. sz. — Debr. vár. közlár.)

CXII.

***Tóth Endre* nyomdai művezető nyomdaigazgatási terve. 1849 ápr. 5.**

A városi tanács 1849 ápr. 5-ki gyűlésének jkvéből: 876. sz.

Olvastatott könyvnyomdai művezető *Tóth Endrének* 1848-ik évi aug. 21-én kelt s a közgyűléshez intézett, ezáltal pedig ugyancsak a múlt év szeptember 14-én véleményadás végett a számvevői szakosztályhoz áttett 19 pontokba foglalt nyomdaigazgatási terve; a számvevő szakosztály véleményével együtt, mint következik:

1. A művezető hatásköre a nyomda ügyre vonatkozó minden ágazataiban, de kivált az egyénekkeli rendelkezésben tágíttassék, maga pedig a hivatal némely régi czéltalan szokástól terhelt nyűgös állapotából kifejtetvén rendszeresíttessék.

A városi hatóságot mint nyomdatulajdonost továbbra is azon körben látja szükségesnek működni e bizottmány a nyomdai jelentékenyebb tárgyakra nézve, melyben azelőtt vólt, azonban másfelől a művezetői felelősség a rendes munkák jól és gyorsan végzése által előállítható nyomdai jövedelem tekintetéből múlhatatlanúl megkívánatik, miképpen a nyomdai személyzetnek meghagyassék, hogy a nyomdai foglalkozásokat illetőleg a művezetői rendelkezésnek elmozdítása terhe alatt magokat alávetni mindenkor tartoznak.

A 2-ik pontot illetőleg, mely így hangzik :

2. A számvevőszakbizottmány készítsen a művezető hivatal számára czélszerű útasítást, a nyomda összes személyzete számára pedig olly rendszabályt, mely munkálkodásuk — mind az igazgató művezető és ellenőr s egymás iránti kötelességek, — s magok viseletét szigorú fenytés módokkal kísérve meghatározza, mellyek mihelyt elkészültek, azonnal életbe léptetessenek.

Az ellenőri hivatal felállítasakor adatott már egy útasítás a nyomda számára, a mennyiben ez vagy hijányos, vagy az ezután előforduló körülményekhez módosítandó volna: bejelentés ellenére a tanács által kellene megtétni a szükséges módosításoknak.

A 3-ik pontra nézve, mely így szól :

3. A felvállalt munkákróli jelentés tételtől, mint minek semmi alapos czélja nincsen, a nyomda művezetőség mentesék fel, a helyett a művezető készítsen egy ellen-nyugtatóvány mintát, mely egy vagy több évre több száz példányban ki-nyomatván, ebből minden nyomtatási megrendelő az üressen hagyandott helyet, az ár s papirosak helyét be, alája pedig nevét beírván, czélszerű oklevél szereztethetik a számadáshoz.

A nyomtatandó munkákról eddig szükségelt előleges folyamodványok irogatása kikerülése s hatósági ellenőr-

köndhetés tekintetéből a .///. alatti példányjavaslatot látja a bizottmány jónak használtatni.

A 4-ik, 5-ik, 6-ik, 7-ik és 9-ik pontokra, melyek így hangzanak :

4. A művezetői igen szűk irodának valamely czélszerűbb, tágasabb, mindazáltal a dolgozó terem közelében leendő helyről intézkedni szükség ; mielőtt ez meg történhetnék, a művezető irodába különböző tízféle naplók vitele, irományok, kéziratok és megmaradt és megmaradandó példányok czélszerűen rendezhetése s tarthatása végett egy 9 láb széles, $4\frac{1}{2}$ láb magas, $1\frac{1}{2}$ láb vastag szekrény készíttessék, — továbbá

5. A gyors sajtó számára a nyomda nagy terméből léczkorlát által, egyik végén $1\frac{1}{2}$ -öl szélességű tér egész terem szélességében rekesztessék el, hogy az avval foglalkozókon kívül ott mindenki ne járhasson.

6. A július 7-ki közgyűlésnek a gépészre hozott határozata oda módosíttassék, mely szerint László Lajos biztosíték kimutatása mellett, ha képes lesz a gép szerte ágadzó mechanicumát felfogni s csinos és tiszta nyomtatást rajta kiállítani, mint gépész alkalmaztassék ; ellenkező esetben a művezetőnek tétessék köteletségébe alkalmas gépészről gondoskodni.

7. Valamint más városból hívandó gépész nem elégednék meg egy itteni rendes nyomtató fizetésével, úgy László Lajosnak is annyival is inkább, mert biztosítékot kell kimutatnia s különös szorgalommal gyakran órán kívül is kell dolgoznia, azért is, hogy minél becsesebbé és féltőbbé tétessék állása, ama másik tudósításomban is ajánlott 300 pfrt. búza és failletmény fizetéssel láttassék el.

8. Múlhatlan szükségünk lévén egy ügyes betűszedőre, Pesten dolgozó egyik tanítványunk, Hegedűs István erre nézve mindenek előtt hívassék meg.

Miután az említett egyén fel van véve, megszűnik a rendelkezés szüksége.

9. Ha mind a kézi sajtóhoz ügyes nyomtató kívántatnék, mind a gyors sajtóhoz az ívek ügyes be- és kirakásához rendes egyéneink közzül senki sem találkoznék, — hogy a kerékhajtás

mesterségét valaki fel nem bírná fogni, fel sem téven — szinte a művezetőnek tétessék kötelességébe a nem alkalmazható egyének helyébe alkalmasak meghívásáról gondoskodás.

A gyors sajtó felállításakor leendő szükséges ezekről intézkedni.

10. Az egyének fizetésére nézve már régebben olly elv tüzetett ki, mi szerént a már benn lévő egyéneken kívül meghívandó vagy felveendő egyének ne bizonyos fizetésre, hanem mint más városi nyomdákba szoktak, munkadíjjak szerint fizetendő keresetre vétessenek fel, melly elvet én igen czélszerűnek vallok ugyan, de ez elv egyéni szükségünkben netalán most felállittatván, nem tudom, fogunk-e alkalmas egyénre szert tehetni, azonban, miután az úgy nevezett darab számi munkáltatás gyorsaságánál fogva csakugyan czélszerűbb : határozassék meg most mindenkorra, hogy az ujjonnan felveendő egyének, ha csak lehet, darab számi keresetre vétessenek fel a művezető által ; mindazáltal, nehogy egyén hiány, vagy nem kaphatás miatt a nyomdában késedelemi hátramaradás okoztassék : a nyomda művezető hatalmaztassék fel — rövid időre és ha úgy kívántatnék — bizonyos fizetésre is a szükséges egyének felvételére.

Azon elvet osztja a bizottmány, hogy a munka gyorsasága tekintetéből az évi rendes fizetés megszüntetésével a darab számi dolgozás sokkal czélszerűbb, azonban ezen elvet a gyors sajtó megérkezésekor idejében véli életbe léptetni.

Sőt a darab számra dolgoztatás elvének általánoságban elfogadtatása esetében is a művezetői terv azon részét, mi szerént szüksége van két egyénre, kik munkálkodásuk darab számra nem történhetvén, rendes fizetéssel láttatnának el, a bizottmány is magáévá teszi.

A 11-ik pontra, melly így hangzik :

11. A darab számra dolgozóknak azon előnyök lévén, miszerint ők munkájok díjját minden hét végén kikérhetik, de melly munkadíj csak a művezető megvizsgálása után fizethet ki akármely pénztár : erre nézve ismét a művezető oda utasíttassék, hogy a hetenkénti, vagy ha az egyénenkeli

egyezség megengedi, hónaponkénti darabszám fizetést a nyomda pénztárából, — hasonlóan az időnkénti reparatio s egyéb nyomdai szükségeket teljesítő kereskedő és mester emberek számolatával — szinte számolat mellett ideiglenesen fizesse, mely fizetések évnegyedenként a házi pénztárra utalványozandók lennének.

A darab számra dolgozó egyénekre nézve előleges megállapodás van.

A 12-re, mely így szól :

12. A közeledő 1848—49-ik évtől fogva minden a nyomdában levő eladó példányok árrából az eladást kezelők részére 10% engedtessék.

Az eddigi szokás azért lenne megtartandó, mivel a százalékok árrát az eladandó példányok árrába be keltevéni tudni, a példányok kelete úgy sem gyorsíthatnák ; azonban ez másfelől némely czikkeknél mint p. o. zsoltár példányoknál, melyeknek árra szerződésileg van megállapítva, nem is volna eszközölhető.

A 13-ik és 14-ikre, mely így hangzik :

13. Azon példányok ára pedig, melyek különösen drágaságuknál fogva nem kellene, áruk a körülményhez képpst alább szállittassanak.

14. Minden olly régi haszontalan eszközök és szükségtelen papir vagy példányfélék, melyek részint csak a helyet foglalják, részint avulásuk által meg használhatatlanabbakká válnak, árverés útján adassanak el.

Az illy példányok és eszközök a művezető által különösen jelentetnének fel.

A 15-re, mely így következik :

15. A példányok árulására nézve is, de különösen, hogy a könyvnyomdát minden ezt kereső könnyebben megtalálhassa — mint már régebben terveztetett — az utczára egy bolt nyitása eszközöltessék, mely bolt felibe a czímtáblára írandó : „Debreczen város könyvnyomdája és példányai eladása“.

Egy felől, mert a könyvnyomdában apróbani árulás nem czél, más felől pedig a kijárások többítése olly épület-

ben, mint a Városház, nem tanácsos : nem véli teljesíthetőnek a bizottmány.

A 16-ik pedig, melly így szól :

16. Ezen bőlta, ha a művezető és ellenőr az ez által szaporodott foglalatosságot nem győznék, saját tetszésök szerint választandó akár nyomdai, akár más egyént alkalmaztathatnak, kinek fizetése a 10%-ból netalán jövőendő haszonból fedeztetnék.

A 15-ik pontra hozandó határozat által megszűnik.

A 17—18-ik így hangzó pontok :

17. A művezető és ellenőr hatalmazzassék fel kisebb nagyobb munkák kiadhatására a felügyelő tanácsnoknak teendő jelentés mellett akár a város, akár a magok részére.

18. Az illy — a művezető és ellenőr által — netalán saját költségökön kiadandó munkák nyomtatási ára más hasonló munkák irányában számítva, a felügyelő tanácsnok általi elismerés és helybenhagyás után számadásba igtathatandók.

Az 1-ső és 3-ik pontra hozott határozat által megszűnik.

A 19-re, melly így szól :

19. Hogy a nyomdai számadás és jövedelemkimutatás annál tökéletesebben vitethessék — mint már 1846-ik évi febr. 20-án 2004-ik szám alatt benyújtott hasonló tudósításomban is megjegyeztem — szükség, hogy minden díj nélkül nyomtatandó munkák és példányok árai a házi pénztárból a nyomda pénztárának a művezető évnegyedenként benyújtandó számolata szerint készpénzzel fizettessék, vagy az készpénzül vétessék be. Ez által azon számadási tökéletességet érjük el, hogy a díjmentesen nyomattuk arra is, — mi eddig hibásan kimaradt — a házi pénztári számadásba besoroztatnak s ez által ismét, hogy a nyomda valóságos jövedelme jobban tűnik fel.

A felhozott okoknál fogva igen czélszerűnek s elfogadhatónak véli a bizottmány annyiban, hogy az ingyen nyomtatandó munkák árra bevételbe hozattassék.

A fizetésjavítást illetőleg pedig addig is, míg a darab-számra dolgoztatás életbe léptethetnék, jövő november előtt utólagos jutalmat véleményez e bizottmány az egyének szorgalmához képest adadni.

Tanácsi határozat.

1-ső pontra :

A szakosztály véleményét a tanács akként véli módosítandónak, hogy a tanácshoz nemcsak a jelentékenyebb, hanem minden nyomtatandó tárgyak az eddigi mód szerint bejelentésenek s egyszersmind a nyomdára felügyelő tanácsnokot jegyzőkönyvi cikk útján megbízandónak véli a végett, hogy a művezetői felelősség, rend és a munkák jól és gyorsan végzése által előállítható jövedelem tekintetéből a nyomdai személyzetet a nyomdai foglalkozásokat illetőleg a művezetői rendelkezések föltétlen fogadására utasítsa.

2-ik és 3-ik pontokra :

A szakosztály véleménye elfogadtatik.

4, 5, 6, 7, 9. pontokra :

A szakosztályi vélemény nyilvános kijelentése mellett annak, hogy a művezetői segédek fizetése mennyiségének meghatározása s föl vételök jogát magának tartja fel, elfogadtatott.

8-ik pontra :

A számvevő szakosztály nyilatkozata tudomásul vétetett.

10-ik pontra :

A szakosztály véleménye elfogadtatik.

11-ik pontra :

A tanács az e tárgyban hozott határozatához továbbra is ragaszkodik.

12, 13, 14-ik pontokra :

A szakosztályi javaslat elfogadtatik.

15, 16, 17, 18, 19-ik pontokra :

A számvevői szakosztály véleménye elfogadtatott.

(Tanácsülési Jegyzőkönyv. 1849. 876. sz. — Debr. vár. közlár.)

CXIII.

Madarász László kérelme egy tót hirlap kiadása ügyében. 1849 ápril 5.

A városi tanács 1849 ápril 5-ki gyűlése jkvéből :
878. sz.

Madarász László küldötte által a tanácsnak jelenti, hogy a tót polgártársak felvilágosítása tekintetéből tót hirlapot kíván nyomtatni : de ezen szándékában papiros nem léte miatt gátoltatik s a tanácsot e czélból kéri, hogy a városi nyomdából részére 1 bál papirosat ára letétele mellett adattasson. Ennek következtében nyomdai művezető Tóth Endre aziránti nyilatkozat tétel végett, ha vajon a városi nyomdának felesleges mennyiségű papirosa van-e, felhivatott, kinek is azon felelete és véleménye után, hogy papiros van és egy bál 40 pfrtért adható,

[*Határozat:*] nyomdai művezető Tóth Endre egy bál papirosnak a kívánt célra leendő kiadhatására 40 pfrt. árának felvételére s számadásába igttatására utasítatik.

(Tanácsülési Jegyzőkönyv. 1849. 878. sz. — Debr. vár. közlár)

CXIV.

Tanácsvégzés a debreceni kalendárium kiadása ügyében. 1849 okt. 24.

A városi tanács 1849 okt. 24-ki gyűlése jkvéből :
2013. sz.

Nyomdai főfelügyelő Tanácsnok Csáthy Károly előterjesztvén, miként a f. e. szept. 17-ki határozatnál fogva¹ előterjesztő Tanácsnok véleménye nyomán elhatározottat ugyan, hogy a következő 1850-ik évre Kalendárium ne nyomassék : most azonban úgy esett értésére, hogy az egész országban csak két nyomdában jelent meg Kalendárium, s itt e városban még mostanig is a város lakosainak e részbeni szüksége ellátva nincs ; annál fogva, miután a nyomdai művezetővel is értekezett a Kalendáriumnak mennyi idő alatti kibocsáthatása iránt, s a Kalendárium legfeljebb 14 nap alatt megjelenhetnék : az 1850-ik évre Kalendárium kinyomatását előbbi véleménye megváltoztatásával indítványozza.

[*Határozat:*] Jelentő Tanácsnok Úr véleménye folytán a

¹ A Tanácsülési Jkv.-ben nincs nyoma.

Debreczeni Kalendáriomnak a következő 1850-ik évre 5000 példányban jelentő Tanácsnok Úr szoros fölügyelete alatt leendő kinyomatása elrendeltetik.

(Tanácsulési Jegyzőkönyv. 1849. 2013. sz. — Debr. vár. közlár.)

CXV.

Tanácsvégzés a Bem tábornok parancsára elszállított s Erdélyben elkallódott nyomdai szerek visszaszerzéséről. 1850 február 25.

A városi tanács 1850 febr. 25-ki gyűlésének jkvéből:
470. sz.

Könyvnyomdai főfelügyelő Tanácsnok Csáthy Károly Úr — művezető Tóth Endrének azon folyamodványa következtében, melyben a Bem Táborával elvitt nyomdai szerekről jelentését az azzal volt egyéneknek, úgy mint Ujvárosi Józsefnek és Hegedűs Istvánnak bemutatván, azok iránti intézkedésért esedezik, — tudósítás tételre megbízatván, jelenti, hogy az 1848-ki december hó 4-én Bem Tábornok a Város könyvnyomdai művezetőjét, Tóth Endrét magához hívatván, tőle a Város nyomdájából egy sajtót ahhoz tartozó betűkkel s más készülékekkel tábori használat végett kiadatni s azok mellé két betűszedő egyéneket rendeltetni parancsolt. A nyomdai művezető ezt azonnal az akkoron tartott közgyűlésbe bejelentette s a közgyűlés az $\frac{1}{2}$. alatti határozatában¹ a Bem Tábornok parancsát teljesíteni rendelte. Ezen $\frac{1}{2}$. alatti közgyűlési határozat folytán a parancsolt egy sajtó s ahhoz megkívántató készletek a $\frac{1}{2}$. alatti térítvény mellett kiadattak. A forradalomnak 1849-ki augusztusban a császári seregek által lett legyőzése után az elment négy nyomdai egyének közül hárman, u. m. Ujvárosi József, Hegedűs István és Pálfalvai Károly haza érkeztek, Kuttor Sámuel pedig oda maradt s hová lettéről a haza jöttek sem tudnak semmit; a $\frac{1}{2}$. alatti térítvényben feljegyzett nyomdai szerek iránt pedig, melyek közül a sajtó az oda maradt Kuttor Sámuel szekerivel maradt el, a többi ahoz tartozó részletekre nézve a $\frac{1}{3}$. alatti nyilatkozatokat teszik, mely szerént azok aug. 20-án 1849 Erdély Országban Maros Széken, Nyárad Szent Annán gróf Lázár Ő Nga udvarában maradtak.

¹ A szabadságharc befejeződésével e jegyzőkönyvet megsemmisítették.

[*Határozat:*] Ezen jelentés és mellékletei tartalmához képpest Mélt. Főispány Úr¹ felkérendő leszén, hogy Kuttor Sámuel feltaláltathatása végett köröztetni, egyszersmind a kérdéses nyomdai szereknek valódi hol és miben létök felől a maga útján eszközözlendő felvilágosító utbaigazítást e Városi Tanácssal közleni méltóztassék, hogy annak nyomán e Városi Tanács a többször említett nyomdai szerek haza szállíttatása iránt intézkedhessék s a Város 410 Cft. 15 krnyi kárt — mert ennyi azoknak árra $\frac{1}{2}$. szerint — szenvedni ne kénytelenítettessék.

(Tanácsulési Jegyzőkönyv. 1850. 470. sz. — Debr. vár. közlőtár.)

CXVI.

Tanácsvégzés a szabadságharc ideje alatt a városi nyomdának kifizetetlenül maradt követelése elszámolása ügyében. 1850 március 4.

A városi tanács 1850 márc. 4-ki gyűlése jkvéből:
537. sz.

Tanácsnok Csáthy Károly Úr, könyvnyomdai művezető Tóth Endre és ellenőr Mezei Józsefnek azon folyamodványa következtében, mellyben a Magyar Kormány itt léte alatt s általa nyomtatni parancsolt, de meg nem fizetett nyomtatványokat számadásukba miként leendő igtatása elrendeléséért esedeznek, f. e. febr. 25-én 874-ik igtatási szám alatt kelt tanácsi végzésnél fogva, véleményes tudósítás tételre megbízatván, ezen megbízatásához képest az e tárgyban kikérdezett művezetőnek és ellenőrnek, mint a nyomda kezelőinek előadásuk után jelenti, miszerint:

„A Magyar Kormány és Országgyűlés 1849 január elején Debreczenbe jövéen, a Kormány és Országgyűlés által kiadott nyomtatványok, mellyeket a Közlöny s később a Kolosvárról áthozott álladalmi nyomda meg nem győzött, a Város nyomdájában nyomtatni parancsoltattak a Kormány által, a nyomtatáshoz több ízben a művezető és ellenőr személyes felelősség terhe is hozzá köttetvén. A január és február hónapokban tett nyomtatások díjjai rendesen kifizetettek, márcz, apr. és május hónapokról azonban az $\frac{1}{2}$. alatti jegyzék szerénti nyomtat-

¹ Uray Bálint.

ványoknak 3821 vfrt. 50 kr. vagyis 1528 pengő forint 44 kr. ára fizetetlen maradt. Művezető és ellenőr urak állítják, hogy ők a nyomtatások iránti Contót annak idejében beadták, de útalványozása elmaradt, s midőn a Kormány és Országgyűlés Debreczenből rögtön eltávozott, a fizető hivataltól oda útasítottak, hogy az útalvány Pestről fog kiadatni. De ezen ígéret is eredmény nélkül maradt.

Véleményem szerint a városnak a forradalmi kormány elleni jelen követelése betudandó lehetne a forradalmi kormánytól 1848 december hónapban a házi pénztárnak előlegezett 50,000 pfirtba. Annálfogva művezetőnek a szokott útalvány kiadandó, maga pedig oda útasítandó lenne, hogy ezen nyomtatványok árával, mint a hozandó tanácsi határozatnál fogva beszámítás által kifizetett összevaggal számoljon be a házi pénztárba. Házi pénztárnok pedig a Typographiától vegye perceptumba, másrésről pedig az említett 50,000 pfirt. szállításába tegye erogatumba“.

[*Határozat:*] Az $\frac{1}{2}$. alatti jegyzék szerinti nyomtatványoknak 3821 vfrt. 50 krnyi árra jelenleg bevehetetlen lévén, folyamodók útasíttatnak, hogy a kitett összevet, mint bevehetelent jegyezzék meg s úgy igtassák számadásukba.

(Tanácsülési Jegyzőkönyv. 1850. I. köt. 537. sz. — Debr. vár. közlár.)

CXVII.

A nyomdai személyzet fizetésrendezési ügye. 1850 november 7.

A városi tanács 1850 nov. 7-én tartott gyűlése jkvéből: 3579. sz.

Tanácsnok Csató István Úr, Mélt. kerületi Fő Ispány Úr f. évi oct. hó 26-ról 10,402. sz. a. kelt rendelete folytán, ugyan azon hó 29-én hozott tanácsi határozat által a végett lévén megbízva, hogy a városi könyvnyomda személyzetének fizetése mi módon leendő javítása felől tegyen véleményes módosítást, és a nyomdai személyzet fizetését, fa és életbeli illetményét kimutató táblás jegyzéket készítsen: ezen megbízatása nyomán, a nyomdai személyzet fizetését kimutató táblás jegyzéket NB. alatt rekesztve bemutatja s egyszersmind a mélt. ker. Fő Ispány Úr által sinór mértékül föl vett mód szerint

az egész személyzetnek pénz fizetését még egyszer annyira vagy is kétszeresre föl emeltetni véleményezi, tekintetbe vévén a mostani drágaságot.

[*Határozat:*] A városi tisztviselők és hivatalnokok fizetéseiknek föllebb emeltetésére alapúl szolgál azon körülmény, miszerint az új rendszer értelmében minden napi díjja s más mellékes jövedelmek, mellyek eddigelé a városi tisztviselők s hivatalnokok jövedelmének nagyobb részét tették, megszűntettek, a könyvnyomdai egyénekre — folyamodókra — azonban ezen körülmény nem alkalmazható s ezen okot és más részről a Város pénz viszonyait is tekintetbe véve, a személyzet fizetését a hivatalnokok fizetéseihez arányítva, föllebb emelendőknek nem véli a Tanács annyival is inkább, mivel mint a NB alatti kimutatásból kiténik, ők, ha nem éppen gazdag, de mégis tisztességes fizetéssel ellátvák, — tekintve mindazonáltal más részről azon körülményt, hogy a nyomdai személyzet mind azon tagjai, kik saját házzal bírnak, eddigelé a katona tartástól mentesek valának, az újabb időben azonban, mint minden házzal bíró városi lakosok, úgy ők is a katona tartásra kötelesekké lettek, e terheltesöket figyelembe véve, mind azon nyomdai egyéneknek, kik házzal bírnak, a személyes katona tartás megváltására 40 pfrt. évi pótlék fizetés véleményeztetik fizetendőknek, a házzal nem bírók, reájok semmi újabb teher nem nehezedvén s így ok arra, hogy ő rajtok is könnyítve legyen, nem lévén, ezen jótékonyágban nem részesíttetnek, melly értelemben Mélt. ker. Fő Ispány Úr értesíttetni rendeltetik.

(Tanácsülési Jegyzőkönyv. 1850. 3579. sz. — Debr. vár. közltár.)

CXVIII.

**Tóth Endre nyomdai művezetőt a városi tanács hivatalától felfüggeszti.
1853 jan. 29.**

A városi tanács 1853 jan. 29-ki gyűlésének jkvéből:
303. sz.

Tárgyaltatott a városi nyomda véletlen vizgálatára elnök polgármester úr által mult évi április 20-ról kiküldött bizottmánynak a vizgálat miként történt végrehajtása tárgyában

ugyancsak múlt évi nov. 10-ről 6745. ikt. sz. a. beadott jelentése, mely jelentéssel egybefüggésben ugyane bizottmánynak városi ügyvéd Barcsay István közbenjöttével nyomdai művezető Tóth Endre által ellenőr Mezei József ellenében a Tanácshoz hűtelen kezelés és sikkasztási bűntényt tartalmazó múlt évi július 3-ról beadott vádlevele irányában nevezett Mezei Józsefnek hivataltölti azonnali fölfüggesztése és mindennemű javainak lezároltatása mellett, a nyomdai hiányok tárgyában tett vizsgálatáról hasonlóul múlt évi nov. 11-ről 6744. sz. a. benyújtott jelentése, és folytatólag a bevádolttnak az ellene művezető Tóth Endre által emelt vádakra előterjesztett védelme, mely ugyancsak a fent említett vizsgáló bizottmány által f. hó 6-ról 59. ikt. sz. a. terjesztetett, mint a hivatolt 6744-ik sz. alatti jelentés pótléka elő, — egész terjedelemben, minden csatolmányokkal együtt fölolvastatván, a vizsgáló bizottmánynak mind ezen jelentése sorján világosságra derült, miszerint a városi nyomdában készpénzben, anyagszerekben és kész példányokban összesen 749 frt. 43⁸/₁₀ kr. értékű hiány vagyis kártétel fődőztetett föl.

[*Határozat:*] Az előterjesztett vizsgálati okiratok által a városi könyvnyomdának az azt kezelő művezető és ellenőre részéről részint közvetve, részint közvetlenül megkárosíttatása bebizonyíttatván s e szerint a tényállás megállapítva lévén, addig is, míg a nyomda ügyében szükségelt további czélszerű intézkedések meghatározása végett jelen tárgy a legközelebb tartandó bizalmi gyűlés elejébe terjesztetnék, a Tanács részéről ideiglenesen a következő rendelkezések tételni s rögtönösen fogamatba vétetni rendeltetnek, u. m.:

1-ször. Miután a vizsgálódó bizottmány által előterjesztett jelentés szerint a városi nyomda 749 cf. 43⁴/₈ kr. erejéig tetteleg megkárosítotttnak lenni bebizonyult, ezen összeget a kezelők, u. m. a művezető és ellenőr által, kik a történhető károkra nézve egyetemleges kötelezettséggel tartoznak, haladék nélkül megtérítendő, s ennél fogva nevezettek az elégtételre városi ügyvéd Barcsay István Úr által fölszólíttandók.

2-ször. Művezető Tóth Endrének, ki mint ellenőr Mezey József ellenében múlt 1852-ik évi július 3-án beadott vádlevele sorján főlemlíti annak hűtlenségét, nevezetesen a sikkasztást

már rég idő, nevezetesen *négy évek óta* gyakorlottnak lenni adja elő; még is azt letett esküje ellenére följelenteni s ez úton vádlott ellenőrt vétkes tettében ideje korán meggátolni egészen a múlt évi április 20-ki vizsgálat utáni időkhöz elmúlásztotta, — mit tenni pedig művezetőnek hivatalos állásánál fogva mind e város, mint tulajdonos, mind maga saját érdekében mulasztthatatlan kötelességében állott vala —, ezen mulasztásából hivatali hanyagsága nyilvánvaló lévén; valamint más részről bevádolt ellenőr Mezey József a vádiratra tett nyilatkozatában magát a vádló művezetőt hűtlen kezelés és sikkasztással viszont vádolván: a dolgoknak ily helyzetében a Tanács szükségesnek találja, hogy miután már ellenőr Mezey József az ellene beadott vádirat nyomán hivatalától azonnal fölfüggesztetett s javai a kipuhatolandó kártételek biztosítékául zár alá vétettek, — művezető Tóth Endrénék is, bár az eddig kifejtett körülmények nyomán reá a hűtlen kezelés és sikkasztásbani részvét telyesen bizonyítva ninesen is, azonban ön előadása szerint a nyomdából magán dolgai végetti gyakori eltávozása kétségtelenül világos —, ezek szerint mint hanyag s pontatlan hivatalnoknak, ki vétkes elhallgatás által a hűtlenségnek maga is részesévé lett, hivatalától további rendeletig leendő fölfüggesztését s javainak a már eddig kipuhatolt 749 cfr. 43⁸/₁₀ krt. tevő s ezután kipuhatolandó károk erejéig leendő zár alá vétetését,¹ melyeknek tüsténti foganatosítására a küldöttség azon utasítás mellett bizatik meg, miszerént a művezető által az ellenőr hivatalától lett fölfüggesztése óta ellenőrködés nélkül kezelt nyomdai pénztárt számba vévén, tőlle egyszersmind a pénztár kultsát is vegye által.

A nyomdának pedig kezelésére ideiglenesen művezetővé Fodor Rúben, ellenőrré pedig Fábján Antal nyomdai segédek azon kijelentés mellett neveztetnek ki, mi szerint a művezetőnél eddig állani szokott pénztárkulcs számvevő Fiók Sándor úr gondviselése alá adassék, — egyébiránt a nevezett helyettesített művezető Fodor Rúben és ellenőr Fábján Antal a város részére biztosító kötelezvényt adni köteleztetnek.

(Tanácsülési Jegyzőkönyv. 1853. 303. sz. — Debr. vár. közlár.)

¹ Kimaradt az állítmány: *határozza el.*

CXIX.

A városi községtanács bizottságot küld ki a nyomda célszerű kezelésére. 1854 júl. 5.

47. sz.

Elnök Polgármester Úr a városi könyvnyomdának állásáról készített s az 1853/4-ik év első feléről szóló mérleget fel olvastatván, annak előre bocsátásával, hogy a mérleg tanúsításai szerint a nyomdai munkálatok után évenként nem csekély jövedelem foly be a házi pénztárba, továbbá, hogy az által a Város saját szükségletére készíttetni szokott nyomtatványokért különben kiadni kellő tetemes összeg kiadásától kiméltetik meg, azon megjegyzéssel hozza javaslatba az említett nyomdának továbbra is a Város általi kezeltetését, hogy a mennyiben az jövőre nézve a közvárokozásnak még inkább megfelelhessen, intézkedés tétetnék egy kinevezendő Bizottmány által annak még czélirányosabb kezeléséről, különösen pedig egy gyors sajtónak hova hamarábbi megszerzéséről.

[*Határozat:*] A községi tanács Elnök Polgármester Úrnak az érdeklött könyvnyomdának továbbra is a Város általi kezeltetésére vonatkozó javaslatát mint köz óhajítás tárgyát osztatlanul elfogadván, tanácsnok Szőnyi Lajos úr elnökle mellett községi tanácsos Szücs István, Tamássy Károly s számvevő Fiók Sándor Urakat megbízza, hogy annak előmeneteléről, czélyszerű kezeléséről időszakonként tervezetet készítsenek s a munkálatok haladására felügyeljenek; Elnök Polgármester Urat pedig a főfelügyeleten kívül felkéri, hogy egy gyors sajtónak mielőbbi megszerzése iránt intézkedést tegyen.

(A Városi Községtanács 1854 júl. 5-ki gyűlésének jkvból. — Debr. vár. közlár.)

CXX.

A városi községtanács határozata a nyomda számára betűk beszerzéséről. 1856 ápr. 1.

Felolvastatott a nyomda bizottmánynak múlt hó 6-án kelt s 2922. szám alatt álló következő jelentése:

„1272. szám alatt folyó évi február 11-ről kelt rendeletnél fogva, a városi nyomdai Bizottmány a végett bizatván meg, hogy a városi nyomda ügyében értekezletet tartván, tekintettel a nyomda tehetsége fejlesztésére, de egyszersmind a

pénztár korlátozott erejére is, a szükségessé vált magyar és német betűk, úgy más nélkülözhetetlen eszközök száma, sújja és mennyiségére nézve adjon okadatolt jelentést, folyó hó 3-án a nyomdai Bizottmány öszve jővén, elsőben is a művezető személyzete által készített előleges költségvetéssel ellátott, $\cdot/\cdot$ alatt csatolt kimutatást vizsgálta át, és miután a bizottmányi gyűlésben személyesen jelen volt művezető Fodor Rúben úrnak szóbeli nyilatkozatából úgy esett értésére, hogy a különben is elég szigorú számitással készült kimutatásban foglalt betűkre a nyomdának egészben szüksége van, és ha hogy a betűk meg nem újíttatnak, nem lesz képes a Városi Nyomda a kor kívánatát kielégítő példányokat előállítani, hajlandó lett volna a Bizottmány a többször említett kimutatásban foglalt egész betű mennyiség megrendelését a Tekintetes Tanácsnak ajánlani, de tekintetbe véve annak 4692 frtra menő nagy ár mennyiségét, abban állapodott meg, hogy a német betűkön kívül, mellyeknek a Város telyesen híjjával van, a magyar betűkből jelenleg csak a legnélkülözhetlenebbek rendeltetnének meg. Ez okból művezető Urat megbízta, hogy a $\cdot/\cdot$ alatt fentebb említett kimutatásból egy illy értelemben szerkesztett kivonatot készítsen, mit művezető Úr teljesítvén, azt a Bizottmány 2 $\cdot/\cdot$ alatt azon kérése mellett mutatja be a tekintetes Tanácsnak, hogy az abban megnevezett betűknek megszerzése iránt egyelőre, a többiekről pedig későbbben intézkedni méltóztassék.

Felhívja továbbá a Tekintetes Tanács figyelmét a nyomdai Bizottmány arra is, hogy miután az öntőde tulajdonosok által az ócska betűk mázsánként 12 pfrttól—16-ig bevétetnek, méltóztassék a Tekintetes Tanács intézkedést tételni arról is, hogy a városi nyomdában heverő körülbelől 35 mázsára menő tiszta minőségű ócska betűk árra, az első betűszállításnál már az új betűk árába betudassék.

Végezetre a betűöntőde számára tájékoztatásul arra nézve, hogy a magyar beszédben micsoda arányban szoktak légyen a betűk előfordulni 3 $\cdot/\cdot$ alatt a Bizottmány által egy Imád-ságos árkus mellékeltetik“.

[Határozat:] Tekintettel a nyomdának betűkbeni fogyatkozására, különösen arra is, hogy e nyomdában még ez ideig

német betűk nem voltak, melly miatt számos munkát felvállalni nem lehetett, tekintve továbbá a pénztár szűk körülményeire is: a Községi Tanács, a Bizottmány javallatához képest, a német betűkön kívül, a magyar betűkből jelenleg csak a legnélkülözhetetlenebbeket és a linea-vágót rendeli meg 2152 pfrt 35 kr. erejéig, úgy azomban, hogy az ócska betűk az öntőde tulajdonosnak mázsa számra átadassanak s folyó értékük szerint betudassanak, Polgármester Urat bizván meg, hogy a mennyiben elő adása szerint már több gyárak tulajdonosaival értekezésbe tette magát, az előadottak alapján intézkedjék.

(A városi községtanács 1856 ápr. 1-én tartott ülésének jkvból. — Debr. vár. közlár.)

CXXI.

Fodor Ruben művezető nyugdíjazása. 1856 szept. 22.

55. szám.

Felolvastatott jelenlegi nyomdai művezető Fodor Rúben úrnak 9024 sz. a. beadott folyamodása, mellyben nevezett hivataláról lemondását elfogadtatni, s 66 éves korának s 50 évig tartó városi szolgálatának, előregedése miatti munka tehetetlen voltának, számos tagból álló családjának s vagyoni szűk körülményeinek tekintetbe vételével a saját, úgy elhunyt után neje nyugdíjazását el rendeltetni kéri.

[*Határozat:*] A Községi Tanács tekintetbe véve a folyamodó által előadottak valóságát, őt mihelyt az 54—856 sz. a. kelt községtanácsi végzés folytán az újjonnan rendezett nyomda művezetői állomás betöltetik, nyugalomba bocsátja, s több évig fizetés nélkül, 43 évig pedig fizetés mellett töltött hosszas hű szolgálatának jutalmául részére, a mostani és az előtti fizetésének egybeadása által kijövő összeg fele részét, vagyis diametralis árképen 448 pfrt. 40 krt. rendel évi nyugdíjúl, megbizván Polgármester Urat, hogy folyamodót ez iránt értesítse, s jóvá hagyás végett felsőbb helyre jelentést tegyen, a neje nyugdíjazására nézve nem nyilván még meg az alkalom a tanácskozássra, a községtanács e tekintetben a szükséghez képpes fogja az intézkedést annak idejére fentartani.

(A városi községtanács 1856 szept. 22-ki gyűlésének jegyzőkönyvéből. — Debr. vár. közlár.)

CXXII.

Uj nyomdai művezetői állás szervezése. 1856 szept. 22.

Felolvastatott a Városi Tanácsnak 1856 május 7-kén 4483 sz. a. kelt végzése, melly szerint véleményeztetik, hogy a nyomdánál részint a naponként felmerülő nagyobbyszerű vállalatok miatt, részint mert már újabb divatú, sött német betűkkel is el fog láttatni, részint a Biztos felelősségénél fogva a mostani felügyelő nyomda Művezető és ellenőri állomás helyett, melly utóbbira jelenleg a pénztári kezelésnek ottani meg szüntetése miatt szükség nem lesz, egy az eddiginél jobban fizetett nyomdai művezetői állomás állíttassék, s az csőd útján valódi szakértő által betöltessék.

[*Határozat:*] A Községtanács a régi közóhajtáshoz képest az indítványt el fogadja s az ellenőr nélküli felelős művezető állomását el határozza, annak évi fizetését, az állomás fontosságánál fogva mellékjárandóság nélkül 800 pfrtban állapítja meg, s meg bizza a Városi Tanácsot, hogy annak csőd útján betölthetése iránt, tekintettel a magyar és német nyelvbéli alapos ismeretre, mint nélkülözhetetlen kellékre, s a nyomdászatnak voltaképeni ismeretére, mielőbb intézkedjék.

(Községtanácsi jegyzőkönyv. 1856. 376. l. — Debr. vár. közltár.)

CXXIII.

A városi községtanács végzése a városi nyomda bérbeadása tárgyában. 1857 aug. 31.

33. szám.

Felolvastatott a Városi Tanácsnak folyó hó 21-én 7295/857. sz. a. kelt s a városi könyvnyomda haszonbérbe adásáról szóló végzése következőkben: „Olvastatott a Városi Nyomda haszonbérbe adására vonatkozó feltételek meg vizsgálása, s véleményes megállapítása végett Tanácsnok Szöllősy János Úr elnöklete alatt kiküldött Bizottmány jelentése, mely szerint a Városi Nyomda helybeli könyvkereskedő Telegdi Kovács Lajos Úrnak bizonyos körülményesen meghatározott ad 7295—1857. igt. sz. a. látható feltételek mellett 10 évre haszonbérbe volna adandó. — *Végzés:* A mennyiben a Városi Nyomdának haszonbérbe való adását Észak Biharmegye Tekintetes Cs. Kir. Ható-

sága folyó évi június 6-án 2181. sz. alatti rendeletével a Nagy Méltóságú Cs. Kir. Helytartósági Osztálynak folyó évi május 8-án 1725. sz. a. kibocsátványa alapján javallatba hozta, azonkívül pedig a Tanács maga is hosszú évek során nyert tapasztalása után azon meggyőződésre jutott, hogy mellőzve azon körülményt, miszerint a nyomdának házi kezelése felette sok nehézségekkel jár, — még a haszon is igen bizonytalan és ingatag, mindezeknek kellő megfontolása mellett tehát a kérdéses haszonbérbe adásba bele nyugszik, a feltételeket változtatlanul elfogadja, ezen tárgyalást pedig a községtanács eleibe terjesztvén — a feltételek helyben hagyása végett egyszersmind felterjesztetni rendeli“.

Ezen felolvasás után Polgármester Úr elő adta, hogy ezen ügy a Tanács határozatához képepest folyó hó 21-én fel is terjesztetett.

Végzés: A Városi Tanácsnak intézkedése mind a felhívott adatoknál, mind az eszélyességnél fogva helybenhagyatik.

(Községtanácsi Jegyzőkönyv. 1857. 94. l. — Debr. vár. köztár.)

CXXIV.

Jegyzőkönyvi kivonat a gyorsajtó kezelését, Kovács Pál nyomdai segéd elbocsátását és három munka kiadását illetőleg, a városi tanács 1857 dec. 7-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből.

10,787.
1857.

Tanácsülési Jegyzőkönyv.

Debreczenben Deczember 7-én 1857.

Felolvasatott a Nyomda-bizottmánynak jelentése a nyomdai művezetőnek abbeli utasítás kérésére, mitévő legyen a gyors sajtó melletti egyénekkel? — vagy a gyors sajtó alá minő munkát adjon?

Végzés.

A felolvasott jelentés folytán a Városi Tanács következőleg határoz:

1. Miután a nyomda jövő sorsa iránt felsőbb helyről még semmiféle rendelet nem érkezett, addig míg meg érkeznek, a Városi Tanács a Bizottmánynak a gyors sajtóra vonatkozó javallatát nem telyjesítheti, hanem elrendeli, hogy miután a gyors sajtó folyó hó kezdetétől fogva nem használtatott, a

két kerékhajtó és a két nő havi fizetése, az említett időtől kezdve a házi pénztárnál meg szüntessék.

A mennyiben pedig a Városi Tanácsnak célja az, hogy a gyors sajtó, mihelyt munka akad, ismét használatba vétessék: ennél fogva gépész Damán Ferenczet, ki a gépért felelőssé tétetik, állomásában s eddigi fizetése mellett továbbra is meg hagyja, kötelessége lévén ennek, munka nem léttében, a nyomdában a művezető útmutatása szerint más dolgot végezni.

A nyomda művezetője és ellenőrije útasíttatnak, hogy ha a gyors sajtónak használatba vétele ismét szükségessé válik, a mellék személyzetről ismét gondoskodják, s hogy azoknak bérük utalványoztathassék, az eltöltött munkanapokról jelentést tegyenek.

2. Nyomdai Segéd Kováts Pálnak részegeskedése s ennél fogva számtalan mulasztásai miatt szolgálata felmondatik s abból elbocsáttatik, s tekintettel szegénységére s a mostani téli időszakra, mely más útonni keresetében gátolja, még jövő 1858 Január végéig járó rendes pénzbeli fizetése a házi pénztárból kifizettetni rendeltetik.

Ehhez képpest a házi pénztári hivatal megbízatik, hogy nevezett Kováts Pálnak fizetését 1858 Január végétől szüntesse meg, a városgazdai hivatal pedig a 8 öl fa deputatumból már a folyó évi első negyedre kiszolgáltatott 2 öl fánál többet részére ne adjon.

3. A Bizottmány javallatához képpest a következő munkák kinyomathatók, úgymint:

- a) Bújdosás Emlékköve 2000 példányban,
- b) Heidelbergai Catechismus 1000,
- c) Abce 20,000 példányban.

Mely végzés Nyomdabizottmányi Elnök Tanácsnok Szőnyi Lajos Úrral, Művezető Úrral, a házipénztári, városgazdai s számvevői hivatallal jegyzőkönyvi kivonatban, nyomdai segéd Kováts Pállal pedig külön rendeletben közöltetik, megbízatván Tanácsnok Úr, hogy az illető nyomdai személyzetet ezen Tanácsi határozatról azonnal értesíttse, Kováts Pált pedig szolgálatából rögtön bocsássa el.

Polgármester *Csorba.*

(A városi nyomda irattárában egy ív papíron, Fodor Ruben nyomdai művezetőhöz címezve.)

Fodor Ruben nyomdai művezető nyugdíjazási ügye. 1858 május 10.

7-dik sz.

Olvastatott Észak Biharmegye cs. kir. Tekintetes Hatóságának hátirati leirata April 22-ről 1858—1955. szám alatt, a Nagyméltóságú cs. kir. Helytartósági Osztálynak April 10-én 1958—2302-dik szám alatt kelt következő tartalmú intézvényére vezetve: „Ámbátor az 1799-dik év aug. 18-án kelt legmagasabb határozvány és az 1799-ik év aug. 25-kén 947-dik szám alatti a magyar udvari kamarához intézett legmagasabb leirat, és végre az 1823-dik év június 16-án kelt legfelsőbb intézvény értelmében kivételesen s ha a Város jövedelme engedi — a választó polgárság pedig beleegyezik — a magyar sz. kir. Városok tisztviselői számára is adathatnak nyugdíjak, habár kisebb összegben, mint a milyen hasonló körülmények közt az állami tisztviselőt törvény szerint illeti, mégis ezen illetmények az állam tisztviselőket illető szabályszerű mértéket rendszerint meg nem haladhatják.

Debreczen Város községtanácsának 1856-dik év szept. 22-kén hozott s ide felterjesztett határozata azonban ideiglenes Nyomda Művezető Fodor Ruben részére 448 frt. 40 krt. szavaz, mely összeg — nem tekintve a még előbb teljesen rendezendő s tetemesen terhelt városi pénzügy állapotot — Fodor Rubennel hasonló viszonyok közt álló állam tisztviselőt törvény szerint illető nyugdíj illetéktől nagyon elüt, ezen illeték mennyiséghez pedig a következetesség kedvéért lehetőleg alkalmazkodni kell.

Miután csak az utóbbi állandó alkalmazás alatt élvezett rendes fizetés és az in partem salarii, — de nem más cím alatt, hová a szálláspénz is tartozik, — húzott mellék járandóságok vétethetnek tulajdonkép egyedül a nyugdíj kimérés alapjául, ugyan azért Fodor Rubenre nézve is csak az utolsó állandó alkalmazása alatt 1833 február 1-ig élvezett betudható illetmények vétethetnének a nyugdíj kimérés alapjául fel.

A mennyiben azonban a községtanács hajlandó volt ezen régi tisztviselőt kivételes és különös tekintetre méltónak nyilvánítani, ezen Országos Hatóság Fodor Ruben részére rendes

fizetése valóságos megszűnése napjától számítva maradandó nyugdíjat 348 frt. 40 krt. engedményez, miről a Községtanács a Városi Tanács útján további intézkedés végett értesített. A felterjesztett mellékletek azon hozzáadással küldetnek vissza, hogy a nyomdánál alkalmazott többi egyének feletti szabályszerű rendelkezés iránt a kellő javaslatok mielőbb felterjesztessenek“.

Végzés : Tudomásul vétetvén, meg bíztatik a Városi Tanács :

1-ször, hogy a Nyomdaművezető Fodor Ruben részére a felsőbbileg engedélyezett 348 frt. 40 kr. évi nyugdíjt szabályszerűen folyóvá tegye ;

2-szor, útasítsa Nyomdaművezető Fodor Rubent, hogy addig, míg a városi nyomda ügye véglegesen el döntve nem lesz, hivatalát folytassa ;

3-szor, a nyomda többi személyzetére nézve kívánt javaslatokat előkészítse.

(A városi községtanács 1858 május 10-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből. — Debr. vár. közltár.)

CXXVI.

A városi nyomda bérbeadásának ügye. 1859 márc. 21.

8-dik sz.

Elnöklő Polgármester Úr [*Csorba János*] szóval elő adta a városi könyvnyomdának ajánlatok és nyilvános árverés utjáni haszonbérbe adására nézve a legközelebb múlt 1½ év alatt megkísérlett, de nem sikerült intézkedéseket, és azt, hogy ezen kérdés Okolicsányi Gyula és társa Telegdi Lajos urak által benyújtott a Nyomda azonnali bérbe vételére vonatkozó Offert-jük nyomán e hó elején ismét felmerülvén, újabb tárgyalásokra szolgáltatott alkalmat, s miután az újabb Offert alapján felmerült kérdés már bizottmányilag s tanácsilag is megvitatott, a f. hó 19-én 2277—859. sz. alatt kelt tanácsülési jegyzőkönyvet, mely a tárgyalásokat kellőleg felvilágosítja s egyszersmind javallatot is tesz : határozat végett a községtanács elibe terjeszti, felolvastatván mint következik :

„Felolvastatott Észak Biharmegye cs. kir. Tekintetes Hatóságának folyó hó 5-kén 1220-dik szám alatt kelt s 1864-dik

szám alá igtatott leírata, melyben közöltetett ahoz tartás végett a Nagyméltóságú cs. kir. Helytartósági Osztálynak folyó évi márczius 4-én 3168-dik sz. alatt kelt s oda Telegramm útján érkezett következő kibocsátványa :

„Ha Okolicsányinak a Nyomda bérletére vonatkozó ajánlata alkalmas s a Község tanács azt elfogadhatónak találja, az azonnali bérbe adás ellen nincs nehézség, a Ratificálás Polgármester Úrra bízatik“.

Felolvastatott folytatólag Okolicsányi Gyula és Társa Telegdi K. Lajos uraknak, mint itt helyben könyvnyomda állíthatási joggal felruházottaknak rövid vázlatban és aláírás nélkül e hó elején beadott azon ajánlatuk, mely szerint a Városi Könyvnyomdát, illetőleg a nyomdai jogot 10 egymásutáni évre azonnal haszonbérbe venni készek azon köteleztetéssel, hogy a jog használatáért évenként 800 osztrák értékű forintot fizetnek, a nyomda minden műszereit, s a készletben található nyomtatványokat s nyomtatás alá való papirokat pedig 5 év alatti részletes kifizetés mellett örök áron megvásárolják, mely ajánlatukat a 2277—859. szám alatti jelentés értelmében időközben szóval tett nyilatkozat folytán azzal pótolják, a Fő-tiszteletű Superintendens, a Főiskola s Reform. Egyház részére évenként 250, a helyben működni szokott magyar színészek részére 150 oszt. értékű forint áru nyomtatványoknak díj nélküli kinyomatására is készek magukat kötelezni, mely pótigéret által nevezetteknek öszves ajánlata évenként 1200 oszt. értékű forintba számítható.

Miután egy 300 év olta fenn álló nyomdának jövő sorsáról van kérdés, szükségesnek találtatott a nyomda bérbe adása körüli legközelebbi intézkedéseknek tudása is, elő terjesztetett tehát, hogy helybeli könyvtár Telegdi Lajos az 1857-dik évben, midőn t. i. társával nyomda állíthatási jogot még nem nyert, benyújtott Offertje szerint a városi könyvnyomdának az 1857 nov. 1-től 10 évre való bérbe vételére már ajánlkozott, és pedig a ki emelendő főbb pontok szerint következőkre kötelezvé magát :

1-szor, hogy a helyiségért évenként 800 pfrtot, a nyomdai jog és műszerek használatáért pedig 2271 pfrtot fizet.

2-szor, hogy a nyomdához tartozó minden gépeket, mű-

szereket, betüket jókarban tartja s 10 év múlva használható állapotban visszabocsátja.

3-szor, hogy minden kelendő példányokat átvesz s azoknak árrát 10 perczent levonással évnegyedes rátákban 3 év alatt lefizeti, a kevésbé kelendők bizományban fogván át adatni.

Ezen előnyösnek és hasznosnak mutalkozó ajánlat, mely a mellett, hogy 10 év alatt a városi pénztárnak 8000, a jog és műszerek használatáért pedig 22,710, együtt 30,710 pfrtot jövedelmezett volna, azonkívül még a gépek, műszerek és betük is hasonló állapotban, mint átveendő voltak, 10 év múlva ismét vissza bocsáttattak volna, a Városi Tanácsnak 17295/857, a Községtanácsnak pedig 33 k. gy./857 sz. alatti végzései szerint elfogadtatott s jóváhagyás végett 1857 aug. 21-én 7295/857, majd szept. 15-kén ad. 7295/857. számok alatt fel is terjesztetett.

Azóban csakhamar ezután Werfer Károly, — mint a következő megmutatta —, nem azért, hogy megkapja a nyomda bérletet, hanem hogy inkább a Telegdi vállalatát megbuktassa, a Nagyméltóságu cs. kir. Helytartósági Osztályhoz ellen Offeret nyújtott be, melynek következése az lett, hogy a Magyar Cs. Kir. Hatóság intézkedése folytán, mely a Tanácsnak 1858 jan. 20. 675/858. sz. alatti felíratára nem adta meg a biztosítékot, Telegdi előnyös ajánlatát visszavonta a nélkül, hogy Werfer Károly vállalkozóvá lett volna, melynek folytán a cs. kir. Tekintetes Megyei Hatóságnak 1858 márcz. 23. 1552. sz. alatt kelt s 3404/858. sz. alá igtatott leírata következtében felsőbb helyen a nyomda nyilvános haszonbérbe adása mondatott ki, melynek 9571/858. szám alatti tárgyalási okirat szerint s a mint az fel is jelentetett, vállalkozni kívánók hiányában semmi sikere nem lett.

A Városi Nyomda ezen válságos helyzetében nagyobb szerű vállalatokba több hónapok alatt nem bocsátkozhatott, minek lehet következtetni azt, hogy az 1857/8-dik évi forgalma az előbbiektől jóval hátrább maradt.

Miután a folyó hó elsőbb napjaiban ismét kérdés merült fel a nyomda bérbe adása iránt az Okolicsányi és Telegdi ajánlata folytán, hogy a Városi Tanács és Község Tanács kellő tájékozást nyerhessen, megbízott a számvevő, hogy 5 évi forgalomról kimutatást készítsen s megbízott egy küldöttség,

hogy annak alapján javallatát terjessze elő a felől, valyjon a nyomdai jognak az ajánlatba foglalt alapfeltételek szerinti haszonbérbe adása, vagy a nyomdának továbbra is a Város általi kezeltetése lenne a hasznosabb és előnyösebb?

A Küldöttség jelentését, mely 2277/859. sz. alá igtattatott, a számvevői kimutatással együtt be is adta, mely fel is olvasztatott.

Mindezeknek e képpeni előterjesztése s felolvastatása után Elnöklő Polgármester Úr felhívta már most a Tanácsot, hogy a mennyiben a városi nyomdának történelmi múltja, forgalma, jelenlegi helyzete és azon körülmény, hogy a Városban időközben másik nyomda is keletkezett, és már működését meg is kezdette, ismerve van; javallatát, mely a Községtanács határozata alá lépzen terjesztendő, kellő megfontolás után fektetné le.

Végzés: A Városi Tanács, mielőtt javallatát kimondaná, hogy minden érdekeltségtől ment lehessen, szükségesnek találja előre bocsátani, hogy a Küldöttség nézete ellenében nem 4 évi, hanem az 1853/4-től 1857/8-ig terjedő, tehát a legközelebb múlt 5 évi forgalmat veszi alapul, mely szerint, noha az 1857/8-ik évben a Nyomda kérdés alatti helyzeténél fogva, úgy mint az előtti években nem működhetett, évenként 1400 pfrt tiszta haszon mutatkozik; továbbá, hogy a számvevői dolgozatban helyiség béréül 800 pfrt évi összegnek kitételét túlságosnak találja azon okból, mert azon helyiség, mely alatt börtön és jégverem van, s mely miatt annak utczára szolgáló ablakai a börtön ablakokon kigőzölgő kellemetlen levegő miatt nyitva nem tarthatók, 200 pfrt évi bérnél föllebb ki nem béreltetnék, s azt Okolicsányi s Társa éppen ezen okból nem kívánnák használatba venni, mely által az évi kiadás 600 pfrral kevesedik.

Ezek szerint tehát a Városi Tanács nézete az, hogy a most kimutatott 1400 pfrt tiszta haszon, a szálláspénzből levont 600 pfrral 2000 pfrra számítható, mely összeg, ha hogy a küldöttség nézete szerint 4 évi forgalom vétetnék fel, 384 pfrral többre, tehát 2384 pfrra rugna, daczára azon körülménynek, hogy a kérdéses idő alatt a Város képes volt új beruházásokban, különösen egy gyors sajtó felállítására s új betűk beszerzése által nyomdájának fundus instructusát 1853 pfrral nevelni.

Miután ezek szerint a legközelebbi 5 évi forgalomnál ügyes művezető hiányában is, a nyomda évi tiszta jövedelme 2000 pfrtot mutat, világos, hogy a városi nyomda kezelés nemcsak káros nem volt, de sőt inkább tiszta hasznót is eredményezett, de tanúsítja azt is, hogy az ajánlott 1200 oszt. értékű forintot, vagy is 1142 pfrtot évenként 858 pfrttal, tehát 10 év alatt 8580 pfrttal felül haladja.

Ezeknek előre bocsátásával, a Tanács valamint bele nyűgodott a múlt alkalommal abba, sőt maga is ohajtotta, hogy Telegdi Lajosnak elől említett Offertje mellett 2271 pfrt, a helyiséggel együtt 3071 pfrt évi bérért a nyomda haszonbérbe adassék, mert ezen bért, mely a mostani ajánlatot, tudni illik az 1142 pfrtot, a helyiségre eső 800 pfrtnak kihagyásával is, évenként 1129 pfrttal, tehát 10 év alatt 11,290 pfrttal haladta felül, hasznosnak és előnyösnek látta; azomban felsőbb helyen ezen kedvező jó alkalmattól ön hibája nélkül el üttetett, sőt annak folytán e városban egy második nyomda is létre jöhetett: jelenben már alapos meggyőződése szerint éppen nem tartja kedvezőnek, hasznosnak és előnyösnek, de sőt károsnak látja a nyomdai jognak bérbeadását, a fentebbi számításon kívül még a következő okoknál fogva is.

a) Mert ezen elvesztett hasznót nevelné azon költség is, melyet a mostani nyomdaszemélyzetből a régi rendszer mellett itten előregedett s másutt nem alkalmazható 5 nyomdásznak nyugdíjazására kellene fordítani, mely ha csupán 120 frttal számíttatnék is, évenként 600 frtot tenne.

b) Mert habár a jog megmaradna is, azomban annak egykor ismét gyakorlati életbe léptetése bizonytalanná válnék, az idegen kézbe jutott forgalomnak vissza szerzése is vagy éppen nem, vagy csak tetemes áldozatokkal eszközölthetnék, mennyiben nagyon hihető, hogy vállalkozók a saját nevök alatt föl állított nyomdájoknak igyekeznének hírt, nevet s kelendőséget szerezni, míg a Városét háttérbe szorítják.

c) Mert a mostani nyomdai eszközök végleges elidegenítése folytán a műszerek s betűk az ajánlat szerint olcsó áron fogván elvesztegettetni, azon esetre, ha hogy a városi hatóság 10 év múltával, vagy bármikor is nyomdáját ismét házilag kívánná kezeltetni, a felszerelés feletle sok költségbe kerülne,

holott a mostani műszerek és betűk az időszakonként azokra fordítandó s alig érezhető költséggel folytonosan jó rendben tarthatók.

d) Mert a Városi Nyomda nem pusztán üzletképpen tekintetett és tartatott a Város által, hanem egyszersmind szellemi, erkölcsi művelődés eszközéül, mely bérbe adás által megsemmisülne; de csálhatatlanul korlátozhatnák a városi hatóság azon nagy előnyben is, mely szerint addig a Nyomda kezelése és az azzal való szabad rendelkezés folytán felsőbb rendelkezések s városi hatósági intézkedéseknek a lakossággal való rögtönös közlésére képes volt s mely szerint pusztán magának a Városnak közigazgatási, gazdasági, adó, rendőri s árvabizottmányi ügyeiben évenként szükségelt felette sok s jövőre is a legnagyobb gazdálkodás mellett alig reducálható nyomtatványokat saját házában lévő nyomdájában, nappal vagy éjjel, akármely perczben kiállíthatta.

Melyeknél fogva, a világos számokkal és hiteles forrás szerint kimutatott haszon tekintetéből sem, de ha a körülmények a versenytárs miatt ennyi tiszta hasznót nem nyújtanak is ezen nyomdából, hanem csak azt tanúsítanak, a mit bizonyára tanúsítani fognak is, hogy a közigazgatási életnek ezen gyors organuma és a vidéki cs. kir. hatóságoknak eddig tett és teendő készséges szolgálat tétele volna is a tiszta eredmény a világos haszon helyett: a Tanács még ezen esetben sem szavazhat arra, hogy ezen ősi intézetnek a most fölmerült eme versenytársa miatt árendáját s ez által halálát kimondja, hanem inkább oda központosítja minden erejét, hogy kitartás mellett, — egy ügyes művezetőt szerezve, — az elhasznált nyomdai részeket és szereket meg újítgatva, az Ország fejedelmei által megerősített eme jogot a most támadt versenytársnak e Város népessége, a vidéki hatóságok, s az egész vidéknek közhasznára meg tartsa“.

Végzés.

A Községtanács a Városi Tanácsnak megfontolt javallatát egyenként és összesen magáévá teszi, s elfogadja, s a felolvasott alapos okoknál fogva a Nyomdát haszonbérbe nem adja, sőt erkölcsi kötelességének tartja kimondani, hogy azt még nyereség nélkül is fentartani kívánja, s e végből úta-

sítja a Városi Tanácsot, hogy e nyomdának tekintélyjét, annak a közművelődésre czélzó törekvésében, olcsóságában, a versenytárs ellenében továbbra is fentartani, felmerülő hiányait pedig időről időre — habár áldozatokkal is — pótolgatni igyekezzék, megbízza különösen is, hogy a mennyiben a mostani művezető nyugdíjaztatása felsőbb helyen is jóvá hagyatott, helyébe az 54/856. sz. a. kelt tanácsi végzés értelmében csőd útján a lehetőleg mielőbb egy szakértő ügyes művezetőt szerezzen.

(A városi községtanács 1859 március 21-ki ülésének jegyzőkönyvéből. — Debr. vár. közlár.)

FÜGGELÉK.

SZABÁLYRENDELET

„DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA“ KEZELÉSÉRŐL.

1. §. „Debrecen sz. kir. város Könyvnyomda-Vállalata“, a bizottsági közgyűlés ellenkező intézkedéséig, a város többi vagyonától elkülönítve, a kereskedelmi és ipari üzem elveinek megfelelőleg kezelendő és cége a kereskedelmi cégjegyzékbe ezután is bevezetve tartandó.

2. §. Debrecen sz. kir. város Könyvnyomda-Vállalata előállítja a város részére szükséges összes nyomtatványokat s vállalkozik a szakmájához tartozó minden más nyomdai munka elkészítésére.

A város házipénztárának terhére készített összes nyomtatványokat a városi nyomdavállalat önköltségen tartozik szállítani.

3. §. Debrecen sz. kir. város Könyvnyomda-Vállalatának cége jogérvényesen akként jegyeztetik, hogy a nedves bélyegzővel nyomott cég alá a város főjegyzője, vagy akadályoztatása esetén a közművelődési és közoktatási ügyosztályt vezető városi tanácsnok és a Könyvnyomda-Vállalat üzletvezetője, vagy akadályoztatása esetén a Könyvnyomda-Vállalat könyvvezetője együttesen írják alá nevüket.

Ehhez képest a városi főjegyzőnek, a közművelődési és közoktatási ügyosztályt vezető városi tanácsnoknak s a Könyvnyomda-Vállalat üzletvezetőjének és könyvvezetőjének aláírásai a kereskedelmi cégjegyzékbe bevezetendők.

A rendes üzleti levelezést, mint kereskedelmi meghatal-

mazott, az üzletvezető végzi, olyképen, hogy a nedves bélyegzővel nyomott cég alá csupán az üzletvezető jegyez, akit akadályoztatása esetén a könyvvezető helyettesít.

Minden levelezés megőrzendő.

4. §. Debrecen sz. kir. város Könyvnyomda-Vállalatának vezetése és kezelése körül a következő hatóságok és közegek járnak el:

1. a törvényhatósági bizottsági közgyűlés;
2. a városi tanács;
3. a Könyvnyomda-Vállalat felügyelő-bizottsága;
4. az üzletvezető és annak helyetteseként a könyvvezető;
5. a Könyvnyomda-Vállalat műszaki személyzete.

5. §. A város közönsége, mint a Könyvnyomda-Vállalat tulajdonosa, a törvényhatósági bizottsági közgyűlés által gyakorolja törvényadta ellenőrzési és felügyeleti jogát, akként, hogy megállapítja a Könyvnyomda-Vállalat költségelőirányzatát és zárszámadását (8. §.) s az állandó ellenőrzési és felügyeleti jog gyakorlására felügyelő-bizottságot alakít. (7. §.)

6. §. A Könyvnyomda-Vállalat vezetése és kezelése körül való intézkedési jog a városi tanács hatásköréhez tartozik s az alább felsorolt ügyekben az érdemleges határozathozatal a városi tanácsot illeti meg, u. m.:

A felügyelő-bizottság javaslata alapján megállapított költségelőirányzatot, az évi jelentést a zárszámadással a törvényhatósági bizottsági közgyűlés elé terjeszti.

A Könyvnyomda-Vállalat vagyona és pénztára felett a felügyeleti jogot gyakorolja s a pénztárban lévő felesleg-pénzek mikénti kezelésére, elhelyezésére utasítást ad.

A költségelőirányzat keretén belül határoz a Könyvnyomda-Vállalat berendezésén vagy felszerelésén eszközlendő nagyobb változtatások, beruházások és munkálatok felett.

A felügyelő-bizottság közbenjöttével a nagyobb megrendeléseket eszközli s a nagyobb kereskedelmi ügyleteket megköti.

A felügyelő-bizottság meghallgatásával választja

az üzletvezetőt,

a könyvvezetőt

és az állandósított műszaki személyzetet, u. m.:

öt betűszedőt (kik közül egy a betűszedő osztály vezetője);

egy gépmestert;
egy tömöntő-betűraktárnokot és
egy papirraktárnokot.

Az ideiglenesen alkalmazott személyzet javadalmazását a felügyelő-bizottság meghallgatása mellett megállapítja.

A városi tanács a felügyelő-bizottságtól a Könyvnyomda-Vállalatot érdeklő bármely ügyben véleményes jelentést és javaslatot kívánhat, — viszont intézkedés előtt a felügyelő-bizottság javaslatát meghallgatja.

7. §. Debrecen sz. kir. város Könyvnyomda-Vállalatának felügyelő-bizottsága áll a városi főjegyző elnöklete alatt a városi közművelődési és közoktatási ügyosztályt vezető tanácsnok, — ki a felügyelő-bizottság alelnöke, — beosztott városi ügyész, a törvényhatósági bizottság által hat évről—hat évre választandó három tag, a nyomdai üzletvezető- és könyvvezetőből, tehát összesen 8 (nyolc) tagból.

A törvényhatósági bizottsági közgyűlés által választandó 3 tag választásánál szem előtt tartandó, hogy ezek lehetőleg megfelelő technikai, ipari, kereskedelmi és könyvviteli szakképzettséggel birjanak.

A felügyelő-bizottságnak — az üzletvezetőt és könyvvezetőt ide nem számítva — 6 (hat) tagja az évi mérlegben kimutatott tiszta haszonból egyenlő arányban 10% (tíz százaléki) jutalékban részesül.

A felügyelő-bizottság elnöke az üzletvezető, akadályoztatása esetén a könyvvezető, akik ha saját működésük képezik a vita tárgyát, szavazati joggal nem birnak. A könyvvezetőnek pedig, aki a bizottság jegyzője, csak akkor van szavazati joga, ha az üzletvezetőt helyettesíti, általában nincs szavazati joga.

A felügyelő-bizottságnak hivatalból tagja a főügyész, akadályoztatása esetén az alügyész s a felügyelő-bizottság ülésein szavazati joggal bir. Szakértők és városi tisztviselők, amikor annak szüksége mutatkozik, a felügyelő-bizottság üléseire behívhatók, de ezek szavazati joggal nem birnak.

A felügyelő-bizottság a jelenlevők szótöbbségével határoz. Jogerős határozat hozatalára az elnökön kívül még legalább három, szavazattal bíró tag jelenléte szükséges. Szavazat egyen-

lőség esetén az elnök dönt, aki különben szavazati jogával nem él. A szavazás rendszerint nyilvános; személyi kérdésekben azonban egy tag kíváratára titkos szavazás rendelendő és ezen esetben az elnök is szavaz. Személyi kérdésben szavazategyenlőség esetén, ha a szavazás titkos volt, sorshúzás dönt.

A kisebbségben maradt felügyelő-bizottsági tag követelheti, hogy véleménye jegyzőkönyvbe vétessék és a bizottság véleményével a városi tanácshoz terjesszessék.

8. §. A Könyvnyomda-Vállalat minden ügyében a közvetlen felügyelet, ellenőrzés, véleményezés és javaslattevés a felügyelő-bizottságot illeti meg.

A felügyelő-bizottság feladata a Könyvnyomda-Vállalatot állandóan figyelemmel kísérni és oda törekedni, hogy az hivatásának minél nagyobb mértékben megfeleljen. E célból a városi tanácshoz javaslatokat terjeszthet; a városi tanács által kívánt esetekben véleményt ad, viszont a városi tanács, halaszthatatlan eseteket kivéve, intézkedése előtt a felügyelő-bizottság véleményét meghallgatja.

A felügyelő-bizottság saját megfigyelései és tapasztalatai alapján meggyőződést tartozik szerezni úgy a műszaki, mint a kereskedelmi és ipari vezetés helyességéről; felügyel, hogy a Könyvnyomda-Vállalat helyiségei, berendezései állandóan jókarban tartassanak. Gondoskodik arról, hogy a törvényhatósági bizottsági közgyűlés és a városi tanács által elrendelt, vagy engedélyezett s általában az összes felvállalt munkálatok megfelelően és takarékosan készíttessenek el.

Ellenőrzi a könyvek vezetését, a levelezést, raktárkönyvet, raktárt és leltárnak rendben tartását. A pénztárt negyedévenként legalább egyszer megvizsgálja. A városi számvétség ellenőrzési jogának és kötelességének érintetlenül hagyása mellett ellenőrzi a pénztári kezelést.

Ezen teendők sikerebb ellátására a felügyelő-bizottság albizottságokat alakíthat vagy egyes tagokat bízhat meg.

A felügyelő-bizottság maga által meghatározott időben, rendszerint a Könyvnyomda-Vállalat irodájában, havonként legalább egyszer ülést tart.

Ez alkalommal először is megvizsgálja a Könyvnyomda-Vállalatot és ott az ügyek menetéről meggyőződést szerez.

Ezután tárgyalja a felügyelő-bizottság az üzletvezetőnek az üzem minden ágára kiterjedő és szükséghez képest indokolandó jelentését, a könyvvezető havi jelentését, s a városi tanács által ide utalt ügyeket; végül a felügyelő-bizottsági tagok által tett javaslatokat és a megrendelők köréből esetleg beérkezett kérelmeket vagy panaszokat.

A felügyelő-bizottság üléseiről a könyvvezető jegyzőkönyvet vezet, melybe minden határozat röviden és világosan beveendő. A jegyzőkönyvet az elnök és a bizottság egy kijelölt tagja hitelesíti. Az ekként hitelesített jegyzőkönyvek az ülést követő három nap alatt a városi tanácshoz az üzletvezető által beterjesztendők.

Kötelessége a felügyelő-bizottságnak a Könyvnyomda-Vállalat költségvetését legkésőbb a következő üzleti évet megelőző augusztus hó első napjáig, az évi jelentést és zárszámadást pedig az üzleti évet követő február hó 1-ső napjáig a törvényhatósági bizottsági közgyűléshez terjesztés végett a városi tanácshoz beadni.

9. §. A Könyvnyomda-Vállalat üzletvezetőjét személyes felelősség terhe alatt a belső kezelés tekintetében intézkedési jog illeti meg.

Az üzletvezető a városi tanács végrehajtó közege és a városi Könyvnyomda-Vállalat összes alkalmazottjainak közvetlen főnöke; de ezenfelül a városi tanácsnak és a felügyelő-bizottságnak folytonos ellenőrzése alatt, személyes és vagyoni felelősség mellett jár el mindazon ügyekben és teendőkben, melyek a Könyvnyomda-Vállalat vezetésére és kezelésére vonatkoznak és amelyek ezen szabályrendelet értelmében a városi tanács hatáskörébe utalva nincsenek.

A felelősség alól csak az esetben menthető fel, ha kimutatja, hogy a hiba oka az üzletvezető véleménye és kifogásai ellenére hozott városi tanácsi vagy felügyelő-bizottsági határozatban rejlik.

Az üzletvezető önállóan foganatosítja a szükséges kisebb-mérvű javításokat és átalakításokat; eszközli a folyó megrendeléseket (papír, festék, olaj stb.), előnyben részesítve a helyi és hazai ipart és kereskedelmet mindazon esetekben, amikor azt a Könyvnyomda-Vállalat érdekében nagyobb anyagi

veszteség nélkül teheti; nagyobb megrendeléseket és kötéseket azonban csak a felügyelő-bizottság közbejöttével és a városi tanács előzetes jóváhagyása mellett eszközölhet; a megrendelt árúkat átveszi, leltárba vezeti s a számlákat a felügyelő-bizottsági elnök vagy helyettese utalványára kifizeti; önállóan foglaltatja a kisebbmértvű munkavállalást; a megrendelt és elvállalt munkákról pontos megrendelési és árkiszámítási könyvet vezet; a kész munkákat a megrendelőknek elismervény mellett átadja, elszállíttatja s azok árának beszédéről gondoskodik; őrzí a pénztár egyik kulcsát, kezeli a Nyomda-Vállalat pénztárát s végzi az ezzel járó könyvek vezetését; az összes alkalmazottakat és pedig az állandósított személyzetet havonként, az ideiglenesen alkalmazott személyzetet pedig hetenként kifizeti, ugyanakkor a nyugdíjképesektől a nyugdíjjárulékokat levonja és ezt kimutatás mellett a város házipénztárába befizeti.

A Könyvnyomda-Vállalat által készített nyomtatványokról havonként két példányban jelentést készít a polgármesteri hivatalhoz, egy példányban a királyi ügyészséghez; e jelentésekhez a nyomtatványokat sorrend szerint mellékelí. A magyar nemzeti Múzeum, magyar tudományos Akadémia és a magyar kir. Statisztikai hivatalhoz évnegyedenként két-két példányban kimutatást készít az összes megjelent nyomtatványokról, melyekből egy-egy példányt csatol. Egy-egy példányt pedig a debreceni ev. ref. főiskolai könyvtárnak is megküld. Végül a nyomdai emlék-példányokat megőrzi s azok leltárát vezeti.

Az üzletvezető havonként jelentést terjeszt a felügyelő-bizottság elé. E jelentésben kiterjeszkedik az egyhavi munkaforgalomra, a végzett munkálatok mérvére és összegére, a pénztár forgalmára s általában a Könyvnyomda-Vállalat minden nevezetesebb mozzanatára. Ezenkívül minden év végén kimerítő évi jelentésben ismerteti a Könyvnyomda-Vállalat egész évi működését.

Az üzletvezetőt akadályoztatása esetén a könyvvezető helyettesíti.

10. §. A könyvvezető vezeti a Könyvnyomda-Vállalat mindazon könyveit, — amelyeket a dolog természetéből ki-

folyólag nem az üzletvezető vezet — és pedig személyes és vagyoni felelősség mellett a legpontosabban s a kettős könyvvitel szabályai szerint; ellenőrzi az üzletvezetőt az előbbi § szerinti kötelességei teljesítésében és a pénztár kezelésében; őrzí a pénztár második kulcsát; számlázza a megrendeléseket s az elkészített munkák árának beszédéséről az üzletvezetővel együttesen gondoskodik; elkészíti a pénztár forgalmáról a havi jelentéseket; elkészíti minden üzleti év költségelőirányzatát; zárszámadását; leltárba veszi minden üzleti év végén a Könyvnyomda-Vállalat vagyont; vezeti a felügyelő-bizottság jegyzőkönyveit, a határozatokat kézbesített; az üzletvezetőnek mindenben segédkezik s azt akadályoztatása esetén helyettesíti.

11. §. A Könyvnyomda-Vállalat üzletvezetőjét és könyvvezetőjét nyilvános pályázat, meghívás vagy előléptetés útján, a felügyelő-bizottság javaslatának meghallgatásával, a városi tanács életfogytiglan választja.

Az üzletvezető és könyvvezető a városnak nyugdíjképes alkalmazottja.

Az üzletvezető évi fizetése 4200 korona, 4800 korona és 5400 korona és 800 korona lakbér. Két ízben 5—5 évi szolgálat után magasabb fokba lép. Ezenkívül az üzletvezetőt a Könyvnyomda-Vállalat évi mérlegében kimutatott tiszta haszonból 3% (három száztóli jutalék) illeti.

A könyvvezető évi fizetése 2400 K, 2800 K, 3200 K és 600 K lakbér. Két ízben 5—5 évi szolgálat után magasabb fokba lép. Ezenkívül a Könyvnyomda-Vállalat évi mérlegében kimutatott tiszta haszonból 2% (kettő száztóli) jutalék illeti.

A fizetés havonként, a lakbér negyedévenként fizettetik előzetes részletekben a Könyvnyomda-Vállalat pénztárából.

12. §. Az állandósított nyomda-személyzet a következő:
öt betűszedő, kik közül egy a betűszedő-osztály vezetője;
egy gépmester;
egy tömöntő-betűraktárnok és
egy papírraktárnok.

A betűszedő-osztály vezetőjének fizetése 1800 K, 2000 K, 2200 K és 400 K lakbér.

A gépmester fizetése 1800 K 2000 K 2200 K és 400 K lakbér.
Tömöntő-betűraktárnok, papírraktárnok és négy betűszedő

fizetése 1600 K, 1800 K, 2000 K és 400 K lakbér. Az állandósított személyzet két ízben 5—5 évi szolgálat után a következő magasabb fizetési fokozatba lép.

Ezen állandósított nyomda-személyzet fizetése havonként, a lakbér pedig negyedévenként előzetes részletekben fizetendő a Könyvnyomda-Vállalat pénztárából.

Az állandósított műszaki személyzetet a felügyelő-bizottság véleményének meghallgatásával a városi tanács életfogytiglan választja; mindannyian nyugdíj-képességgel bírnak s az üzletvezető és könyvvezető előterjesztésére, s a felügyelő-bizottság javaslatára, szorgalmuk- és szakképzettségükhöz mértén bizonyos jutalékban részesülnek a városi tanács határozata alapján, mely azonban az évi mérlegben kimutatott tiszta haszonnak 4% (négy száztólijánál) több nem lehet.

13. §. Fegyelmi tekintetben az üzletvezető, könyvvezető és az állandósított nyomda-személyzet a fegyelmi törvény rendelkezései alatt állanak.

14. §. A Könyvnyomda-Vállalat összes többi — úgy napali, mint éjjeli alkalmazottai: szedők, gépmesterek, tanoncok, formahordók, ívrakó leányok stb. mint ipari munkások tekintendők, rájuk nézve a gyáripari törvények és rendeletek érvényesek; a felügyelő-bizottság ellenőrzése mellett az üzletvezető által vétetnek fel és bocsáttatnak el. Javadalmazásukat az üzletvezető előterjesztésére, a felügyelő-bizottság meghallgatása mellett, a városi tanács állapítja meg.

A Könyvnyomda-Vállalat ezen ideiglenes alkalmazottjai együttesen az üzletvezető és könyvvezető előterjesztésére szorgalmuk és szakképzettségük mérvéhez képest bizonyos jutalomban részesülhetnek, mely azonban az évi mérlegben kimutatott tiszta haszonnak 1% (egy száztólí)-jánál több nem lehet.

15. §. A Könyvnyomda-Vállalat Debrecen sz. kir. város egyéb vagyonaitól elkülönítve, külön pénztári kezeléssel bír, azonban a városi számvevőség ellenőrzése alatt áll.

A pénztár kettős zár alatt őriztetik, egyik kulcsát az üzletvezető, másikat pedig a könyvvezető tartja magánál. A pénztár kezelését illetőleg az idevonatkozó rendeletek az irányadók.

A Könyvnyomda-Vállalat pénztárában rendszerint csak

annyi készpénz tartandó, amennyi a folyó kiadások fedezésére szükséges. A felesleg a városi tanács által kijelölendő helyi pénzügyintézeteknél folyószámlán külön kezelendő.

16. §. A Könyvnyomda-Vállalat, valamint annak minden tartozéka, bevétele és szükséglete, mindennemű már meglevő vagy ezentúl behozandó községi illetékek, adók és vámok alul mentesek.

17. §. A városi hivatalok, intézmények és intézetek részére, továbbá a törvényhatósági bizottsági közgyűlés s a városi tanács által megrendelt, illetve engedélyezett nyomtatványok a városi tanács által esetleg évenként megállapított árszabály szerint, de csak önköltségen számíttatnak és a házi pénztár által fizettetnek.

A város ezen költségekre a Könyvnyomda-Vállalatnak minden hónap 1. napján 1000 koronát ad előlegül. Minden évnegyed végén a nyomtatványok árai a városi tanács által kiszámíttatnak és az előleg leszámítása után mutatkozó különbözet a város házipénztára által a Könyvnyomda-Vállalat pénztárába befizettetik. Ingyenes nyomtatvány nem engedélyezhető.

18. §. A Könyvnyomda-Vállalat üzleti éve a naptári évvel azonos.

19. §. A Könyvnyomda-Vállalat költségvetése és zárszámadása a városi házipénztár költségvetésének és zárszámadásának önálló függelékét és kiegészítő részét képezi, mint ilyen törvényhatósági bizottsági közgyűlés elé terjesztendő, ott tárgyalandó s jóváhagyás végett a magyar királyi belügyminiszter úrhoz felterjesztendő.

20. §. A Könyvnyomda-Vállalat évi mérlegében kimutatott tiszta haszonból mindenekelőtt 2% (kettő száztóli) külön veszteségi tartalékalap képzésére fordítandó s ezen 2% levonása után a jövedelemből fennmaradó összeg képezi a tiszta hasznót, amely után a jutalékok számíthatók.

A jutalékok levonása után kimutatott tiszta jövedelem évről-évre 2 (kettő) egyenlő részre osztandó s a tiszta jövedelem fele része a Könyvnyomda-Vállalat fejlesztése céljából tartalékalap képzésére fordítandó, másik fele része a városi házipénztárba beszolgáltatandó.

Hogy a tartalék-alap a Könyvnyomda-Vállalat fejlesztésére miként használtassék fel, e felett, a felügyelő-bizottság meghallgatásával, a városi tanács határoz.

Kelt Debrecen sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1907 szeptember 27. és folytatva tartott rendes közgyűléséből.

Kiadta :

Balogh,
jegyző.

Szám $\frac{141,027.}{1907/III.}$

M. kir. belügyminiszter.

Jóváhagyom.

Budapest, 1907. évi november hó 13-án.

(P. H.)

A miniszter meghagyásából:

dr. Némethy Károly,
miniszteri tanácsos.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELŐSZÓ	Oldal 3
I. FEJEZET: A magyarországi könyvnyomtatás állapota 1561 előtt	9
Az első nyomda Magyarországon — a reformáció jelentősége — a reformáció és könyvnyomtatás — a könyvnyomtatás köz- szükségletté válik — a legrégebb magyar nyelvű nyomtatvá- nyok — első hazai könyvnyomdánk a XVI. században — hányadik a sorban a debreceni nyomda? — a debreceni az egyetlen magyar nyomda, mely 1561-től mostanig megszakí- tás nélkül fennáll — Debrecen közállapotai a XVI. század második felében — adózik mindenfelé, közügyeit mégis füg- getlenül intézi — első nyomtatója protestáns pap — mi ennek a magyarázata?	
II. FEJEZET: A városi nyomda keletkezése	15
Mikor keletkezett a debreceni nyomda? — Huszár Gál, az első debreceni nyomdász élete — kassai papsága — fogságba kerül — Verancsics egri érsek „atyai“ bánásmódja — a kassai zendülés — Huszár Debrecenbe menekül s felállítja sajtóját — a legjobb időben jön — Melius és a kálvini irány meggyökere- zése Debrecenben — égető szükség van nyomtatóra — a deb- receni sajtó első terméke — az első debreceni nyomású könyv a városi tanács támogatásával jelenik meg — Debrecen dícsé- rete — Félégyházi Tamás bizonyágtétele — Huszár többi nyomtatványai — miért távozott el Debrecenből? — élete további folyása, halála.	
III. FEJEZET: A nyomda fejlődése Huszár Gál Debrecenből való távozása után	29
A Confessio Catholica — Gál pap Debrecenben hagyja sajtó- felszerelését — a nyomdát valószínűleg a város veszi meg — bizonyítékok — Debrecen második nyomtatója: Török Mi- hály — kiadványai — Melius arcképe — a debreceni hitvallás — Hoffhalter Rafael — egy kalandos életpálya — Huszár Gál és Hoffhalter barátsága — hogyan jut Debrecenbe — a nyomda magasra lendül — Hoffhalter Tripartitum-kiadása a század legszebb nyomdai terméke — a Hoffhalter címér — egy évi működés után távozik Debrecenből — miért lett Hoffhalter- ből Roszhalter?	

IV. FEJEZET: A városi nyomda a XVI. század végén. Összefoglalás 49

Komlós András — keze alatt lehanyatlik a nyomda — kiadványai — széphistóriák — halála után rövid időre asszonykéz vezeti a nyomtató műhelyt — Hoffhalter Rudolf — vándoréletet él ő is — kiadványai — Csáktornyai János — nevezetes tudós munkák kiadója — áttekintés a nyomda XVI. századi fejlődésén — a vándornyomtató természetrajza — író, betűmetsző, szedő és kereskedő egy személyben — a XVI. század sajtója — a prés működése — festékkészítés — betűöntés — könyvárak — papiros-beszerzés — sajtóhibák — a szócíusok szolgálati viszonyai.

V. FEJEZET: A nyomda a XVII. század elején 75

A háborús világ nem kedvez a nyomdászatnak — a magyar könyvnyomtatás hanyatlása — Lipsiai Rheda Pál — az első „typographus Civitatis” — a nyomdász mint író — polgármecénások — alkalmi kiadványok — a divat mint kultúrtenyező — a legrégibb debreceni kalendáriumok — mi mindenről szól egy XVII. századbeli kalendárium — Rheda Pál örökösei — hol állott az officina a legrégibb időben? — Rheda Péter — a jó nyomdász nem mindig jó vagyonszerző — egy nyomdai remeklés — Rheda versenyre kel a híres lőcsei Brewerrel — kiadványaival becsületet szerez a debreceni nyomdának — a művészi törekvések eredménye: adósság — a két Rheda működésének jelentősége.

VI. FEJEZET: A nyomda a XVII. században 95

Fodorik Menyhért deák — szerződése a városi tanáccsal — a cenzura első jelentkezése — Fodorik kiadványai — az árva-megyei főispán mint szerző — asszonymecénások — a nyomda legmélyebbre süllyed — a Karancsi-betűk — Debrecen legszomorúbb évtizede — patrónusfogás a fehér asztal mellett — Karancsi kiadványai — a kálvinista egyház cenzurája — Rosnyai János — a nyomda megújhodása — civis pártfogók — Rosnyai kiadványai — csalogató könyvcímek — a nyomda ismét asszonykézen — Töltési István — az első nyomdász-tanulmányút — Komáromi Csipkés biblíája — Debrecenben készült betűk — Kassai Pál — a legelső debreceni nyomású térkép — egy elszalasztott jó alkalom.

VII. FEJEZET: A Rákóczi-kor. Összefoglalás 137

Kassai Pálné — Vincze György — nyomtatványai — a kurucvilág — Rákóczi fejedelem és a debreceni nyomda — labanc pusztítás Debrecenben — a városi nyomda megsemmisül — áttekintés — fejlődési hullámvonal — a Huszár Gál prése — Rheda Péter vallomása — nyomdászszervezetek külföldön — a szócíusok szolgálati viszonyai — német szokások Debrecenben — a nyomtató társadalmi állása — egy kiváltság — a cenzura nálunk és külföldön — a kálvinista egyház is fegy-

verül használja — a nyomda patrónusai — írói honorárium — Oldal
könyvtárak — a magyar nem szeret könyvet venni még Deb-
recenben sem — sajtóhibák — sajtóhiba és eretnokség — a
XVIII. századbeli debreceni nyomtatványok jellegzetes könyv-
díszai — nyomdai jelvény.

VIII. FEJEZET: A városi nyomda állapota a XVIII. század első felében. 171

Debrecen a Rákóczi-szabadságharc után — a páterek elő-
nyomulása — Miskolczi Ferenc — aknamunka a nyomda
ellen — a nyomda bérbeadása — végleg házi kezelésbe veszi
a város — Viski Pál — a nyomtatók fizetése — szegényes
viszonyok — Margitai János — föllendíti a nyomdát — a
második prelum — házi öntésű betűk — papir beszerzés —
Zieserné asszony latin levelei — egy asszonyprovizor — Bíró
Mihály — egy csunya botrány — Kállay Gergely — jó nyom-
tató, de rossz számoló — börtönbe kerül — az első ügykezelési
szabályzat a debreceni nyomdában.

IX. FEJEZET: A városi nyomda a XVIII. század második felében. Összefoglalás 195

Margitai István — vallásos és iskolai kiadványok — az első
reklám — könyvkatalógus — Huszti Sámuel — visszaélései
miatt elmozdítja a tanács — Szigeti Mihály — az új nyomdai
rendszabály — egy csunya ügy — Szigeti távozása — áttekin-
tés — a nyomda XVIII. századbeli fejlődésének főbb jellem-
vonásai — a cenzura — ellensége volt-e az ausztriai háznak
II. Rákóczi György? — Martyrok koronája — a katolikus
klérus aknamunkája — a nyomda jövedelme — nagyvásár
és nyomdai bevétel — írói honorárium — szociális viszonyok —
a nyomda felszerelése.

X. FEJEZET: A nyomda fejlődése az 1848–49-iki szabadságharcig 233

Csáthy György — élete — az első könyvesbolt Debrecenben —
tudós kiadványok — a Fűvészkönyv — az énekeskönyvi
szabadalom — fizetésjavítási mozgalmak — a nyomda eladásá-
nak ügye — az udvari kamara logikája — a rézmetsző diákok
— Csáthyné — Tóth Lajos — a nyomdát elhanyagolja — állá-
sától felfüggesztik — a cenzura külföldön és nálunk — tilos
a törvények kinyomatása — újítások az ügykezelésben —
Tóth Endre — a nyomda jövedelmezőbbé tétele — mit nem
akar a kincstári tanács — a városi tanács sarkára áll — a
forradalom — az országgyűlés Debrecen városában — a
nyomda a szabadságharc alatt.

XI. FEJEZET: A nyomda fejlődése a szabadságharc után. Jelen állapotok 281

Az abszolutizmus kora — a szabadságharc utolsó emlékei —
az új rend — működik a cenzura — a bürokrácia haszna —
Tóth Endre távozása — Fodor Ruben — a kétfejű sas mint

nyomdai címer — Csorba János érdemei — az első gyors-^{Oldal}
sajtó — fizetésjavítási mozgalmak — a nyomda bérbeadási
terve — Frics József — élete — újjászervezi a nyomdát —
a debreceni nyomdász-társulat — nyomdász-jubileumok — a
nyomda újabb hanyatlása — Ember Lajos — Keresztessy
István — a XX. század nagyszabású föllendüléssel köszönt be —
a nyomda modern városi üzemmé lesz — mai állapotok —
befejezés.

JEGYZETEK	307
FORRÁSOK JEGYZÉKE	327
OKMÁNYTÁR	333
FÜGGELÉK	489